

**ČÁST III:
VÁLEČNÁ KONVENCE**

8. VÁLEČNÉ PROSTŘEDKY A DŮLEŽITOST BOJOVAT DOBŘE

Účelem válečné konvence je stanovit povinnosti zneprátených států, armádních velitelů a jednotlivých vojáků, co se týče projevů nepřátelství. Již jsem uvedl, že tyto povinnosti jsou stejné pro státy a vojáky vedoucí agresivní války i obranné války. V našich soudech o bojích abstrahujeme od všech úvah o spravedlnosti dané věci. Činíme tak proto, že morální status jednotlivých vojáků na obou stranách je vlastně stejný: jsou vedeni do boje na základě loajality k vlastním státům a zákonné poslušnosti. Velmi pravděpodobně jsou přesvědčeni, že jejich války jsou spravedlivé, a byť podstata tohoto přesvědčení není nutně racionálním hledáním pravdy, ale spíše jakýmsi druhem bezvýhradného přijímání oficiální propagandy, nejsou to zločinci – čelí jeden druhému a jsou morálně rovnocenní.

Domácí analogie nám tady pomůže jen málo. Válka jako aktivita (spíše vedení války než zahájení bojů) nemá v uspořádané civilní společnosti žádný ekvivalent. Není jako například ozbrojená loupež, dokonce i když její cíle jsou podobného druhu. Je to spíše kontrast než podobnost, který osvětluje válečnou konvenci. Tento kontrast je snadno vysvětlitelný; stačí jen pomyslet na následující typy případů: (1) Během bankovní loupeže zloděj zastřelí hlídače, který se natahuje po zbrani. Zloděj je obviněn z vraždy, i když tvrdí, že jednal v sebeobraně. Vzhledem

k tomu, že neměl žádné právo vykrást banku, neměl také žádné právo se bránit proti ochráncům banky. Není o nic méně vinen zabitím hlídače, než by byl zabitím neozbrojeného přihlížejícího, řekněme zákazníka, který si přišel uložit peníze. Komplikové zloděje by ho mohli chválit za ono první zabití, které bylo podle nich nutné, a odsuzovat ho za to druhé, které bylo bezdůvodné a nebezpečné. Ale my ho tak posuzovat nebudeme, protože idea nutnosti se nevztahuje na zločinnou činnost – především nebylo nutné jít do banky loupit.

Agrese je také zločinná aktivita, ale náš pohled na její účastníky je velice odlišný: (2) Během agresivní války voják zabije jiného vojáka, příslušníka nepřátelské armády bránícího svou domovinu. Za předpokladu konvenční přestřelky se tomu neříká vražda; stejně tak se voják nepovažuje po válce za vraha a nepovažují ho za vraha ani dřívější nepřátelé. Tento případ není vlastně nijak odlišný od toho, čím by byl, kdyby jako první vystřelil druhý voják. Ani jeden muž není zločincem, takže o obou lze prohlásit, že jednali v sebeobraně. Nazýváme je vrahy jen tehdy, pokud si vezmou za cíl nebojující, nevinné okolostojící (civilisty) nebo zraněné či neozbrojené vojáky. Když zastřelí muže, který se chce vzdát, nebo když se připojí k masakrování obyvatel dobytého města, neváháme (nebo bychom neměli mít pochybnosti) je odsoudit. Ale pokud bojují v souladu s pravidly války, není žádné odsouzení možné.

Ústředním bodem zde je, že existují *pravidla* války, třebaže neexistují pravidla loupeže (nebo znásilnění nebo vraždy). Morální rovnost bitevního pole rozlišuje bitvu od domácího zločinu. Pokud máme posuzovat, co se děje v průběhu bitvy, pak „musíme brát oba bojující,“ jak

napsal Henry Sidgwick, „s předpokladem, že každý z nich je přesvědčen o tom, že je v právu.“ A musíme se ptát, „jak se mají určit povinnosti válečnické strany, bojující ve jménu spravedlnosti a s morálními omezeními?“¹⁶² Nebo příměji: jak mohou vojáci bojovat spravedlivě, když odhlédneme od spravedlnosti jejich věci?

UŽITEČNOST A PROPORCIONALITA

Argument Henryho Sidgwicka

Sidgwick odpovídá na tuto otázku dvojím pravidlem, které precizně shrnuje nejběžnější utilitářský pohled na válečnou konvenci. V provádění nepřátelských akcí není přípustné dělat „jakýkoli rozbroj, který materiálně nepřispěje k cíli [vítězství], ani žádný rozbroj, který poslouží cíli jen slabě v porovnání s velikostí rozbroje“.¹⁶³ Co se tady zakazuje, je nadměrná újma. Pro zakončení excessu se navrhuje dvě kritéria. Prvním je vítězství samotné nebo to, co se zpravidla nazývá vojenskou nutností. Druhé závisí na nějakém pojetí proporcionality: máme zvážit „uskutečněný rozbroj“, což pravděpodobně znamená nejen bezprostřední újmu jednotlivcům, ale také škodu trvalému zájmu lidstva v poměru ke stupni, jakým rozbroj přispěje k vítěznému konci.

Tento argument, tak jak je řečený, však připisuje zájmům jednotlivců a lidstva menší hodnotu než vítězství,

¹⁶² Henry Sidgwick, *Elements of Politics*, London, 1891, s. 253–254.

¹⁶³ Tamtéž, s. 254; současné tvrzení ze zhruba stejného hlediska viz R. B. Brandt, „Utilitarianism and the Rules of War“, 1 *Philosophy and Public Affairs*, 1972, s. 145–165.

kterého má být dosaženo. Jakýkoli akt síly, který výrazně přispěje k vítězství ve válce, bude pravděpodobně nazván přípustným; kterýkoli velitel, jenž potvrdí „nápomocnost“ plánovaného útoku, bude zřejmě mít pravdu. Zase jednou se ukazuje, že proporcionalita je těžkým kritériem k použití, neboť neexistuje žádný způsob, jak určit nezávislý nebo stabilní pohled na hodnoty, s nimiž se má poměřovat válečná destrukce. Naše morální soudy (pokud má Sidgwick pravdu) čekají na čistě vojenské úvahy a málokdy obstojí tváří v tvář analýze bitevních podmínek nebo strategie kampaně ze strany kvalifikovaného profesionála. Bylo by obtížné odsoudit vojáky za cokoli, co provedli v průběhu bitvy nebo války, o níž byli upřímně přesvědčeni a měli dobrý důvod věřit, že byla nutná nebo důležitá či prostě užitečná při určování výsledku. Sidgwick se evidentně domníval, že tento závěr je nevyhnutelný, jakmile odsouhlasíme, že nebudeme pronášet žádný úsudek ve věci relativní užitečnosti různých výsledků. Pak musíme totiž uznat, že vojáci mají právo snažit se zvítězit ve válkách, v nichž mají právo bojovat. To znamená, že mohou dělat, co musí, aby zvítězili; mohou dělat maximum, pokud to, co dělají, skutečně souvisí s vítězstvím. Vskutku by se měli ze všech sil snažit dospět ke konci bojů, jak nejrychleji je to možné. Pravidla války vylučují jen bezúčelné nebo bezohledné násilí.

To však není malý výsledek. Kdyby měl být efektivně proveden v praxi, odstranil by velkou část krutosti války. Neboť je třeba říct o mnoha lidech, kteří zemřeli během války – a to jak o vojácích, tak o civilistech –, že jejich úmrtí „materiálně nepřispěla k cíli [vítězství]“ nebo že příspěvek, který za tím účelem vynaložili, je skutečně „slabý“. Tato úmrtí nejsou ničím víc než nevyhnutelným

důsledkem toho, že se smrtící zbraně dávají do rukou nedisciplinovaných vojáků a ozbrojení muži se svěřují do rukou hloupých nebo fanatických generálů. Každá vojenská historie je příběhem násilí a destrukce bez vztahu k nárokům bitvy: masakry na jedné straně a na druhé straně špatně naplánované a zbytečně nákladné bitvy, které jsou jen o trochu lepší než masakry.

Sidgwickovo dvojí pravidlo chce nastolit ekonomiku síly. Vyžaduje disciplínu a kalkulaci. Jakákoli inteligentní vojenská strategie samozřejmě nastoluje stejné požadavky. Podle Sidgwickova názoru je dobrý generál morálním člověkem. Má své vojáky pod kontrolou, naladěné pro bitvu, takže neřadí mezi civilisty; posílá je bojovat jedině poté, co si promyslel bojový plán, a jeho plán cílí na to, aby v bitvě zvítězil pokud možno co nejrychleji a nejlevněji. Je jako generál Roberts v bitvě u Paardebergu (v búrské válce), který odvolal frontální útoky na búrské zákopy nařizené Kitchenerem, jeho zástupcem, a prohlásil, že ztráta života „se nejevila [...] jako opodstatněná vzhledem k tomu, co vyžadovala situace“.¹⁶⁴ Jednoduché rozhodnutí, i když ne tak běžné ve válce, jak bychom čekali. Nevím, jestli se k němu dospělo z nějakého hlubokého zájmu o lidský život; možná Roberts myslel jen na svou čest generála (který neposílá své muže na jatka) nebo si možná dělal starosti se schopností vojáků obnovit boje následujícího dne. Každopádně to byl přesně ten druh rozhodnutí, jaký by Sidgwick požadoval.

Třebaže jsou však limity užitečnosti a proporcionality velmi důležité, nevyčerpávají válečnou konvenci; vskutku, nevysvětlují nejkritičtější z úsudků, který činíme o vojácích

¹⁶⁴ Byron Farwell, *The Great Anglo-Boer War*, New York, 1976, s. 209.

a jejich generálech. Kdyby tak činily, morální život ve válečných časech by byl mnohem snazší, než je. Válečná konvence vybízí vojáky, aby si spočítali ztrátu a prospěch jen do určitého bodu, a v tom bodě určuje sérii jednoznačných pravidel – takřkajíc morální opevnění, které lze vzít útokem jen za velkou morální cenu. Stejně tak nemůže voják ospravedlnit porušení pravidel tím, že se odvolá na nutnost bitevní situace, nebo tím, že bude argumentovat, že nic jiného než to, co udělal, by nepřispělo výrazně k vítězství. Vojáci, kteří uvažují tímto způsobem, nemohou nikdy porušit Sidgwickovy limity, protože všechno, co Sidgwick požaduje, je, aby vojáci uvažovali tímto způsobem. Ale ospravedlnění tohoto druhu nejsou přijatelná, respektive nejsou vždycky přijatelná, a to buď v zákoně, nebo v morálce. Byla „obecně odmítnuta“ – podle příručky vojenského práva americké armády – „pro akty zakázané zvykovými a konvenčními zákony války, protože [tyto zákony] byly propracovány a zváženy pro pojetí vojenské nutnosti“.¹⁶⁵ Jaké druhy aktů to jsou a jaké jsou základy pro jejich zákaz, jestliže se nepoužijí Sidgwickova kritéria? Později budu muset vysvětlit, jak se při vypracování těchto zákazů bere v úvahu „vojenská nutnost“; nyní mě zajímá jejich obecný charakter.

Znepřátelené armády mají právo pokusit se zvítězit ve válce, ale nemají právo dělat cokoli, co je nebo jim připadá jako nutné k vítězství. Podléhají souboru omezení, která spočívají zčásti v mezistátních dohodách, ale také mají nezávislý základ v morálním principu. Nemyslím si, že tato

omezení byla kdy vyložena utilitářským způsobem, i když je to nepochybně dobrá věc, aby byla vyložena a aby se vojenské chování utvářelo podle jejich požadavků. Když abstrahujeme od užitečnosti konkrétních výsledků a soustředíme se výlučně na *jus in bello*, utilitářské kalkulace jsou radikálně omezené. Mohlo by se říci, že kdyby každá válka v sérii rozšiřující se v budoucnosti do neurčita byla vedena bez limitů kromě těch, které navrhl Sidgwick, důsledky pro lidstvo by byly horší, než kdyby každá válka ve stejné sérii byla vedena v rámci limitů stanovených nějakým dodatečným souborem zákazů.¹⁶⁶ Když to však takto řekneme, neurčuje to, které zákazy jsou ty správné. A jakékoli úsilí najít ony správné jen s pomocí kalkulace pravděpodobných účinků v toku času vedení válek určitými způsoby (obrovsky obtížný úkol) dozajista narazí na neomezené utilitářské argumenty: vítězství tady a teď skončí sérii válek nebo sníží pravděpodobnost budoucích bojů, případně zabrání bezprostředním a hrůzným důsledkům. Proto by mělo být povoleno to, co je užitečné a proporcionální k hledanému vítězství. Utilitarismus je evidentně nejefektivnější, když ukazuje na výsledky, o nichž máme (relativně) jasné představy. Z toho důvodu nám mnohem pravděpodobněji řekne, že pravidla války by

¹⁶⁵ *The Law of Land Warfare*, U. S. Department of the Army Field Manual FM 27-10 (1956), par. 3. Viz diskusi k této klauzuli in: Telford Taylor, *Nuremberg and Vietnam*, Chicago, 1970, s. 34–36; Marshall Cohen, „Morality and the Laws of War“, *Philosophy, Morality, and International Affairs*, s. 72n.

¹⁶⁶ Alternativní utilitářský argument přednesl generál von Moltke: dodatečné zákazy jen prodlužují boje, zatímco „největší laskavostí ve válce je dovést ji k rychlému konci“. Ale když si představíme sérii válek, tento argument nebude pravděpodobně fungovat. Řekněme, že na kterékoli úrovni omezení válka zabere určitý počet měsíců. Jestliže jeden z nepřátelských států poruší pravidla, mohla by skončit rychleji, ale jedině tehdy, když druhá strana neuspěje nebo není schopná reagovat stejně. Jestliže obě strany bojují na nižší úrovni omezení, cesta může být kratší nebo delší – nebude na to žádné obecné pravidlo. A jestliže omezení byla porušena v jedné válce, je nepravděpodobné, že budou dodržována v další, takže jakýkoli bezprostřední prospěch se patrně neprojeví.

měla být v tom či onom případě zrušena, než aby nám říkal, jaká to jsou pravidla – mimo Sidgwickovy minimální příkazy, které nemohou a nikdy nemusí být zrušeny.

Dokud nejsou omezení zrušena a nejsou v klidu zváženy podstatné důsledky vítězství a porážky, utilitarismus poskytuje jen obecný souhlas s válečnou konvencí (dvojí pravidlo a jakákoli jiná, běžně přijímaná); pak je nepravděpodobné, že vůbec dojde ke specifikaci pravidel, bude se specifikovat jen konkrétní průběh akce. Kdy zrušit omezení, je jedna z nejtěžších otázek teorie války. Pokusím se na ni odpovědět v části IV a popíšu současně pozitivní roli utilitářské kalkulace: vyzdvihnu ony speciální případy, kdy vítězství je tak důležité nebo porážka tak děsivá, že je morálně – jakož i vojensky – nutné zrušit pravidla války. Takový argument však není možný, dokud jsme neuznali i jiná pravidla než Sidgwickova a neporozuměli jejich morální síle.

Mezitím stojí za to zdržet se chvíli u přesné povahy onoho obecného souhlasu. Užitečnost vedení omezených válek je dvojího druhu. Má co do činění nejen se snížením celkového objemu utrpení, ale také s otevřenou možností míru a obnovení předválečných aktivit, neboť jsme-li (alespoň formálně) indiferentní, pokud jde o to, která strana zvítězí, musíme předpokládat, že tyto aktivity budou skutečně obnoveny a jejich aktéři budou stejní nebo podobní. Pak je důležité se ujistit, že vítězství je také v určitém smyslu a na nějaké časové období uspořádáním mezi zneprátenými stranami. A pokud to má být možné, válka musí být vedena, jak říká Sidgwick, aby se zabránilo „nebezpečí vyprovokování odvetných opatření a způsobení hořkosti, která vydrží déle“ než boje.¹⁶⁷ Hořkost, kterou má

¹⁶⁷ Henry Sidgwick, *Elements of Politics*, London, 1891, s. 264.

Sidgwick na mysli, by pochopitelně mohla být důsledkem výsledku, který je vnímán jako nespravedlivý (jako anexe Alsaska-Lotrinska v roce 1871), ale může také vyplynout z vojenského chování, které je vnímáno jako nepotřebné, brutální, neférové nebo prostě „proti pravidlům“. Pokud porážka vyplyne z toho, co se široce považuje za legitimní akty války, je minimálně možné, že po sobě nezanechá žádné hlodající rozhořčení, žádný pocit nevyrovnaných účtů, žádné hluboce pocítované volání po individuální či kolektivní odvetě. (Vládní nebo zvláštní jednotky poraženého státu mohou mít vlastní důvody pro podporu takových pocitů, ale to je jiná záležitost.) Znovu můžeme načrtnout analogii s rodinnou rozepří, jejíž původ je dávno zapomenut a jejíž spravedlnost už není problémem. Rozepře tohoto druhu mohou být vedeny po mnoho let, mohou být poznamenány příležitostným zabitím otce nebo dospělého syna, strýce nebo synovce, nejprve z jedné rodiny, pak z druhé. Pokud se nestane nic víc, možnost usmíření zůstává otevřená. Ale jestliže někdo v záchvatu zloby či vášně nebo dokonce náhodou nebo omylem zabije ženu nebo dítě, výsledkem může dost dobře být masakr či série masakrů, které se nezastaví do té doby, než je jedna z rodin vyhlazena nebo vyhnána pryč.¹⁶⁸ Tento případ se poněkud podobá přerušované válce mezi státy. Někjaké limity musí být obecně přijaty a více či méně konzistentně dodržovány, pokud má vůbec kdy dojít k míru s úplnou kapitulací jedné ze zneprátených stran.

Asi je pravda, že tady budou užitečné jakékoli limity, pokud jsou skutečně společně přijímány. Žádný limit

¹⁶⁸ Příklad „morálky“ jedné rozepře viz Margaret Hasluck, „The Albanian Blood Feud“, in: Paul Bohannon, *Law and Warfare: Studies in the Anthropology of Conflict*, New York, 1967, s. 381–408.

není ovšem přijat prostě proto, že je vnímán jako užitečný. Válečná konvence musí být nejdříve morálně přijatelná pro velké počty mužů a žen; musí odpovídat našemu vnímání toho, co je správné. Jedině pak ji budeme uznávat jako vážnou překážku pro to či ono vojenské rozhodnutí a jediné pak můžeme diskutovat o její užitečnosti v tom či onom konkrétním případě. Jinak bychom totiž nevěděli, která překážka z nekonečného počtu myslitelných a z velkého počtu historicky zaznamenaných má být tématem našich diskusí. S ohledem na pravidla války nemá utilitarismus kreativní sílu. Mimo minimální limity „napomáhání“ a proporcionality prostě potvrzuje naše zvyky a konvence, ať jsou jakékoli, nebo navrhuje, že by měly být zrušeny, ale neskýtá nám zvyky a konvence. Kvůli tomu se musíme opět vrátit k teorii práv.

LIDSKÁ PRÁVA

Znásilnění italských žen

Důležitost práv možná nejlépe ukážeme, když se podíváme na historický příklad umístěný takřikajíc na okraj Sidgwickova argumentu. Zvažme tedy případ marockých vojáků bojujících s jednotkami Svobodné Francie v Itálii v roce 1943. Byly to žoldácké oddíly, které bojovaly za určitých podmínek, a tyto podmínky zahrnovaly oprávnění znásilňovat ženy a plenit nepřátelské území. (Itálie byla nepřátelským územím, dokud Badogliův režim nevstoupil v říjnu 1943 do války proti Německu. Nevím, jestli pak bylo toto oprávnění zrušeno; pokud ano, zrušení bylo zřejmě neúčinné.) Bylo znásilněno mnoho žen;

známe zhruba počet, protože italská vláda jim později nabídla skromnou penzi.¹⁶⁹ Argument pro to, aby se vojákům udělila privilegia takového druhu, je utilitární. Byl vysloven dávno Vitoriem během diskuse o právu drancování: není protizákonné drancovat město, říká, pokud je to „nutné pro vedení války [...] jako pobídka pro odvahu vojáků“.¹⁷⁰ Kdyby byl tento argument použit na náš případ, Sidgwick by mohl odpovědět, že „nutné“ je tady možná nesprávné slovo a že znásilňování a plenění přispěje k vojenskému vítězství jen „mírně“ ve srovnání s újmou způsobenou zmíněným ženám. To není nepřesvědčivá odpověď, ale není ani docela přesvědčivá, a jen stěží se dostane ke kořenům toho, že odsuzujeme znásilňování.

Co tedy máme proti oprávnění udělenému oněm marockým vojákům? Náš úsudek určitě nevisí na faktu, že znásilnění je jen triviální nebo neúčinná „pobídka“ pro mužskou odvahu (pokud je to vůbec pobídka; pochybuji, že odvážní muži jsou nejpravděpodobnějšími násilníky). Znásilnění je zločin, a to jak v době války, tak v době v míru, protože porušuje práva ženy, která je napadena. Nabídnout ji jako kořist žoldáckému vojákovi znamená jednat s ní, jako by vůbec nebyla člověkem, ale jen objektem, cenou nebo válečnou trofejí. Právě uznání její osobnosti formuje náš úsudek.¹⁷¹ To platí dokonce

¹⁶⁹ Příběh je vylíčen in: Ignazio Silone, „Reflections on the Welfare State“, 8 *Dissent* 189, 1961; De Sicův film *Horalka* vychází z událostí tohoto období italských dějin.

¹⁷⁰ Francisco de Vitoria, *De Indis et De Iure Belli Relationes*, ed. Ernest Nys, Washington, 1917; *On the Law of War*, překl. John Pawley Bate, s. 184–185.

¹⁷¹ V působivé úvaze s názvem *Lidská osobnost* („Human Personality“) napadá Simone Weilová takový způsob mluvy o tom, co můžeme a nemůžeme dělat jiným lidem. Hovor o právech, tvrdí, mění „to, co mělo být voláním protestu z hloubky srdce, [...] v pronikavé vyhlášení požadavků a protipožadavků“. A používá svůj argument na případ, který se hodně podobá

i v nepřítomnosti filosofického pojetí lidských práv, jak následující úryvek z Deuteronomia – první pokus, který jsem našel, jenž reguloval válečné zacházení se ženami – jasně ukazuje:¹⁷²

Když vytáhneš do boje proti svým nepřátelům a Hospodin ti je vydá do rukou, budeš je moct brát do zajetí. Spatříš-li mezi zajatými krásnou ženu a zatoužíš po ní, smíš si ji vzít za ženu. Až si ji odvedeš domů, [...] celý měsíc bude oplakávat svého otce a matku. Teprve poté se s ní spojíš a staneš se jejím mužem a ona tvou ženou. A pokud se ti však znelíbí, propustíš ji na svobodu. Nesmíš ji prodat za peníze ani s ní zacházet jako s otrokyní.

To nedostačuje současným pohledům, i když očekáváme, že by to bylo stejně těžké prosadit dnes, jako tomu bylo v dobách judejských králů. Ať je zde příhodný jakýkoli teologický nebo sociologický výklad tohoto pravidla, je zřejmé, že tu působí pojetí zajaté ženy jako osoby, která musí být respektována, navzdory jejímu zajetí – proto měsíc oplakávání, než je sexuálně využita, požadavek

našemu: „Jestliže je mladá dívka nucena jít do bordelu, nebude mluvit o svých právech. V takové situaci by takové slovo znělo absurdně neadekvátně.“ (*Selected Essays: 1934–1943*, ed. Richard Rees, London, 1962, s. 21.) Weilová by chtěla, abychom se namísto toho odvolávali k nějakému pojetí posvátna, obrazu boha v člověku. Možná je nějaká taková nejvyšší reference nutná, ale domnívám se, že se mýlí ve svém tvrzení o „znění“ hovoru o právech. Faktem je, že argumenty o lidských právech sehrály významnou roli v boji proti útlaku, včetně sexuálního útlaku žen.

¹⁷² Deuteronomium, 21:10–14, in: *Bible, překlad 21. století*, Biblion 2009, s. 223. Tento úryvek ignoruje Susan Brownmillerová v analýze „skutečného hebrejského pojetí [...] znásilnění“, in: *Against Our Will: Men, Women, and Rape*, New York, 1975, s. 19–23.

manželství, zákaz zotročení. Mohli bychom říci, že ztratila některá svá práva, ale ne všechna. Naše vlastní válečná konvence vyžaduje podobné chápání. Jak zákazy, které zahrnuje Sidgwickovo dvojí pravidlo, tak zákazy, které leží mimo ně, jsou řádně chápány v pojmech práva. Pravidla „dobrého boje“ jsou jen sérií uznání mužů a žen, kteří mají morální postavení, které je nezávislé na potřebách války a je vůči nim rezistentní.

Legitimní válečný akt je ten, který neporušuje práva lidí, proti nimž je namířen. Jde tu zase o život a svobodu, třebaže nás teď zajímají z toho pohledu, jak jsou vlastní spíše jednotlivcům než kolektivu. Mohu shrnout jejich podstatu v pojmech, které jsem používal dříve: nikdo nemůže být nucen bojovat nebo riskovat svůj život, nikdo nemůže být ohrožován válkou ani proti němu nemůže být vedena válka, pokud se prostřednictvím nějakého vlastního skutku podřídil nebo ztratil svoje práva. Tento základní princip je základem úsudků, které činíme o válečném chování. Je jen neadekvátně vyjádřen v pozitivním mezinárodním právu, ale zákazy tam ukotvené mají tento princip jako svůj zdroj. Právníci někdy mluví tak, jako by zákonná pravidla byla svým charakterem prostě humanitární a jako by zákaz znásilňování nebo svévolného zabíjení civilistů nebyl ničím víc než projevem laskavosti.¹⁷³ Když ale vojáci respektují tyto zákazy, nejednají laskavě, mírumilovně nebo velkoryse; jednají spravedlivě. Pokud to jsou humanitární vojáci, mohou skutečně dělat víc, než se od nich vyžaduje – například se dělí o potraviny s civilisty namísto toho, aby je jen znásilňovali a zabíjeli. Ale zákaz znásilňování a vraždění je záležitost práva.

¹⁷³ Viz např. McDougal a Feliciano, *Law and Minimum World Public Order*, New Haven, 1961, s. 42 a *passim*.

Zákon uznává toto právo, specifikuje ho, omezuje a někdy překrucuje, ale neurčuje ho. A můžeme ho uznat my sami a někdy tak činíme, dokonce i v absenci právního uznání.

Státy existují, aby bránily práva svých příslušníků, ale v teorii války je ta obtíž, že kolektivní obrana práv činí práva individuálně problematickými. Bezprostřední problém je, že vojáci, kteří bojují – i když se o nich dá jen sotva říct, že si boj sami zvolili –, ztrácejí práva, která údajně brání. Získávají válečná práva jako bojující a potenciální zajatci, ale nyní se na ně může zaútočit a mohou být libovolně zabíjeni svými nepřáteli. Ať jsou jejich soukromé naděje a cíle jakékoli, bojem ztrácejí svůj nárok na život a svobodu, a ztrácejí je, i když nespáchali žádný zločin, na rozdíl od agresorských států. „Vojáci jsou stvořeni k tomu, aby byli zabiti,“ jak kdysi prohlásil Napoleon; to proto je válka peklo.¹⁷⁴ I když však přijmeme naše stanovisko v pekle, můžeme stále říci, že *nikdo jiný není stvořen, aby byl zabít*. Tento rozdíl je základem válečných pravidel.

Všichni ostatní si uchovávají svá práva a státy jsou odhodlány je prosazovat a mají nárok je bránit, ať jsou jejich války agresivní, nebo ne. Činí tak ovšem nejen bojem, ale i uzavíráním smluv mezi sebou (které určují podrobnosti imunity nebojujících), dodržováním těchto smluv, očekáváním vzájemného dodržování a odhodláním potrestat vojenské vůdce nebo jednotlivé vojáky, kteří je poruší. Tento poslední bod je zásadní pro pochopení

¹⁷⁴ Když cituji tuto větu, nechci tím schvalovat vojenský nihilismus, který představuje. Napoleon, zejména v pozdějších letech, si líboval v prohlášeních tohoto druhu a v literatuře o válce nejsou neobvyklá. Jeden autor tvrdí, že dokládají kvalitu vůdcovství, kterou nazývá „robustností“. Napoleonovo zvolání „Životy milionů mužů jsou mi fuk“ je, jak říká, extrémním příkladem robustnosti. Mohla by nás napadnout lepší slova. (Alfred H. Burne, *The Art of War on Land*, London, 1944, s. 8.)

válečné konvence. Dokonce i agresorský stát může spravedlivě trestat válečné zločince – například nepřátelské vojáky, kteří znásilňují nebo zabíjejí civilisty. Válečná pravidla platí stejnou měrou pro agresory i jejich protivníky. Nyní vidíme, že to není jen morální rovnost vojáků, která vyžaduje toto oboustranné podřízení se; je to také právo civilistů. Vojáci bojující pro agresorský stát nejsou sami o sobě zločinci: proto jsou jejich válečná práva stejná jako práva jejich protivníků. Vojáci bojující proti agresorskému státu nejsou v ničem oprávněni stát se zločinci: proto podléhají stejným omezením jako jejich protivníci. Prosazování těchto omezení je jednou z forem prosazování zákona v mezinárodním společenství a zákon může být prosazován dokonce i zločinnými státy proti „policistům“, kteří svévolně zabíjejí nevinné přihlížející. Tito okolostojící totiž nepozbývají svých práv, když jdou jejich státy nespravedlivě do války. Armáda válčící proti agresorovi může narušit územní celistvost a politickou suverenitu agresorského státu, ale její vojáci nemohou ničit životy a svobodu nepřátelských civilistů.

Válečná konvence vychází zaprvé z určitého pohledu na bojující, což určuje jejich rovnost na bitevním poli. Ale mnohem hlouběji vychází z určitého pohledu na nebojující, což znamená, že se jedná o muže a ženy s právy, kteří nemohou být použiti pro nějaký vojenský účel, dokonce i když je to legitimní účel. V tomto bodě se uvedený pohled nijak neliší od argumentu, který platí v domácím společenství, kde například muž, který bojuje v sebeobraně, nemá právo útočit na nevinné okolostojící nebo na třetí strany a způsobovat jim nějakou újmu. Může zaútočit jen na své protivníky. V domácím společenství je však relativně snadné rozlišovat okolostojící a třetí strany,

zatímco v mezinárodním společenství – kvůli kolektivistickému charakteru států a armád – se tento rozdíl hledá hůř. Často se říká, že to vůbec nejde učinit, neboť vojáci jsou jenom donucenými civilisty a civilisté jsou ochotnými podporovateli svých armád v poli. A pak to nemohou být oběti, ale to, co je nutné pro bitvu, co determinuje náš úsudek ohledně chování ve válečné době. Zde je pak ústřední test pro kohokoli, kdo tvrdí, že válečná pravidla jsou zakotvena v teorii práv: aby byl rozdíl mezi bojujícími a nebojujícími na základě této teorie věrohodný, je třeba poskytnout detailní výklad dějin individuálních práv ve válečných a bojových podmínkách – jak jsou zachována, ztracena, vyměněna (za válečná práva) a obnovena. To je můj cíl v kapitolách, které následují.

9. IMUNITA NEBOJUJÍCÍCH A VOJENSKÁ NUTNOST

STATUS JEDNOTLIVCŮ

Prvním principem válečné konvence je, že jakmile válka začne, vojáci jsou kdykoli vystaveni útoku (pokud nejsou zraněni nebo zajati). A první kritika konvence zní, že tento princip je neférový; je to příklad třídní legislativy. Nebere v úvahu, že jen málo vojáků je bezvýhradně oddáno boji. Většina z nich neidentifikuje sebe samotné jako válečníky – minimálně to není jejich jediná nebo hlavní identita, protože boj není jejich zvoleným povoláním. Stejně tak netráví většinu svého času bojem; jak jen mohou, zapomínají na válku. Chci se nyní věnovat příběhu opakujícímu se ve vojenských dějinách, kdy vojáci prostě tím, že nebojují, jako by znovu získali právo na život. V podstatě ho znovu nezískávají, ale toto zdání nám pomůže pochopit základy, na kterých je ono právo vystavěno, a uvedená fakta ozřejmí smysl jeho ztráty.

Nazí vojáci

Ve válečných memoárech a dopisech z fronty se opakovaně objevuje stejný příběh. Má následující obecnou formu: voják na hlídce nebo v pozici ostřelovače přistihne

nepozorného nepřátelského vojáka, drží ho na mušce, může ho snadno zabít a musí se rozhodnout, zda ho zastřelí, nebo nechá tuto příležitost pominout. V takových chvílích existuje velká nechuť střílet – ne vždycky z morálních důvodů, ale z důvodů, které jsou nicméně relevantní pro morální argumentaci, kterou chci předložit. V takových případech hraje nepochybně roli hluboká psychologická nechuť zabíjet. Tato nechuť se nabízí jako všeobecné vysvětlení obecné nechuti vojáků bojovat. Při výzkumu chování vojáků za druhé světové války S. L. A. Marshall odhalil, že velká většina mužů na frontové linii nikdy ze své pušky nevystřelila.¹⁷⁵ Domníval se, že je to výsledek hlavně jejich civilní výchovy, silných zábran, jež získali v jejím průběhu vůči svévolnému zraňování jiné lidské bytosti. Ovšem v případech, které uvedu, se nezdá, že by taková zábrana byla ústředním faktorem. Žádný z pěti vojáků, kteří vylíčili svůj příběh, nebyl „nestřílečem“, ani – pokud mohu říci – tomu tak nebylo u ostatních mužů, kteří v jejich příbězích významně figurují. Navíc uvádějí důvody pro nezabíjení nebo pro váhání zabít, což byli vojáci, které Marshall zpovídal, schopni učinit jen zřídka.

1. První případ jsem převzal z dopisu, který básník Wilfred Owen napsal svému bratrovi v Anglii 14. května 1917.¹⁷⁶

Když jsme pochodovali po zapadlé cestě, jednou jsme se pobavili. Věděli jsme, že někde na našem levém týlu musíme minout německé předsunutě hlídky. Najednou

¹⁷⁵ S. L. A. Marshall, *Men Against Fire*, New York, 1966, kap. 5 a 6.

¹⁷⁶ Wilfred Owen, *Collected Letters*, ed. Harold Owen a John Bell, London, 1967, s. 458 (14. 5. 1917).

zazněl výkřik: „Zalehněte za náspem!“ Nastal velký spěch, upevňovali jsme bajonety, natahovali závěry pušek a otevírali sumky, ale když jsme vyhlédli přes násep, spatřili jsme jediného Němce, jak pelášil směrem k nám, hlavu měl skloněnou a paže natažené před sebou, jako by se chystal zavrtat do země (a já nepochybuji, že by to byl rád udělal). Nenašel se nikdo, kdo by po něm vystřelil, vypadal tak legračně...

Možná každý čekal na rozkaz střílet, ale Owen nepochybně myslel, že nikdo nechtěl střílet. Voják, který vypadá legračně, není v tu chvíli vojenskou hrozbou; není to bojující muž, ale prostě člověk, a nikdo nechce zabíjet lidi. V tomto případě by to opravdu bylo nadbytečné, komický Němec byl brzy zajat. To však není vždycky možné, jak potvrzují další příklady, a nechuť nebo odmítnutí střílet nemá nic společného s existencí vojenské alternativy. Vždycky se najde nevojenská alternativa.

2. Ve vlastním životopise *Ztracená léta* si Robert Graves vzpomíná na jedinou chvíli, kdy „upustil od střílení na Němce“, který nebyl ani zraněný, ani zajatec.¹⁷⁷

Když jsem střílel z pahorku v záložní linii, kde jsme měli skrytou střelnu, viděl jsem svými teleskopickými mířidly Němce snad sedm set yardů vzdáleného. Koupal se v německé třetí linii. Nelíbila se mi myšlenka zastřelit nahého muže, tak jsem podal pušku seržantovi, který byl se mnou. „Vezměte si to. Jste lepší střelec než já.“ Dostal ho, ale já jsem nezůstal, abych to viděl.

¹⁷⁷ Robert Graves, *Ztracená léta*, překl. Jaroslava Pauerová, Mustang, Plzeň, 1995, s. 109.

Váhám, když mám říci, že v tom je morální citění – určitě to není morální citění, které překračuje třídní hranice. Ale i když to popíšeme, že důstojník a džentlmen opovrhují chováním, které se jeví nehrdinsky a zbaběle, Gravesova „nechuť“ stále závisí na morálně důležitém pochopení. Nahý muž stejně jako legrační muž není voják. A co kdyby s ním nebyl poslušný a pravděpodobně necitlivý seržant?

3. Během španělské občanské války měl George Orwell podobný zážitek, když působil jako ostřelovač na přední pozici v republikánských liniích. Orwella by zřejmě nikdy nenapadlo předat svou pušku níže po hierarchii šarží; každopádně jeho oddíl byl anarchistický a žádná hierarchie v něm neplatila.¹⁷⁸

V té chvíli jeden muž, který patrně nesl zprávu důstojníkovi, vyskočil ze zákopu a viditelně běžel po vršku náspu. Oblečený byl jen napůl, a jak běžel, oběma rukama si přidržoval kalhoty nahoře. Nechtělo se mi na něj střílet. Je pravda, že jsem špatný střelec a pravděpodobně bych běžícího muže na sto metrů nezasáhl. [...] Nicméně nestřílel jsem kvůli tomu detailu, jak si držel kalhoty. Přišel jsem sem střílet na „fašisty“; ale muž, který si přidržuje kalhoty, není „fašista“, je to viditelně jiná lidská bytost, podobná vám, a necítíte se na to po něm střílet.

Orwell říká „necítíte se na to“, místo aby řekl „neměli byste“, a takový rozdíl mezi těmito dvěma výroky je důležitý. Ale ústřední pochopení je stejné jako v ostatních příkladech a lépe formulované. Navíc Orwell nám říká, že tohle

¹⁷⁸ *The Collected Essays, Journalism and Letters of George Orwell*, ed. Sonia Orwell a Ian Angus, New York, 1968, II, s. 254.

„je ten druh věcí, který se děje ve válkách pořád“, třebaže na to, co říká, nemá důkazy, a nevím, zda má na mysli, že se člověk necítí na to střílet, nebo že člověk nestřílí pořád.

4. Raleigh Trevelyan, britský voják ve druhé světové válce, vydal svůj „deník z Anzia“, kde líčí následující epizodu:¹⁷⁹

Bylo báječně nevkusné svítání. Všechno mělo barvu růžových pelargonii a ptáci zpívali. Cítily jsme se, jako se musel cítit Noe, když spatřil duhu. Najednou Viner ukázal přes pás křovinatého vřesu. Jeden muž oblečený v německé uniformě se potuloval jako náměsíčník přes naši palebnou linii. Bylo jasné, že pro tuto chvíli zapomněl na válku a – jak jsme to dělali my – těšil se z příslibu tepla a jara. „Mám ho odprásknout?“ zeptal se Viner bezvýrazným hlasem. Musel jsem se rychle rozhodnout. „Ne,“ odpověděl jsem, „jen ho odezeň.“

Tady, stejně jako v Orwellově úryvku, je ústředním rysem objev muže „podobného tobě“, který dělal, „co jsme dělali my“. Samozřejmě, dva vojáci střílející jeden na druhého jsou si podobní; jeden dělá to, co dělá i druhý, a oba jsou zaměstnání tím, co lze nazvat podivnou lidskou činností. Ale pocit toho, že jsem „lidská bytost“, vychází ze zřejmých důvodů z jiného druhu identity, který je zcela oddělen od čehokoli ohrožujícího. Společenství jara (užívající si slunce) je dobrým příkladem, i když ani zde nechybí tlaky „vojenské nutnosti“.

¹⁷⁹ Raleigh Trevelyan, *The Fortress: A Diary of Anzio and After*, Hammonds-worth, 1958, s. 21.

Jen seržant Chesterton se nesmál. Řekl, že jsme toho chlápka měli zabít, protože teď svým druhům řekne, kde přesně jsou naše zákopy.

Zdá se, že seržanti nesou větší břímě války.

5. Nejhlobavější líčení jsem našel u jednoho italského vojáka, který bojoval v první světové válce proti Rakušanům. Byl to Emilio Lussu, později socialistický lídr a protifašistický exulant. Lussu, tehdy nadporučík, kráčel společně s desátníkem nocí do pozice, z níž byl přehled o rakouských zákopech. Pozoroval Rakušany, jak si dávají ranní kávu, a pociťoval jakýsi druh okouzlení, jako kdyby nečekal, že v nepřátelských liniích najde něco lidského.¹⁸⁰

Tyto silně chráněné zákopy, na které jsme už tolikrát bezúspěšně zaútočili, vypadaly tak, že jsme měli pocit, že v nich není žádný život; byly jako dezolátní budovy neobydlené lidmi, které jsou útočištěm záhadných a strašlivých věcí, o nichž jsme nic nevěděli. Ty se nám teď ukázaly tak, jaké byly ve skutečnosti: muži a vojáci jako my, v uniformách jako my, pohybovali se, mluvili a popíjeli kávu, stejně jako to v tu chvíli dělali naši druhové za námi.

Objeví se mladý důstojník a Lussu na něj zamíří; pak si Rakušan zapálí cigaretu a Lussu se zarazí. „Tato cigareta vytvořila neviditelné pojítko mezi námi. Ještě jsem ani neviděl kouř a sám jsem zatoužil po cigaretě.“ Za dokonalým krytím měl čas přemýšlet o svém rozhodnutí. Cítil, že válka je oprávněná, „tvrdá nutnost“. Uznával, že má

povinnosti k mužům, kterým velel. „Věděl jsem, že moji povinnosti je vystřelit.“ A přesto to neudělal. Jak píše, zaváhal, protože rakouský důstojník si vůbec neuvědomoval nebezpečí, které mu hrozilo.

Uvažoval jsem následovně: jedna věc byla vést stovku, dokonce tisíc mužů proti jiné stovce nebo tisíci mužů; ale oddělit jednoho muže od zbytku a říct mu „Ani hnout. Teď tě zastřelím. Zabiju tě“ – to bylo jiné. [...] Bojovat je jedna věc, ale zabít člověka je něco jiného. A zabít ho takhle je zavraždit ho.

Lussu, stejně jako Graves, se obrátil na svého desátníka, ale (možná proto, že byl socialista) s otázkou, nikoli s rozkazem: „Podívej se tady – nebudu střílet na osamocенého muže. Ty ano?“ [...] „Ne, já taky nebudu.“ Zde byla evidentně narýsována dělicí čára mezi příslušníkem armády, který vede válku se svými druhy, a jednotlivcem, který stojí osamocen. Lussu odmítl zabít lidskou kořist. Co jiného ovšem ostřelovač dělá?

Není proti pravidlům války, jak je v současnosti chápeme, zabíjet vojáky, kteří vypadají legračně, kteří se koupou, přidržují si kalhoty, užívají si slunce, kouří cigaretu. Zdá se však, že odmítnutí těchto pěti mužů míří do samotného jádra válečné konvence. Neboť co to znamená, když řekneme, že někdo má právo na život? Říci toto znamená uznat jinou lidskou bytost, která mě neohrožuje, jejíž činnosti mají příchuť míru a kamarádství a jejíž osobnost je stejně hodnotná jako moje vlastní. Nepřítel se musí popsat jinak, a i když stereotypy, jejichž prostřednictvím je vnímán, jsou často groteskní, jsou do určité míry pravdivé. Někdo se stává mým nepřítelem, pokud se

¹⁸⁰ Emilio Lussu, *Sardinian Brigade: A Memoir of World War I*, překl. Marion Rawson, New York, 1970, s. 166–171.

mě snaží zabít, byť je nám společná lidskost. Ale nepřátelství je dočasné, lidskost je bezprostřední. Je obnovena takřikajíc prozaickými skutky, které boří stereotypy v každém z uvedených pěti příběhů. Protože je legrační, nahý a tak dál, můj nepřítel se změnil, jak říká Lussu, v člověka.

Případ by mohl být odlišný, představíme-li si tohoto člověka, že je bezvýhradným, naprosto nadšeným vojákem. Když se koupe a dává si ranní cigaretu, myslí jenom na nadcházející bitvu a na to, kolik nepřátel zabije. Pohltilo ho válčení, stejně jako mě pohltilo psaní této knihy; přemýšlí o tom pořád a v nejpodivnějších chvílích. To je ovšem nepravděpodobný obraz obyčejného vojáka. Válka není vlastně jeho podnikem a spíše mu jde o přežití této bitvy a jak se vyhnout té další. Většinou se skrývá, je vyděšený, nestřílí, modlí se za malé zranění, za cestu domů, za dlouhý odpočinek. A když ho vidíme, jak odpočívá, předpokládáme, že myslí na domov a mír, stejně jako bychom to dělali my. Jestli je to tak, jak ho můžeme právem zabít? Přesto je to ospravedlnitelné, jak to chápe většina vojáků v našich pěti příbězích. Jejich odmítnutí se dokonce i jim zdá jako útěk od vojenské povinnosti. Taková odmítnutí jsou zakořeněna v morálním poznání, jsou však vášnivější než zásadní rozhodnutí. Jsou to projevy laskavosti, a pokud vůbec obsahují nějaké nebezpečí nebo každou minutou snižují vyhlídky na pozdější vítězství, mohou se připodobnit ke skutkům, které jdou nad rámec povinností. Neznamenají udělat víc, než se požaduje morálně; znamenají udělat méně, než je dovoleno.

Standardy přípustnosti vycházejí z práv jednotlivců, ale nejsou těmito právy přesně definovány. Definice je totiž složitý proces, svým charakterem jak historický, tak teoretický a výrazně podmíněný tlakem vojenské

nutnosti. Nyní je načase snažit se pochopit, co tento tlak může či nemůže způsobit, a případy „nahých vojáků“ poskytují užitečné příklady. V 19. století existovala snaha chránit jeden typ „nahého vojáka“: muže na stráži mimo jeho stanoviště nebo na okraji jeho linie. Důvody uvedené pro vyloučení této osamělé figury jsou podobné těm, které vyjadřovalo našich pět příběhů. „Žádný jiný pojem než vražda,“ napsal jeden anglický odborník na války, „nemůže vyjádřit zabití osamělého vojáka na stráži ranou naslepo na dlouhou vzdálenost. Je to jako zabít koroptev, která sedí na vejcích.“¹⁸¹ Stejná myšlenka platí i v kodexu vojenského chování, který Francis Lieber navrhl pro unionistickou armádu v americké občanské válce: „Na předsunuté hlídce a strážce se nestřílí, vyjma té situace, když se mají odehnat.“¹⁸² Můžeme si snadno představit válku, v níž tato myšlenka platí, takže lze zaútočit jediné na bojující vojáky, stovky proti stovkám, tisíce proti tisícům, jak říká Lussu. Taková válka by představovala sérii určených bitev, formálně či neformálně oznámených předem a ukončených nějakým zřejmým způsobem. Mohlo by být povoleno pronásledování poražené armády, takže žádné straně by nebyla odepřena možnost rozhodujícího vítězství. Vyloučilo by se ovšem neutuchající pronásledování, ostřelování, výpady ze zálohy, překvapivé útoky. Války se skutečně vedou tímto způsobem, ale taková uspořádání nejsou nikdy stabilní, protože dávají systematickou výhodu armádě, která je větší a lépe vybavená. Právě slabší strana vytrvale odmítá stanovit jakékoli limity

¹⁸¹ Archibald Forbes, citováno in: J. M. Spaight, *War Rights on Land*, London, 1911, s. 104.

¹⁸² *Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field*, General Orders 100, April, 1863, Washington, 1898, článek 69.

zranitelnosti nepřátelských vojáků (extrémní formou tohoto odmítnutí je partyzánská válka) a obhajuje vojenskou nutnost. Co to znamená?

POVAHA NUTNOSTI (1)

Tato obhajoba má standardní formu. Ten či onen průběh akce, říká se, „je nutný, aby byl nepřítel donucen kapitulovat s nejmenším možným vynaložením času, životů a peněz“.¹⁸³ To je jádro toho, co Němci nazývají *kriegsraison*, důvod války. Tato doktrína ospravedlňuje nejen cokoli, co je nutné, aby se dosáhlo vítězství ve válce, ale také cokoli, co je nutné ke snížení rizik prohry nebo prostě ke snížení ztrát, případně ke snížení pravděpodobnosti ztrát v průběhu války. Popravdě se to vůbec netýká nutnosti; je to způsob mluvení v kódech nebo hyperbolický způsob mluvy o pravděpodobnosti a riziku. I když udělíme státům a armádám či jednotlivým vojákům právo snížit rizika, konkrétní průběh akce by byl *nutný* jen tehdy, kdyby žádný jiný průběh vůbec nezlepšil vyhlídky bitvy. Vždycky ovšem bude existovat škála taktických a strategických možností, které by případně mohly tyto vyhlídky zlepšit. Bude třeba se rozhodnout, a jsou to jak morální, tak vojenská rozhodnutí. Válečná konvence některá z nich povoluje a jiná vylučuje. Kdyby konvence takto nediskriminovala, mělo by to malý dopad na příslušné vedení válek a bitev; byl by to prostě jen kodex výhodných řešení – k čemuž patrně dospívá Sidgwickovo dvojí pravidlo pod tlakem skutečného válčení.

¹⁸³ M. Greenspan, *The Modern Law of Land Warfare*, Berkeley, 1959, s. 313–314.

„Důvod války“ může ospravedlnit zabíjení lidí jediné tehdy, když máme důvod se domnívat, že budou pravděpodobně zabiti. Co je zde obsaženo, není ani tak kalkulace pravděpodobnosti a rizika jako spíše reflexe statusu mužů a žen, jejichž životy jsou v sázce. Příklad „nahého vojáka“ je tímto způsobem vyjasněn: vojáci jako třída jsou odděleni od světa mírových aktivit; jsou vycvičeni k boji, jsou jim poskytnuty zbraně a vyžaduje se po nich, aby na základě rozkazu bojovali. Nepochybně ne vždycky bojují, ani válka není jejich osobním podnikem. Ale je to podnik jejich třídy a tento fakt radikálně odlišuje jednotlivého vojáka od civilistů, které nechává za sebou.¹⁸⁴ Jestliže je varován, že se nachází stále v nebezpečí, nepředstavuje to velké narušení jeho života, jako by tomu bylo v případě civilisty. Skutečně, varovat civilistu ve výsledku znamená donutit ho k boji, *ale voják už k boji byl donucen*. Připojil se k armádě, protože se domníval, že jeho země musí být bráněna, nebo byl rekrutován. Je však důležité zdůraznit, že nebyl donucen k boji přímým útokem na jeho osobu; to by opakovalo zločin agrese na úrovni jednotlivce. Může být osobně napaden jediné proto, že už je bojovníkem. Byl proměněn v nebezpečného muže, a být může

¹⁸⁴ V dojemném líčení francouzské porážky v roce 1940 Marc Bloch tento rozdíl kritizuje: „V konfrontaci s národním ohrožením a s povinnostmi, které leží na každém občanovi, jsou si všichni dospělí rovni a jediné zvláště pokrivená mysl by komukoli z nich přidělila privilegium imunity. Co je koneckonců ‚civilista‘ v době války? Není ničím víc než člověkem, jemuž tihá let, zdraví, profese [...] brání efektivně nosit zbraň. Proč by mu tyto faktory propůjčovaly právo vyhnout se společnému nebezpečí?“ (*Strange Defeat*, překl. Gerard Hopkins, New York, 1968, s. 130.) Ale tento teoretický problém nemá popisovat, jak se získává imunita, ale jak se ztrácí. V prvé řadě my všichni jsme imunní; naše právo nebýt napaden je rysem normálních lidských vztahů. Toto právo ztrácí ti, kdo nosí zbraně „efektivně“, protože představují nebezpečí pro ostatní lidi. Je zachováno u lidí, kteří zbraně nenosí vůbec.

mít poměrně málo voleb, je nicméně přesné říci, že dovolil sám sobě, aby se z něj stal nebezpečný muž. Z toho důvodu zjišťuje, že je v nebezpečí. Aktuální rizika, s nimiž žije, lze snížit nebo zvýšit: pojetí vojenské nutnosti, ale také laskavosti a velkorysosti tu mají volné pole působnosti. Rizika lze ovšem zvýšit až na nejvyšší hranici, aniž by byla jeho práva porušena.

Je těžší porozumět rozšíření statusu bojujících mimo třídu vojáků, i když v moderní válce je to dost běžné. Mohli bychom říct, že to diktuje rozvoj vojenské technologie, neboť válka dnes je stejně tak ekonomická jako vojenská aktivita. Je třeba mobilizovat velké množství pracujících, než se armáda vůbec může objevit na poli, a jakmile válka začne, vojáci jsou značně závislí na nepřetržitém proudu vybavení, paliva, munice, potravin atd. Je pak velkým pokušením napadnout nepřátelskou armádu za jejími vlastními liniemi, zejména když bitva samotná neprobíhá dobře. Ale zaútočit za liniemi znamená vést válku proti lidem, kteří jsou alespoň nominálně civilisty. Jak to lze ospravedlnit? Úsudky, které zde činíme, závisejí na našem chápání zapojených mužů a žen. Snažíme se narýsovat dělicí čáru mezi těmi, kteří ztratili svá práva kvůli válečným aktivitám, a těmi, kteří je neztratili. Na jedné straně máme třídu lidí volně nazývanou „muniční dělníci“, kteří vyrábějí zbraně pro armádu nebo jejichž práce přímo přispívá věcem války. Na straně druhé jsou všichni ti lidé, kteří slovy britské filosofky G. E. M. Anscombeové „nebojují a neangažují se v dodávkách pro ty, kteří nakládají s prostředky boje“.¹⁸⁵

¹⁸⁵ G. E. M. Anscombe, *Mr. Truman's Degree*, soukromý tisk, 1958, s. 7; viz také „War and Murder“, in: *Nuclear Weapons and Christian Conscience*, ed. Walter Stein, London, 1963.

Relevantní rozdíl není mezi těmi, kteří pracují pro válečné úsilí, a těmi, kteří to nedělají, ale mezi těmi, kteří vyrábějí to, co vojáci potřebují k boji, a těmi, kteří vyrábějí to, co potřebují k životu stejně jako my ostatní. Když je to vojensky nutné, mohou být napadeni a zabiti dělníci v továrně na tanky, nikoli však dělníci v továrně na zpracování potravin. Ti první se přizpůsobují třídě vojáků; měli bychom říci, že se přizpůsobují jen zčásti, protože nejde o ozbrojené muže připravené k boji, takže mohou být napadeni jen v oné továrně (ne u nich doma), když se přímo angažují v aktivitách ohrožujících a škodících jejich nepřátelům. Ti druzí, i když nezpracovávají nic jiného než armádní příděly, se podobně neangažují. Jsou jako dělníci vyrábějící zdravotnické potřeby, oblečení nebo cokoli jiného, co je v té či oné formě zapotřebí v době války stejně jako v době míru. Je pravda, že armáda má obrovské břicho, a aby bojovala, musí být nakrmena. Není to však její břicho, ale její zbraně, které z ní činí armádu. Ti muži a ženy, kteří zásobují její břicho, nedělají nic vyloženě válečného. Odtud pramení jejich imunita před útokem: přizpůsobují se zbytku civilní populace. Nazýváme je *nevinými* lidmi, což je právní termín, který znamená, že neudělali nic a nedělají nic, co by mělo za následek ztrátu jejich práv.

Domnívám se, že to je přijatelná linie, i když ji lze vykreslit příliš jemně. Důležitější je, že je vykreslena pod tlakem. Začínáme s rozdílem mezi vojáky zapojenými do boje a zbývajícími vojáky, pak se přesuneme k rozdílu mezi vojáky jako třídou a civilisty a následně zhodnotíme tu či onu skupinu civilistů, jak procesy ekonomické mobilizace etablojí její přímé přispění věci boje. Jakmile je tento podíl určen, jen „vojenská nutnost“ může určit, zda

zapojení civilisté jsou napadeni nebo ne. Neměli by být napadeni, jestliže lze jejich aktivity zastavit nebo zabavit jejich výrobky, případně je zničit nějakým jiným způsobem a bez výrazného rizika. Zákony války pravidelně uznávají tento úkol. Například v námořním kodexu byli obchodní námořníci na lodích, které převážely vojenské zásoby, kdysi považováni za civilisty, kteří navzdory práci, kterou vykonávali, měli právo, aby se na ně neútočilo, neboť bylo možné (a někdy stále je) zajmout jejich lodě, aniž by se na ně střílelo. Ovšem jakmile přestane být možné zajmout loď bez střílení, mizí i tato povinnost a právo zanikne. Není to obecné, ale válečné právo a vychází jen z dohody států a z doktríny o vojenské nutnosti. Historie ponorkového válečnictví pěkně dokládá tento proces, během něhož se skupiny civilistů zapojují do pekla války. Také mi umožní vyložit bod, v němž začne být morálně nutné odolat tomuto začlenění.

Válčení ponorek: Případ Laconia

Námořní válečnictví bylo tradičně nejdžentlmenštější formou boje možná proto, že tolik džentlmenů se dávalo k námořnictvu, ale také a významněji kvůli povaze moře jako bitevního pole. Jediné porovnatelné pozemské prostředí je poušť; v obou těchto prostředích shodně chybí nebo relativně chybí civilní obyvatelstvo. Proto je bitva obzvláště čistá, je to boj mezi bojujícími, do kterého se neplete nikdo jiný – přesně to, co intuitivně chceme, aby válka byla. Tuto čistotu však kazí fakt, že moře je hojně využíváno pro přepravu. Válečné lodě se tu setkávají s obchodním loďstvem. Pravidla vymezující taková setkání

jsou (nebo byla) dosti propracovaná.¹⁸⁶ Byla vypracována ještě před vynálezem ponorky, takže nesou známky tehdejších technologických i morálních předpokladů. Obchodní loď vezoucí vojenské zásoby mohla být v mezinárodních vodách legitimně zastavena, vítězná posádka se na ni mohla nalodit, zajmout její posádku a dovézt do přístavu. Jestliže obchodní námořníci ve kterémkoli stadiu tohoto procesu odporovali, jakákoli síla nutná k překonání tohoto odporu byla též legitimní. Pokud se mírumilovně vzdali, nemohla proti nim být použita žádná síla. Když nebylo možné dopravit loď do přístavu, byla potopena, „přičemž zde byla absolutní povinnost poskytnout bezpečí posádce, pasažérům a dokumentům“. Nejčastěji se to dělo tak, že se všechno naložilo na válečnou loď. Posádka a cestující ze zajaté lodi nebyli považováni za válečné zajatce, ale za civilní internované osoby, protože jejich setkání s válečnou lodí nebylo bitvou.

V první světové válce velitelé ponorek (a představitelé státu, kteří jim veleli) otevřeně odmítali jednat v souladu s touto „absolutní povinností“ a obhajovali vojenskou nutnost. Před vypálením torpéd se nemohli vynořit, neboť jejich ponorky byly na palubě málo vyzbrojené a byly vysoce zranitelné vůči nárazu; stejně tak nemohli z malého počtu své posádky vytvořit kořistnickou jednotku, pokud se také nevraceli do přístavu, a nemohli vzít obchodní námořníky na palubu, protože tam nebyl dostatečný prostor. Proto jejich strategie zněla „potopit při zpozorování“, i když přijímali jistou odpovědnost, aby pomohli přeživším poté, co se jejich

¹⁸⁶ Viz Sir Frederick Smith, *The Destruction of Merchant Ships under International Law*, London, 1917; Tucker, *Law of War and Neutrality at Sea*, Washington, D. C., 1957.

loď potopila. „Potopit při zpozorování“ byla strategie zejména německé vlády. Její obhájci argumentovali, že jedinou alternativou bylo ponorky vůbec nepoužívat, nebo je používat neúčinně, což by přenechalo kontrolu na moři britskému námořnictvu. Když bylo po válce, tak možná proto, že ji Německo prohrálo, byla znovu potvrzena tradiční pravidla. Londýnský námořní protokol z roku 1936, který byl ratifikován všemi hlavními účastníky poslední a příští velké války (Německem v roce 1939), explicitně uváděl, že „ponorky musí ve své činnosti brát ohled na obchodní lodě a musí se přizpůsobit pravidlům mezinárodního práva, jemuž podléhají hladinové lodě“. To je podle respektovaných autorit námořní právo stále „závazné pravidlo“, i když kdokoli, kdo obhajuje toto pravidlo, musí tak činit „nehledě na druhou světovou válku“.¹⁸⁷

Nejlépe získáme přístup k této zkušenosti, obrátíme-li hned pozornost ke známému „rozkazu *Laconia*“, který v roce 1942 vydal admirál Dönitz pro velení německých ponorek. Dönitz vyžadoval nejen to, aby ponorky útočily bez varování, ale také aby nečinily vůbec nic pro záchranu posádek potopených lodí: „Všechny pokusy zachránit posádky potopených lodí by měly zmizet, včetně vyzvedávání mužů z moře, obracení převrácených záchranných člunů a dodávání potravin a vody.“¹⁸⁸ Ve své době vyvolal tento řád velké pobouření a po válce bylo jeho vyhlášení zařazeno mezi zločiny, z nichž byl Dönitz obviněn v Norimberku. Ale soudci ho v tomto bodě obžaloby odmítli odsoudit. Chci se podívat blíže na důvody jejich rozhodnutí. Ovšem vzhledem k tomu, že jejich jazyk je

obtížně srozumitelný, budu se také ptát, jaké mohly být jejich důvody a jaké důvody bychom mohli mít pro vyžadování nebo nevyžadování záchran na moři.

Otázkou byla evidentně záchrana a nic jiného; navzdory „závaznému pravidlu“ mezinárodního práva nebyla strategie „potopit při zpozorování“ soudem zpochybněna. Soudci se podle všeho rozhodli, že rozdíl mezi obchodními a válečnými loděmi už nedává moc smysl.¹⁸⁹

Krátce po vypuknutí války britská admirálita [...] vyzbrojila své obchodní lodě, v mnoha případech jim poskytla jako ozbrojený doprovod konvoj a dala rozkaz vysílat hlášení o pozici po zahlédnutí ponorek, čímž integrovala obchodní plavidla do varovného systému námořní zpravodajské služby. Dne 1. října 1939 admirálita ohlásila, že britské obchodní lodě dostaly rozkaz narážet do ponorek, bude-li to možné.

V tomto bodě soud zřejmě uvažoval, že obchodní námořníci byli rekrutováni pro vojenskou službu; proto bylo přípustné na ně překvapivě zaútočit, jako by byli vojáci. Ale tento argument sám o sobě není příliš dobrý, neboť pokud byl nábor obchodních námořníků odpovědí na nelegitimní útoky ponorek (nebo dokonce na silnou pravděpodobnost takových útoků), není možné se o to opírat k ospravedlnění stejných útoků. Musí to být tak, že byla především ospravedlněna strategie „potopit při zpozorování“. Vynález ponorky to učinil „nutným“. Stará pravidla byla morálně, pokud ne právně, zrušena, protože zásobování po moři – vojenský podnik, jehož účastníci byli

¹⁸⁷ H. A. Smith, *Law and Custom of the Sea*, London, 1950, s. 123.

¹⁸⁸ Tucker, *Law of War and Neutrality at Sea*, Washington, D. C., 1957, s. 72.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 67.

vždycky ohrožení útokem – nyní bylo nadále vyloučeno z nenásilného napadení.

„Rozkaz *Laconia*“ však sahal mnohem dál, neboť určoval, že námořníci bezmocní v moři, na rozdíl od zraněných vojáků na zemi, nepotřebují pomoc, jakmile bitva skončila. Dönitzův argument zněl, že bitva v podstatě nekončí, dokud není ponorka bezpečně ve svém domovském přístavu. Potopení obchodního plavidla bylo jen prvním úderem dlouhého a napjatého boje. Radary a letadla změnila širá moře v jediné bitevní pole, a pokud ponorky okamžitě nezahájily úhybné manévry, mohly se ocitnout ve velkých potížích.¹⁹⁰ Námořníci na tom kdysi byli mnohem lépe než vojáci; patřili do privilegované třídy téměř bojujících, s nimiž se zacházelo, jako by byli civilisté. Najednou na tom byli mnohem hůř.

Máme tu znovu argument vojenské nutnosti a opět vidíme, že je to především argument o riziku. Životy mužů na palubě ponorky by mohly být ohroženy, tvrdil Dönitz, a pravděpodobnost detekování a útoku by se tou či onou měrou zvyšovala, kdyby se pokoušeli zachránit oběti. Je zřejmé, že takhle to nebylo vždycky. Ve svém líčení zničení spojeneckého konvoje v Severním ledovém oceánu David Irving zmiňuje vícero případů, kdy se německé ponorky vypořádaly a nabídly pomoc obchodním námořníkům v záchranných člunech, aniž by zvyšovaly vlastní rizika.¹⁹¹

Ponorka U-456 korvetního kapitána Teicherta [...] vypálila úderná torpéda. Teichert připlul se svou ponorkou k záchranným člunům a dal rozkaz kapitánu Strandovi,

¹⁹⁰ Karl Dönitz, *Memoirs: Ten Years and Twenty Days*, překl. K. H. Stevens, London, 1959, s. 261.

¹⁹¹ David Irving, *The Destruction of Convoy PQ 17*, New York, n. d., s. 157; další příklady viz s. 145, 192–193.

aby vstoupil na palubu, kde byl zajat. Námořníků se zeptali, zda mají dostatečné zásoby vody, a důstojníci z ponorky jim předali konzervy masa a chleba. Řekli jim, že je za několik dní vyzvednou torpédoborce.

K tomu došlo jen několik měsíců předtím, než Dönitz takovou pomoc zakázal, a probíhalo to za podmínek, které tuto pomoc činily zcela bezpečnou. Konvoj PQ 17 byl rozehán a jeho doprovod ho opustil, nebyl už v žádném smyslu bojovou silou. Němci získali kontrolu jak ve vzduchu, tak na moři. Evidentně bylo po bitvě a vojenská nutnost stěží mohla ospravedlnit odmítnutí pomoci. Měl bych si myslet, že kdyby se takové odmítnutí za podobných okolností mohlo připisovat „rozkazu *Laconia*“, Dönitz by se skutečně provinil válečným zločinem. Ale nic takového nebylo v Norimberku prokázáno.

Stejně tak soud otevřeně nepřijal argument vojenské nutnosti, že za odlišných okolností bylo odmítnutí pomoci oprávněné kvůli doprovodným rizikům. Namísto toho soudci znovu potvrdili závazné pravidlo. Uvedli: „Když kapitán nemůže zachránit oběti, pak nemůže obchodní plavidlo potopit.“ Ale neprosazovali toto pravidlo a Dönitz za to nepotrestali. Admirál Nimitz z amerického námořnictva, kterého Dönitzův obhájce povolal jako svědka, jim řekl, že „americké ponorky [obecně] nezachraňovaly nepřátelské přeživší, pokud byla plavidla kvůli tomu vystavena zbytečnému dodatečnému riziku“. Britská politika byla podobná. Vzhledem k tomu soudci prohlásili, že „rozsudek nad Dönitzem není vyneseno z důvodu jeho porušení mezinárodního práva v oblasti ponorkové války“.¹⁹² Nepřijali

¹⁹² *Nazi Conspiracy and Aggression: Opinion and Judgment*, s. 140.

argument obhájců, že zákon byl de facto přepsán neformální koluzí mezi znepřátelenými stranami. Ale zjevně pocítovali, že tato koluze učinila právo nevymahatelným (nebo alespoň nevymahatelným jen na jedné straně, která ho porušovala) – což bylo řádné soudcovské rozhodnutí, ale takové, které nechává otevřenou morální otázku.

Pravda je, že Dönitz a jeho spojenci protivníci měli důvody pro tuto politiku, kterou přijali za svou, a tyto důvody zapadají zhruba do rámce válečné konvence. Zranění nebo bezmocní bojovníci už nejsou předmětem útoku; v tomto smyslu znovu získali právo na život. Ale nemají nárok na pomoc, dokud bitva pokračuje a vítězství jejich nepřátel je nejisté. Co je zde rozhodující, není vojenská nutnost, ale převedení obchodních námořníků do třídy bojujících. Vojáci nemusí riskovat své životy kvůli nepřítelům, neboť jak oni, tak jejich nepřátelé se vystavují nátlaku války. Jsou však někteří lidé, kteří jsou ochráněni před tímto nátlakem nebo kteří by měli být v bezpečí před ním, a tito lidé také hrají roli v kauze *Laconia*.

Laconia byla zaoceánská loď, která vezla 268 britských příslušníků armády a jejich rodiny, vracející se domů z předválečných vojenských základen na Středním východě, a 1 800 italských válečných zajatců. Byla torpédována a potopena u západního pobřeží Afriky německou ponorkou, jejíž velitel nevěděl, kdo jsou její pasažéři (zaoceánské lodě byly hojně využívány Spojenci jako transportní lodě pro přepravu mužstva). Když se Dönitz dozvěděl o potopení a o identitě lidí ve vodě, nařídil masivní záchrannou akci, již se mělo původně účastnit také mnoho dalších ponorek.¹⁹³ Rovněž požádal italské válečné lodě,

¹⁹³ Karl Doenitz, *Memoirs: Ten Years and Twenty Days*, překl. K. H. Stevens, London, 1959, s. 259.

aby přispěchaly na pomoc, a velitel ponorky zodpovědný za potopení vysílal anglicky rádiem všeobecné volání o pomoc. Namísto toho však byly ponorky napadeny několika spojeneckými letadly, jejichž piloti pravděpodobně nevěděli, co se děje v moři pod nimi, nebo nevěřili tomu, co jim bylo řečeno. Zmatek je dost typický v době války: nevědomost na všech stranách, znásobená strachem a vzájemným podezíráním.

Pravda je, že letadla napáchala jen málo škody, ale Dönitzova odpověď byla tvrdá. Nařídil německým velitelům, aby omezili své záchranné akce jen na italské zajatce; britští vojáci a jejich rodiny měli být ponecháni osudu. Právě tento obraz žen a dětí opuštěných na moři a následný rozkaz, vyžadující opakování podobné situace, byly všeobecně považovány za skandální – a připadá mi, že právem, i když se tehdy běžně přijímala „neomezená“ ponorková válka. Kolem civilistů jsme narýsovali kruh práv a předpokládá se, že vojáci přijímají (nějaká) rizika, aby zachránili civilisty. Nejde o to, že by se vzdali toho, čím jsou nebo nejsou, a stali se nebo nestali dobrými samaritány. Právě oni v první řadě ohrožují životy civilistů, a být tak činí v rámci legitimních vojenských operací, přesto musí vynaložit nějaké pozitivní úsilí, aby omezili rozsah újmy, kterou napáchali. Takový byl skutečně Dönitzův postoj před útokem Spojenců, postoj, který si uchoval navzdory kritice ostatních členů německého nejvyššího velení. „Nemohu nechat ty lidi ve vodě. Provedu záchrannou operaci.“ Tady nešlo o laskavost, ale o povinnost, a právě z hlediska této povinnosti posuzujeme „rozkaz *Laconia*“. Úsilí vynaložené na záchranu nebojujících je možné dočasně přerušit kvůli útoku, ale není možné ho zrušit před jakýmkoli útokem jen proto, že může k útoku dojít (nebo

se může opakovat). Neboť minimálně k jednomu útoku již došlo a ten vystavil nevinné lidi nebezpečí smrti. Teď je třeba jim pomoci.

DVOJÍ EFEKT

Druhý princip válečné konvence zní, že na nebojující není možné nikdy zaútočit. Nemohou se nikdy stát předmětem nebo cílem vojenské aktivity. Jak ovšem ukazuje záležitost s *Laconií*, nebojující jsou často ohroženi nikoli proto, že na ně chce někdo zaútočit, ale jen proto, že se nacházejí v blízkosti boje, který se vede proti někomu jinému. Pokouším se argumentovat, že pak není zapotřebí toho, aby byly boje zastaveny, ale aby se přijal nějaký stupeň opatrnosti, aby se civilistům nepřivodila žádná újma – což velice jednoduše znamená, že uznáváme jejich práva, jak nejlépe to v kontextu války dokážeme. Jaký stupeň opatrnosti by však měl být přijat? A za jakou cenu pro jednotlivé vojáky, kteří jsou bojem zasaženi? Zákony války neříkají o těchto věcech nic; nechávají ta nejkruťší rozhodnutí na mužích v akci s poukazem na jejich běžné morální cítění nebo na vojenské tradice armády, v níž slouží. Příležitostně někdo z oněch vojáků napíše něco o vlastních rozhodnutích, což může vnést světlo do temného místa. Zde je příběh ze vzpomínek Franka Richardsa na první světovou válku, jednoho z mála svědectví řadového vojáka:¹⁹⁴

¹⁹⁴ Frank Richards, *Old Soldiers Never Die*, New York, 1966, s. 198.

Když jsme prováděli bombový útok v zákopových bunkrech nebo sklepích, bylo vždycky moudré nejdřív tam hodit bomby a teprve pak se porozhlédnout. Ale v této vesnici jsme museli být velice opatrní, protože v některých sklepích byli civilisté. Křičeli jsme na ně, abychom měli jistotu. Ještě jeden muž a já jsme zavolali dvakrát do jednoho sklepa, a když jsme nedostali žádnou odpověď, už už jsme vytrhávali pojistku z granátu. Vtom jsme zaslechli ženský hlas a po schodech ze sklepa vyšla mladá žena. [...] Ona a členové její rodiny [...] nepustili sklep po několik dní. Usoudili, že se blíží útok, a když jsme na ně poprvé do sklepa zavolali, báli se ozvat. Kdyby ta mladá žena nevykřikla, všechny ty nevinné lidi bychom povraždili.

Povraždili by nevinné lidi, ovšem napřed do sklepa volali; ale kdyby nezavolali a pak zabili tuto francouzskou rodinu, Richards je přesvědčený, že by to byla prostě vražda. A přesto přijímal určité riziko, když volal, protože kdyby byli ve sklepě němečtí vojáci, mohli by vylézt a pálit na ně. Bylo by mnohem prozíravější hodit granáty dovnitř bez varování, což znamená, že vojenská nutnost by jejich konání ospravedlnila. Richards by byl skutečně ospravedlněn také na základě jiných bodů, jak brzy uvidíme. A přesto zavolal.

Morální princip, který se v takových případech nejčastěji uplatňuje, je princip dvojího efektu. Poprvé ho pracovali katoličtí kazuisté ve středověku. Dvojí efekt je složitý pojem, ale současně úzce souvisí s našimi obvyklými způsoby uvažování o morálním životě. Často jsem se s ním setkal ve vojenských a politických diskusích. Důstojníci rádi mluví v jeho pojmech, vědomě či nevědomě, kdykoli operace, které plánují, pravděpodobně způsobí

újmu nebojujícím. Sami katoličtí autoři často užívali vojenské příklady. Jedním z jejich cílů je ukázat, co bychom si měli myslet, když „voják, který střílí na nepřítele, ví dopředu, že zastřelí nějaké civilisty, kteří jsou poblíž“.¹⁹⁵ Takové předvídání je ve válce dosti běžné; vojáci by zřejmě nemohli vůbec bojovat, s výjimkou pouští a moří, aniž by ohrozili civilisty poblíž. A přesto civilistu vystavuje útok nikoli blízkost k místu válčení, ale to, že nějak přispěl k boji. Dvojitý efekt je způsob, jak se usmíruje absolutní zákaz útočení na nebojující s legitimním vedením vojenské aktivity. Na základě příkladu Franka Richardse hodlám tvrdit, že toto usmíření přichází příliš snadno, ale nejdříve se musíme podívat, jak přesně je to propracováno.

Tento argument zní následovně: je dovoleno provést skutek, který bude mít pravděpodobné špatné následky (zabití nebojujících), pokud platí následující čtyři podmínky.¹⁹⁶

1. *Skutek je sám o sobě dobrý nebo minimálně neutrální, což pro naše účely znamená, že je to legitimní akt války.*
2. *Přímý efekt je morálně přijatelný, např. zničení vojenských zásob nebo zabití nepřátelských vojáků.*
3. *Úmysl aktéra je dobrý, tj. cílí jen na přijatelný účinek; zlo není jedním z jeho cílů, stejně tak to není prostředek k dosažení cílů.*

¹⁹⁵ Kenneth Dougherty, *General Ethics: An Introduction to the Basic Principles of the Moral Life According to St. Thomas Aquinas*, Peekskill, N. Y., 1959, s. 64.

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 65–66; srov. John C. Ford, S. J. „The Morality of Obliteration Bombing“, in: *War and Morality*, ed. Richard Wasserstrom, Belmont, Calif., 1970. Nemohu zde rozebírat filosofické rozpory týkající se dvojího efektu. Dougherty uvádí (velice jednoduchý) učebnicový popis, Ford nabízí pečlivou (a odvážnou) aplikaci.

4. *Dobrý účinek je dost dobrý na to, aby kompenzoval špatný účinek; na základě Sidgwickova proporcionálního pravidla musí být ospravedlnitelný.*

Podstata argumentu je vyjádřena ve třetí větě. „Dobré“ a špatné účinky, které přicházejí společně, zabití vojáků a blízkých civilistů, lze obhajovat jedině potud, pokud jsou produktem jediného úmyslu, zamířeného na dobro a nikoli na zlo. Argument ukazuje velký význam vytčení si cíle ve válečné době a správně omezuje cíle, na které lze mířit. Domnívám se však, že nám musí dělat starost všechna ta nezamýšlená, ale předvídatelná úmrtí, neboť jejich počet může být vysoký a jsou předmětem jen pravidla proporcionality, což je slabé omezení, a dvojitý efekt skýtá paušální ospravedlnění. Z tohoto důvodu se tento princip setkává se zlostnou nebo cynickou reakcí: Co záleží na tom, zda úmrtí civilistů jsou přímým či nepřímým důsledkem mých skutků? Jen stěží na tom může záležet mrtvým civilistům, a když vím předem, že pravděpodobně zabiju tolik nevinných lidí, a stejně to udělám, jak mohu být bez viny?¹⁹⁷

Tuto otázku si můžeme položit mnohem konkrétněji. Byl by Frank Richards bez viny, kdyby hodil granáty bez varování? Princip dvojího efektu by mu to dovoľoval. Byl zapojen do legitimní vojenské činnosti, protože nepřátelští vojáci používali mnoho sklepů. Výsledek toho, že by si jako obecnou taktiku zvolil „hodit granát bez varování“, by znamenal zmenšit riziko, že bude sám zabit

¹⁹⁷ Filosofická verze tohoto argumentu zní, že nezáleží na tom, zda je zabití nevinných lidí přímé nebo nepřímé; viz Jonathan Bennett, „Whatever the Consequences“, *Ethics*, ed. Judith Jarvis Tomson a Gerald Dworkin, New York, 1968.

nebo zmrzačen, a urychlilo by to dobytí vesnice, což jsou „dobré“ účinky. Navíc to byly jediné účinky, které zamýšlel; úmrtí civilistů by neposloužila žádnému jeho cíli. A nakonec v delším časovém období by proporce zafungovaly příznivě nebo alespoň ne nepříznivě – předpokládejme, že způsobenou újmou by vyrovnal přínos vítězství. A přesto Richards učinil nepochybně správnou věc, když vykřikl varování. Jednal tak, jak by měl jednat morální člověk; není to jen příklad hrdinského boje nad rámec povinností, ale je to příklad dobrého boje. To od vojáků očekáváme. Než se pokusím formulovat toto očekávání přesněji, chci se podívat, jak to funguje ve složitějších bojových situacích.

Bombardování v Koreji

Budu zde vycházet z popisu jednoho britského novináře, který vylíčil způsob, jak americká armáda vedla válku v Koreji. Nevím, zda se jedná o vyloženě spravedlivé líčení, ale víc mě zajímají morální otázky, které přináší, než historická přesnost. Šlo tedy o „typický“ střet na cestě do Pchjongjangu. Jednotka amerických vojáků postupovala pomalu ve stínu nízkých kopců a nikdo jí nekladl odpor. „Ocitli jsme se v údolí, v polovině cesty na rovně se táhnoucí otevřené silnici, když tu se náhle ozval ostrý štěkot automatické palby, která vířila prach kolem nás.“¹⁹⁸ Vojáci se zastavili a zalehli k zemi, aby se kryli. Vyjely tři americké tanky, „střílely [...] do kopce a protínaly vzduch svými kulomety. V tomto pozoruhodném infernu zvuků

¹⁹⁸ Reginald Tompson, *Cry Korea*, London, 1951, s. 54, 142–143.

nebylo možné detekovat nepřítele nebo vyhodnotit jeho palbu.“ Během patnácti minut přiletělo několik bojových letadel, „která zarývala rakety do svahu kopce“. Toto je nová technika válčení, píše britský novinář, „která se zrodila z obrovské produktivní a materiální moci“: „obezřetný postup vpřed, palba z nepřátelských malých zbraní, zastávka, úzká podpora leteckého úderu, dělostřelectvo, opět obezřetný postup vpřed atd.“ Je určena k tomu, aby zachránila životy vojáků, a možná má či nemá takový účinek. „Je jisté, že to zabijí civilisty – muže, ženy, děti, bez rozdílu a ve velkém počtu – a ničí vše, co mají.“

Je tu tedy jiný způsob boje, i když je otevřený jen vojákům, kteří měli „vojenský“ výcvik a kteří nejsou v zajetí svých zvyků. Může se vyslat hlídka, která obklíčí nepřátelskou pozici. Nakonec k tomu beztak často dojde, jako se to stalo v tomto případě, neboť tankům a letadlům se nepodařilo zasáhnout severokorejské kulometčíky. „Konečně, po více než hodině [...], četa z Bakerovy roty si začala propracovávat cestu porostem hned pod hřebenem kopce.“ Nejdříve však všichni spoléhali na bombardování. „Každý nepřátelský výstřel uvolnil příval destrukce.“ Bombardování mělo – nebo někdy mělo – charakteristický dvojitý efekt: byli zabiti nepřátelští vojáci a stejně tak i civilisté, kteří se zrovna náhodou nacházeli poblíž. Nebylo úmyslem důstojníků, kteří povolali dělostřelectvo a letadla, aby byli zabiti civilisté; jednali v zájmu svých mužů. A to je legitimní zájem. Nikdo by ve válce nechtěl, aby mu velel důstojník, kterému nezáleží na životě vlastních vojáků. Jenže si musí cenit také životů civilistů, a stejně tak i jeho vojáci. Nemůže je zachránit zabíjením nevinných lidí, protože oni sami se nemohou zachránit. Není to jen tak, že vojáci nemohou zabít

mnoho nevinných lidí. Dokonce i když proporce fungují příznivě, domnívám se, že v konkrétních případech nebo v určitých souvislostech bychom stále měli říci, že než jsou do boje povolány těžké zbraně, musí se vyslat hlídka a přijmout riziko. Vojáci vyslaní na hlídku mohou věrohodně tvrdit, že si nikdy nezvolili válku v Koreji, nicméně jsou to vojáci; jsou zde povinnosti, které jdou ruku v ruce s jejich válečnými právy, a první z nich je povinnost hledět na práva civilistů – přesněji těch civilistů, jejichž životy oni sami ohrožují.

Princip dvojího efektu je pak třeba opravit. Rád bych argumentoval, že dvojí efekt je obhajitelný, jen když jsou produktem *dvojího úmyslu* dva výsledky: zaprvé, že se má dosáhnout „dobra“; zadruhé, že předvídané zlo bude pokud možno co nejvíce redukováno. Takže třetí podmínka, která byla uvedena výše, může být přeformulována následovně:

3. Úmysl aktéra je dobrý, tj. cílí jen na přijatelný účinek; zlo není jedním z jeho cílů, stejně tak to není prostředek k dosažení cílů, a když si uvědomuje obsažené zlo, jde mu o to, aby ho minimalizoval, a to na úkor sebe sama.

Je příliš jednoduché jen nemít v úmyslu zabít civilisty; úmysly vojáků se v bitevních podmínkách nejčastěji soustřeďují úzce na nepřítel. Co hledáme v takových případech, je nějaká známka pozitivního odhodlání uchránit životy civilistů, nikoli jen uplatnit pravidlo proporcionality a nezabít víc civilistů, než je vojensky nutné. Toto pravidlo platí také pro vojáky: nikdo nemůže být zabit z triviálních důvodů. Civilisté mají právo na něco víc.

Pokud záchrana životů civilistů znamená riskovat životy vojáků, takové riziko se musí přijmout. Existuje však limit na rizika, která vyžadujeme. Těmi jsou koneckonců nezamýšlená úmrtí a legitimní vojenské operace, kde absolutní pravidlo neútočení na civilisty neplatí. Válka nutně uvádí civilisty do nebezpečí; to je další aspekt její pekelnosti. Můžeme jen žádat po vojácích, aby minimalizovali nebezpečí, která způsobují.

Je těžké říct, jak přesně daleko v tom musí zajít, a z toho důvodu se může zdát zvláštní tvrdit, že civilisté mají v takových záležitostech práva. Co to může znamenat? Mají civilisté právo nejen na to, aby na ně nebylo útočeno, ale také aby nebyli vystaveni riziku toho či onoho stupně, takže vystavení šanci na smrt jedna ku deseti je ospravedlněné, zatímco vystavení šanci na smrt tři ku deseti je neospravedlněné? Pravda je, že stupeň rizika, který je přípustný, se bude měnit s povahou cíle, naléhavostí okamžiku, dostupnou technologií atd. Domnívám se, že nejlepší je prostě říci, že civilisté mají právo na to, aby se vzala v úvahu „náležitá opatrnost“.¹⁹⁹ Tento případ je stejný v domácím společenství: když plynárenská

¹⁹⁹ V přemýšlení o těchto otázkách mi pomohla diskuse in: Charles Fried, „Imposing Risks on Others“, *An Anatomy of Values: Problems of Personal and Social Choice*, Cambridge, Mass., 1970, kap. XI. Vzhledem k tomu, že „náležitá opatrnost“ obsahuje kalkulace relativní hodnoty, naléhavosti atd., je třeba říci, že utilitářské argumenty a argumenty o právech (relativní alespoň vzhledem k nepřímým účinkům) nejsou tak docela vzdálené. Nicméně kalkulace vyžadované principem proporcionality a kalkulace vyžadované „náležitou opatrností“ nejsou stejné. Dokonce i poté, co byla přijata nejvyšší možná měřítko opatrnosti, pravděpodobné ztráty na civilním obyvatelstvu mohou být stále disproporcionální vzhledem k hodnotě cíle; pak musí být útok odvolán. Nebo (častěji) vojenští plánovači se mohou rozhodnout, že ztráty následkem tohoto útoku, dokonce i když je proveden s minimálním rizikem pro útočící, nejsou disproporcionální vzhledem k hodnotě cíle: pak je „náležitá opatrnost“ dodatečným požadavkem.

společnost pracuje na potrubí, které vede pod mou ulicí, mám právo na to, aby její pracovníci dodržovali velice striktní bezpečnostní standardy. Ale jestliže je tato práce naléhavě vyžadována hrozícím nebezpečím exploze ve vedlejší ulici, standardy mohou být volnější a moje práva zůstávají neporušená. Vojenská nutnost funguje přesně jako civilní mimořádný stav, s výjimkou toho, že ve válce standardy, jež známe v domácím společenství, jsou vždycky volnější. To však neznamená, že neexistují vůbec žádné standardy a že zde neplatí žádná práva. Kdykoli existuje pravděpodobný druhý efekt, je morálně vyžadovaný druhý záměr. Můžeme se trochu posunout k definování limitů tohoto druhého záměru, když zvážíme ještě dva válečné příklady.

Bombardování okupované Francie a útok na Vemork

Během druhé světové války letectvo Svobodné Francie provádělo bombardovací nálety proti vojenským cílům v okupované Francii. Tyto bomby nevyhnutelně zabily Francouze pracující (pod nátlakem) pro německé válečné úsilí; také nevyhnutelně zabily Francouze, kteří náhodou žili v blízkosti továren, na které se útočilo. To představovalo kruté dilema pro piloty, kteří ho řešili tak, že se nevzdali náletů ani nepožádali nikoho jiného, aby je provedl, ale přijali větší rizika pro sebe samotné. „Byla to [...] tato dotěrná otázka bombardování Francie,“ říká Pierre Mendes-France, který sloužil v letectvu poté, co utekl z německého vězení, „která nás vedla k tomu, že jsme se specializovali na větší a větší přesnost při bombardování, takže jsme létali velice nízko. Bylo to riskantnější, ale také

to umožňovalo větší přesnost.“²⁰⁰ Tytéž továrny samozřejmě mohly být (možná měly být) napadány partyzánskými oddíly nebo komandy s výbušninami; jejich účinek by byl dokonalý, nejen přesnější, a s výjimkou těch civilistů, kteří pracovali uvnitř továren, by žádní Francouzi nebyli v ohrožení. Ale takové útoky by byly extrémně nebezpečné a šance na úspěch, zejména na opakovaný úspěch, byly velice malé. Rizik tohoto druhu bylo víc, než Francouzi očekávali, dokonce i pro jejich vlastní vojáky. Limity rizika sahají zhruba do toho bodu, kdy jakékoli další riskování by skoro určitě odsoudilo vojenský podnik k nezdaru, nebo by ho učinilo tak nákladným, že by nebylo možné jej zopakovat.

Evidentně tu existuje manévrovací prostor pro vojenský úsudek: strategové a plánovači budou z důvodů jim vlastních zvažovat důležitost svého cíle oproti důležitosti životů svých vojáků. Ale dokonce i když je cíl velice důležitý a počet nevinných lidí, kteří jsou ohroženi, relativně malý, vojáci musí riskovat předtím, než zabijí civilisty. Zvažte například jeden případ z druhé světové války, kdy místo náletu zvolili útok komanda. V roce 1943 továrna na těžkou vodu ve Vemorku v okupovaném Norsku byla zničena norskými komandy operujícími z pověření britského SOE (Special Operations Executive – Oddělení pro zvláštní operace). Bylo životně důležité zastavit výrobu těžké vody, aby se zpozdil vývoj atomové bomby, který prováděli němečtí vědci. Britští a norští představitelé diskutovali, zda provést pokus ze vzduchu, nebo ze země, a vybrali druhou variantu, neboť tu byla

²⁰⁰ Citováno z publikovaného textu dokumentárního filmu Marcela Ophulse, *The Sorrow and the Pity*, New York, 1972, s. 131.

menší pravděpodobnost zranění civilistů.²⁰¹ Pro komanda však byl útok velice nebezpečný. První pokus se nezdařil a v jeho průběhu bylo zabito třicet čtyři mužů; druhý pokus s menším počtem mužů byl úspěšný a bez obětí – k překvapení všech, včetně účastníků akce. Taková rizika však bylo možné přijmout pro jednu operaci, kterou nebude nutné opakovat. Pro „bitvu“, která by se šířila v čase a skládala by se z mnoha oddělených událostí, by to možné nebylo.

Později během války, když byla výroba ve Vemorku obnovena a bezpečnost značně posílena, továrnu ze vzduchu bombardovala americká letadla. Bombardování bylo úspěšné, ale výsledkem byla smrt dvaceti dvou norských civilistů. V tomto bodě, zdá se, zafungoval dvojitý efekt, který nálet ospravedlňoval. Nicméně ve své nerevidované formě by byl zafungoval už dříve. Význam vojenského cíle a skutečný počet obětí (předpokládejme, že předvídatelný předem) by ospravedlnily nálet již v prvním případě. Ovšem zvláštní hodnota, kterou připisujeme životům civilistů, to vyloučila.

Stejná hodnota jako životům francouzských nebo norských civilistů se přičítá také životům německých civilistů. V tomto ohledu pochopitelně existují dodatečné morální i emocionální důvody k přijetí takové ceny v případě vlastních lidí nebo lidí Spojenců (není náhodou, že moje dva příklady se týkají útoků na okupovaném území). Vojáci mají přímou povinnost k civilistům, které nechávají za sebou, což souvisí s vlastním účelem vojenství a s jejich politickou poslušností; stanovuje to povinnosti, které dlužíme takřkajíc samotnému lidství a konkrétním

²⁰¹ Tomas Gallagher, *Assault in Norway*, New York, 1975, s. 19–20, 50.

lidským bytostem, nikoli jen spoluobčanům. Práva německých civilistů – kteří nebojovali a neangažovali se ve vybavování ozbrojených sil prostředky boje – se nijak nelišila od práv francouzských civilistů, stejně jako práva německých vojáků se nijak nelišila od práv francouzských vojáků, ať už si myslíme o jejich válce cokoli.

Případ okupované Francie (nebo Norska) je však složitý v jiném ohledu. Dokonce i kdyby francouzští piloti redukovali rizika a létali ve velké výšce, nečinili bychom je zodpovědnými za dodatečná úmrtí civilistů, která způsobili. Dělili by se o tuto odpovědnost s Němci – zčásti proto, že Němci zaútočili na Francii a podrobili si ji, ale také (a to je pro naše bezprostřední účely důležitější) proto, že zmobilizovali francouzskou ekonomiku pro vlastní strategické cíle a donutili francouzské pracující, aby sloužili německé válečné mašinérii, když změnili francouzské továrny na legitimní vojenské cíle a vystavili sousedící obytné čtvrti nebezpečí. Otázku přímého a nepřímého účinku komplikuje otázka nátlaku. Když posuzujeme nezamýšlené zabití civilistů, potřebujeme vědět, jak se stalo, že se tito civilisté vůbec ocitli v bitevní zóně. Možná je to jen jiný způsob kladení otázky, kdo je vystavil riziku a jaké pozitivní úsilí bylo vynaloženo na jejich záchranu. Ale vyzdvihuje to otázky, které jsem ještě neprobíral, a ty jsou nejdramatičtěji viditelné, obrátíme-li pozornost k jinému, mnohem staršímu druhu válčení.

10. VÁLKA PROTI CIVILISTŮM: OBLEŽENÍ A BLOKÁDY

Obležení je nejstarší formou totální války. Jeho dlouhá historie ukazuje, že ani technologický pokrok, ani demokratická revoluce nejsou ústředními faktory, které by omezily válčení jen na bojující populaci. Nepřátelé napadají civilisty společně s vojáky, nebo aby se k vojákům dostali, a to stejně tak často v dávné době jako v moderních časech. K takovým útokům dochází tehdy, když armáda hledá něco, co by se mohlo nazývat civilním úkrytem, a bojuje zpoza hradeb nebo z nitra budov města, případně když obyvatelé ohroženého města hledají nejbezprostřednější formu vojenské ochrany a souhlasí s tím, že budou mít ve městě vojenskou posádku. Pak jsou v zajetí úzkého kruhu zdí civilisté i vojáci vystaveni stejným rizikům. Blízkost a nedostatek je činí stejně zranitelnými. Nebo možná ne stejně: jakmile boje začnou, tak v tomto druhu války je pravděpodobnější, že nebojující budou zabiti. Vojáci bojují z chráněných pozic a civilisté, kteří vůbec nebojují, se rychle mění (za použití výrazu, který jsem převzal z vojenské literatury) ve „zbytečná ústa“. Ta jsou nakrmena jako poslední, jen armádními přebytky, a umírají jako první. Při blokádě Leningradu zemřelo více civilistů než v modernistickém infernu v Hamburku, Drážďanech, Tokiu, Hirošimě a Nagasaki dohromady. Pravděpodobně zemřeli také mnohem bolestivěji, i když

staromódnějším způsobem. Deníky a memoáry z obležení ve 20. století jsou povědomé komukoli, kdo četl například hrůznou historii obležení Jeruzaléma Římany, již sepsal Josef Flavius. A morální otázky nadnesené Josefem jsou povědomé komukoli, kdo přemýšlel o válce ve 20. století.

NÁTĽAK A ODPOVĚDNOST

Obležení Jeruzaléma v roce 72 n. l.

Kolektivní hladovění je trpký osud: rodiče a děti, přátelé a milenci musí pozorovat jeden druhého, jak umírají, a umírání je hrůzně prodlužované, fyzicky i morálně destruktivní dlouho předtím, než skončí. Ačkoli to zní jako líčení konce světa, následující úryvek z Josefa Flavia se odvolává na dobu relativně ranou během římského obležení.²⁰²

Omezení svobody jít do města a z města ven vzalo Židům veškerou naději na bezpečí a mor, který se nyní rozšiřoval, stravoval celé domácnosti a rodiny; a domy byly plné mrtvých žen a dětí; a ulice byly plné mrtvých mužských těl. A mladí muži, oteklí jako stíny mrtvých mužů, chodili na tržiště a padli tam mrtví k zemi. A nyní bylo množství mrtvých těl tak veliké, že ti, co byli živí, je nemohli pohřbívati; ani se nestarali o to, aby je pohřbili, protože si nebyli jisti, co by se jim mohlo přihodit. A mnozí, kteří se snažili pohřbit druhé, sami

²⁰² *The Works of Josephus*, překl. Th. Lodge, London, 1620: *The Wars of the Jews*, Kniha. VI, kap. XIV, s. 721.

padli mrtví na ně. [...] A mnozí, kteří byli ještě naživu, šli k jejich hrobům a tam zemřeli. Přesto kvůli celé této pohromě nebyly žádné nářky a žádné lamentace, neboť mor překonal všechna citová pohnutí. A ti, kteří byli ještě živí, bez slz hleděli na ty, kteří byli mrtví a leželi před nimi. Uvnitř ve městě nebyly slyšet žádné zvuky...

To není zpráva z první ruky – Josef byl mimo zdi města s římskou armádou. Podle jiných autorů právě ženy vydrží nejdéle během obležení, zatímco mladí muži jako první upadnou do oné smrtelné letargie, která předchází vlastní smrti.²⁰³ Uvedené líčení je však dosti přesné: takhle vypadá obležení. Navíc *takhle to má vypadat*. Když je město obklíčeno a nedostává se mu potravin, útočníci neočekávají, že posádka ve městě vydrží do té doby, než jednotliví vojáci, jako Josefovi staří muži, padnou mrtví k zemi na ulicích. Očekává se, že smrt obyčejných obyvatel města přinutí civilní nebo vojenské vedení jednat. Cílem je kapitulace; prostředkem není porážka nepřátelské armády, ale hrůzný spektakl smrti civilistů.

Jakkoli je princip dvojího efektu obhajován, tady neškýtá žádné ospravedlnění. Toto jsou plánovaná úmrtí. A přesto zákony války vojenskou taktiku obležení nevyklučují. „Korektnost pokusu oslabit [město] vyhladověním se nepochybně.“²⁰⁴ Jestliže existuje obecné pravidlo, že se nesmí cílit na smrt civilistů, obležení je velkou výjimkou – a je to ten druh výjimky, který, je-li to morálně opodstatněné, rozbíjí pravidlo samotné. Musíme zvážít,

²⁰³ Viz například pozoruhodné memoáry Eleny Skrabiny, *Siege and Survival: The Odyssey of a Leningrader*, Carbonville, Ill., 1971.

²⁰⁴ Charles Chaney Hyde, *International Law*, 2. vyd., Boston, 1945, III, 1802.

proč tomu tak je. Jak je možné se domnívat, že je správné uzavřít civilisty ve smrtící pasti obklíčeného města?

Zřejmá odpověď zní jednoduše tak, že dobytí měst je často významným vojenským cílem (ve věku městských států to byl hlavní cíl), a když selže frontální útok, obležení je jediným zbývajícím prostředkem k úspěchu. Je však pravda, že ani není nutné, aby nejprve selhal frontální útok, aby se obležení považovalo za ospravedlnitelné. Sedět a čekat je pro obléhající armádu mnohem méně nákladné než útočit – a takové kalkulace jsou přípustné (jak jsme viděli) díky principu vojenské nutnosti. Tento argument není ovšem nejzajímavější obranou obležení a domnívám se, že nikoli jedinou, kterou si velitelé utěšují své svědomí. Josef nabízí alternativu. Říká nám, že Titus truchlil nad smrtí tolika lidí z Jeruzaléma, „pozvedl ruce k nebi a volal Boha za svědka, že to nejsou jeho skutky“.²⁰⁵ Čí jsou to tedy skutky?

Po Titovi jsou tu jen dva další kandidáti: političtí nebo vojenští vůdcové města, kteří odmítli vzdát se a přijmout podmínky a přinutili obyvatele bojovat; nebo obyvatelé samotní, kteří souhlasili s takovým odmítnutím, čímž prakticky souhlasili, že ponесou rizika války. Titus implicitně a Josef explicitně volí první z těchto možností. Tvrdí, že Jeruzalém byl uchvácen fanatickými zélóty, kteří vnutili válku mase umírněných Židů, kteří byli jinak ochotni se vzdát. Na tomto pohledu je možná trochu pravdy, ale není to uspokojivý argument. Titus je pak neosobním původcem destrukce vyvolané zarputilostí jiných, destrukce bez vlastních plánů a cílů. A naznačuje to, že města (a proč ne země?), která se nevzdají, jsou právem vystavena totální

²⁰⁵ *The Works of Josephus*, překl. Th. Lodge, London, 1620: *The Wars of the Jews*, Kniha. VI, kap. XIV, s. 718.

válce. Ani jedno není přijatelné tvrzení. I když je však obě odmítneme, při válčení formou obležení je složité přisoudit odpovědnost. Tato složitost to pomáhá vysvětlit, ačkoli se domnívám, že neospravedlňuje zvláštní status obležení v zákonech války. Také nás vede k tomu, že vidíme, že tu jsou morální otázky, na něž je třeba odpovědět, než začne působit princip dvojího efektu. Jak k tomu došlo, že se tito civilisté ocitli tak blízko bitevního pole, kde jsou teď (úmyslně či neúmyslně) zabíjeni? Rozhodli se sami tu být? Nebo byli přinuceni setkat se s válkou a smrtí?

Obrana města může skutečně probíhat proti vůli jeho obyvatel: armáda poražená na bitevním poli se stáhne za brány města nebo ho obsadí nepřátelská posádka, která slouží strategickým zájmům toho či onoho druhu. Kdyby byli vůdci těchto skupin kompetentními kazuisty, mohli by uvažovat následovně: „Víme, že v důsledku toho, že jsme se rozhodli bojovat spíše tady než někde jinde, budou umírat civilisté. My je však zabíjet nebudeme a jejich smrt nám v žádném ohledu nepřinese žádný užitek. Jejich smrt není naším cílem, ani součástí našeho cíle, ani prostředkem našeho cíle. Shromážděním a přidělováním potravin uděláme vše, co bude v našich silách, abychom zachránili civilní životy. Neneseme odpovědnost za ty, kteří zemřou.“ Je zřejmé, že na základě principu dvojího efektu nemohou být takoví vůdci odsouzeni. Lze je však přesto odsuzovat, pokud obyvatelé odmítnou jejich ochranu. Ve středověkých dějinách najdeme hodně příkladů tohoto druhu: měšťané jsou ochotni se vzdát, aristokratičtí válečníci jsou povinováni (nikoli měšťanům) pokračovat v boji.²⁰⁶ V takových případech válečníci určitě

nesou část odpovědnosti za smrt měšťanů. Jsou aktéry nátlaku uvnitř města, jako je aktérem armáda obléhající město zvenčí, a civilisté se ocitají v pasti mezi těmito dvěma. Podobné případy jsou ovšem dnes vzácné, není to takové, jako to bylo ve starších dobách. Politická integrace a občanská disciplína napomáhá městům, jejichž obyvatelé očekávají, že budou bráněni, a občané jsou morálně připraveni – i když ne vždycky materiálně – vydržet brímě obležení. Souhlas zbavuje obránce obvinění, ale může to provést jedině takový souhlas.

A co útočníci? Předpokládám, že nabízejí, aby se město vzdalo za určitých podmínek; to je kolektivní ekvivalent slitování a měl by být vždycky dostupný. Kapitulace je však odmítnuta. Pak jsou zde dvě vojenské možnosti. Zaprvé, hradby města mohou být ostřelovány a zdi strženy. Nepochybně zemřou civilisté, ale správně můžeme prohlásit, že útočící vojáci nenesou za tato úmrtí žádnou vinu. I když útočníci zabíjejí, tato úmrtí nejsou významně jejich „akcí“. Útočníky zbavilo obvinění to, že město odmítlo kapitulaci, což znamená přijetí rizik války (nebo morální odpovědnost je přesunuta na bránící armádu, která znemožnila kapitulaci). Tento argument však platí jen pro ta úmrtí, která jsou de facto nahodilá v legitimních vojenských operacích. Odmítnutí kapitulace nemění civilisty v přímé cíle útoku. Civilisté se tím nepřipojili k válce, i když někteří z nich mohou být následně mobilizováni pro válečné aktivity uvnitř města. Nacházejí se prostě ve svých „příslušných a trvalých bydlištích“ a jejich status občanů obléhaného města se nijak neliší od statusu občanů země ve válce. Jestliže mohou být zabiti oni, kdo potom nemůže? Pak by to ovšem vypadalo, že druhá vojenská možnost je vyloučena: město nemůže být

²⁰⁶ M. H. Keen, *The Laws of War in the Late Middle Ages*, London, 1965, s. 128, kde je výklad aristokratických povinností v takových případech.

obklíčeno, odříznuto a jeho obyvatelstvo systematicky vyhladověno.

Právníci kreslí dělicí čáru odlišně, byť také oni uznávají, že otázky nátlaku a souhlasu předcházejí otázkám přímého a nepřímého účinku. Uvažte následující případ z Machiavelliho spisu *O umění válečném*:²⁰⁷

Alexandr Veliký, který chtěl dobýt Leukadii, se nejprve učinil pánem v sousedních městech a vyslal všechny obyvatele do Leukadie; konečně bylo město tak plné lidí, že okamžitě zmenšil jejich počet s pomocí moru.

Machiavelli byl touto strategií nadšený, ale nikdy se nestala přijímanou vojenskou praxí. Navíc není přijímána, dokonce i když účel nucené evakuace je mnohem neškodnější, než byl Alexandrův: prostě vyklidit předpolí vojenských operací nebo odklidit lidi, které si obléhající armáda nemůže dovolit sytit. Kdyby Alexandr jednal z takových motivů a pak dobyl Leukadii, náhodné úmrtí kteréhokoli evakuovaného by bylo jeho zvláštní odpovědností, protože je násilím vystavil rizikům války.

Právní normou je *status quo*.²⁰⁸ Velitel obléhající armády není – a ani sám sebe za takového nepovažuje – odpovědný za lidi, kteří vždycky žili v daném městě, kteří tam jsou takříkajíc přirozeně, ani za ty, kteří tam jsou dobrovolně, kteří hledali bezpečí za zdmi města, kam je zahnal všeobecný strach z války. Je z obliga, pokud jde o tyto lidi, jakkoli strašlivě zemřou, jakkoli hrozně to přispívá jeho

²⁰⁷ Machiavelli, *The Art of War*, překl. Ellis Farnsworth, rev. Neal Wood, Indianapolis, 1965, s. 193.

²⁰⁸ Nejlepší je Spaightova diskuse: J. M. Spaight, *War Rights on Land*, London, 1911, s. 174n.

cíli, že strašlivě umírají, neboť on je nedonutil jít na místo jejich smrti. Neprotlačil je skrze brány města, než je uzavřel. Domnívám se, že to je srozumitelný způsob, kde nakreslit dělicí čáru, ale nezdá se mi, že by to byl správný způsob. Těžká otázka zní, zda lze tuto linii narýsovat jinak, aniž bychom úplně vyloučili obležení. V dlouhé historii obléhání má tato otázka specifickou formu: mělo by se civilistům dovolit, aby opustili město, zachránili se tak před vyhladověním a uvolnili tím tlak na kolektivní zásobování potravinami poté, co bylo obléhání zahájeno? Obecněji: není jejich uvěznění do obléhaného města morálně totéž, jako kdyby je vehnali do města násilím? A pokud ano, nemělo by se jim povolit odejít, aby se o těch, kteří zůstali a bojují a hladoví, mohlo skutečně říct, že zůstat ve městě byla jejich volba? Během obléhání Jeruzaléma Titus rozkázal, aby všichni Židé, kteří uprchnou z města, byli ukřižováni. Je to jeden bod v jeho vyprávění, kde Josef cítí potřebu omluvit se za svého nového pána.²⁰⁹ Ale chci se nyní věnovat jednomu modernímu příkladu, neboť tyto otázky byly přímo položeny u norimberských soudů po druhé světové válce.

PRÁVO ODEJÍT

Blokáda Leningradu

Když postupující německé síly 8. září 1941 odřízly poslední silniční a železniční spojení města na východ, v Leningradu byly více než tři miliony lidí, z nichž 200 000 tvořili

²⁰⁹ *The Works of Josephus*, překl. Th. Lodge, London, 1620: *The Wars of the Jews*, Kniha. VI, kap. XIV, 718.

vojáci.²¹⁰ To byla zhruba populace města v mírových dobách. Než začalo obléhání, asi půl milionu lidí bylo evakuováno, ale tento počet byl vykompenzován uprchlíky z baltských zemí, Karelské šíje a ze západních a jižních předměstí Leningradu. Tito lidé měli jít ještě dál a evakuace města měla být rychlejší – sovětské úřady byly děsivě neefektivní. Ovšem evakuace je vždycky těžký politický problém. Organizovat ji brzy a ve velkém měřítku působí defétisticky; je to způsob, jak potvrdit, že armáda nedokáže udržet linii před městem. Navíc vyžaduje masivní úsilí v čase, kdy by se zdroje a síly měly koncentrovat na vojenskou obranu. A i když hrozí bezprostřední nebezpečí, pravděpodobně se setká s odporem civilistů. Politika zná dva druhy odporu: od těch, kteří chtějí přivítat nepřitele a profitovat z jeho vítězství, a od těch, kteří nejsou ochotni „vzdát se“ vlasteneckého boje. Nevyhnutelně vytěží úřady, které organizují evakuaci, také vedou propagační kampaň, kdy opuštění města popisují jako ostudné. Větší odpor je však svým charakterem nepolitický, hluboce zakořeněný v cítění místa a příbuznosti: je v něm neochota opustit vlastní domov, oddělit se od přátel a rodiny, stát se uprchlíkem.

Ze všech těchto důvodů po 8. září uvízla velká část občanů Leningradu v pasti města, což v dějinách obléhání není neobvyklé. Stejně tak neuvízli v pasti absolutně. Němci se nikdy nedokázali spojit s finskými silami ani na západním, ani na východním břehu Ladožského jezera, takže zbývala evakuační trasa do vnitřního Ruska, nejprve člunem přes jezero a pak, když voda zamrzla, pěšky, na saních a v autech. Do doby, než mohly být organizovány konvoje

²¹⁰ Budu se držet výkladu in: Leon Goure, *The Siege of Leningrad*, Stanford, 1962.

ve velkém měřítku (v lednu 1942), dokázala uniknout jen malá hrstka lidí. Bezprostřednější úniková cesta byla dostupná skrz německé linie. Obležení bylo totiž udržováno podél širokého oblouku jižně od města, v délce mnoha kilometrů, a hlídky byly rozestaveny řídce od sebe. Civilisté měli možnost proniknout těmito liniemi pěšky, a jak zoufalství uvnitř města sílilo, pokusily se o to tisíce lidí. Na tyto pokusy odpovědělo německé velení rozkazem, který byl nejprve vyhlášen 18. září a pak zopakován o dva měsíce později. Průniky měly být zastaveny za každou cenu. Mělo se využít dělostřelectvo, „aby zhatilo jakýkoli takový pokus v co největší možné vzdálenosti od našich linií zahájením rychlé palby, aby byla pěchota ušetřena toho [...] střilet na civilisty“.²¹¹ Nenašel jsem žádný údaj, kolik civilistů zemřelo v přímém či nepřímém důsledku tohoto rozkazu; stejně tak nevím, zda pěchota ve skutečnosti střílela či nikoli. Budeme-li však předpokládat, že německé úsilí bylo alespoň částečně úspěšné, mnozí z těch, kteří chtěli uniknout, zůstali ve městě, když se doslechli o bombardování nebo střílení. A tam také mnozí z nich zemřeli. Než obležení v roce 1943 skončilo, na následky hladovění a nemoci zahynulo více než milion civilistů.

V Norimberku byl polní maršál von Leeb, který velel armádní skupině Sever od června do prosince 1941 a který byl tím pádem odpovědný za první měsíce operací během obležení, formálně obviněn z válečných zločinů kvůli rozkazu z 18. září. Von Leeb na svou obhajobu tvrdil, že to, co dělal, bylo běžnou praxí ve válečných časech, a soudci poté, co se poradili s právníckými příručkami, byli nuceni souhlasit.

²¹¹ Leon Goure, *The Siege of Leningrad*, Stanford, 1962, s. 141; *Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals*, Washington, D. C., 1950, XI, 563.

Citovali profesora Hydea, americkou autoritu na mezinárodní právo: „Říká se, že když velitel obleženého místa vyžene nebojující, aby snížil počet těch, kteří konzumují jeho zásoby potravin, je zákonné, byť extrémní opatření je nahmat zpátky, aby se urychlila kapitulace.“²¹² Neproběhly žádné snahy, aby se oddělili „vyhnání“ civilisté od těch, kteří odešli dobrovolně, a tento rozdíl pravděpodobně není relevantní pro vinu či nevinu von Leeba. Prospěch pro obléhanou armádu by byl v obou případech stejný. Zákony války dovolují útočnickům, aby zabránili tomuto prospěchu, pokud mohou. „Mohli bychom si přát, aby zákon zněl jinak,“ řekli soudci, „ale musíme ho provádět tak, jak ho nacházíme.“ Von Leeb byl zproštěn obvinění.

Soudci mohli najít případy, v nichž bylo civilistům dovoleno, aby opustili obléhaná města. Během prusko-francouzské války se Švýcarům podařilo zorganizovat omezenou evakuaci civilistů ze Štrasburku. Americký velitel dovolil civilistům, aby odešli ze Santiaga, než nařídil bombardování tohoto města v roce 1898. Japonci nabídli volný odchod nebojujícím, kteří uvízli v Port Arthuru v roce 1905, ale ruské úřady tuto nabídku odmítly.²¹³ To všechno však byly případy, v nichž útočící armáda očekávala, že vezme město útokem, a její velitelé byli ochotni učinit humanitární gesto – neřekli, že uznávají práva nebojujících, nic je to nestálo. Ale když obránci musí přechkávat a jsou nuceni k pomalému vyhladovění, precedenty jsou odlišné. Obléhání Plevna za rusko-turecké války v roce 1877 je typičtější.²¹⁴

²¹² Citace in: Charles Chaney Hyde, *International Law*, 2. vyd., Boston, 1945, III, 1802–03.

²¹³ J. M. Spaight, *War Rights on Land*, London, 1911, s. 174n.

²¹⁴ Tamtéž, s. 177–178.

Když začaly docházet potravinové zásoby osmanského paši, vykázal staré muže a ženy, kteří byli ve městě, a požadoval pro ně volný průchod do Sofie nebo Rakova. Generál Gurko [ruský velitel] to odmítl a poslal je zpátky.

Odborník na mezinárodní právo, který cituje tento případ, pak komentuje: „Nemohl to provést jinak, aniž by jeho plány doznaly újmy.“ Polní maršál von Leeb si mohl připomenout zářný příklad generála Gurka.

Argument, který je třeba předložit jak proti Gurkovi, tak proti von Leebovi, je nadnesen podmínkami německého rozkazu z 18. září. Předpokládejme, že velký počet ruských civilistů, přesvědčených, že by zemřeli, kdyby se vrátili do Leningradu, by přežil tváří v tvář dělostřelecké palbě a postoupil by k německým liniím. Zastřelila by je pěchota? Její důstojníci byli evidentně nejistí. Tento druh činnosti byl prací speciálních „komand smrti“, nikoli obyčejných vojáků, dokonce i v Hitlerově armádě. Nepochybně by se trochu zdráhali a možná by někteří odmítli – a jistě by bylo správné odmítnout. Nebo předpokládejme, že ti samí uprchlíci by nebyli zabiti, ale zajati a uvězněni. Bylo by přijatelné podle zákonů války informovat velitele obléhaného města, že zde budou drženi bez jídla, systematicky vyhladověni, dokud se nevzdá? Nepochybně soudci by to shledali nepřijatelným (ačkoli někdy uznali právo na zabití rukojmích). Nezpochybňovali by odpovědnost von Leeba za tyto lidi, které – v mém alternativním případě – skutečně uvěznil. Ale v čem je obležení města odlišné?

Obyvatelé města, i když si svobodně zvolili žít uvnitř jeho opevnění, si nezmohli žít v obležení. Obležení jako

takové je akt nátlaku, porušení *status quo*, a já nevidím, jak se velitel obléhaného města může vyhnout odpovědnosti za jeho důsledky. Nemá žádné právo na vedení totální války, dokonce i když civilisté a vojáci uvnitř města jsou politicky sjednocení a odmítají se vzdát. Systematické vyhladování civilistů v obležení je jedním z těch vojenských skutků, u nichž, „i když jsou zvykově přípustné, jde o zářné porušení principu, podle kterého se řídí zvyk“.²¹⁵

Jediná ospravedlnitelná praxe, domnívám se, je naznačena v talmudském zákonu o obléhání, který shrnul filosof Maimonides ve 12. století (a jehož verze je citována Grotiem v 17. století): „Když je na město uvaleno obležení za účelem jeho dobytí, nesmí být rozloženo na všech čtyřech stranách, ale jen na třech, aby ti, kteří chtějí uprchnout a zachránit si tak život, dostali příležitost k úniku.“²¹⁶ To se však zdá beznadějně naivní. Jak je možné „obklíčit“ město na třech stranách? Dalo by se říci, že taková věta se mohla objevit jen v literatuře národa, který neměl ani stát, ani vlastní armádu. Je to argument předložený nikoli z vojenské perspektivy, ale z perspektivy uprchlíka. Přináší však ústřední myšlenku: v zoufalství obležení mají lidé právo stát se uprchlíky. A pak se musí říci, že obléhající armáda má odpovědnost otevřít, pokud může, cestu pro jejich únik.

V praxi mnoho mužů a žen odmítne odejít. I když jsem popsal civilisty v obležení jako lidi chycené do pastí na způsob rukojmích, život v takovém městě není jako život v zajateckém táboře – je mnohem horší a také

²¹⁵ W. E. Hall, *International Law*, 5. vyd., Oxford, 1994, s. 398.

²¹⁶ *The Code of Maimonides: Book Fourteen: The Book of Judges*, překl. Abraham M. Hersman, New Haven, 1949, s. 222; Grotius, *Law of War and Peace*, Kn. III, kap. XI, oddíl xiv, s. 739–740.

mnohem lepší současně. Předně je tu důležitá práce, která se musí udělat, a existují sdílené důvody pro její vykonání. Obléhaná města jsou dějištěm kolektivního heroismu a dokonce i poté, co zeslábnou obyčejná láska k místu, emocionální život ohroženého města ztěžuje odchod alespoň některým občanům.²¹⁷ Civilistům, kteří pro armádu zajišťují základní služby, nebude pochopitelně dovoleno odejít; v důsledku toho jsou naverbováni. Společně s civilními hrdiny obležení se z nich napříště stávají legitimní cíle vojenského útoku. Nabídka svobodného odchodu mění všechny ty lidi, kteří si zvolili zůstat ve městě, nebo ty, kteří byli nuceni zůstat, i když jsou stále ve svém „příslušném a trvalém bydlišti“, v něco jako posádku: vzdali se svých civilních práv. Je to další příklad toho, jak válka nutí muže a ženy, aby k uchování vlastní identity museli opustit své domovy. To však není úsudek velitele obléhací armády. Když otevře linie civilním uprchlíkům, zmenšuje bezprostřední nátlakovost své aktivity, a pokud tak činí, zřejmě má právo provádět tuto aktivitu (za předpokladu, že má nějaký výrazný vojenský cíl). Nabídka svobodného odchodu ho zbavuje odpovědnosti za smrt civilistů.

V tomto bodě by měl být argument obecnější. Ukázal jsem, že když posuzujeme tyto formy válčení, které se úzce dotýkají civilistů (např. obležení, a jak uvidíme dále, partyzánská válka), otázka nátlaku a souhlasu předchází otázce po přímosti a nepřímosti. Chceme vědět, jak došlo k tomu, že se civilisté ocitli na vojensky exponovaných místech, jaká proti nim byla použita síla, jak se mohli svobodně rozhodovat. Zde je široké spektrum možností:

²¹⁷ Viz Elena Skrajabina, *Siege and Survival: The Odyssey of a Leningrader*, Carbondale, Ill., 1971.

1. Jsou donuceni svými oficiálními obránci, kteří pak musí sdílet odpovědnost za výsledná úmrtí, i když sami nikoho nezabili.
2. Souhlasili, aby byli bráněni, a tak zbavili viny vojenského velitele obranné armády.
3. Jsou donuceni útočníky, vehnáni do exponované pozice a zabiti; v tom případě nezáleží na tom, zda je zabití přímým či vedlejším důsledkem útoku, neboť je to tak jako tak zločin.
4. Útočí se na ně, ale nejsou donuceni; útočí se na ně v jejich „přirozeném“ prostředí a pak vstupuje do hry princip dvojího efektu, obležení a vyhladovění jsou morálně nepřijatelné.
5. Dostanou nabídku volného odchodu od útočníků, a pak ti, kteří zůstali, mohou být právem zabiti, přímo či nepřímě.

Poslední dva body jsou nejdůležitější, ačkoli je později budu chtít kvalifikovat. Vyžadují jednoznačné obrácení současného práva, jak bylo formulováno či nově formulováno v Norimberku, aby se ustanovil a dal základ principu, který je dle mého názoru běžně přijímaný: že vojáci mají povinnost pomoci civilistům opustit bitevní scénu. V případě obležení je třeba říci, že jediné tehdy, když splní tuto povinnost, je bitva jako taková morálně možná.

Je však stále vojensky možná? Jakmile byl jednou nabídnut volný odchod a významný počet lidí ho přijal, obléhající armáda je svým způsobem handicapována. Potravinové zásoby města vydrží nyní mnohem déle. Je to přesně tento handicap, který obléhající velitelé v minulosti odmítali přijmout. Nevidím však, že by se tento handicap jakkoli odlišoval od jiných handicapů uvalených

válečnou konvencí. Obléhačské operace nejsou kvůli němu zcela neproveditelné, jsou pouze trochu složitější. Vzhledem k bezohlednosti moderního státu musíme říci, že obléhání bude jen marginálně obtížnější; přítomnost velkého počtu civilistů v obléhaném městě nebude totiž zřejmě narušovat zásobování armády potravinami, a jak ukazuje příklad Leningradu, smrt velkého počtu civilistů nebude zřejmě narušovat obranu města. V Leningradu vojáci nehladověli, třebaže civilisté umírali hladem. Na druhé straně, jakmile zamrzlo Ladožské jezero, civilisté byli z Leningradu evakuováni a potravinové zásoby plynuly do města. Za odlišných okolností by volný odchod mohl vojensky dost změnit, kdyby vynutil frontální útok na město (protože obléhačská armáda by možná měla také problémy se zásobováním) nebo zásadní prodloužení obléhání. Ale to jsou přijatelné důsledky a jsou jen „na újmu“ plánům velitele obléhatelů, pokud je neplánoval předem. Na každý pád, jestliže chce (a pravděpodobně bude chtít) pozvednout ruce k nebi a říci o civilistech, které zabil, že to „nejsou jeho skutky“, nemá jinou volbu než jim nabídnout příležitost k odchodu.

MÍŘENÍ NA CÍL A DOKTRÍNA DVOJÍHO EFEKTU

Otázka je ovšem obtížnější, když je celá země podrobená podmínkám obležení, když se invazní armáda pustí například do systematického ničení úrody a potravinových zásob nebo když námořní blokáda odstaví životně důležitý dovoz. Volný odchod zde není možný (byla by nutná masová migrace) a otázka odpovědnosti nabírá poněkud odlišnou formu. Měli bychom opět zdůraznit, že boje

o zajištění nebo znemožnění zásobování jsou běžným rysem jak historického, tak moderního válčení. Byly předmětem legislativy dlouho před vypracováním moderních zákonů války. Deuteronomický kodex například explicitně zakazuje porážení ovocných stromů: „Smíš zničit jen ty stromy, o kterých víš, že nenesou ovoce. Takové smíš kácet a stavět z nich obléhací zařízení, dokud město, které s tebou bojuje, nepadne.“²¹⁸ Ale zdá se, že tento zákaz respektovalo jen málo armád. Očividně nebyl známý v Řecku – během peloponéské války invazní armáda nejprve zničila olivové háje – a soudě podle Caesarových *Galských válek* Římané bojovali stejným způsobem.²¹⁹ Na začátku moderní doby, dlouho předtím, než bylo možné vědecky ničit úrodu, doktrína strategické devastace patřila u vojenských velitelů ke konvenční moudrosti. „Rýnská Falc byla zpustošená [ve třicetileté válce], aby byla císařským armádám odepřena vojenská produkce země; Marlborough zničil farmy a úrodu Bavorska ze stejného důvodu [ve válce o dědictví španělské].“²²⁰ Během americké občanské války bylo zpustošeno údolí Shenandoah a vypálení farem během Shermanova pochodu Georgií mělo mimo jiné ten strategický cíl, aby konfедераční armáda vyhladověla. V naší době s mnohem pokročilejší technologií byly podobné destrukci vystaveny obrovské části Vietnamu.

Současné zákony války vyžadují, aby takové snahy směřovaly jen proti ozbrojeným silám nepřítele, ať už jsou jejich nepřímé důsledky jakékoli. Civilisté ve městě jsou považováni za legitimní cíl, civilisté jako celek nikoli;

jsou, byť v obrovských množstvích, jen nahodilými oběťmi strategické devastace. Přípustným vojenským cílem je zde znemožnit zásobování armády nepřítele potravinami, a když generálové rozšíří tento cíl – aby jako generál Sherman dokončili válku „potrestáním“ civilního obyvatelstva –, jsou všeobecně odsuzováni. Nejsem si jist, proč tomu tak je, i když se mnohem snáze určí, proč by tomu tak mělo být. Nemožnost volného odchodu vylučuje jakýkoli přímý útok na civilní obyvatelstvo.

Civilisté se však nemohou příliš bránit, neboť vojenské zásoby nelze zničit, aniž by napřed byly zničeny zásoby pro civilisty. Morálně žádoucí pravidlo uvádí Spaight: „Když je v těchto zvláštních podmínkách, které existovaly ve státech Konfederace a v Jižní Africe [během búrské války] [...], nepřítel závislý ve svých zásobách na přebytku obilnin apod. vlastněném nebojícím obyvatelstvem, pak má velitel právo na základě nutnosti války zničit tento přebytek nebo se ho zmocnit.“²²¹ Nejde však o to, že armáda žije z přebytku od civilistů; pravděpodobněji jsou civilisté donuceni vystačit si s tím, co zbude poté, když je armáda nasycena. Proto strategická devastace necílí a ani nemůže cílit na „vojenskou produkci“, ale na zásoby potravin obecně. Než pocítí nouzi vojáci, civilisté dlouho trpí. Jenže kdo vlastně přivodí toto utrpení – je to armáda, která zničí zásoby potravin, nebo armáda, která si uzme, co zbylo, sama pro sebe? Následující příklad jsem převzal z oficiálních dějin první světové války od britské vlády.

²¹⁸ Deuteronomium, 20:20, in: *Bible, překlad 21. století*, Biblion 2009, s. 222.

²¹⁹ *Hobbes' Thucydides*, s. 123–124 (2:19–20); *War Commentaries of Caesar*, překl. Rex Warner, New York, 1960, s. 70, 96 (*Galic Wars* 3:3, 5:1).

²²⁰ A. C. Bell, *A History of the Blockade of Germany*, London, 1937, s. 213–214.

²²¹ J. M. Spaight, *War Rights on Land*, London, 1911, s. 138.

Britská blokáda Německa

Původně byla blokáda jen námořním obležením, „obklíčením na moři“, které bránilo všem lodím vstoupit nebo odplout z blokované oblasti (zpravidla velký přístav), a pokud to bylo možné, odříznout veškeré zásobování. Nebylo ovšem považováno za právně či morálně ospravedlněné rozšířit tento zákaz na obchod celé země. Většina komentátorů z 19. století byla toho názoru, že ekonomický život nepřátelské země by nikdy neměl být legitimním vojenským cílem. Odmítnutí vojenských dodávek bylo samozřejmě přípustné a vzhledem k možnosti zastavení a prohlédání lodí v oceánech byla vypracována pravidla pro regulaci válečného obchodu. Znepřátelené mocnosti pravidelně vydávaly seznamy zboží klasifikovaného jako „kontraband“ a podléhajícího konfiskaci. I když tyto seznamy byly stále delší a rozšířenější, zákony námořního válčení podporovaly existenci takzvaného „podmíněného kontrabandu“ (běžně pojímaného tak, že zahrnuje potraviny a zdravotnické potřeby), který nemohl být zabaven, pokud se nevědělo, že je určen pro vojenské užití. Relevantním principem zde bylo rozšíření rozdílu mezi bojujícími a nebojujícími. „Zabavení předmětů obchodu se stává nelegitimním, jakmile přestane cílit na oslabení námořních a vojenských zdrojů [nepřátelské] země a vyvíjí bezprostřední tlak na civilní obyvatelstvo.“²²²

Během první světové války byla tato pravidla podkopána dvěma způsoby: zaprvé se rozšířilo pojetí blokády a zadruhé se uznala vojenská užitečnost veškerého podmíněného kontrabandu. Výsledkem bylo totální ekonomické

válčení, boj o zásoby, který byl svými cíli a důsledky analogický se strategickou devastací. Němci bojovali v této válce za pomoci ponorek; Britové, kteří kontrolovali hladinu moře, používali konvenční námořní síly a blokovali celé německé pobřeží. V tomto případě zvítězily konvenční síly. Systém konvojů nakonec překonal hrozbu ponorek a podle Liddella Harta byla blokáda rozhodujícím faktorem v porážce Německa. „Spektrum pomalého oslabování, které vyústilo v konečné zhroucení,“ říká Hart, dovedlo nejvyšší velení k provedení katastrofální ofenzivy v roce 1918.²²³ Blokádě lze přičítat bezprostřednější a méně vojenské důsledky. „Pomalé oslabování“ země s sebou bohužel přináší úmrtí jednotlivých občanů. I když v Německu v posledních letech války nebyli civilisté vyhladověni k smrti, masová podvýživa silně zintenzivnila normální důsledky nemoci. Statistické studie provedené po válce naznačují, že zhruba půl milionu úmrtí civilistů lze přímo připsat takovým nemocem, jako je chřipka a tyfus. Ve skutečnosti byla tato úmrtí důsledkem strádání způsobené britskou blokádou.²²⁴

Britští představitelé obhajovali blokádu právníckými termíny a popisovali ji jako odvetu za německou ponorkovou válku. Pro naše účely je však důležitější to, jak důsledně popírali, že odepírání zásob cílilo na německé civilisty. Oficiální historie praví, že kabinet původně plánoval jen „omezenou ekonomickou válku“ namířenou „proti ozbrojeným silám nepřítele“. Německá vláda však

²²³ B. H. Liddell Hart, *The Real War: 1914–1918*, Boston, 1964, s. 473.

²²⁴ Studie prováděli němečtí statistici, ale výsledky přejal Bell. Je však trochu zdrženlivý v tom, aby považoval tyto výsledky za známku „úspěšnosti“ britské blokády; viz A. C. Bell, *A History of the Blockade of Germany*, London, 1937, s. 673.

²²² W. E. Hall, *International Law*, 5. vyd., Oxford, 1994, s. 656.

setrvala v odporu tak, že „umístila německý lid mezi armády a ekonomické zbraně, které byly namířeny proti nim, a civilní obyvatelstvo muselo snášet utrpení, které mu bylo způsobeno“.²²⁵ Tato věta vzbuzuje posměch, a přesto je těžké si představit nějakou jinou obhajobu námořní blokády (nebo strategické devastace ve válčení na zemi). Tento argument používá pasivní tvar slova „způsobit“. Kdo utrpení způsoboval? Nikoli Britové, i když zastavovali lodě a zabavovali náklad; jejich cílem byla německá armáda a šlo jim jen o vojenské cíle. A pak, oficiální historie ukazuje, že Němci samotní tlačili civilisty do frontové linie ekonomické války – je to, jako by je zahrnuli do předních zákopů bitvy u Sommy –, kde Britové nemohli jinak a zabili je během legitimních vojenských operací.

Pokud máme sledovat tuto argumentaci, budeme muset předpokládat něco, co se jeví nepravděpodobné: že Britové skutečně cílili na výhody, které získávali z pomalého vyhladovění německých civilistů. Vzhledem k této „šťastné slepotě“ je tvrzení, že Británie by měla být zbavena viny za smrt těchto civilistů, přinejmenším zajímavé, byť venkoncem nepřijatelné. Především je zajímavé, že oficiální britský historik uvádí toto tvrzení v tak složité formě, spíše než aby jednoduše potvrdil válečné právo vyhladovět civilisty (jako je tomu v případě obležení). A dále je zajímavé, že zproštění viny u Britů závisí tak zásadně na obvinění Němců. Bez „umístění“ nemají Britové žádný argument, protože revidovaný princip dvojího efektu zapovídá strategii, kterou přijali.

²²⁵ A. C. Bell, *A History of the Blockade of Germany*, London, 1937, s. 117. Srov. stejné argumenty, s nimiž přišel francouzský historik Louis Guichard, *The Naval Blockade: 1914–1918*, překl. Christopher R. Turner, New York, 1930, s. 304.

Je samozřejmě nesprávné tvrdit, že německá vláda „umístila“ civilní obyvatelstvo mezi blokádu a armády. Civilisté byli tam, kde bývali vždycky. Jestliže v národním potravním řetězci stáli za armádou, je to místo, kde stáli vždycky. Přednostní právo armády na zdroje nebylo vynalezeno, aby odpovídalo potřebám blokády. Navíc toto tvrzení pravděpodobně přijala velká většina německého lidu, alespoň do úplně posledních měsíců války. Když si Britové vzali za cíl nepřátelskou armádu, mířili tudíž *skrz* civilní obyvatelstvo a věděli, že tam civilisté jsou a že se nacházejí na svém normálním místě, ve svém „příslušném a trvalém bydlišti“. Ve vztahu k německé armádě byli umístěni přesně tak jako britští civilisté ve vztahu k vlastní armádě. Mohlo to být tak, že Britové neměli v úmyslu je zabít; jejich zabíjení nebylo (pokud bereme oficiální historii vážně) prostředkem k cíli, jak ho stanovil kabinet. Jestliže však úspěch britské strategie nezávisel na úmrtích civilistů, vyžadoval, aby se neprovádělo vůbec nic, co by těmto úmrtím zabránilo. Než mohli být zasaženi vojáci, museli být zasaženi civilisté, a takový druh útoku je morálně nepřijatelný. Voják musí pečlivě mířit *na* svůj vojenský cíl a *pryč od* nevojenských cílů. Může střílet jen tehdy, když má přiměřeně jasný dostřel; může útočit jedině tehdy, když je přímý útok možný. Může riskovat nahodilá úmrtí, ale nemůže zabíjet civilisty prostě proto, že zjistil, že se nacházejí mezi ním a jeho nepřáteli.²²⁶

²²⁶ Zůstává však pravda, že otázka „umístění“ (nebo nátlaku) musí být vyřešena jako první. Zvažme příklad z prusko-francouzské války v roce 1870: Během obležení Paříže Francouzi využívali nepravdivé síly za nepřátelskými liniemi, aby útočili na vlaky vezoucí vojenské zásoby německé armádě. Němci odpověděli umístěním civilních rukojmí do vlaků. Pak už nebylo možné mít „čistý dostřel“ na to, co bylo stále legitimním vojenským cílem. Civilisté ve vlacích ovšem nebyli ve svém přirozeném prostředí, byli

Tento princip vylučuje prodlouženou formu námořní blokády a jakýkoli druh strategické devastace, s výjimkou případů, kde lze prostředky adekvátně zajistit a je to provedeno ve prospěch nebojících. Není to princip, který je ve válce běžně přijímaný, alespoň ne ze strany bojujících. Domnívám se však, že je důsledný, pokud jde o další části válečné konvence, a postupně byl přijat jak z politických, tak z morálních důvodů s poukazem na velice důležitou formu současného vedení války. Systematické ničení úrody a zásob potravin je častou strategií v protipartyzánských bojích, a vzhledem k tomu, že vlády účastníci se takových bojů si obecně nárokují suverenitu nad příslušným územím a obyvatelstvem, mají tendenci k tomu, že přijímají odpovědnost za nasycení civilistů (čímž se neříká, že civilisté jsou vždy nasyceni). Co to obnáší, proberu v následující kapitole. Zde tvrdím, že dokonce i nepřátelští civilisté, nad nimiž není potvrzena suverenita, spadají pod odpovědnost útočících armád, kdykoli tyto armády přijmou strategie, které vystavují civilisty riziku.

radikálně donuceni, takže odpovědnost za jejich úmrtí, i když byla tato úmrtí vlastně způsobena Francouzi, ležela na německých velitelích. O této otázce viz diskusi o „nevinných štitěch hrozeb“ in: Robert Nozick, *Anarchy, State, and Utopia*, New York, 1974, s. 35.

11. PARTYZÁNSKÁ VÁLKA

ODPOR VŮČI VOJENSKÉ OKUPACI

Partyzánský útok

Základním rysem partyzánské války je překvapení – klasickou partyzánskou taktikou je tedy útok ze zálohy. Je to pochopitelně taktika konvenční války; skrývání a kamufláž, které obsahuje, se už dlouho považují za legitimní formy boje, přestože kdysi byly s důstojníky a džentlmeny neslučitelné. Existuje však jeden druh útoku ze zálohy, který v konvenční válce není legitimní a který na sebe soustřeďuje morální obtíže, s nimiž se pravidelně setkávají partyzáni a jejich nepřátelé. Jedná se o přepadení ze zálohy připravené spíše pod politickým nebo morálním než pod přirozeným krytím. Příklad nám poskytl kapitán Helmut Tausend z německé armády v dokumentárním filmu Marcela Ophulse *The Sorrow and the Pity* [Smutek a lítost]. Tausend vypráví, jak v době německé okupace pochodovala četa vojáků francouzským venkovem. Minuli skupinu mladých mužů, francouzských rolníků – tak to aspoň navenek vypadalo –, kteří kopali brambory. Ve skutečnosti to však nebyli rolníci, byli to příslušníci hnutí odporu. Když Němci pochodovali okolo, „rolníci“ odhodili lopaty, chopili se pušek ukrytých na poli a zahájili palbu. Bylo zasaženo čtrnáct vojáků. Ještě po letech byl jejich

kapitán stále rozhořčený. „Vy tomu říkáte ‚partyzánský‘ odpor? Já ne. Partyzáni jsou podle mě muži, které lze identifikovat, muži, kteří nosí zvláštní pásku na rukávu nebo čepici, něco, podle čeho je lze poznat. K čemu došlo na tom bramborovém poli, to byla vražda.“²²⁷

Kapitánův argument o páskách na rukávě a čepicích je jen citací z mezinárodního zákona o válce podle haagské a ženevské konvence; později se k tomu vyjádřím víc. Zde je důležité nejprve zdůraznit, že partyzáni na sebe vzali dvojí přestrojení. Vypadali jako mírumilovní rolníci a též jako Francouzi, tj. občané státu, který se vzdal, pro který válka skončila (stejně jako partyzáni v revolučním boji se převlékají za neozbrojené civilisty a také jako loajální občané státu, který vůbec není ve válce). Právě kvůli tomuto druhému přestrojení byl útok ze zálohy tak dokonalý. Němci si mysleli, že jsou v prostoru týlu, nikoli v přední linii, takže nebyli na žádný boj připraveni – nešla před nimi předsunutá hlídka, mladí muži na poli jim nebyli podezřelí. Partyzáni dosáhli takového stupně překvapení, jaký je ve skutečném boji prakticky nemožný. Vyvinulo se z toho, co bychom mohli nazvat ochranným zbarvením národní kapitulace, a cílem bylo evidentně nahodit morální a právní chápání, z něhož kapitulace vychází.

Kapitulace je explicitní dohoda a výměna: jednotlivý voják slibuje, že přestane bojovat, výměnou za benevolentní karanténu po dobu trvání války; vláda slibuje, že její občané přestanou bojovat, výměnou za obnovení běžného veřejného života. Přesné podmínky „benevolentní karantény“ a „veřejného života“ jsou specifikovány v právnických

²²⁷ Marcel Ophuls, dokumentární film *The Sorrow and the Pity*, s. 113–114.

knihách, tady je nebudeme potřebovat.²²⁸ Jsou specifikovány i povinnosti jednotlivců: mohou se pokusit uniknout ze zajateckého tábora nebo odejít z okupovaného území, a když se jim jejich útek či odchod podaří, jsou volní a mohou znovu bojovat, znovu získali svá válečná práva. Nemusí však odolávat karanténě nebo okupaci. Jestliže zajatec během útěku zabije hlídku, tento skutek je vražda; jestliže občan poražené země zaútočí na okupační moc, tento akt má nebo měl ještě temnější jméno: je to – nebo to byla – „válečná zrada“ (či „válečná vzpoura“), porušení politické víry, a trestem za to je stejně jako v případě vzbouřenců a špiónů smrt.

Pro naše francouzské partyzány se „zrádce“ nezdá být správným označením. Právě jejich zkušenost a zkušenost dalších partyzánských bojovníků z druhé světové války vedla k tomu, že „válečná zrada“ zmizela z právnických knih a z morálních diskusí zmizelo porušení loajality v době válečného odporu (a také při vzpouře v době míru, když je namířena proti nepřátelské či koloniální vládě). Dnes máme tendenci popírat, že rozhodnutí vlády nebo osud armády automaticky zařazuje jednotlivce. Chápeme jejich morální závazek, který možná cítí: musí bránit svou vlast a politickou komunitu, dokonce i když válka oficiálně skončí.²²⁹ Koneckonců válečný zajatec ví, že boje budou pokračovat navzdory tomu, že byl zajat; jeho vláda je na místě, stále brání jeho zemi. Po národní kapitulaci je to však jiný případ, a jestliže stále existují hodnoty, které

²²⁸ Užitečný rozbor právní situace viz Gerhard von Glahn, *The Occupation of Enemy Territory*, Minneapolis, 1957.

²²⁹ Viz např. W. F. Ford, „Resistance Movements and International Law“, 7–8 *International Review of the Red Cross* (1967–68); G. I. A. D. Draper, „The Status of Combatants and the Question of Guerrilla War“, 45 *British Yearbook of International Law*, 1971.

stojí za to bránit, nikdo jiný je nemůže obhajovat vyjma obyčejných mužů a žen, občanů bez politického nebo právního postavení. Domnívám se, že tu vládne jakýsi všeobecný pocit, že takové hodnoty existují a vedou nás k tomu, že takovým mužům a ženám přisuzujeme jakýsi druh morální autority.

I když se však v tomto přisouzení odráží nová a hodnotná demokratická citlivost, nastoluje také závažné otázky. Když totiž občané poraženého státu mají stále právo bojovat, jaký je pak smysl kapitulace? A jaké povinnosti mohou být uvaleny na vítězné armády? Na okupovaném území nemůže fungovat běžný veřejný život, pokud jsou okupační úřady kdykoli cílem útoku z rukou kteréhokoli občana. A běžný život je také hodnota. To je to, v co většina občanů poražené země nejvřeleji doufá. Hrdinové odporu ho staví do nebezpečí a musíme zvážit rizika, která uvalují na ostatní, abychom pochopili rizika, která oni musí na sebe vzít. Navíc, jestliže úřady skutečně cílí na obnovení každodenní mírumilovnosti, zdá se, že mají nárok na bezpečnost, kterou poskytují – a pak musí mít rovněž nárok na to, aby považovali ozbrojený odpor za zločinnou aktivitu. Tak příběh, kterým jsem začal, by mohl končit následovně (ve filmu nemá žádný konec): přeživší vojáci se přeskupí a bojují, někteří partyzáni jsou zajati, souzeni jako vrahové, odsouzeni a popraveni. Domnívám se, že bychom nepřidali tyto popravy na seznam nacistických válečných zločinů. Současně bychom je nezatracovali.

Situaci lze tedy shrnout takto: odpor je legitimní a trest za odpor je legitimní. To může vypadat jako patová situace, kdy jsme se zřekli etického soudu. Ve skutečnosti to přesně odráží morální skutečnosti vojenské porážky. Rád bych znovu zdůraznil, že naše chápání těchto skutečností

nemá nic společného s naším názorem na obě strany. Můžeme odsuzovat odpor, aniž bychom nazvali partyzány zrádci; můžeme nenávidět okupaci, aniž bychom nazvali popravu partyzánů zločinem. Když příběh změňme nebo něco přidáme, případ se taktéž změní. Jestliže okupační úřady nedostojí svým závazkům vyplývajícím ze smlouvy o kapitulaci, ztrácejí své nároky. A jakmile partyzánský boj dosáhne určitého bodu vážnosti a intenzity, můžeme se rozhodnout, že smlouva byla vypovězena a válka účinně obnovena, fronta znovu otevřena (i když to není *linie*) a vojáci už nemají právo být překvapeni ani útokem ze zálohy. Pak se s partyzány, které úřady zajaly, musí zacházet jako s válečnými zajatci – pod podmínkou, že sami bojovali v souladu s válečnou konvencí.

Partyzáni ovšem takto nebojují. Jejich boj je podvratný, nejen pokud jde o okupaci nebo o vlastní vládu, ale i pokud jde o válečnou konvenci samotnou. Nošení rolnického oblečení a skrývání se mezi civilním obyvatelstvem znamená zpochybnění nejzákladnějšího principu válečných pravidel. Účelem těchto pravidel je totiž specifikovat u každého jednotlivce jedinou identitu – musí být buď voják, nebo civilista. Britský manuál vojenského práva se k tomu vyjadřuje zvláště jasně: „Obě tyto třídy mají svá privilegia, povinnosti a omezení. [...] Jednotlivci si musí definitivně vybrat, že patří k jedné či druhé třídě, a nebude mu dovoleno těšit se z privilegií obou; zejména [...] jednotlivci nebude povoleno zabíjet nebo zraňovat příslušníky armády nepřátelského národa a následně, pokud bude zajat nebo ohrožen na životě, nemůže předstírat, že je mírumilovný občan.“²³⁰ Přesně to

²³⁰ G. I. A. D. Draper, „The Status of Combatants and the Question of Guerrilla War“, 45 *British Yearbook of International Law*, 1971, s. 188.

však dělají partyzáni, nebo to dělají občas. Proto si umíme představit jiný závěr našeho příběhu o partyzánském útoku. Partyzáni se úspěšně stáhnou, rozptýlí se do svých domovů a hledí si dál svých běžných věcí. Když němečtí vojáci přijdou té noci do vesnice, nedokážou rozeznat partyzánského bojovníka od kteréhokoli jiného vesničana. Co udělají pak? Jestliže díky pátrání a výslechům – to je policejní práce, nikoli práce pro vojáka – zajmou jednoho z partyzánů, mají s ním zacházet jako se zajatým zločincem, nebo jako s válečným zajatcem (ponecháme teď stranou problémy kapitulace a odporu)? A jestliže nezajmou nikoho, mohou potrestat celou vesnici? Jestliže partyzáni nedodrží rozdíl mezi vojáky a civilisty, proč oni by měli?

PRÁVA PARTYZÁNSKÝCH BOJOVNÍKŮ

Jak ukazuje tento příklad, partyzáni nepodřívají válečnou konvenci tím, že útočí na civilisty; alespoň to není nutný rys jejich boje. Namísto toho nutí své nepřátele, aby to dělali. Když odmítnou přijmout jedinou identitu, jde jim o to, aby svým nepřátelům znemožnili udělovat bojujícím a nebojujícím jejich „příslušná privilegia [...] a omezení“. Politickým krédem partyzánů je v podstatě obrana takového znemožnění. Říkají, že armáda už nebrání lid; jediná armáda v poli je armáda utlačovatelů, lidé se brání sami. Partyzánská válka je „lidová válka“, zvláštní forma *levée en masse* autorizovaná zdola. „V osvobozené válce,“ praví se v letáku vietnamské Národní osvobozené fronty, „bojuje lid; všichni lidé [...] jsou hnací silou. [...] Nejen rolníci v zemědělských

oblastech, ale i dělníci a pracující ve městech společně s intelektuály, studenty a obchodníky se dali do boje s nepřitelem.“²³¹ A Národní osvobozená fronta dala toto krédo na srozuměnou tím, že nazvala své polovojenské síly *Dan Quan*, doslova civilní vojáci. Obraz partyzánského boje neukazuje osamělého bojovníka, který se skrývá mezi lidmi, ale celý národ zmobilizovaný do války. Jedinec je loajální příslušník, jeden z mnoha. Partyzáni říkají protivníkům: Chcete-li bojovat proti nám, budete muset bojovat s civilisty, protože nejste ve válce s armádou, ale s národem. Tudíž byste neměli bojovat vůbec, a pokud tak učiníte, jste barbaři, neboť zabijíte ženy a děti.

Pravda je, že partyzáni mobilizují jen malou část národa – když poprvé začnou s útoky, tak velice malou část. Potřebují protiútoky nepřitele, aby zmobilizovali zbytek. Jejich strategie je zarámována podmínkami válečné konvence: chtějí vložít odpovědnost za nahodilé válčení na armádu protivníka. Partyzáni samotní musí diskriminovat, i kdyby měli jen dokázat, že jsou skutečnými vojáky (a ne nepřáteli) lidu. Také je pravda, což je možná mnohem důležitější, že je relativně snadné provést příslušné diskriminace. Nemám na mysli to, že partyzáni se nikdy nepouštějí do teroristických kampaní (dokonce proti svým spoluobčanům) nebo že nikdy neberou rukojmí ani nevypalují vesnice. Dělají všechny tyto věci, i když jich provádějí méně než protipartyzánské síly. Partyzáni totiž vědí, kdo je jejich nepřítel, a vědí, kde se nachází. Bojují v malých skupinkách, malými zbraněmi, v uzavřenějších prostorech – a vojáci, proti kterým bojují, nosí uniformy. Ačkoli zabíjejí civilisty,

²³¹ Citováno in: Douglas Pike, *Viet Cong*, Cambridge, Mass., 1968, s. 242.

jsou schopní poznat rozdíl: cílí na dobře známé představitelé, nechvalně proslulé kolaboranty atd. Jestliže „všechny lid“ není skutečně „hnací silou“, není ani objektem partyzánského útoku.

Z toho důvodu jsou partyzánské vůdci a novináři schopni zdůraznit morální kvalitu nejen cílů, o které jim jde, ale také prostředků, které využívají. Zvažme na chvíli Mao Ce-tungových známých „Osm bodů k pozornosti“. Mao není v žádném případě vázán na pojetí imunity nebojících (jak uvidíme), ale píše tak, jako by v Číně válečníků a Kuomintangu jen komunisté respektovali životy a majetek lidu. „Osm bodů“ je míněno tak, aby oddělilo partyzány především od všech předchůdců, banditů tradiční Číny, a pak od jejich současných nepřátel, kteří pustoší venkov. Ukazují, jak se dají vojenské hodnoty pro demokratický věk radikálně zjednodušit:²³²

1. Mluv zdvořile.
2. Zaplat' poctivě za to, co kupuješ.
3. Vrať všechno, co si vypůjčíš.
4. Zaplat' za všechno, co poškodíš.
5. Nenapadej lidi a nenadávej jim.
6. Nenič úrodu.
7. Nedovoluj si na ženy.
8. Zacházej slušně se zajatci.

Poslední z těchto bodů je zvláště problematický, neboť v podmínkách partyzánské války to musí často znamenat propuštění zajatců, což je něco, co se většina partyzánů nepochybně zdráhá udělat. Přesto k tomu alespoň někdy

²³² Mao Tse-tung, *Selected Military Writings*, Peking, 1966, s. 343.

dochází, jak dokládá případ z kubánské revoluce, který byl původně uveřejněn v *Marine Corps Gazette*:²³³

Ten den večer jsem pozoroval, jak se vzdaly stovky Batistianos z posádky na malém městě. Byli shromážděni na prázdném náměstí mezi vojáky se samopaly a Raúl Castro k nim promlouval:

„Doufáme, že zůstanete s námi a budete bojovat proti pánovi, který vás tak špatně využíval. Když se rozhodnete, že nepřijmete toto pozvání – a já ho už nebudu opakovat –, budete zítra dopraveni do péče kubánské Červeného kříže. Jestliže budete znovu poslouchat Batistovy rozkazy, doufáme, že proti nám nezvednete zbraně. Pokud to ale uděláte, pamatujte si tohle: Tentokrát jsme vás zajali. Můžeme vás zajmout znovu. Když se tak stane, nebudeme vás děsit nebo mučit nebo zabíjet. [...] Pokud budete zajati podruhé nebo dokonce potřetí, [...] vrátíme vás přesně tak, jako to děláme teď.“

I když se partyzáni takto chovají, není zřejmé, zda je jim při zajetí také přisouzen status válečného zajatce, nebo zda mají vůbec nějaká válečná práva. Protože nevedou-li válku s nevinnými nebojujícími, zdá se také, že nevedou válku s vojáky: „K čemu došlo na tom bramborovém poli, to byla vražda.“ Útočí nenápadně, záludně, bez varování a v přestrojení. Porušují implicitní důvěru, z níž vychází válečná konvence: vojáci se musí cítit v bezpečí mezi civilisty, pokud civilisté mají být v bezpečí před vojáky. Není

²³³ Dickey Chapelle, „How Castro Won“, in: *The Guerrilla – And How to Fight Him: Selections from the Marine Corps Gazette*, ed. T. N. Greene, New York, 1965, s. 223.

to ten případ, jak Mao jednou ukázal, že partyzáni jsou pro civilisty jako ryby pro oceán. Skutečný vztah je spíše jako ryba k jiné rybě a partyzáni se pravděpodobně objevují jak mezi střevlemi, tak mezi žraloky.

To je alespoň paradigmatická forma partyzánské války. Měl bych dodat, že to není ta forma, jakou válka vždycky nebo nutně přináší. Disciplína a mobilita vyžadovaná po partyzánských bojovnících často vylučuje domácí ústup. Jejich hlavní síly zpravidla operují mimo základní tábory umístěné v odlehlých oblastech země. Je dost zajímavé, že jak se partyzánské oddíly rozrůstají a jsou čím dál stabilnější, jejich členové si většinou začnou oblékat uniformy. Například Titovi partyzáni v Jugoslávii nosili charakteristický oděv, což nebylo v tom druhu války, kterou vedli, žádnou výhodou.²³⁴ Všechny důkazy naznačují, že bez ohledu na pravidla války partyzáni, stejně jako ostatní vojáci, raději nosí uniformy; posiluje to jejich pocit příslušnosti a solidarity. V každém případě vojáci napadení partyzánskou jednotkou vědí, kdo je jejich nepřítel, ve chvíli, kdy útok začne; jsou-li přepadeni ze zálohy uniformovanými muži, nepoznají to o nic dříve. Když se partyzáni po takovém útoku „rozutečou“, častěji mizí v džunglích nebo v horách než ve vesnicích, což je ústup, který nenastoluje žádné morální problémy. Bitvu tohoto druhu je snadné připodobnit k nepravděpodobnému boji armádních jednotek, jako byli Wingateovi „chindité“ nebo Merrillovi „marodéři“ ve druhé světové válce.²³⁵ To však nemá většina lidí na mysli, když mluví o partyzánské válce. Toto paradigma vymyšlené partyzánskými novináři (společně

²³⁴ G. I. A. D. Draper, „The Status of Combatants and the Question of Guerrilla War“, 45 *British Yearbook of International Law* (1971), s. 203.

²³⁵ Viz Michael Calvert, *Chindits: Long Range Penetration*, New York, 1973.

s jejich nepřáteli) se soustřeďuje přesně na to, co je na partyzánské válce – a také, jak uvidíme později, na válce proti partyzánům – morálně obtížné. Abychom se mohli těmito problémy zabývat, prostě přijmu toto paradigma a pojmu partyzány tak, jak chtějí být pojmáni, jako ryba mezi rybami v oceánu. Jaká jsou pak jejich práva?

Právnícká pravidla jsou prostá a jednoznačná, i když jim nechybí určité problémy. Aby měli nárok na válečná práva vojáků, partyzánští bojovníci musí nosit „přípevněné rozlišovací znamení viditelné na dálku“ a musí „nosit své zbraně viditelně“.²³⁶ Je možné dlouze si dělat hlavu ohledně přesného významu rozlišitelnosti, přípevněnosti a viditelnosti, ale nemyslím si, že bychom se toho hodně dozvěděli, kdybychom to tak dělali. Pravda je, že tyto požadavky jsou často vyloučeny, zejména v zajímavém případě lidového povstání na odvrácení invaze nebo na odpor proti cizí tyranii. Když lidé povstanou *en masse*, nikdo po nich nechce, aby nosili uniformy. Stejně tak nebudou nosit zbraně viditelně, když budou bojovat ze zálohy, jak bývá často zvykem: sami se skrývají, takže od nich lze těžko očekávat, že vystaví na odiv své zbraně. Francis Lieber uvádí v jedné z prvních právníckých studií partyzánské války případ řeckého povstání proti Turecku, kdy turecká vláda zabila nebo zotročila všechny zajatce. Píše: „Ale beru to tak, že civilizovaná vláda by nepřipustila fakt, že Řekové [...] vedli v horách partyzánskou válku, aby ovlivnili její chování k zajatcům.“²³⁷

²³⁶ G. I. A. D. Draper, „The Status of Combatants and the Question of Guerrilla War“, 45 *British Yearbook of International Law* (1971), s. 202–204.

²³⁷ Francis Lieber, *Guerrilla Parties Considered with Reference to the Laws and Usages of War*, New York, 1862. Lieber napsal toto pojednání na žádost generála Hallecka.

Klíčová morální otázka, kterou zákon probírá jen velice nedokonale, nemá co do činění s odlišeným oblečením nebo s viditelnými zbraněmi, ale s užitím civilního oblečení jako lsti a převleku.²³⁸ Dokonale to dokládá útok francouzských partyzánů a domnívám se, že je třeba říct, že zabití oněch německých vojáků bylo spíše atentátem než válkou. Důvodem není jen samotné překvapení, ale druh a stupeň obsaženého podvodného jednání. Je to tentýž druh podvodu, jaký se používá, když je veřejný představitel nebo lídr strany zastřelen politickým nepřítelem, který na sebe vzal podobu přítele, podporovatele či neškodného kolemjdoucího. Teď může jít o to – jsem víc než otevřený tomuto návrhu –, že německá armáda ve Francii útočila na civilisty způsobem, který ospravedlňoval atentát na jednotlivé vojáky, a stejně tak může jít o to, že veřejný představitel nebo lídr strany je brutální tyran, který si zaslouží zemřít. Atentátníci si však nemohou nárokovat ochranu válečnými pravidly, zabývají se jinou činností. Většina dalších podniků, pro které partyzáni potřebují civilní převlek, se také „odlišuje“. Ty zahrnují všechny možné varianty špionáže a sabotáže; nejlépe se jim dá porozumět, když je přirovnáme k činům, které za nepřátelskými liniemi provádějí tajní agenti konvenčních armád. Panuje všeobecná shoda, že takoví agenti nemají

²³⁸ Jedná se o stejný případ jako u nošení civilního oblečení a nepřátelských uniforem. Ve svých pamětech z búrské války Deneys Reitz uvádí, že búrští partyzáni někdy nosili uniformy, které sebrali britským vojákům. Lord Kitchener, britský velitel, varoval, že kdokoli zajatý v khaki bude zastřelen, a velké množství zajatců bylo později popraveno. I když Reitz trvá na tom, že „nikdo z nás nikdy nenosil ukořistěné uniformy se záměrným úmyslem zmást nepřítele, ale jen z čiré nutnosti“, ospravedlňuje Kitchenerův rozkaz, když vypráví příběh, jak byli dva britští vojáci zabití, když váhali střílet na partyzány oblečené do khaki. (Deneys Reitz, *Commando*, London, 1932, s. 247.)

žádná válečná práva, i když je jejich věc spravedlivá. Znamená rizika, která jejich snahy přinášejí, a nevidím žádný důvod, proč popisovat rizika partyzánů účastníků se podobných projektů nějak jinak. Partyzánské vůdci nárokují válečná práva pro všechny své stoupence, ale nedává smysl, abychom rozlišovali – pokud to je vůbec možné – mezi těmi partyzány, kteří používají civilní oblečení jako převlek, a těmi, kteří jsou závislí na kamufláži nebo krytí tmou, taktickém překvapení atd.

Otázky nadnesené paradigmatem partyzánské války však takové rozlišování neřeší. Partyzáni totiž nejenže bojují *jako* civilisté; bojují *mezi* civilisty, a to ve dvou významech. Zaprvé, jejich každodenní existence je mnohem úžeji propojena s každodenní existencí lidí kolem nich, než jak je tomu u konvenčních armád. Žijí s lidmi, které brání, zatímco konvenční vojáci jsou zpravidla ubytováni u civilistů až poté, co válka nebo bitva skončila. A zadruhé, bojují tam, kde žijí; jejich vojenské pozice netvoří základny, posádky, tábory, pevnosti nebo opevnění, ale vesnice. Proto jsou zásadně závislí na vesničanech, dokonce i tehdy, když se jim nepodaří zmobilizovat je pro „válku lidu“. Každá armáda je závislá na civilním obyvatelstvu své vlasti kvůli zásobám, odvedencům a politické podpoře, tato závislost je však zpravidla nepřímá, zprostředkovaná úředním aparátem státu nebo výměnným systémem ekonomiky. Potraviny tedy proudí od farmáře do spotřebitelského družstva, do závodu na zpracování potravin, k dopravní společnosti, do armádního proviantního skladu. V partyzánské válce je ovšem tato závislost bezprostřední: farmář předá svůj produkt partyzánovi, a ať už je přijímán jako daň, nebo zaplacen v souladu s Maovým druhým bodem, vztah mezi těmito dvěma

muži je „tváří v tvář“. Podobně obyčejný občan může volit politickou stranu, která podporuje válečné úsilí a jejíž lídři jsou zváni na vojenské brífinky. V partyzánské válce je však podpora, jakou civilista poskytuje, mnohem přímější. Nepotřebuje být informován, už zná nejdůležitější vojenské tajemství: ví, kdo jsou partyzáni. Když si nenechá tuto informaci pro sebe, partyzáni jsou ztraceni.

Jejich nepřátelé říkají, že partyzáni spoléhají na teror, aby získali podporu nebo alespoň mlčení vesničanů. Zdá se však pravděpodobnější, že mají-li výraznou lidovou podporu (kterou nemají vždycky), je to z jiných důvodů. „Násilí může vysvětlit spolupráci několika jednotlivců,“ píše jeden americký odborník na vietnamskou válku, „ale nemůže vysvětlit spolupráci celé společenské třídy [rolnictva].“²³⁹ Kdyby k získání podpory stačilo zabíjení civilistů, partyzáni by byli vždycky v nevýhodě, protože jejich nepřátelé mají mnohem větší palebnou sílu než oni. Zabíjení se ovšem obrátí proti vrahovi, „pokud už si přednostně nezajistil velkou část populace a pak neomezuje své násilné činy na přesně definovanou menšinu“. Když mají partyzáni úspěch v bojích mezi lidem, pak je nejlépe předpokládat, že mají mezi lidmi vážnou politickou podporu. Lidé – nebo někteří z nich – jsou v partyzánské válce spoluvíníky a válka by bez jejich spolupříní nebyla možná. To neznamená, že vyhledávají příležitosti, jak pomoci. Do konce i když lidé sympatizují s cílem partyzánů, můžeme předpokládat, že průměrný občan by pro ně spíš hlasoval, než je skrýval ve svém domě. Partyzánská válka ovšem vede k nucené blízkosti a lidé jsou do ní zataženi novým způsobem, ačkoli služby, které poskytují, nejsou ničím víc

²³⁹ Jeffrey Race, *War Comes to Long An*, Berkeley, 1972, s. 196–197.

než funkčními ekvivalenty služeb, které civilisté vždycky vojákům poskytovali. Tato blízkost je sama o sobě dodatečnou službou, která nemá žádný funkční ekvivalent. Zatímco se předpokládá, že vojáci budou chránit civilisty, kteří za nimi stojí, partyzáni jsou chráněni civilisty, mezi nimiž stojí.

Nezdá se mi však, že fakt, že přijímají tuto ochranu a jsou na ní závislí, zbavuje partyzány jejich válečných práv. Vskutku je přijatelnější uvést přesně opačný argument: že válečná práva, která by lidé měli, kdyby povstali *en masse*, jsou postoupena nepravdělným bojovníkům, které podporují a chrání – za předpokladu, že jejich podpora je alespoň dobrovolná. Vojáci totiž získávají válečná práva nikoli jako jednotliví válečníci, ale jako politické nástroje, služebníci komunity, která zase poskytuje vojákům služby. Partyzáni přijímají podobnou identitu, kdykoli stojí v podobném či ekvivalentním vztahu, tj. kdykoli jsou lidé nápomocní a spoluvinní způsoby, které jsem popsal. Když lidé neposkytují toto uznání a podporu, partyzáni nezískávají žádná válečná práva, a když je jejich nepřátelé zajmou, mohou s nimi právem zacházet jako s „bandity“ nebo zločinci. Jakýkoli výrazný stupeň lidové podpory však dává partyzánům právo na benevolentní karanténu běžně nabízenou válečným zajatcům (pokud nejsou vinní konkrétními skutky atentátu nebo sabotáže, za které mohou být vojáci též potrestáni).²⁴⁰

²⁴⁰ Argument, který zde předkládám, odpovídá argumentu právníků s odkazem na „nepřátelské uznání“. V jakém bodě, ptají se, by měla být skupina povstalců (nebo separatistů) uznána za nepřátelskou sílu a kdy by se jí měla udělit válečná práva, která běžně patří jen etablovaným vládám? Odpověď zpravidla zní, že uznání doprovází založení bezpečné územní základny povstalců. Pak totiž skutečně fungují jako vláda a přijímají odpovědnost za lidi, kteří žijí na území, jež kontrolují. Ale to předpokládá

Tento argument jasně určuje práva partyzánů; nastoluje ovšem nejvážnější otázky o právech lidu, což jsou ústřední otázky partyzánské války. Blížkost tohoto boje vystavuje lidi novým rizikům boje. V praxi určují povahu tohoto vystavení i jeho stupeň vláda a její spojenci, takže břemeno rozhodnutí se přesouvá z partyzánů na jejich nepřátele. Jsou to právě jejich nepřátelé, kdo musí zvážít (stejně jako my musíme) morální význam lidové podpory, jaké se těší partyzáni a kterou využívají. Člověk může stěží bojovat proti mužům a ženám, kteří sami bojují mezi civilisty, aniž by ohrozil civilisty na životě. Pozbyli tito civilisté své imunity? Nebo navzdory jejich válečné spolupůbě mají stále práva tváří v tvář protipartyzánským silám?

PRÁVA CIVILNÍCH PODPOROVATELŮ

Kdyby civilisté neměli vůbec žádná práva, nebo kdyby byli vnímáni, že žádná nemají, pro partyzány by bylo jen malou výhodou skrývat se mezi nimi. Svým způsobem výhody, které partyzáni hledají, závisejí na skrupulích jejich nepřátel – a mohou mít další výhody, pokud budou jejich nepřátelé bezskrupulózní; proto je protipartyzánský boj tak obtížný. Chci ukázat, že tyto zábrany mají v podstatě morální základ, ale především stojí za zmínku, že mají také strategický základ. Je vždycky v zájmu protipartyzánských sil trvat na rozlišování vojáka a civilisty, dokonce i když partyzáni jednají (jako to budou

konvenční nebo téměř konvenční válku. V případě partyzánského boje možná musíme popsat příhodný vztah mezi povstalci a lidmi odlišně: není to tak, že se partyzáni starají o lidi, když získávají válečná práva, ale že se lidé „starají“ o partyzány.

vždycky dělat, pokud budou moci) tak, aby tuto dělicí čáru zastřeli. Všechny manuály „proti povstání“ uvádějí stejný argument: je nutné izolovat partyzány od civilního obyvatelstva, odříznout je od jejich ochrany a současně uchránit civilisty před bojem.²⁴¹ Poslední bod je významnější v partyzánské než v konvenční válce, neboť v konvenční válce člověk předpokládá nepřátelství „civilistů nepřítel“, zatímco v partyzánském boji musíme hledat jejich sympatie a podporu. Partyzánská válka je politickým, dokonce ideologickým konfliktem. „Naše království spočívají v mysli každého člověka,“ napsal T. E. Lawrence o arabských partyzánech, které vedl v první světové válce. „Vyhráli jsme v provincii, když jsme naučili civilisty v ní, aby umírali pro náš ideál svobody.“²⁴² A je možné ji získat zpět jedině tehdy, když se tiž civilisté naučí žít pro nějaký protiideál (nebo se v případě vojenské okupace podvolí nově etablovanému pořádku a běžnému životu). To se míní tím, když se řekne, že bitva se vede o „srdce a mysl“ lidu. A člověk nemůže v takové bitvě zvítězit, pokud jedná s lidmi jako s nepřáteli, na něž je třeba útočit a zabíjet je spolu s partyzány, kteří mezi nimi žijí.

Co když ovšem nelze partyzány izolovat od lidí? Co když *levée en masse* je skutečností a ne jen dílem propagandy? Charakteristické je, že vojenské příručky nekladou takové otázky ani na ně neodpovídají. Dojdeme-li k tomuto bodu, je však možné říci, že protipartyzánská válka pak nemůže být dále vedena – a nejen proto, že ze

²⁴¹ Viz *The Guerrilla – And How to Fight Him*; John McCuen, *The Art of Counter-Revolutionary War*, London, 1966; Frank Kitson, *Low Intensity Operations: Subversion, Insurgency, and Peacekeeping*, Harrisburg, 1971.

²⁴² T. E. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, New York, 1936, kniha III, kap. 33, s. 196.

strategického hlediska v ní není možné zvítězit. Nemůže být vedena, protože to už není protipartyzánská válka, ale protispolečenská válka, válka proti všemu lidu, uvnitř něhož nelze dělat rozdíl ve vlastním boji. To je ovšem limitní případ partyzánské války. Pravda je, že práva lidí vstupují do hry dříve, a já se musím pokusit, abych jim dal nějakou přijatelnou definici.

Zvažme znovu případ partyzánského útoku v okupované Francii. Jestliže se po útoku ze zálohy partyzáni ukryjí v blízké zemědělské vesnici, jaká jsou práva rolníků, mezi nimiž se skrývají? Řekněme, že němečtí vojáci přijdou téže noci a hledají muže a ženy, kteří se přímo angažovali nebo účastnili útoku ze zálohy, a také hledají nějaký způsob, jak zabránit budoucím útokům. Civilisté, s nimiž se setkají, jsou nepřátelští, ale to z nich nedělá *nepřátele* ve smyslu válečné konvence, protože ve skutečnosti nekladou úsilí vojáků žádný odpor. Chovají se přesně tak, jak se občané tváří v tvář policejním výslechům někdy chovají: jsou pasivní, bezvýrazní, vyhýbaví. Musíme si představit domácí stav pohotovosti a zeptat se, jak by mohla policie na takové nepřátelství legitimně odpovědět. Když vojáci provádějí policejní práci, nemohou udělat nic víc, neboť status nepřátelských civilistů není jiný. Výslechy, pátrání, zabavení majetku, zákaz vycházení – to všechno se zdá být běžně přijímané (nebudu se snažit vysvětlovat proč), ale nikoli mučení podezřelých, zajetí rukojmích nebo internace mužů a žen, kteří jsou nebo by mohli být nevinní.²⁴³ I za takových okolností však mají civilisté práva. Jestliže jejich svoboda může být různými

²⁴³ Realistické vyobrazení vojáků, kteří přestupují taková omezení, viz román Victora Kolpacoffa o vietnamské válce *The Prisoners of Quai Dong*, New York, 1967.

způsoby dočasně omezena, nepřicházejí o ni úplně; nejsou ohroženy ani jejich životy. Toto tvrzení by však bylo mnohem složitější, kdyby byli vojáci napadeni ze zálohy v samotné vesnici, kdyby se po nich střílelo z úkrytů rolnických domovů a stodol. Abychom pochopili, co se děje pak, musíme se podívat na jiný historický příklad.

Americká „pravidla angažmá“ ve Vietnamu

Zde je typický incident z vietnamské války: „Americká jednotka pohybující se po silnici č. 18 [v provincii Long An] byla napadena palbou z krátkých zbraní z vesnice a velitel odpověděl tak, že povolal dělostřelectvo a dal provést letecké údery na vesnici, což vedlo k těžkým ztrátám na civilních životech a k rozsáhlé fyzické destrukci.“²⁴⁴ Něco takového se muselo přihodit stokrát, dokonce tisíckrát. Bombardování a nálety na rolnické vesnice byly běžnou taktikou amerických sil. Pro nás je věc zvláštního zájmu, že to dovolovala „pravidla angažmá“, která byla vypracována, jak se říkalo, kvůli izolování partyzánů a minimalizaci ztrát na civilním obyvatelstvu.

Útok na vesnici poblíž silnice č. 18 vypadá, jako kdyby byl zamýšlen jen pro minimalizaci ztrát v armádě. Vypadá jako další případ praxe, kterou jsem již zkoumal: bezohledné užití moderní palebné síly na ochranu vojáků před nepříjemnostmi a rizikem. V tomto případě se však nepříjemnosti a riziko velice liší od všeho, s čím se setkáváme na frontové linii konvenční války. Je nanejvýš nepravděpodobné, že by armádní patrola vstupující do vesnice

²⁴⁴ Jeffrey Race, *War Comes to Long An*, Berkeley, 1972, s. 233.

byla schopna lokalizovat a zničit nepřátelskou pozici. Vojáči by našli pouze vesnici, její obyvatelé by byli nevlídní a tiší, partyzánští bojovníci by se skrývali a „pevnosti“ partyzánů by byly k nerozeznání od domovů a úkrytů vesničanů. Možná by byla na vojáky zahájena nepřátelská palba; pravděpodobnější je, že by ztratili muže kvůli bombám a nastraženým výbušninám, přičemž přesné umístění každé z nich by znali všichni ve vesnici a nikdo by to neprozradil. Za takových okolností by nebylo pro vojáky obtížné přesvědčit sami sebe, že tato vesnice je vojenská pevnost a legitimní cíl. A kdyby bylo známo, že je to pevnost, určitě by byla napadena jako každá jiná nepřátelská pozice, ještě než by se setkali s nepřátelskou palbou. Pravda je, že v této válce se to stalo běžnou politickou strategií Američanů poměrně brzy: vesnice, z nichž mohla být očekávána nepřátelská palba, byly ostřelovány a bombardovány, než sem vstoupili vojáči, dokonce i když nebyl žádný pohyb v plánu. Jak se ale pak dají minimalizovat ztráty na civilním obyvatelstvu, natož zvítězit nad civilním obyvatelstvem? Právě kvůli odpovědi na tuto otázku byla vypracována pravidla angažmá.

Stěžejním bodem v pravidlech, jak je popisuje novinář Jonathan Schell, bylo, že civilisté se mají předem varovat před zničením jejich vesnic, aby se mohli odloučit od partyzánů, vyhnat je nebo sami odejít.²⁴⁵ Cílem bylo vynutit si separaci bojujících a nebojujících a prostředkem byl teror. V partyzánské válce se na spoluvinu napojilo obrovské riziko, ale bylo to riziko, které mohlo být uvaleno jen na celé vesnice; žádná další diferenciaci nebyla možná. Není to tak, že za aktivity partyzánů byli civilisté drženi jako

²⁴⁵ Jonathan Schell, *The Military Half*, New York, 1968, s. 14n.

rukojmí. Spíše jim byla přičítána odpovědnost za vlastní aktivitu, i když tato aktivita nebyla otevřeně vojenská. Skutečnost, že někdy tato aktivita byla otevřeně vojenská, že už desetileté děti házely na americké vojáky ruční granáty (výskyt takových útoků vojáči pravděpodobně přeháněli, zčásti proto, aby ospravedlnili vlastní chování vůči civilistům), rozostřuje povahu této odpovědnosti. Je však třeba zdůraznit, že vesnice byla považována za nepřátelskou nikoli proto, že její ženy a děti byly připraveny bojovat, ale proto, že nebyly ochotny odepřít materiální podporu partyzánům nebo odhalit jejich skrýše, případně rozmístění jejich min a nastražených výbušnin.

Pravidla angažmá byla následující: (1) Vesnice mohla být bombardována nebo ostřelována bez varování, jestliže se z ní střílelo na americké vojáky. Předpokládalo se, že vesničané byli schopni zabránit tomu, aby byla jejich vesnice využita jako střelecká základna, a ať už byli skutečně schopni, nebo ne, určitě věděli předem, jestli bude jejich vesnice takto využita. Každopádně střelba samotná byla varováním, neboť se dala očekávat zpětná palba – i když je nepravděpodobné, že by vesničané očekávali reakci tak neproporcionální, jak zpravidla byla, než se tento vzorec stal známým. (2) Kterákoli vesnice, o níž bylo známo, že je nepřátelská, mohla být bombardována nebo ostřelována, jestliže byli její obyvatelé varováni předem, buď shozenými letáky, nebo megafonem z helikoptéry. Tato varování byla dvojího druhu: někdy měla specifický charakter a byla poskytnuta těsně před útokem, aby vesničané měli čas pouze na opuštění vesnice (a pak partyzáni mohli odejít s nimi), nebo byla obecná a popisovala útok, který by mohl přijít, pokud vesničané partyzány nevyženou.

Americké námořnictvo nebude váhat a okamžitě zničí jakoukoli vesnici nebo osadu ukrývající Vietkong. [...] Volba je na vás. Když odmítnete, aby Vietkong používal vaše vesnice a osady jako svoje bitevní pole, vaše domovy a životy budou ušetřeny.

A když ne, tak ne. Navzdory zdůrazňování volby to není zrovna velkorysý prohlášení, neboť daná volba je hodně kolektivní. Samozřejmě, exodus zůstal individuální volbou: lidé mohli odejít z vesnic, kde měl Vietkong základnu, mohli odejít jako uprchlíci k příbuzným v jiných vesnicích nebo do měst či táborů, které spravovala vláda. Častěji to však provedli až poté, co začalo bombardování, buď proto, že nerozuměli varováním, nebo jim nevěřili, nebo prostě jen zoufale doufali, že jejich domovy budou nějak ušetřeny. Proto bylo někdy považováno za humánní, že se daná volba obešla a vesničané byli násilím deportováni z oblastí, u kterých se vědělo, že jsou pod kontrolou nepřítele. Pak vešlo v platnost třetí pravidlo angažmá: (3) Jakmile bylo civilní obyvatelstvo vystěhováno, vesnice a okolní krajina mohla být vyhlášena za „volnou palební zónu“, která mohla být dle libosti bombardována a ostřelována. Předpokládalo se, že kdokoli nadále žil v této oblasti, byl partyzán nebo „tvrdý“ stoupenec partyzánů. Deportace odstranila civilní krytí, stejně jako odlistění odstranilo jakékoli přírodní krytí, a zanechala nepříteli odhaleného.²⁴⁶

Když zvážíme tato pravidla, první věc, které si všimneme, je, že byla radikálně neefektivní. „Můj průzkum odhalil,“ píše Schell, „že postupy pro užití těchto omezení

²⁴⁶ Ličení nucené deportace viz Jonathan Schell, *The Village of Ben Suc*, New York, 1967.

byly modifikovány nebo pokrouceny nebo ignorovány do takové míry, že v praxi omezení úplně zmizela.²⁴⁷ Ve skutečnosti často neprobíhalo žádné varování, letáky byly málo účinné u vesničanů, kteří neuměli číst, násilná evakuace nechávala velké množství civilistů vzadu a deportovaným rodinám nebyly poskytnuty žádné potraviny, takže se vracely zpátky do svých domovů a na své farmy. Nic z toho samozřejmě neodráželo hodnotu pravidel jako takových, když neúčinnost neplynula přímo z jejich podstaty nebo ze situace, v níž byla aplikována. To byl jasně případ Vietnamu, protože je nerealistické si myslet, že vesničané vyženou nebo dokážou vyhnat partyzány z míst, kde mají výraznou lidovou podporu a kde založili ve vesnicích politický aparát. To nemá nic společného se ctí partyzánského vládnutí: bylo by stejně tak nerealistické si myslet, že němečtí dělníci, jejichž domovy byly bombardovány a jejichž rodiny byly zabíjeny, by dokázali svrhnout nacisty. Proto jediná ochrana, kterou tato pravidla poskytují, je rada nebo nucení k odchodu, ale nikoli aby partyzáni odešli z mírumilovných vesnic, ale aby civilisté odešli z míst, která se pravděpodobně stanou bitevním polem.

V konvenční válce je evakuace civilistů z bitevního pole evidentně dobrá věc; pozitivní mezinárodní právo to vyžaduje všude tam, kde je to možné. Podobně je tomu v případě obleženého města: civilistům musí být povoleno odejít, a pokud to odmítnou (jak jsem již uvedl), může se na ně útočit stejně jako na bránící se vojáky. Ovšem bitevní pole a město jsou determinované oblasti a bitva i obležení mají zpravidla omezené trvání. Civilisté

²⁴⁷ Jonathan Schell, *The Military Half*, New York, 1968, s. 151.

odejdou pryč a pak se mohou vrátit zpátky. Partyzánská válka je zřejmě něco úplně jiného. Bitevní pole se rozšiřuje na velkou část země a boj je, jak napsal Mao, „dlouhotrvající“. Tady není obležení města vhodnou analogií, spíše je to blokáda nebo strategická devastace mnohem širší oblasti. Taktika obsažená v amerických pravidlech angažmá ve Vietnamu skutečně předjímala vykořenění a přesídlení dost podstatné části zemědělského obyvatelstva; šlo o miliony mužů, žen a dětí. Ale to je neuvěřitelný úkol, a ponecháme-li na chvíli stranou pravděpodobnou zločinnost tohoto projektu, nikdy v tom nebylo nic víc než předstírání, že budou k dispozici dostatečné zdroje ke splnění takového úkolu. Bylo pak nevyhnutelné – a vědělo se, že je nevyhnutelné –, aby civilisté žili ve vesnicích, které byly bombardovány a ostřelovány.

Co se stalo, je stručně popsáno:²⁴⁸

V srpnu 1967 během operace Benton byly „pacifikační“ tábory tak plné, že armádní jednotky dostaly rozkaz, aby už „negerovaly“ víc uprchlíků. Armáda uposlechla. Pátrací a ničivé operace ovšem pokračovaly. Jenže teď rolníci nedostali předem varování, že na jejich vesnici bude podniknut nálet. Byli zabiti ve svých vesnicích, protože pro ně nebylo místo v přeplněných pacifikačních táborech.

Měl bych dodat, že k něčemu takovému nedochází vředy, dokonce ani v protipartyzánské válce – i když politika nuceného přesídlení nebo „koncentrace“, původem z kubánského povstání a búrské války, byla málokdy

²⁴⁸ Orville a Jonathan Schell, dopis pro *The New York Times*, 26. 11. 1969; citováno in: Noam Chomsky, *At War with Asia*, New York, 1970, s. 292–293.

prováděna humánním způsobem nebo s adekvátními zdroji.²⁴⁹ Můžeme však najít opačné příklady. V Malajsku na začátku padesátých let minulého století, kde partyzáni měli podporu jen relativně malé části zemědělské populace, omezené přesídlení (do nových vesnic, ne koncentračních táborů), zdá se, fungovalo. Každopádně se říkalo, že když boje skončily, pouze málo přesídlených vesničanů se chtělo vrátit do svých bývalých domovů.²⁵⁰ To není dostatečné kritérium morálního úspěchu, ale je to určitá známka přípustnosti programu. Vzhledem k tomu, že o vládách se má za to, že mají nárok na přesídlování relativně malého počtu vlastních občanů za nějakým společně přijímaným společenským cílem, v době partyzánské války nemůže být tato politika úplně vyloučena. Pokud však nejsou počty nějak omezené, jen těžko z toho půjde vytvořit věc všeobecně přijímanou. A tady, stejně jako v době míru, existuje nějaký požadavek na poskytnutí adekvátní ekonomické podpory a porovnatelného životního prostoru. Ve Vietnamu to nebylo nikdy možné. Rozsah války byl příliš velký, nešlo postavit nové vesnice, tábory byly katastrofální a statisíce vysídlených rolníků vměstnaných do měst vytvořily nový *lumpenproletariát*, zkroušený, nemocný, nezaměstnaný nebo využívaný pro špatně placené a nekvalifikované práce, jako sluhové, prostitutky atd.

I kdyby to všechno fungovalo, v omezeném smyslu se sice zabránilo úmrtím civilistů, ale stěží bylo možné obhájit pravidla angažmá a politiku, kterou představovala.

²⁴⁹ Viz popis táborů, které Britové založili pro búrské farmáře, in: Byron Farwell, *The Great Anglo-Boer War*, New York, 1976, kap. 40, 41.

²⁵⁰ Sir Robert Tompson, *Defeating Communist Insurgency*, New York, 1966, s. 125.

Zdá se, že to porušuje i princip proporcionality – což není v žádném případě snadné, jak jsme opakovaně viděli, neboť hodnoty, vzhledem k nimž se měří destrukce a utrpení, se tak pohotově nafukují. V tomto případě je ovšem argument jasný, neboť obhajoba přesídlení přichází nakonec s tvrzením, které se podobá tomu, jež pronesl jeden americký důstojník s odkazem na město Ben Tre: abychom to město zachránili, museli jsme ho zničit.²⁵¹ Abychom zachránili Vietnam, museli jsme zničit zemědělskou kulturu a vesnické společenství Vietnamců. Tato rovnice určitě nefunguje a takovou politiku nemůžeme schvalovat, alespoň v kontextu boje Vietnamců. (Předpokládám, že vždycky se můžeme přesunout na „vyšší matematiku“ mezinárodní diplomacie.)

Pravidla angažmá ovšem nastolují zajímavější otázku. Předpokládejme, že řádně varovaní civilisté nejenže odmítnou vyhnat partyzány, ale odmítnou i sami odejít. Může se na ně útočit a zabíjet je, jak implikují pravidla? Jaká jsou jejich práva? Mohou být určitě vystaveni rizikům, neboť bitvy budou pravděpodobně probíhat v jejich vesnicích. A rizika, s nimiž musí žít, budou značně vyšší než rizika v konvenčním boji. Tato zvýšená rizika vyplývají z blízkostí, které jsem již popsal; teď mě napadá, že je to jediný výsledek takové blízkosti, alespoň v morální sféře. Je to dost vážné. Protipartyzánská válka představuje pro konvenční vojáky hrozné napětí, a i když jsou disciplinovaní a opatrní, jak by měli být, jejich rukama určitě zemřou civilisté. Jednou angažovaný voják, který prostě pálí na každého vesničana ve stáří od patnácti do padesáti let, dělá zřejmě právem to, co dělá, a nebyl by

za to ospravedlněn v konvenční přestřelce. Za úmrtí nevinných, která vyplývají z tohoto druhu boje, nesou odpovědnost partyzáni a jejich civilní podporovatelé; vojáci jsou zproštěni viny na základě doktríny o dvojím efektu. Musí se však zdůraznit, že samotní podporovatelé, pokud poskytují jen politickou podporu, nejsou legitimními cíli – ani jako skupina, ani jako rozpoznatelní jednotlivci. Podle všeho některé z nich lze obvinít ze spoluviny (ne v partyzánské válce, ale obecně) v konkrétních skutcích atentátů a sabotáží. Obvinění takového druhu musí být ovšem dokázána před nějakým typem soudního tribunálu. Pokud trvá bitva, tito lidé nemohou být zastřeleni, když neprobíhá žádná přestřelka; stejně tak nemohou být jejich vesnice napadeny jen proto, že by mohly být využívány jako palebné základny, nebo protože se očekává, že takto budou využity; stejně tak nemohou být vesnice nahodile bombardovány a oštěřelovány, i když jejich obyvatelé byli dopředu varováni.

Americká pravidla mají jen zdání uznávání a ošetření rozdílu mezi bojujícím a nebojujícím. Ve skutečnosti vytvářejí nový rozdíl: mezi loajálním a neloajálním nebo přátelským a nepřátelským nebojujícím. Stejnou dichotomii lze spatřovat v tvrzeních amerických vojáků o vesnicích, které napadli: „Tohle místo je skoro celé kontrolováno Vietkongem nebo je provietkongské.“ „Máme za to, že každý tady je zarytý vietkongista nebo alespoň nějaký druh podporovatele.“²⁵² Nejsou to vojenské aktivity vesničanů, které jsou v tvrzeních takového druhu zdůrazněny, ale politická loajalita vesničanů. Dokonce i co se toho týká, jsou tato tvrzení zřetelně

²⁵¹ Don Oberdorfer, *Tet*, New York, 1972, s. 202.

²⁵² Jonathan Schell, *The Military Half*, New York, 1968, s. 96, 159.

nesprávná, neboť alespoň někteří z vesničanů jsou děti, o nichž nelze prohlásit, že mají vůbec nějakou loajalitu. Každopádně, jak jsem již uvedl v případě vesničanů v okupované Francii, politické nepřátelství nečiní lidi nepřáteli ve smyslu válečné konvence. (Pokud by tomu tak bylo, neexistovala by vůbec žádná imunita civilistů s výjimkou toho, kdyby se válčilo v neutrálních zemích.) Neprovedli nic, aby pozbyli svého práva na život, a toto právo musí být pokud možno respektováno během útoků proti nepravdělným bojovníkům, kterým se vesničané podobají a které ukrývají.

Důležité je říci něco o možné podobě těchto útoků, i když o nich nemohu mluvit jako vojenský strateg; mohu jen podat zprávu o některých věcech, které říkají strategové. Bombardování a ostřelování zdálky bylo nepochybně obhajováno jako vojenská nutnost. Je to ovšem špatný argument jak ze strategického, tak z morálního hlediska. Existují totiž jiné a mnohem efektivnější způsoby boje. Tak britský expert na protipovstalecké boje píše, že užití „těžce ozbrojených helikoptér“ proti zemědělským vesnicím „může být ospravedlněno jen tehdy, pokud se vojenská operace pokazila do té míry, že je prakticky nerozeznatelná od konvenční války“.²⁵³ Pochybuji, že to lze i tehdy ospravedlnit, ale chci znovu zdůraznit, co tento odborník pochopil: protipovstalecký boj vyžaduje strategii a taktiku rozlišování. Partyzány lze porazit (a podobně mohou i vyhrát) jen z bezprostřední blízkosti. Pokud jde o zemědělské vesnice, nabízejí se tu dva různé druhy vojenských operací, přičemž o obou se v literatuře hojně diskutovalo. V oblastech s „operacemi nízké intenzity“ musí

²⁵³ Frank Kitson, *Low Intensity Operations: Subversion, Insurgency, and Peace-keeping*, Harrisburg, 1971, s. 138.

být vesnice okupovány malými jednotkami, které jsou speciálně vycvičeny na politickou a policejní práci nutnou k vyhledání podporovatelů partyzánů a informátorů. V oblastech, které efektivně ovládají partyzáni a kde je boj intenzivní, musí být vesnice obklíčeny a musí se do nich vpadnout silou. Bernard Fall detailně popsal francouzský útok tohoto druhu ve Vietnamu v padesátých letech 20. století.²⁵⁴ Zapojilo se tu velké množství sil, odbornosti a technologie, aby partyzáni byli přinuceni přijmout bitvu v situaci, kdy může být palba relativně přesná, nebo byli vehnáni do sítě vojáků v obklíčení. Když jsou vojáci řádně připraveni a vybaveni, nemusí snášet nesnesitelná rizika v boji tohoto druhu a nemusí páchat nerozlišující destrukci. Jak Fall zdůrazňuje, tato strategie vyžaduje značný počet mužů. „Žádné zablokování nepřátelské síly by nemohlo být úspěšné, kdyby poměr útočníků k obráncům nebyl patnáct ku jedné nebo dokonce dvacet ku jedné, neboť nepřítel měl výhodu intimní znalosti terénu, obranné organizace a sympatií obyvatelstva.“ V partyzánské válce se však takového poměru často dosahuje a strategie „obklíčit a udeřit“ by byla jistě proveditelná, kdyby nebylo druhého a vážnějšího problému.

Pokud vesnice nejsou (nebo by neměly být) zničeny, když jsou napadeny, a pokud vesničané nejsou přesídleni, partyzáni mají vždycky možnost se vrátit, jakmile speciálně vytvořená úderná jednotka pokročí dál. Úspěch vyžaduje, aby po vojenské operaci následovala politická kampaň – a to nedokázali ve Vietnamu nějakým seriózním způsobem provést ani Francouzi, ani Američané, kteří přišli po nich. Rozhodnutí ničit vesnice zdálky bylo

²⁵⁴ Bernard Fall, *Street Without Joy*, New York, 1972, kap. 7.

důsledkem tohoto nezdaru, což není totéž jako „zhoršení“ partyzánské války v konvenční.

V určitém bodu vojenského vývoje vzpoury nebo při politické neschopnosti vlády, která stojí proti ní, přestane být dost dobře možné bojovat proti partyzánům z bezprostřední blízkosti. Není dost mužů, nebo – což je pravděpodobnější – vláda, třebaže dokáže vyhrát jednotlivé bitvy, nemá žádnou výdrž. Jakmile boje skončí, vesničané opět přivítají povstalecké síly. Vláda (a její zahraniční spojenci) pak čelí lidové válce, k níž v důsledku toho došlo. Tento zdvořilostní název se však může použít až poté, co partyzánské hnutí získalo zásadní lidovou podporu. V žádném případě to neplatí vždycky. Stačí si jen prostudovat Che Guevarovu neúspěšnou operaci v džunglích Bolívie, abychom si uvědomili, jak snadné je zničit partyzánskou skupinu, která nemá vůbec žádnou lidovou podporu.²⁵⁵ Odtud bychom mohli sledovat nepřetržitý sled rozrůstajících se problémů: v určitém bodě tohoto nepřetržitého sledu získají partyzánští bojovníci válečná práva a v určitém dalším bodě se musí zpochybnit právo vlády pokračovat v boji.

Tento poslední bod není něco, co vojáci rádi uznávají nebo přiznávají. Axiom válečné konvence (a kvalifikace válečných pravidel) totiž praví, že pokud je útok morálně možný, nelze vyloučit protiútok. Nemůže to být tak, že se partyzáni mohou držet blízko civilního obyvatelstva a učinit se tím nezranitelnými. Pokud je ovšem vždycky morálně možné bojovat, není vždycky možné udělat vše potřebné k vítězství. Ve kterémkoli boji, konvenčním či nekonvenčním, se pravidla války mohou v určitém bodě stát překážkou k vítězství na jedné či druhé straně. Kdyby

se pak mohla dát stranou, neměla by vůbec žádnou hodnotu. Přesně v tom okamžiku jsou omezení, která tato pravidla uvalují, nejdůležitější. Můžeme to jasně vidět na příkladu Vietnamu. Alternativní strategie, jež jsem stručně nadnesl, byly podle všeho cestou k vítězství (stejně jako Britové zvítězili v Malajsku), dokud partyzáni nezkonsolidovali svou politickou základnu ve vesnicích. Jejich vítězství pak účinně ukončilo válku. Předpokládám, že to není vítězství, které lze nějakým určitým způsobem odlišit od politického a vojenského boje, jenž mu předcházel. Můžeme však s určitou jistotou říci, že se objevovalo vždycky, když obyčejní vojáci (kteří nejsou morální monstra, a kdyby mohli, bojovali by podle pravidel) nabyli přesvědčení, že staří lidé, ženy a děti jsou jejich nepřátelé. Potom je totiž nepravděpodobné, že válku je možné vést bez toho, aby se systematicky zabijeli civilisté nebo se ničila jejich společnost a kultura.

Rád bych řekl víc než to. V teorii války, jak jsme viděli, úvahy o *jus ad bellum* a *jus in bello* jsou logicky nezávislé a úsudky, které děláme s poukazem na jedno či druhé, nejsou nutně stejné. Ale tady přicházejí společně. V této válce nelze zvítězit a nemělo by se v ní zvítězit. Nelze v ní zvítězit, protože jediná dostupná strategie obsahuje válku proti civilistům, a nemělo by se v ní zvítězit, protože stupeň civilní podpory, který vylučuje alternativní strategie, také činí partyzány legitimními vládci země. Boj proti nim je nespravedlivý boj, a je to současně boj, který lze vést jen nespravedlivě. Když ho vedou cizinci, je to agresivní válka; když ho vede místní režim, je to akt tyranie. Pozice protipartyzánských sil se tak stala dvakrát neudržitelnou.

²⁵⁵ Viz vyprávění in: Regis Debray, *Che's Guerrilla War*, překl. Rosemary Sheed, Hammondswoth, 1975.

12. TERORISMUS

POLITICKÝ KODEX

Slovo „terorismus“ se používá nejčastěji k popisu revolučního násilí. To je malé vítězství pro obhájce pořádku, pro něž použití teroru není v žádném případě nic neznámého. Systematické terorizování celých vrstev obyvatelstva je strategie jak konvenční, tak partyzánské války, a jak etablovaných vlád, tak radikálních hnutí. Jejím účelem je zničit morálku národa nebo třídy, podkopat jejich solidaritu; její metodou je nahodilá vražda nevinných lidí. Nahodilost je hlavním rysem teroristických aktivit. Když si někdo přeje, aby se šířil a během času zintenzivňoval strach, není žádoucí zabít konkrétní lidi, kteří se nějak konkrétně identifikují s režimem, stranou nebo politikou. Smrt musí přijít náhodou pro jednotlivé Francouze nebo Němce, irské protestanty nebo Židy, prostě proto, jsou to Francouzi nebo Němci, protestanti nebo Židé, dokud se sami nebudou cítit fatálně zranitelní a nebudou požadovat, aby jejich vlády jednaly ve věci jejich bezpečí.

Ve válce je terorismus způsobem, jak se vyhnout ozbrojenému střetu s nepřátelskou armádou. Představuje extrémní formu strategie „nepřímého přístupu“.²⁵⁶ Je tak

nepřímý, že ho mnoho vojáků odmítá vůbec nazvat válkou. Je to záležitost jak profesionální hrdosti, tak morálního úsudku. Zvažte tvrzení jednoho britského admirála v druhé světové válce, když protestoval proti teroristickému bombardování německých měst: „Jsme beznadějně nevojenský národ, pokud si představujeme, že můžeme vyhrát válku bombardováním německých žen a dětí místo toho, abychom porazili jejich armádu a námořnictvo.“²⁵⁷ Klíčové slovo je zde „nevojenský“. Admirál správně vidí terorismus jako civilní strategii. Mohli bychom říci, že terorismus představuje pokračování války politickými prostředky. Terorizování obyčejných mužů a žen je především prací domácí tyranie, jak napsal Aristoteles: „Prvním cílem a záměrem [tyranů] je zlomit ducha svých poddaných.“²⁵⁸ Britové popisovali „cíl a záměr“ strategického bombardování stejně: chtěli zničit morálku civilistů.

Tyrani naučili tuto metodu vojáky a vojáci moderní revolucionáře. To je zhruba historie; nabízím ji proto, abych historicky prokázal, že terorismus ve striktním smyslu – nahodilá vražda nevinných lidí – se objevil jako strategie revolučního boje až v období po druhé světové válce, tj. až poté, co se stal rysem konvenční války. V obou případech, ve válce i v revoluci, stál v cestě tohoto vývoje jakýsi druh válečnické cti, zejména mezi profesionálními důstojníky a „profesionálními revolucionáři“. Šířící se používání teroru krajní levicí a ultranacionalistickými hnutími představuje zhroucení politického kodexu, který byl poprvé vypracován ve druhé polovině 19. století a který

²⁵⁶ Ovšem Liddell Hart, přední stratég „nepřímého přístupu“, trvale vystupuje proti teroristické taktice; viz např. *Strategy*, 2. rev. vyd., New York, 1974, s. 349–350 (o teroristických bombových útocích).

²⁵⁷ Kontradmirál L. H. K. Hamilton, citováno in: J. Irving, *Destruction of Convoy PQ 17*, New York, n. d., s. 44.

²⁵⁸ Aristoteles, *Politics*, překl. Ernest Barker, Oxford, 1948, s. 288 (1314a).

byl zhruba analogický k zákonům války vypracovaným ve stejné době. Dodržování tohoto kodexu nezabránilo tomu, aby revoluční militantní aktivisté nebyli nazýváni teroristy, ale pravda je, že násilí, které páchali, připomínalo současný terorismus jen málo. Nebyla to nahodilá vražda, ale atentát, a znamenala narýsování linie, kterou bez velkých obtíží rozeznáme jako politickou paralelu linie, jež odděluje bojující od nebojujících.

Ruští populisté, IRA a Sternův gang

Nejlépe mohu popsat revoluční „kodex cti“, když uvedu některé příklady takzvaných teroristů, kteří působili nebo se snažili působit v souladu s jeho pravidly. Zvolil jsem si tři historické případy. První je dost známý, neboť Albert Camus z něj učinil základ pro svou hru *Spravedliví*.

1. Na začátku 20. století se skupina ruských revolucionářů rozhodla zabít carského úředníka, velkovévodu Sergeje, muže, který se osobně angažoval v potlačování radikálních aktivit. Měli v plánu vyhodit ho do vzduchu v jeho kočáře a v určený den jeden ze skupiny stál na místě na běžné trase velkovévody. Když se kočár blížil, mladý revolucionář s bombou ukrytou pod kabátem si všiml, že jeho oběť není sama: muž na klíně držel dvě malé děti. Budoucí atentátník se podíval, zaváhal a pak rychle odešel. Rozhodl se počkat na další příležitost. U Camuse jeden z jeho druhů říká poté, co přijal toto rozhodnutí: „Dokonce i v ničení existuje správná cesta a špatná cesta – a existují limity.“²⁵⁹

²⁵⁹ Albert Camus, *The Just Assassins*, in: *Caligula and Three Other Plays*, překl. Stuart Gilbert, New York, 1958, s. 258. Skutečná historická událost je

2. V letech 1938–1939 Irská republikánská armáda (IRA) vedla operaci s bombovými útoky v Británii. V průběhu této operace nařídili jednomu republikánskému militantnímu aktivistovi, aby donesl přednastavenou časovanou bombu do elektrárny v Coventry. Jel na kole, bombu měl v košíku, špatně zabočil a ztratil se v bludišti ulic. Jak se blížila doba exploze, zpanikařil, zahodil kolo a utekl. Bomba explodovala a zabila pět kolemjdoucích. Nikdo v IRA (jaká tehdy byla) si nemyslel, že tohle je nějaké vítězství; muži, kteří se v této věci angažovali, byli vyděšení. Podle jednoho historika byla operace pečlivě naplánovaná tak, aby se zabránilo zabití nevinných lidí.²⁶⁰

3. V listopadu 1944 byl lord Moyne, britský náměstek ministra na Středním východě, zabit v Káhiře dvěma členy Sternova gangu, pravicové sionistické skupiny. Tito dva atentátníci byli po několika minutách dopadeni egyptským policistou. Jeden z nich popisoval zatčení u soudu: „Pronásledoval nás policista na motorce. Můj druh byl za mnou. Viděl jsem, jak ho policista dohnal. [...] Byl bych mohl policistu snadno zabít, ale spokojil jsem se s tím, že jsem několikrát vystřelil do vzduchu. Viděl jsem, jak můj kamarád spadl z kola. Policista byl skoro u něj. Znovu jsem mohl policistu jedinou kulkou zlikvidovat, ale neudělal jsem to. Pak mě dopadl.“²⁶¹

Těmto třem případům je společné to, že „teroristé“ morálně rozlišují mezi lidmi, kteří mohou a kteří nemohou být zabití. Do první kategorie nepatří muži a ženy,

popsána in: Roland Gaucher, *The Terrorists: From Tsarist Russia to the OAS*, London, 1965, s. 49, 50n.

²⁶⁰ J. Bowyer Bell, *The Secret Army: A History of the IRA*, Cambridge, Mass., 1974, s. 161–162.

²⁶¹ Gerold Frank, *The Deed*, New York, 1963, s. 248–249.

kteří nosí zbraně a na základě svého vojenského výcviku a závazku představují okamžitou hrozbu. Místo toho sem patří úředníci, političtí činitelé režimů, které jsou pokládány za represivní. Takové lidi samozřejmě chrání válečná konvence a pozitivní mezinárodní právo. Je charakteristické (a ne hloupé), že se právníci mračí na atentát, a političtí úředníci jsou zařazeni do třídy nevojenských osob, které nejsou nikdy legitimními objekty útoku.²⁶² Ale takové zařazení reprezentuje naše morální soudy jen částečně. My totiž posuzujeme atentátníka podle jeho oběti, a když je obětí někdo jako Hitler, patrně práci atentátníka pochválíme, i když bychom ho stále nenazývali vojákem. Druhá kategorie je méně problematická: patří sem obyčejní občané, kteří se neangažují v politických újmách – tj. v provádění nebo prosazování zákonů považovaných za nespravedlivé – a jsou imunní vůči útoku, ať tyto zákony podporují, či nikoli. Tak aristokratické děti, chodci v Coventry a dokonce i egyptský policista (který neměl nic společného s britským imperialismem v Palestině), tito lidé mají stejné postavení jako civilisté v době války. Jsou politicky nevinní, jako jsou civilisté nevinní vojensky. Současní teroristé se však snaží zabíjet právě tyto lidi.

Válečná konvence a politický kodex jsou strukturálně podobné a rozdíl mezi státními představiteli a občany odpovídá rozdílu mezi vojáky a civilisty (třebaže tyto dva nejsou stejné). Co leží za nimi oběma a co jim dle mého názoru propůjčuje přijatelnost, je morální rozdíl mezi cílením a necílením – nebo spíše mezi cílením na konkrétní lidi kvůli věcem, které udělali nebo dělají, a cílením na

²⁶² James E. Bond, *The Rules of Riot: Internal Conflict and the Law of War*, Princeton, 1974, s. 89–90.

celé skupiny lidí bez rozdílu kvůli tomu, kým jsou. První druh cílení je vhodný pro omezený boj namířený proti režimům a politickým strategiím. Druhý přesahuje všechny limity; ohrožuje celé národy, jejichž jednotliví příslušníci jsou systematicky vystavováni násilné smrti ve kterémkoli momentu jejich (zpravidla neškodného) života. Bomba nastražená na rohu ulice, schovaná na autobusové zastávce, vhozená do kavárny či hostince – to je bezcílné zabíjení, kde oběti sdílejí to, čemu se nemohou vyhnout, a sice kolektivní identitu. Vzhledem k tomu, že některé z těchto obětí musí být imunní vůči útoku (pokud nevýhoda nevyplývá z dědičného hříchu), jakýkoli kodex, který usměrňuje a kontroluje palbu politických militantních aktivistů, bude alespoň trochu přitažlivý. Je to velký pokrok proti svévolné nahodilosti teroristických útoků. Člověk by se mohl dokonce cítit víc v pohodě, když jsou zabíjeni političtí představitelé, než když jsou zabíjeni vojáci, neboť stát málokdy rekrutuje své politické činitele tak, jako nabírá vojáky – sami si zvolili státní úřad jako svou profesi.

Vojáci a státní představitelé se však od sebe liší v jiném ohledu. Hrozivý charakter aktivit vojáka je fakt; nespravedlivý nebo represivní charakter aktivit státního představitel je věc politického úsudku. Z toho důvodu politický kodex nedosáhl nikdy stejného statusu jako válečná konvence. Stejně tak atentátníci si nenárokují žádná práva, dokonce ani na základě nejstriktnějšího lpění na jeho principech. V očích těch z nás, jejichž úsudky ohledně represe a nespravedlnosti se liší od těch jejich, jsou političtí atentátníci prostě vrahové, stejně jako vrahové obyčejných občanů. Něco jiného je to u vojáků, kteří nejsou vůbec posuzováni politicky a kteří jsou

nazývání vrahy, jen když zabijí nebojující lidi. Politické zabíjení přináší rizika docela jiná, než jsou rizika v boji, rizika, jejichž charakter se nejlépe ukáže tím, že po dobu trvání politického boje neexistuje nic takového jako benevolentní karanténa. Tak mladý ruský revolucionář, který nakonec velkovévodu zabil, byl souzen a popraven za vraždu, jakož i atentátníci ze Sternova gangu za vraždu lorda Moynea. Se všemi třemi bylo zacházeno přesně tak jako s militantními aktivisty z IRA, kteří byli rovněž zadrženi a shledáni vinnými za smrt obyčejných občanů. Takové zacházení mi přijde patřičné, dokonce i když sdílíme politické úsudky oněch mužů a obhajujeme jejich násilné řešení. Na druhou stranu, i když nesdílíme jejich úsudky, tito muži mají nárok na jakýsi druh morálního respektu, který se nevyjadřuje teroristům, neboť si pro své skutky vytyčili hranice.

Vietkongské atentáty

Přesné limity je těžké definovat, jako je tomu v případě imunity nebojujících. Můžeme se však možná přiblížit k definici, pohlédneme-li na partyzánskou válku, v níž se velkou měrou útočilo na představitele státu. Počínaje jistým bodem na konci padesátých let minulého století Národní osvobozená fronta vedla kampaň namířenou na zničení vládní struktury jihovietnamského venkova. Mezi lety 1960 a 1965 vietkongští militantní aktivisté podnikli atentáty na 7 500 vesnických a okresních představitelů. Americký odborník na Vietkong, který popsal tyto představitele jako „přirozené vůdce“ vietnamské společnosti, tvrdí, že „podle jakékoli definice se tato kampaň Národní

osvobozené fronty [...] rovná genocidě“.²⁶³ To předpokládá, že všichni vietnamští přirození vůdci byli vládními představiteli (ale kdo pak vedl Národní osvobozenou frontu?), a proto byli vládní představitelé pro národní existenci doslova nepostradatelní. Vzhledem k tomu, že tyto předpoklady nejsou ani zdaleka přijatelné, je třeba říci, že „podle jakékoli definice“ není zabití vůdců totéž jako likvidace celých národů. Terorismus může být předzvěstí genocidy, ale atentáty nikoli.

Na druhou stranu kampaň Národní osvobozené fronty skutečně tlačila na limity pojetí státních úřadů, jak je užívám já. Fronta měla tendenci zahrnout mezi státní představitele kohokoli, kdo byl placen vládou, dokonce i když práce, kterou zastával (např. úředník ve zdravotnictví), neměla nic společného s konkrétní politikou, proti níž Národní osvobozená fronta vystupovala.²⁶⁴ Fronta zahrnovala mezi státní úředníky lidi jako kněží a majitele půdy, kteří využívali svou nevládní autoritu specifickými způsoby jménem vlády. Nikoho nezabili jen proto, že byl knězem či majitelem půdy; kampaň atentátů byla plánována s pozorností upřenou na detaily jednotlivé akce a bylo vynaloženo velké úsilí, „aby se zajistilo, že nedojde k žádnému nevysvětlitelnému zabíjení“.²⁶⁵ Přesto byl rozsah zranitelnosti rozšířen znepokojujícím způsobem.

Předpokládám, že bychom mohli říci, že kterýkoli státní úředník se již z definice angažuje v politickém úsilí (domněle) nespravedlivého režimu, stejně jako se kterýkoli

²⁶³ Douglas Pike, *Viet Cong*, Cambridge, Mass., 1968, s. 248.

²⁶⁴ Jeffrey Race, *War Comes to Long An*, Berkeley, 1973, s. 83. To znamená, že právě ti nejlepší zdravotníci, učitelé atd. byli napadáni, protože představovali možné antikomunistické vedení.

²⁶⁵ Douglas Pike, *Viet Cong*, Cambridge, Mass., 1968, s. 250.

voják, ať už skutečně bojuje, nebo ne, angažuje ve válečném úsilí. Ale rozmanitost aktivit placených moderním státem je mimořádná a zdá se příliš přehnané a extravagantní měnit všechny takové aktivity v příležitosti pro atentát. Za předpokladu, že daný režim je skutečně represivní, měli by se hledat původci represí a nikoli jen vládní činitelé. Pokud jde o soukromé osoby, zdají se mi zcela imunními. Samozřejmě jsou subjektem konvenčních forem společenského a politického tlaku (které konvenčně zintenzivní v partyzánských válkách), ale nikoli politického násilí. Tento případ je stejný jako případ s občany a civilisty: kdyby jejich podpora vlády nebo války byla přípustná jako důvod pro jejich zabití, dělicí čára, která odděluje imunní lidi od zranitelných osob, by snadno zmizela. Stojí za to zdůraznit, že političtí atentátníci obecně nechťejí, aby tato dělicí čára zmizela; mají důvody, aby pečlivě zvolili cíl a zabránili nerozvážné vraždě. „Bylo nám řečeno,“ oznamoval jeden vietkongský partyzán svým americkým vězňům, „že povstalci v Singapuru v určitých dnech vyhodili do vzduchu každou šedesátou sedmou tramvaj, [...] další den to mohla být každá třicátá a tak dál, ale že to zatvrdilo srdce lidí proti povstalcům, protože zbytečně zemřelo tolik lidí.“²⁶⁶

Vyhnul jsem se až doposud poznámce, že většina politických militantních aktivistů se nepovažuje za atentátníky, ale spíše za popravčí. Angažují se, nebo alespoň to často tvrdí, v revoluční verzi spravedlnosti samozvaných strážců zákona. To ukazuje další důvod pro zabíjení jen některých státních úředníků a jiných ne, ale to je jen jejich vlastní popis. Strážci zákona v běžném smyslu

²⁶⁶ Tamtéž, s. 251.

používají konvenční pojmy kriminality, i když způsobem, který je hrubý a rychle po ruce. Revolucionáři bojují za nové pojetí, o kterém zpravidla nevládne široká shoda. Tvrdí, že státní úředníci jsou zranitelní do té míry, jak jsou aktuálně vinni ze „zločinů proti lidu“. Neosobnější pravda je ta, že jsou zranitelní nebo zranitelnější než obyčejní občané prostě proto, že jejich aktivity jsou takovým popisům otevřené. Výkon politické moci je nebezpečný podnik. Když to říkám, nemám v úmyslu obhajovat atentáty. Je to nejčastěji odporná politika, neboť spravedlnost samozvaných strážců zákona je nejčastěji špatný druh prosazování zákona; její prosazovatelé jsou zpravidla gangsteři a někdy šílenci v politickém hávu. A přesto „spravedlivé atentáty“ jsou minimálně možné a lidi, kteří cílí na tento druh zabíjení a odmítají každý jiný druh, je třeba odlišit od těch, kteří zabíjejí nahodile – nikoli nutně jako vykonavatele spravedlnosti, protože s tím nemusíme souhlasit, ale jako revolucionáře se ctí. Jak říká jedna z Camusových postav, nechťejí revoluci, „kterou by si ošklivila celá lidská rasa“.

Jakkoli je politický kodex specifický, terorismus je svévolným porušením jeho norem. Zabíjení jsou totiž obyčejní občané, a pokud jde o jejich individuální aktivity, není nabídnuta žádná obrana – žádná nemůže být nabídnuta. Jména a povolání mrtvých nejsou známa předem; jsou prostě zabiti, aby doručili poselství o strachu dalším, jako jsou oni. Jaký je obsah tohoto poselství? Předpokládám, že by to mohlo být cokoli, ale v praxi terorismus, jelikož je namířený proti celým národům nebo třídám, má ty nejextrémnější a nejbrutálnější úmysly – především tyranskou represí, odstranění nebo masové vraždění obyvatelstva, na které se útočí. Proto se současné teroristické kampaně

nejčastěji zaměřují na lidi, jejichž národní existence je zásadně devalvována, jako jsou protestanti v Severním Irsku, Židé v Izraeli atd. Kampaň ohlašuje devalvací. Proto lidé, na které se útočí, zřejmě neuvěří, že s jejich nepřáteli je možný kompromis. Ve válce se terorismus spojuje s požadavkem bezpodmínečné kapitulace a podobně směřuje k vyloučení jakéhokoli druhu kompromisního urovnání.

Ve svých moderních projevech je teror totalitní formou války a politiky. Rozbívá válečnou konvenci i politický kodex. Porušuje morální limity, za kterými už žádná další limitace není možná, protože v rámci kategorií civilista a občan neexistuje žádná menší skupina, pro niž by se mohla vyžadovat imunita (s výjimkou dětí, ale nemyslím si, že děti by bylo možné nazvat „imunními“, když se útočí na jejich rodiče). Teroristé každopádně nic takového nevrdí; zabíjejí kohokoli. Navzdory tomu je terorismus obhajován nejen teroristy samotnými, ale také filosofickými apologety, kteří píšou v jejich prospěch. Politické obrany většinou odpovídají těm, které se nabízejí, kdykoli vojáci zaútočí na civilisty. Představují jednu či druhou verzi argumentu vojenské nutnosti.²⁶⁷ Říká se například, že neexistuje žádná alternativa k teroristické aktivitě, pokud

²⁶⁷ Mezi revolucionáři stejně jako mezi vládními úředníky tento argument často sklouzne z analýzy konkrétních případů vyhrožování a nutnosti (které jsou vzácně přesvědčivé) k obecnějšímu tvrzení, že válka je peklo a vše je možné. Názor generála Shermana vyznává například italský levičák Franco Solinas, který napsal scénář pro Pontecorvův film *Bitva o Alžír* a obhajoval terorismus alžírské Fronty národního osvobození: „Po staletí se [různí lidé] snažili dokázat, že válka je fair play, jako souboje, ale válka taková není, a tudíž jakákoli metoda použitá k boji ve válce je dobrá. [...] Není to otázka etiky nebo fair play. Musíme zaútočit na válku samotnou a na situace, které k ní vedly.“ (*The Battle of Algiers*, vydal a přeložil PierNico Solinas, New York, 1973, s. 195–196.) Porovnejte stejný argument předložený americkými vládními úředníky na obranu bombardování Hirošimy (kapitola 16).

se mají utlačované národy osvobodit. A dále se říká, že to takhle bylo vždycky: terorismus je jediný prostředek, tudíž je to běžný prostředek ke zničení represivních režimů a založení nových států.²⁶⁸ Případy, s nimiž jsem pracoval, ukazují nesprávnost těchto tvrzení. Mám za to, že ti, kteří je pronášejí, ztratili historické chápání minulosti; trpí zhoubnou zapomnětlivostí, která vymazává všechny morální rozdíly společně s muži a ženami, kteří na ně bolestně přišli.

NÁSILÍ A OSVOBOZENÍ

Jean-Paul Sartre a bitva o Alžír

Je tu ještě jeden argument, který zde vzhledem k jeho všeobecné uznávanosti musíme probrat, přestože nemá v debatách o válečných časech žádnou bezprostřední analogii. Předložil ho v jeho nejtvrdí formě Sartre, když ospravedlňoval terorismus Fronty národního osvobození v Alžírsku, a to v předmluvě ke knize Franze Fanona *The Wretched of the Earth* [Zoufalci Země]. Shrnutí Sartrova názoru je následující.²⁶⁹

Zastřelit Evropana znamená zabít dvě mouchy jednou ranou: zničit utlačovatele a muže, kterého utlačuje, současně – zůstane tu mrtvý muž a svobodný člověk.

²⁶⁸ Domnívám se, že tento argument sahá až k Machiavellimu, i když většina jeho popisů nutného násilí ze strany zakladatelů a reformátorů má co do činění se zabíjením konkrétních lidí, příslušníků staré vládnoucí třídy; viz *Vladař*, kap. VIII, a *Rozpravy*, I:9 (příklady).

²⁶⁹ Franz Fanon, *The Wretched of the Earth*, překl. Constance Farrington, New York, n. d., s. 18–19.

Sartre zde svým obvyklým způsobem a s určitým zalíbením v hegelovském melodramatu popisuje, co to znamená dosáhnout psychologického osvobození. Jen když se otrok vrhne na svého pána, fyzicky jej konfrontuje a zabije ho, učiní sám ze sebe svobodnou lidskou bytost. Pán umírá, otrok se znovuzrodí. I kdyby to byl věrohodný obraz teroristického skutku, argument není přesvědčivý; je otevřený dvěma zřejmým a zničujícím otázkám. Zaprvé, je nutný poměr jedna ku jedné? Vyšel jeden mrtvý Evropan na jednoho svobodného Alžírana? Pokud ano, pak v Alžírsku nežilo dost Evropanů; muselo by se jich tam dopravit víc, jestliže se měl alžírský lid osvobodit tak, jak to mínil Sartre. Pokud ne, vyplývá z toho, že kromě muže, který zabíjí, může být osvobozen ještě někdo další. Jak? Pozorováním? Četbou o této vraždě v novinách? Jen těžko se chápe, jak může nepřímá zkušenost hrát důležitou roli v procesu osobního osvobození (jak ho popisuje existencialistický filosof).

Druhá otázka nastoluje mnohem známější problémy: postačí jakýkoli Evropan? Pokud si Sartre nemyslí, že všichni Evropané včetně dětí jsou utlačovateli, nemůže tomu věřit. Pokud je ovšem osvobozující jen napadnout a zabít aktéra útlaku, jsme zpátky u politického kodexu. Ze Sartrovy perspektivy to nemůže být správné, neboť muži a ženy, které brání, tento kodex explicitně zavrhl. Zabíjeli Evropany nahodile, jak ukazuje dobře známá scéna z (historicky přesného) filmu *Bitva o Alžír*, v níž je odpálena bomba v mléčném baru, kde popíjejí a tančují francouzští teenageři.²⁷⁰

²⁷⁰ Gillo Pontecorvo's *The Battle of Algiers*, vyd. Piernico Solinas, New York, 1973, s. 79–80.

MLÉČNÝ BAR. EXPLOZE. EXTERIÉR. DEN.

Jukebox je odhozen doprostřed ulice. Je tu krev, kusy masa, různé věci, [...] bílý kouř a křik, pláč, hysterický řev dívek. Jedna z nich už nemá paži, běhá sem a tam a zoufale kvílí; je těžké ji zvládnout. [...] Je slyšet zvuk sirén. [...] Přijíždí sanitka...

Taková událost se nerekonstruuje snadno jako existencialistické setkání pánů a otroků.

Jistě existují historické momenty, kdy je pro spásu lidské svobody ozbrojený boj nutný. Jestliže ovšem důstojnost a sebeúcta mají být výsledkem takového boje, nemůže obsahovat teroristické útoky na děti. Je možné argumentovat, že takové útoky jsou nevyhnutelnými důsledky útlaku, a domnívám se, že v jistém smyslu je to pravda. Nenávist, strach a touha po nadvládě jsou psychologickými známkami jak utlačovaných, tak utlačovatele, a o jejich chování na obou stranách můžeme říci, že je radikálně determinované. Známkou revolučního boje proti útlaku však není tato paralyzující zloba a nahodilé násilí, ale sebeovládání a sebekontrola. Revolucionář projevuje svou svobodu stejně, jako ji získává, přímou konfrontací se svými nepřáteli a zdržením se útoků na kohokoli jiného. Bylo to nejen pro záchranu nevinných, když revoluční militantní aktivisté stanovili rozdíl mezi vládními úředníky a obyčejnými občany, ale také aby bránili sobě samým v zabíjení nevinných. Jakákoli je jeho strategická hodnota, politický kodex je vnitřně spojený s psychologickým osvobozením. Mezi muži a ženami uvízlými v pasti krvavého boje je to klíč k sebeúctě. Totéž lze říci o válečné konvenci: v kontextu hrůzného nátlaku vojáci potvrzují svou svobodu nejzřetelněji, když dodržují morální zákon.

alespoň pochopit, jaký byl po mnoho let konvenční názor. Jak uvedl například jeden francouzský právník z 19. století: „Odvety jsou prostředky, které brání, aby se válka změnila ve zcela barbarskou.“²⁷²

13. ODVETY

ODSTRAŠOVÁNÍ BEZ ODPLATY

Když Britové uvalili v roce 1916 blokádu na Německo, nazvali to odvetou; když Němci zahájili systematické bombardování Londýna v roce 1940, obhajovali se stejně. Žádná část válečné konvence není tak otevřená zneužití, nebo není tak otevřeně zneužívána jako doktrína o odvetách. Tato doktrína je totiž – nebo kdysi byla tak míněna – benevolentní vůči zbytku konvence. Legitimizuje akce jinak zločinné, pokud jsou tyto akce podniknuty jako reakce na zločiny, které předtím spáchal nepřítel. „Provést odvetu,“ píše jeden pacifistický kritik pravidel války, „znamená udělat něco, co považujete za špatné, na základě toho, že někdo jiný to provedl jako první.“²⁷¹ Pokračuje, že vždycky to někdo druhý provede jako první. Proto odvety vytvářejí řetězec špatných skutků, na jehož konci každý odpovědný aktér může ukázat na nějakého jiného aktéra a říci „*tu quoque* [ty také]“.

Explicitním účelem odvet je však přerušit tento řetězec, aby se zastavilo konání špatných skutků *tady*, prostřednictvím tohoto posledního skutku. Někdy – i když musíme říci, že ne často – se tohoto cíle dosáhne. Rád bych začal s případem, kdy cíle bylo dosaženo, takže můžeme

²⁷¹ G. Lowes Dickinson, *War: Its Nature, Cause, and Cure*, London, 1923, s. 15.

Vězni FFI v Annecy

V létě 1944 byla většina Francie bitevním polem. Spojenecké armády bojovaly v Normandii; partyzánské skupiny, které se nyní organizovaly do FFI (Forces Françaises de l'Intérieur – Francouzské vnitřní síly) a byly napojeny jak na Spojence, tak na gaullistickou prozatímní vládu v Alžírsku, operovaly ve velkém měřítku v mnoha částech země. Jejich příslušníci byli označeni válečnými insigniemi, svoje zbraně nosili otevřeně. Je jasné, že příměří z roku 1940 bylo zrušeno a znovu začal vojenský boj. Nicméně německé úřady nadále zacházely s partyzány jako s válečnými zrádci nebo válečnými povstalci, kteří podléhali okamžitým popravám. Den po přistání Spojenců bylo například zajato v Caenu patnáct partyzánů, kteří byli na místě zastřeleni.²⁷³ Jak se tempo bojů během následujících měsíců zvyšovalo, popravy pokračovaly. Vedení FFI si stěžovalo na tyto popravy prozatímní vládě, která na základě toho poslala Němcům formální protest. Vzhledem k tomu, že Němci tuto vládu neuznávali, odmítli její protest přijmout. Ve své nótě Francouzi hrozili odvetnými opatřeními proti německým vězňům. Zabíjení partyzánů

²⁷² H. Brocher, „Les principes naturels du droit de la guerre“, *5 Revue de droit international et de législation comparée* 349, 1873.

²⁷³ Robert B. Asprey, *War in the Shadows: The Guerrilla in History*, New York, 1975, I, 478.

pokračovalo, avšak nevyvolalo žádnou takovou reakci – možná proto, že vojáci přímo podléhající prozatímní vládě, rekrutovaní mimo okupovanou Francii, získávali od Němců pravidelně status válečných zajatců.

V srpnu 1944 se velké množství německých vojáků v jižní Francii začalo vzdávat partyzánským skupinám a vedení FFI bylo najednou v pozici, že by mělo uskutečnit hrozbu vlády. „Když [...] vešlo ve známost, že Němci [...] popravili osmdesát francouzských zajatců a že hrozí další popravy, velení FFI v Annecy rozhodlo, že na oplátku bude zastřeleno osmdesát zajatců.“²⁷⁴ V tomto okamžiku intervenoval Červený kříž, dosáhl pozdržení poprav a žádal od Němců dohodu, že od této chvíle budou zacházet s partyzány jako s válečnými zajatci. Partyzáni počkali šest dní, a když ani pak Němci neodpovídali, osmdesát zajatců bylo zastřeleno.²⁷⁵ Není snadné zjistit důsledky této odvety, neboť německá armáda byla pod tlakem a v jejích rozhodnutích je třeba hledat mnoho jiných faktorů. Je však nesporně pravda, že po exekuci v Annecy už nebyli popraveni žádní partyzáni.

V jednom smyslu je tento případ snadný k posouzení: ženevská konvence z roku 1929, kterou Francouzi podepsali a samotné vedení FFI znovu potvrdilo, explicitně zakazovala odvetu na válečných zajatcích.²⁷⁶ Žádné jiné skupině nevinných mužů a žen nebyla poskytnuta podobná imunita; zajatci byli vyloučeni díky dohodě, která

²⁷⁴ Frits Kalshoven, *Belligerent Reprisals*, Leiden, 1971, s. 193–200.

²⁷⁵ Nikdy jsem nepochopil, proč v případech, jako je tento, nejsou tito muži prostě někde ukryti, když je ohlášena jejich smrt. Proč musí být skutečně zabiti? Vzhledem k tomu, že podle válečné konvence jsou přijímány podvody různého druhu, určitě by neměl být vylučován v takovém případě. Ale nemohl jsem najít žádný případ, v němž by byla taková lest vyzkoušena.

²⁷⁶ Frits Kalshoven, *Belligerent Reprisals*, Leiden, 1971, s. 78n.

vyplývala z kapitulace, v níž jim byl přislíben život a benevolentní karanténa. Zabít je by bylo porušením důvěry, jakož i porušením pozitivních zákonů války. Teď se ovšem nebudu soustřeďovat na tuto výjimku v obecném pravidle odvet, neboť neotevívá širší otázku, zda by se svévolné zabíjení nevinných mužů a žen mělo někdy prohlásit za zákonné a morálně ospravedlnitelné. A velice pochybuji, že na tuto otázku odpovíme, že někteří nevinní lidé mohou být zabiti a jiní ne. Případ zajatců FFI je užitečný, protože skýtá klasický příklad odvety, a navíc takový, v němž naše sympatie budou patřit – alespoň zpočátku – „odvetníkům“.

Účelem odvet tohoto druhu je prosazování válečné konvence. V mezinárodním společenství, jako v Lockeově přirozeném stavu, každý jednotlivý člen (každá znepřátelená mocnost) tvrdí, že má právo na prosazování tohoto zákona. Obsah tohoto zákona je stejný jako v domácím společenství: je to zaprvé a především právo odplaty k potrestání mužů a žen, kteří se provinili; zadruhé je to právo na odstrašování kvůli ochraně sebe sama a ostatních před zločinnou aktivitou. V domácím společenství jsou tato dvě práva nejčastěji spojená. Zločinná aktivita se odstrašuje trestem nebo hrozbou potrestání provinivších se jednotlivců. Minimálně to je běžně přijímaná doktrína. Avšak v mezinárodním společenství a zejména pak ve válečné době nejsou tato dvě práva stejně prosaditelná. Je často nemožné dostat se k provinivším se jednotlivcům, ale je vždycky možné zabránit nebo snažit se zabránit další kriminální aktivitě reakcí takového druhu, jako to udělali francouzští partyzáni, tj. „potrestáním“ nevinných lidí. Výsledek bychom mohli popsat jako jednostranný druh prosazování zákona: zastrašování bez odvety.

Mohli bychom to také popsat jako klasický příklad radikálního utilitarismu – skutečně, utilitarismu tak radikálního, že utilitářští filosofové si dělali starosti, jak popřít jeho existenci. Přesto je dost běžný jak v teorii, tak v praxi války. Jedna kritika namířená nejčastěji proti utilitarismu zní, že jeho kalkulace by za určitých okolností vyžadovaly po úřadech, aby „potrestaly“ nevinnou osobu (aby ji pod rouškou trestu zabily nebo uvěznily). Obvyklou odpovědí je, že se mají upravit kalkulace tak, aby přinesly odlišné a konvenčně přijatelné výsledky.²⁷⁷ V teorii mezinárodního práva a v diskusích o chování ve válce však bylo od snah o úpravy povětšinou upuštěno. Odvety byly obhajovány s obdivuhodnou přímočarostí na striktně utilitárních základech. Za speciálních podmínek boje alespoň utilitářské kalkulace skutečně požadovaly „potrestání“ nevinných lidí. Političti nebo vojenští vůdci zneprátených mocností se běžně dovolávali tohoto požadavku a tvrdili, že nejsou dostupné žádné jiné prostředky na kontrolu kriminálních excesů jejich protivníků. A nestranní pozorovatelé, odborníci na právo a ctihodní doktoři to obecně přijímali jako možný argument „v extrémních případech“ (o těchto případech se samozřejmě často diskutuje). Proto je to „princip válečného práva“, neboli podle jedné vůdčí autority: „Za každý prohřešek někoho potrestejte – pokud možno provinivšího se, ale někoho.“²⁷⁸

Tohle není přitažlivý princip a nebylo by přesné vysvětlovat tradiční přijímání odplat jen poukazem na něj. Koneckonců ve válce se často útočí na nevinné lidi, kteří

²⁷⁷ Viz například eseje: H. J. McCloskey a T. L. S. Sprigge, in: *Contemporary Utilitarianism*, ed. Michael D. Bayles, Garden City, N. Y., 1968.

²⁷⁸ M. Spaight, *War Rights on Land*, London, 1911, s. 120.

jsou zabíjeni ve jménu utilitarismu, aby se, jak se říká, zkrátila válka, ušetřily životy atd. Takové útoky však nemají stejný status jako odvety. Není to jejich přínosnost předpokládající, že jsou užitečné, co činí odvety odlišnými, ale nějaká jiná kvalita. Domnívám se, že tuto kvalitu nepochopili ti autoři, kteří popisují odvetu jako nejprimitivnější rys válečné konvence, přežití starobylého *lex talionis*, tedy zákona odplaty.²⁷⁹ Odplata je oplácení zlým za zlé, a co je ústřední na odvetě, je přesně to, že zlo, třebaže může být opakováno, není vráceno. Nový zločin má novou oběť, která není původním zločincem, i když má pravděpodobně stejnou národnost. Konkrétní volba je (kam až užitečnost sahá) docela neosobní; v tomto smyslu je odвета děsivě moderní. Něco z odplaty však přežívá – nikoli idea vrácení, ale idea reakce. Odвета je charakteristická určitým postojem, při kterém hledíme zpátky a jednáme až pak, což implikuje ochotu nejednat vůbec, dodržovat určitý soubor omezení. „Oni to udělali první.“ Tato věta nese morální argument. Nevěřím, že je to příliš silný argument nebo takový, který nás dovede daleko. Slouží ovšem k odlišení odvety od jiných, stejně tak užitečných porušení válečné konvence. Neexistuje právo páchat zločiny, aby se zkrátila válka, ale existuje právo – alespoň to tak bylo myšleno – páchat zločiny (nebo spíše skutky, které by jinak byly zvány zločiny), abychom se vyrovnali s předchozí kriminální aktivitou nepřátel.

To, že odvety „hledí zpátky“, je potvrzeno pravidlem proporcionality, které je omezuje. Toto pravidlo je úplně odlišné a mnohem přesnější než to, které figuruje například v doktríně dvojího efektu. Partyzánští velitelé

²⁷⁹ Tamtéž, s. 462.

v Annecy jednali ve striktním souladu s jeho ustanoveními, když se rozhodli zabít osmdesát Němců v reakci na zabití osmdesáti Francouzů. Odvety jsou omezeny s poukazem na předchozí zločiny, ne s poukazem na zločiny, které mají odstrašit (a ne s poukazem na jejich důsledky nebo na důsledky, v něž se doufá). O tomto bodě někdy diskutují autoři, kteří mají utilitářské způsoby myšlení. Například McDougal a Feliciano argumentují v charakteristickém stylu, že „druh a míra přípustného [...] násilí jsou takové, když je [toto násilí] odůvodněně zamýšleno tak, aby ovlivnilo očekávání nepřítele, pokud jde o ztráty a zisky z opakování nebo pokračování jeho prvního zločinného skutku, aby ho to přimělo ukončit a v budoucnosti upustit od takového skutku“.²⁸⁰ Připouštějí, že míra násilí, takto určená, může být větší než ta, kterou původně způsobil nepřítel. V případě Annecy to mohlo být klidně méně: zastřelení čtyřiceti Němců nebo dvaceti či deseti by mohlo mít stejný efekt jako zastřelení osmdesáti. Ale ať už jsou podobné kalkulace určeny jakkoli, tento druh dopředu hledící proporcionality nepřijala nikdy ani řada teoretiků píšících o válce, ani obyčejní praktikové. Je pravda, že během druhé světové války Němci často odpovídali na partyzánskou aktivitu v okupovaných státech Evropy tak, že za každého zabitého Němce zastřelili deset rukojmích.²⁸¹ Tato proporce možná odrážela zvláštní pojetí relativní hodnoty německých životů, nebo to možná bylo „odůvodněně zamýšleno tak, aby to ovlivnilo očekávání nepřítele“, atd. Každopádně byla tato praxe všeobecně zavrhována.

²⁸⁰ Myres S. McDougal a Florentino P. Feliciano, *Law and Minimum World Public Order*, New Haven, 1961, s. 682.

²⁸¹ Líčení jedné z nejbrutálnějších nacistických odvet viz Robert Katz, *Death in Rome*, New York, 1967.

Byla samozřejmě zavrhována nejen kvůli samotné disproporcii, ale také proto, že předchozí partyzánská aktivita nebyla v mnoha případech posouzena tak, že by porušovala válečnou konvenci. Proto byla německá reakce prostě utilitářským zastrašením, nikoli prosazováním práva. Je to jiný rys tohoto nazpět hledícího charakteru odvet, že skutky, na které reagují, musí být zločiny, porušení uznávaných pravidel války. Navíc tato pravidla musí být obecně uznávána na obou stranách bitevní linie, jestliže se má dodržet zvláštní charakter odvet. Když se během války v roce 1812 britská armáda uchýlila k odvetám, jeden opoziční člen Dolní sněmovny, který považoval takové chování za barbarské, se dotázal, proč vojáci Jeho Veličenstva neskalpovali své zajatce, když bojovali proti americkým indiánům, nebo proč je nezotročili ve svých válkách s berberskými korzáry.²⁸² Domnívám se, že odpověď zní tak, že skalpování a zotročování nebylo považováno za nelegitimní ze strany indiánů a korzárů. A tak nápodoba těchto praktik ze strany Britů by nebyla pochopena jako prosazování práva (stejně jako by neměla žádný jiný odstrašující efekt), jen by potvrdila mínění jejich nepřátel, že se ve válce chovají vhodně. Odvety mohou obsahovat zastrašování bez odplaty, musí to však být reaktivní zastrašování, a to, na co reagují, musí být porušení válečné konvence. Pokud neexistuje žádná konvence, nemůže být ani žádná odвета.

Současně to není s odvetou snadné, protože konvence existuje, a sice taková, která kategoricky vylučuje skutky, jež odвета zpravidla vyžaduje. Jestliže je špatné – a to je z nejhlubších důvodů – zabíjet nevinné lidi, jak může

²⁸² M. Spaight, *War Rights on Land*, London, 1911, s. 463n.

být správné je zabít? Ve smlouvách o mezinárodním právu je obhajoba odvet vždycky kvalifikována zaprvé velkou ukázkou zdráhání a znepokojení a zadruhé nějakými slovy o extrémnosti takového případu.²⁸³ Není však snadné zjistit, co tato poslední kvalifikace znamená, a v podstatě se zdá, že jakékoli porušení pravidel je dostatečně „extrémní“, aby se ospravedlnila proporcionální reakce. Nazpět hledící proporcionalita je skutečným limitem: například by zakázala ony takzvané odvety, kterými jsem začínal tuto kapitolu. Extrémnost však není vůbec žádným limitem. Určitě není pravda, že k odvetám se přistupuje, jen když zločiny nepřítel představují drastické nebezpečí pro válečné úsilí jako celek nebo pro věc, kvůli níž se válka vede. Účelem odvety totiž není vyhrát válku nebo zabránit prohře, ale pouze prosadit pravidla. Možná je význam odvolávání se na extrémnost stejný jako v případě zdráhání: obojí vnímá pohled na odvetu jako poslední možnost. V praxi je jedinou akcí vyžadovanou předtím, než jedna strana dospěje k této poslední možnosti, formální protest, takový, jaký Francouzi doručili Němcům v roce 1944, a hrozba reakcí takového druhu, pokud bude ta či ona kriminální aktivita pokračovat. Mohli bychom však požadovat mnohem víc než to – jak ve věci prosazování práva, tak ve věci vojenské akce. Například vedení FFI mohlo oznámit, že bude zacházet s německými vojáky, kteří se zúčastnili poprav zajatých partyzánů, jako s válečnými zločinci; možná mohlo dokonce zveřejnit jména těch, kteří budou obviněni. Vzhledem k vojenské situaci německé armády v roce 1944 by takové oznámení

²⁸³ M. Greenspan je typický: „Jen v mimořádně vážných případech je možné obrátit se k odvetám.“ *The Modern Law of Land Warfare*, Berkeley, 1959, s. 411.

mohlo mít dost výrazný efekt. Nebo se partyzáni mohli pokusit zaútočit na vězení či tábory, kde byli drženi jejich druhové. Takové útoky nebyly nemožné, i když by obsahovaly rizika, která zcela chybí v situaci, kdy partyzáni zajaté vojáky zastřelí.

Kdyby byla poslední možnost brána vážně, zásadně by to odvetu omezilo. Ale předpokládejme, že partyzáni vydali ono oznámení a podnikli útoky, aniž by se zastavily popravě Němců. Byli by pak ospravedlněni v tom, že střílí své zajatce? „Nepřítel, který nedbá nebezpečí, často nepochybně nechá svému protějšku *žádné jiné prostředky*, jak se má chránit proti opakování barbarského násilného činu.“²⁸⁴ Pravda je ovšem taková, že vždycky existují jiné prostředky, více či méně nebezpečné, více či méně účinné. Argumentovat proti popravám neznamená upírat partyzánům poslední možnost. Jen se tím má například říci, že jejich poslední možností jsou vojenské útoky. Pokud nevyjdou útoky, mohou se o ně pokusit znovu; není nic víc, co by se dalo dělat. (Odvety také nemusí vyjít – zpravidla se to tak děje –, a co přichází pak?) To je závěr, který chci obhájit, a obhájím ho reflektováním postavení a charakteru německých zajatců.

Kdo jsou tito muži? Kdysi byli vojáky, teď jsou odzbrojení a bezmocní. Možná jsou někteří z nich válečnými zločinci; možná se někteří z nich zúčastnili zavraždění zajatých partyzánů. Jistěže by pak měli být postaveni před soud, neměli by být hned zastřeleni. Budeme chtít slyšet důkazy proti nim a zaručit, že trestáme ty správné. Jen proces může ukázat naši oddanost válečným pravidlům.

²⁸⁴ *Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field*, General Orders 100, duben 1863, Washington, 1898, článek 27 (zvýraznění autor).

Předpokládejme, že tady máme obyčejné zajatce, kteří nevykonávali žádná zločinná rozhodnutí. Jejich každodenní aktivity byly hodně podobné těm, které prováděli jejich nepřátelé. Jak mohou být na místě zastřeleni, proč se má s nimi zacházet krutěji, než bychom zacházeli s podezřelými zločinci? Zdá se neuvěřitelné, že nějaký jejich počet by měl být nahodile oddělen od zbytku a pak zabit, prostě jen tak, protože můžeme oznámit jejich smrt, a to vše jen ve jménu spravedlnosti! Jejich zabití by byla vražda: tento název je přesný bez ohledu na to, jakým zločinům se doufáme vyhnout tím, že se z nás stanou vrazi. Tito muži totiž nejsou pouhým materiálem a z jejich životů si nemůžeme vytvořit odstrašující strategii. Dokonce i jako zajatci – nebo právě proto, že jsou to zajatci – mají vůči nám svá práva.

Současná převažující tendence mezinárodního práva je zavrhnout odvetu proti nevinným lidem, a to v podstatě z těch důvodů, které jsem uvedl: bezmoc obětí je vylučuje jako objekty vojenského útoku a jejich nezúčastněnost ve zločinné aktivitě je vylučuje jako objekty násilí odplaty. Ženevská konvence z roku 1929, jak jsme viděli, prohlásila zajatce za imunní; konvence z roku 1949 provedly totéž se zraněnými, nemocnými a ztroskotanými příslušníky ozbrojených sil a s civilními osobami na okupovaném území.²⁸⁵ Tato poslední podmínka účinně zakazuje zabíjení rukojmích – typický příklad využívání nevinných lidí pro vlastní vojenské účely. Jedinou třídou nezúčastněných mužů a žen, proti kterým jsou odvety stále legálně ospravedlnitelné, je civilní obyvatelstvo nepřátelské země. Jeho příslušníci mohou být stále zadrženi jako rukojmí,

²⁸⁵ Frits Kalshoven, *Belligerent Reprisals*, Leiden, 1971, s. 263n.

byť jen na dálku, za dobré chování jejich vlády a armády. Tvrdí se, že tento způsob posuzování odvet je logickým rozšířením obecného principu, že „osoby, jejichž užitečnost jako základu nepřátelské síly se předem vylučuje [...] nepřátelskou kontrolou nebo zjetím, přestávají být legitimními objekty násilí“.²⁸⁶ To však znamená překroucení onoho obecného principu. Nedovolilo by to nejen odvetu, ale ani první útoky proti civilistům nepřítele. Jakkoli mírumilovné jsou jejich činnosti, koneckonců tito civilisté zůstávají „užiteční jako základ nepřátelské síly“, neboť poskytují politickou a ekonomickou podporu ozbrojeným silám. Dokonce ani děti nejsou „vyloučeny“ ze služby této síle: až vyrostou, budou z nich vojáci, dělníci vyrábějící munici atd. Přesto takové lidi chrání válečná konvence – společně se zajatci a zraněnými vojáky jsou považováni za třídu nevinných. Základním účelem nedávného vývoje tohoto práva není rozšířit obecný princip, který je již (z principu) plně rozšířen, ale zakázat jeho porušování za zvláštních okolností, jakmile jsou chápány tak, že ospravedlnují odvetu. A jestliže pro to existují dobré důvody, zdálo by se, že neexistují žádné dobré důvody pro narýsování dělicí čáry tak, jak byla v současnosti narýsována.²⁸⁷

²⁸⁶ Myres S. McDougal a Florentino P. Feliciano, *Law and Minimum World Public Order*, New Haven, 1961, s. 684.

²⁸⁷ Není však těžké vysvětlit současnou právní situaci. Hrozba podniknutí odvety proti civilistům nepřítele je ústředním rysem současného systému jaderného zastrašování a státníci ani vojáci nejsou připraveni oficiálně tento systém odsoudit. Navíc, i když jaderné zastrašování spočívá jen na hrozbách a skutky, jimiž se hrozí, jsou takové povahy, že morální lidé by dost dobře odmítli je v poslední chvíli provést, nikdo není připraven předem se toho vzdát. „Jakýkoli akt krutosti na nevinných,“ napsal jeden americký právník v předatomovém věku, „jakýkoli akt, který dává zejména nebojucím pocítit útrapy války, je to, čemu se stateční lidé vyhnou, i když cítí, že jsou povinni tím vyhrožovat.“ (T. D. Woolsey, *Introduction to the Study of International Law*, New York, 1908, s. 211.) Ale mohou tím vyhrožovat

Nutný úsudek je tedy možné snadno shrnout: musíme odsoudit všechny odvety proti nevinným lidem, ať jsou tito lidé „subjektem kontroly zneprátené strany“ nebo ne. To má nastavit radikální limity na praxi, která byla kdysi obecně obhajována, a to ne nahodilými nebo bezvýznamnými argumenty. Nechci ovšem tvrdit, že tyto staré argumenty nemají vůbec žádnou sílu. Správně poukazují na určitý morální rozdíl mezi původním zločinem a odvetnou reakcí. Z velmi nezaujaté pozice se zdá, že tyto dvě akce vytvářejí bludný kruh, který má plný podíl na prázdné maximě, že „násilí plodí násilí“. Tato maxima se však poněkud mýlí, a co je důležitější, nedaří se jí rozlišovat násilí, které je odvetné, a násilí, které takové není. Postavte se za francouzské velitele z Annecy a tento kruh vypadá jinak. Německá vina je v tomto případě větší než vina Francouzů, neboť Němci jednali první a porušili pravidla konvence kvůli nějaké vojenské výhodě; Francouzi reagovali a zopakovali tato porušení za deklarovaným účelem, aby byla ona pravidla znovu nastolena. Nevím, jak změřit rozdíl mezi nimi – možná není veliký, ale stojí za zdůraznění, že takový rozdíl zde existuje, i když dáváme jejich zločinům společné jméno.

Vzhledem k nejdůležitějším pravidlům války je porušení těchto pravidel ve jménu prosazování zákona vyloučené. Doktrína o odvetě se pak vztahuje jen na menší části válečné konvence, kde nejsou v sázce práva nevinných. Zvažte například zákaz používání jedovatého plynu. Winston Churchill byl zcela v právu, když začátkem druhé světové války varoval německou vládu, že pokud její armáda použije plyn, bude okamžitě následovat odvěta

účinně, když se předem ví, že se vyhnou vykonání hrozby? Problémům jaderného zastrašování se budu věnovat v kapitole 17.

Spojenců.²⁸⁸ Vojáci totiž mají jen právo války – žádné základní právo být napadeni určitými zbraněmi a ne jinými. Pravidlo o jedovatém plynu je právně ukotveno, ale není morálně vyžadováno. Proto když je porušeno, paralelní a proporcionální porušení, úzce cílená na nové etablování tohoto pravidla a nikoli větší vojenský účel, jsou morálně přípustná. Jsou přípustná, protože lidé, proti nimž jsou namířena, jsou již legitimními cíli vojenského útoku. Jedná se o stejný případ jako se všemi těmi neformálními smlouvami a recipročními ujednáními, která omezují rozsah a intenzitu válčení. Tady je hrozba odvěty hlavním prostředkem prosazování a není důvod váhat, má-li být hrozba vyslovena nebo provedena. Mohlo by se argumentovat, že když jsou omezení tohoto druhu porušena, prostě zmizí, a pak není důvod limitovat vlastní porušování dodržováním pravidla proportionality. Ale to je pravda jen tehdy, pokud odvěta nedokáže obnovit staré limity. Musí se nejprve cílit na toto obnovení; v tomto smyslu stále využíváme represálie jako měřítko válečného barbarství.

PROBLÉM ODVETNÝCH OPATŘENÍ V DOBĚ MÍRU

To vše však předpokládá, že válčení obvyklého druhu již probíhá. Podstatnou otázkou je způsob nebo prostředky útoku. V případě mírových odvetných opatření je podstatnou

²⁸⁸ Winston Churchill, *The Grand Alliance*, New York, 1962, s. 359. Rozlišení podobné tomu, které zde obhajuji, předkládá John Westlake: „[...] zákony války jsou příliš hluboce zakořeněné v humanitě a je třeba diskutovat o morálce na základě smlouvy samotné, vyjma některých méně významných částí, které konvence mohla pojednat jinak, než tomu je.“ *Chapters on the Principles of International Law*, Cambridge, England, 1894, II, 126.

otázkou útok samotný. Přišel zpoza hranic – nájezd toho či onoho druhu. Stát-oběť reaguje protiútokem, který není cílen na znovupotvrzení válečných pravidel, ale na obnovení porušeného míru. Zločin, jenž se opakuje, je aktem síly, porušením svrchovanosti. Bude nazýván agresí a ospravedlněn jako sebeobrana – bude se o něm mluvit v jazyce *jus ad bellum* –, ale zůstává „vojenským opatřením vyjma války“, pokud jsou dodržována omezení příhodná pro odvetu, určená teorií *jus in bello*. Proto bude nejlepší pojednat o něm s poukazem na tato omezení.²⁸⁹

Napadení Khibye a útok v Bejrútu

Termín „odvetu v době míru“ není tak docela přesný. Právní příručky je rozdělují na „válečné“ a „mírové“, ale mnohé v historii je *demi-monde*, tj. ani jedno slovo situaci adekvátně nepopisuje. Je to právě tato kategorie *demi-monde*, kam odvetu nejběžněji náleží; jsou formou akce příznačnou pro období vzpoury, pohraničních konfliktů, klidu zbraní a příměří. Taková období jsou charakteristická tím, že akty síly nejsou vždycky státními akty v jakémkoli jednoduchém smyslu. Nejsou dílem uznávaných státních představitelů a vojáků jednajících na základě oficiálních rozkazů, ale (často) partyzánských oddílů a teroristických organizací – tolerovaných, možná zaštiťovaných státními představiteli, ale nepodléhajících přímo jejich kontrole. Například Izrael byl od svého založení v roce 1948 opakovaně napadán palestinskými guerillami a teroristy působícími mimo sousední arabské státy,

²⁸⁹ Viz Frits Kalshoven, *Belligerent Reprisals*, Leiden, 1971; o „neválečných odvetách“ na s. 287n.

ale neformálně přiřčenými k jejich armádám. V reakci na tyto útoky vyzkoušely izraelské úřady za ta léta doslova každou myslitelnou formu protiútoků, kdy ověřovaly takřikajíc politiku a morálku odvet. Je to ponurá a nezvyklá historie, která skýtá teoretikovi všechny příklady, jaké by mohl chtít (a mnohem víc). A jestliže to nepotvrzuje, že odvetná opatření v době míru se provádějí kvůli míru, také to neukazuje na žádnou alternativní odpověď na nelegitimní útoky.

Většina palestinských útoků byla dílem teroristů, nikoli partyzánů; jak vyplývá z posledních dvou kapitol, útoky mířily nahodile na civilní cíle: na farmáře, kteří pracovali poblíž hranic, na autobusy na vesnických silnicích, na vesnické školy, domy atd. Nemůže být tedy pochyb o jejich nelegitimitě, ať už si myslíme o širším arabsko-izraelském konfliktu cokoli. Stejně tak nemůže být pochyb, že Izraelci mají právo na reakci nějakého druhu. Toto právo existuje v případě příhraničního útoku, ale je zejména jednoznačné, když je útok cílen na civilisty, kteří neodpovídají žádným bezprostředním odporem. Nicméně některé izraelské reakce byly skutečně sporné, neboť je těžké se rozhodnout, co v takových případech dělat. Teroristé, kteří nacházejí útočiště v sousedních státech, přičemž ani s jedním z nich není Izrael otevřeně ve válce, nepředstavují snadný cíl. Jakákoli vojenská reakce bude známkou jakéhosi druhu asymetrie charakteristické pro odvetu v době míru: počáteční výpad je neoficiální, protiútok je aktem suverénního státu, jímž ohrožuje suverenitu druhého státu. Jak máme posuzovat taková ohrožení? Jaká jsou pravidla, kterými se řídí odvetu v době míru?

První pravidlo je známé. I když teroristický útok cílí na civilisty, odvěta nesmí být takto zacílena. Navíc aktéři

odvetného opatření musí dbát o to, aby se civilisté nestali náhodnými oběťmi jejich útoku. S ohledem na provádění je odvěta v době míru přesně totéž jako válka samotná, a tak určité naše soudy jsou dost zřejmé. Zvažte například izraelský útok na Khibye:²⁹⁰

Na základě zabití jedné ženy a jejích dvou dětí ve vesnici poblíž letiště Lod provedli Izraelci 14. října 1953 noční útok na jordánskou vesnici Khibye. [...] Probojovali si cestu do vesnice, obklíčili její obyvatele a vyhodili do vzduchu čtyřicet pět domů. Ne všechny domy byly předtím vyklizeny a pod troskami zůstalo pohřbeno více než čtyřicet vesničanů. [...] Brutalita útoku vedla k ostrým protestům v Izraeli i v cizině.

Tato zabití zřejmě nemůžeme označit jako „nezamýšlená“ a určitě nelze říci, že byla věnována náležitá péče tomu, aby se jim předešlo, takže protesty byly oprávněné a tato zabití byla zločinem. Ale co kdyby nezemřeli žádní civilisté nebo, jako je tomu ve většině izraelských pozemních odvet, by byl zabit jen malý počet lidí během přestřelky s jordánskými profesionálními vojáky? Co máme říct o útoku samotném, o jordánských vojácích zabitých v jeho průběhu (kteří nehráli žádnou roli při vraždě izraelských civilistů), o zničených domech? Nejedná se o standardní vojenskou operaci, i když jde o nejběžnější formu odvěty v době míru. Její účel je nátlakový – donutit oficiální představitele sousedního státu, aby udržovali mír a aby umlčeli partyzány a teroristy na své straně hranic. Není však přímo nebo průběžně nátlakový, jinak

²⁹⁰ Luttwak a Horowitz, *The Israeli Army*, s. 110.

by vyžadoval celoplošnou invazi. Odvety mají formu varování: jestliže zaútočíte na naše vesnice, také my zaútočíme na vaše. Proto musí vždycky odpovídat na předchozí útoky. A řídí se vedle pravidla imunity nebojucích pravidlem nazpět hledící proporcionality. Třebaže není možné vyrovnávat život životem, druhý útok se musí svým charakterem a rozměrem podobat útoku prvnímu.

Tíhnu k tomu obhajovat protiútoky tohoto druhu, pokud jsou přijata uvedená dvě omezení. Měl bych zdůraznit, že obrana nezávisí v žádném případě na pojetí extrémnosti nebo poslední možnosti. V době míru je válka poslední možností (a dlouhá řada teroristických útoků by mohla ospravedlnit válku, pokud to vypadá, že žádný jiný prostředek tuto řadu neukončí). Odvěta je první uchýlení se k síle, jakmile se ukáže, že diplomacie je neúčinná. Je to znovu „vojenské opatření vyjma války“, alternativa k válce, a tento popis je důležitým argumentem v její prospěch. Obecný argument ovšem zůstává obtížný, jak můžeme vidět, když se podíváme na jiný historický příklad, kdy (na rozdíl od Khibye) byla pravidla imunity a proporcionality úzkostlivě respektována.

V roce 1968 se pozornost palestinského terorismu přesunula z Izraele jako takového na izraelské aerolinie a jejich pasažéry. Dne 26. prosince tohoto roku zaútočili dva teroristé na izraelské letadlo, které se připravovalo k odletu na letišti v Athénách.²⁹¹ Na palubě bylo v té době asi padesát lidí, a i když byl zabit jen jeden člověk, bylo bezesporu účelem teroristů zabít pokud možno co

²⁹¹ Vylíčení a hodnocení tohoto útoku viz Richard Falk, „The Beirut Raid and the International Law of Reprisal“, 63 *American Journal of International Law* (1969); Yehuda Blum, „The Beirut Raid and the International Double Standard: A Reply to Professor Falk“, 64 *A.J.I.L.* (1970).

nejvíc lidí. Zbraněmi mířili na okénka letadla v úrovni sedadel. Athénská policie tyto dva muže zatkla a vyšlo najevo, že jsou členy Lidové fronty pro osvobození Palestiny (LFOP), organizace se štábem v Bejrútu. Cestovali na libanonské doklady. Během předcházejících měsíců Izrael opakovaně varoval libanonskou vládu, že se nemůže „zbavit odpovědnosti“ za podporu takových skupin, jako je LFOP. Pak Izraelci podnikli dramatickou odvetu.

Dva dny po athénském útoku přistála izraelská komanda v helikoptérách na bejrútském letišti a zničila třináct letadel náležejících civilním aeroliniím s licencí v Libanonu. Podle izraelských zpráv komanda „s velkým rizikem pro ně samotná [...] provedla nejpřísnější preventivní opatření, aby se zabránilo civilním ztrátám. Z letadel museli odejít cestující i posádky a lidé v okolí byli evakuováni do bezpečí.“ Jakkoli velký byl rozsah rizika, nikdo nebyl zabit; libanonské úřady později tvrdily, že během útoku byli zraněni dva izraelští vojáci. Z vojenského hlediska byl tento útok efektním úspěchem – a domnívám se, že i z morálního hlediska. Jasně reagoval na incident v Athénách, byl paralelní a proporcionální ve svých prostředcích (neboť je možné zničit velké množství fyzického majetku v reakci na zničení lidského života) a byl proveden tak, že se zabránilo ztrátám na životech civilistů.

Navzdory tomu všemu byl v té době útok na Bejrút hodně kritizován (a OSN ho odsoudila), především proto, že se jednalo o vážný útok na libanonskou svrchovanost. Také v případě Khibyby by vynikl útok na jordánskou suverenitu, kdyby byly ušetřeny životy civilistů. Zabití civilistů je potupou humanity, ale útoky na vojenské

cíle a ničení civilního majetku znamenají užší a přímou hrozbu pro stát. Skutečně, takový je účel útoku – a zranitelnost vojáků na jedné straně a letadel, lodí, budov atd. na straně druhé závisí na zranitelnosti suverénního státu. Vojáci jsou zranitelní, když je zranitelný stát, protože jsou viditelnými symboly a aktivními aktéry jeho autority. A je zranitelný i civilní majetek, protože nevina jeho majitelů zahrnuje jen jejich osoby, nikoli (nebo ne nutně) jejich majetek. Hodnota, kterou připisujeme lidskému životu, je taková, že práva na život jsou odebrána, jen když se konkrétní muži a ženy skutečně angažují ve válčení nebo v národní obraně. Podružná hodnota majetku je ovšem taková, že vlastnická práva jsou zabavena, kdykoli je stát, který chrání majetek a zdaňuje ho, sám cílem útoku. Jednotlivci mohou být zdaněni, aniž by se stali legitimními cíli, ale majetek – nebo jistý druh majetku – může být legitimním cílem, i když jeho majitelé nejsou.²⁹² Tento argument ovšem závisí na odpovědnosti státu, což zůstává otázkou k diskusi.

Izraelská argumentace se řídila vzorcem pozitivního zákona (nebo alespoň pozitivního zákona před érou Organizace spojených národů). Izrael trval na tom, že libanonská vláda má povinnost zabránit, aby se její území využívalo jako základna pro teroristické útoky. Zdá se, že nikdo nepopírá existenci této povinnosti, ale argumentovalo se ve prospěch Libanonců (byť neargumentovali oni sami), že vláda v Bejrútu je de facto neschopná to

²⁹² Možná toto mají právníci na mysli, když tvrdí, že v případech odvety je za soukromého občana „považován ten, který se identifikuje se svým státem“. Tato identifikace není v žádném případě totální; neodstraňuje osobní práva. Domnívám se, že se to nevztahuje ani na soukromé domovy, které sdílejí nevinu svých obyvatel (pokud nejsou používány jako teroristické základny).

dodržet. Zdá se, že události od roku 1968 toto tvrzení potvrdily, a pokud je to pravda, izraelský útok by se obhájil jen těžko. Je určitě špatné ničit majetek nevinných lidí, stejně jako provádět nátlak na jiné lidi, kteří jsou v každém případě neschopni jednat jinak, než jednají. Člověk by však neměl být nikdy příliš ukvapený a popírat kompetenci etablované vlády, neboť určitá ztráta suverenity je právním a morálním důsledkem politické bezmocnosti. Jestliže vláda opravdu nedokáže kontrolovat obyvatele území, na které údajně dohlíží, nebo nestřeží jeho hranice, a jestliže jiné země trpí kvůli této neschopnosti, pak jsou náhradní kontrola a dohled jasně přijatelné. A to může dost dobře překročit limity běžně přijímané jako odvetné útoky. V tomto bodu působí odvěta jako odplata za špatné chování v domácím společenství: jako na sebe trest bere morální prostřednictvím, tak odvěta na sebe bere politickou odpovědnost. Stojí za to trvat na obou předpokladech tak dlouho, jak je to jen možné.

Zásadní otázka zní, zda jeden suverénní stát může být donucen jiným, aby plnil své povinnosti. Oficiální postoj OSN zní, že tento druh prosazování práva, dokonce i když je omezen pravidly války, je nelegální.²⁹³ Uvedený postoj vychází nejen z obecného nároku OSN vyhlášovat (pozitivní) zákon, ale závisí také na její ochotě a schopnosti – alespoň po nějakou dobu – prosazovat tento zákon samotný. Zmíněná světová organizace ovšem evidentně nebyla ochotna či schopna prosadit tento zákon v roce 1968; stejně tak nebyla ochotna

²⁹³ Viz všeobecné odmítnutí, jak hlasovala Rada bezpečnosti 9. dubna 1964, citováno in: Sydney D. Bailey, *Prohibitions and Restraints in War*, London, 1972, s. 55.

a schopna to provést kdykoli od té doby. Obdobně neexistují žádné důkazy, že jednotlivé členské státy OSN, jakkoli hlasují při tradičních příležitostech, jsou připraveny vzdát se odvetných opatření, když jsou v sázce životy jejich vlastních občanů. Odvetná opatření jsou v praxi národů jasně schvalována a (morální) důvod stojící za touto praxí se zdá být silný. Nic, co OSN skutečně udělá, žádné výsledky, které může v současnosti mít, nepředstavují centralizaci právní nebo morální autority v mezinárodním životě.²⁹⁴

Avšak naprostá nereálnost postoje OSN nezakládá sama o sobě legitimitu odvetných opatření v době míru. Ve svém vydání Kelsenových *Principles of International Law* Robert Tucker trvá na tom, že kdokoli, kdo hájí odvěty, musí ukázat, „že nezávislé užití síly ze strany států nezřídka sloužilo účelu zákona“.²⁹⁵ To obrací pozornost od efektivity OSN k užitečnosti odvěty samotné a vyžaduje historické přezkoumání, jehož výsledky asi nebudou nějakým rozhodujícím způsobem ku

²⁹⁴ V souvislosti s rutinním odmítáním odvetných opatření Izraele ze strany OSN Richard Falk napsal: „Můžeme argumentovat proti férovosti takových omezení izraelského práva na vlastní uvážení za těchto okolností, ale je to v zásadě mimoprávní apel, jak mají orgány OSN procedurální kapacitu autorizovat nebo zakázat specifické užití síly, a je to výkon této kapacity, který nejjasněji rozlišuje co je ‚právní‘ a co je ‚protiprávní‘ [...] v mezinárodním společenství.“ Nejsm si jist, že nějaký legislativní orgán, domácí či mezinárodní, může zrušit svépomoc, pokud neposkytuje alternativní prostředky pomoci, ale ponechám tyto záležitosti právníkům. Když budeme předpokládat, že Falk má pravdu, musí se říct, že mimoprávní apel je morálním apelem, jehož úspěch pravděpodobně bude a určitě by měl podkopávat nově schválený „zákon“. Viz „International Law and the US Role in Vietnam: A Response“, in: Falk, ed., *The Vietnam War and International Law*, Princeton, 1968, s. 493.

²⁹⁵ Hans Kelsen, *Principles of International Law*, 2. vyd., rev. Robert W. Tucker, New York, 1967, s. 87.

prospěchu aktérů odvety. Základem odvety však není její celková efektivita. Je to právo v obtížných podmínkách *demi-monde* hledat určité účinky. Pokud tyto podmínky existují, musí existovat také toto právo, ačkoli tytéž podmínky (jako v Lockeově přirozeném stavu) činí nepravděpodobným, že oprávněná akce bude mít úplně uspokojující důsledek. Jestliže se v nějakém konkrétním případě odvěta určitě nepodaří, pak se evidentně neměla zkoušet. Kdykoli ovšem existuje jakási zásadní šance na úspěch, je to legitimní možnost státu-oběti, neboť po žádném státu nemůžeme požadovat, aby pasivně snášel útoky na své občany.

Odveta je praxe přenesená z válečné konvence do světa „doby míru“, protože poskytuje příhodně omezenou formu vojenské akce. Domnívám se, že je lepší bránit tyto limity než se snažit zrušit tuto praxi. Vojáci účastníci se odvetného útoku překročí mezinárodní hranici, ale rychle se zase vrátí; budou jednat destruktivně, ale jen do určité míry; budou porušovat suverenitu, ale budou ji rovněž respektovat. A konečně, budou hledět na práva nevinných lidí. Odvety jsou vždycky omezenými reakcemi na konkrétní prohřešky – zločiny proti pravidlům války, porušení míru v malém měřítku. I když byly takto často používány, nemohou být právem používány jako krytí pro invaze nebo intervence či útoky na nevinné životy. Může se stát, že existují extrémní chvíle a krize, kdy se musí porušit práva státu i lidská práva, ale takové chvíle nejsou generovány konkrétními zločiny našich nepřátel a taková porušení nejsou užitečně nazývána odvetami. Žádný z případů odvety, s nimiž jsem se setkal v právnických knihách a vojenských dějinách, není extrémním případem v jakémkoli smysluplném významu tohoto termínu.

Stejně tak válečná konvence neskýtá extrémní případy. Extrémnost spočívá takřikajíc mimo dosah konvenčního ustanovení. Zvážím její charakter a původ v části IV této knihy. Analýza odvet zde ukončuje diskusi o obyčejných prostředcích války. Nyní se budu věnovat těm mimořádným prostředkům, které někdy vyžaduje morální naléhavost našich cílů.

**ČÁST IV:
VÁLEČNÁ DILEMATA**

14. DOBŘE ZVÍTĚZIT A BOJOVAT

„STUPIDNÍ ETIKA“

Předseda Mao a bitva u řeky Hung

V roce 638 př. n. l., v éře čínské historie známé jako období Jar a podzimů, dva feudální státy Sung a Ch'u bojovaly v bitvě u řeky Hung v centrální Číně.²⁹⁶ Armáda státu Sung, vedená svým panovníkem vévodou Hsianggem, zaujala bitevní formaci na severním břehu řeky; armáda Ch'u musela přebrodit proud. Když se její vojáci ocitli v polovině cesty, jeden z Hsianggových ministrů přišel k panovníkovi a řekl: „Je jich hodně, nás je málo. Prosím, zaútočme na ně dříve, než všichni překročí řeku.“ Vévoda odmítl. Když nepřátelská armáda dosáhla severního břehu, ale ještě nestihla přeskupit své linie, ministr znovu prosil, ať začnou bojovat; vévoda opět odmítl. Signál k útoku dal, až když byli vojáci Ch'u řádně seskupeni. Pak byl v následující bitvě vévoda zraněn a jeho armáda musela utéct. Podle kronik lidí ze Sungu dávali za tuto porážku vinu panovníkovi, ale on řekl: „Vynikající muž nezraňuje podruhé a nebere si jako zajatce nikoho s šedivými vlasy. Když měli předkové své armády v poli, nenapadali nepřítel, dokud byl

²⁹⁶ *The Chinese Classics*, překl. a ed. James Legge, sv. V: *The Ch'un Ts'ew with The Tso Chuen*, Oxford, 1893, s. 183.

v průsmyku; a i když jsem bídný představitel padlé dynastie, nebudu bubnovat do útoku na nezformované vojsko.“

To je kodex feudálního válečníka, v tomto případě málo známého až do doby, kdy Mao Ce-tung vytáhl z kronik jeho příběh, aby mu dodal moderního významu. „Nejsme vévoda ze Sungu,“ prohlásil ve své přednášce *O pokračující válce* (1938), „a pro jeho stupidní etiku nemáme žádné využití.“²⁹⁷ Maova přednáška byla inovativní diskusí o partyzánské taktice. Jeho argumentace proti vévodovi ze Sungu byla však dost známá jak čínským, tak západním čtenářům. Je to argumentace běžná mezi praktickými lidmi, jako byl Hsiangüv ministr, pro které je vítězství vždycky důležitější než aristokratická čest. Vstupuje ovšem výrazně do teorie války, jen když se vítězství chápe jako *morálně důležité*, tj. pouze tehdy, když je výsledek boje vnímán z hlediska spravedlnosti. Asi dvě stě let po bitvě u řeky Hung, více než dvě tisíciletí před komunistickou revolucí, filosof Mocius perfektně popsal Maův případ, jak mu on sám porozuměl.²⁹⁸

Předpokládejme, že existuje země, která je perzekvována a utlačována svými vládci, a Mudrc [...], aby zbavil svět těchto škůdců, postaví armádu a vydá se potrestat ty, kdo páchají zlo. Když se po dosažení vítězství přizpůsobí doktríně konfuciánů, vydá rozkaz svým vojákům a řekne: „Prchající nepronásledujte, nestřílejte na nepřítel, který ztratil svou helmu; když se převrátí válečný vůz, musíte pomoci jeho osazenstvu ho narovnat.“

²⁹⁷ Mao Tse-tung, *Selected Military Writings*, Peking, 1966, s. 240.

²⁹⁸ Citováno in: Arthur Waley, *Three Ways of Thought in Ancient China*, Garden City, New York, n. d., s. 131.

Pokud je toto provedeno, násilníci a neukáznění si zachrání život a svět se škůdců nezbaví.

Mocius věřil v doktrínu morálně oprávněné války. Mao Ce-tung představil v Číně západní teorii spravedlivé války. Mezi těmito dvěma idejemi nepochybně existují rozdílné body, které zde nemohu rozebírat. Neliší se však v zásadních věcech. Vytvořily napětí mezi vítězstvím a dobrým bojem podobným způsobem a u Mocia i u předsedy Maa poukazují na stejné rozřešení: feudální pravidla dobrého boje jsou prostě dána stranou. Toto napětí je překonáno, jakmile se uzná. To neznamená, že pro angažmá neexistují vůbec žádná pravidla; již jsem citoval Maových „Osm bodů k pozornosti“, které v demokratickém stylu rekapitulují starý rytířský kodex. Pro samotného Maa však „Osm bodů“ zjevně odráží jen utilitární požadavky partyzánské války a tyto body nemohou obstát proti vyšší užitečnosti vítězství, což vhodně popisuje v extravagantních termínech, v kombinaci wilsonovského idealismu a marxistické apokalypsy: „Cílem války je eliminovat válku. [...] Lidská éra válek bude naším vlastním přičiněním dovedena do konce a válka, kterou vedeme, je nepochybně součástí poslední bitvy.“²⁹⁹ A v poslední bitvě nebude nikdo trvat na „Osmi bodech“. Budou se pohotově dělat výjimky, kdykoli bude konflikt vypadat kriticky. Zvažte například poslední z oněch osmi bodů: „Zacházej slušně se zajatci.“ Mao však také tvrdil, že partyzánské skupiny za přesunu nemohou brát zajatce. „Nejlépe je po zajatcích ihned požadovat, aby odevzdali své zbraně, a až pak je lze rozehnat nebo popravit.“³⁰⁰ Vzhledem k tomu, že zajatci

²⁹⁹ Mao Tse-tung, *Selected Military Writings*, Peking, 1966, s. 81, 223–224.

³⁰⁰ Mao Tse-tung, *Basic Tactics*, New York, 1966, s. 98.

nejsou vnímáni jako muži s právy, volba mezi rozehnaním a popravou je čistě taktická, a trvat ve všech případech na pravidlu o slušném zacházení by pravděpodobně bylo příkladem „stupidní etiky“.

Stejně tak se ve starých válečných kodexech nevnímalo, že jsou v sázce práva. Vévoda Hsiang byl přesvědčen, že je nedůstojné a ponižující udeřit na zraněného vojáka nebo útočit na nezformovanou armádu. Bitvu bylo možné vést pouze mezi sobě rovnými – jinak by válka nebyla příležitostí pro přehlídku aristokratických ctností. Není těžké pochopit, proč by někdo, kdo je přesvědčený o morální naléhavosti vítězství, byl s takovými představami nespokojený. Neboť jaký užitek je z (nepochybné) cti vévody ze Sungu, když svět ovládá násilí a agrese? Válka, v níž je mnohem důležitější ctnost vévody než vojenský triumf, by se skutečně zdála jako velice nedůležitá. Jak uvedl Hsiangův ministr po porážce armády Sungu: „Když se vyhýbáme druhému zraňování, lepší by bylo vůbec nezraňovat. Pokud bychom měli ušetřit šedovlasé, měli bychom se raději vzdát nepříteli.“³⁰¹ Buď bojovat všemi prostředky, nebo vůbec. O tomto argumentu se často říká, že je typický pro americké myšlení, ale v podstatě je v dějinách války univerzální. Jakmile jsou vojáci skutečně v akci, a zvláště jsou-li v akci v morálně oprávněné nebo spravedlivé válce, vzniká stálý tlak proti válečné konvenci ve prospěch konkrétních porušení jejích pravidel. A pak – častěji než jsou ochotny si znepřátelené strany připustit, což je samo o sobě zajímavé – jsou porušena pravidla. Nejsou porušena jen kvůli vojenské nutnosti. Tento argument toho ospravedlňuje příliš mnoho a činí tak bez

³⁰¹ *The Chinese Classics*, překl. a ed. James Legge, sv. V: *The Ch'un Ts'ew with The Tso Chuen*, Oxford, 1893, V, s. 183.

poukazu na věc, kvůli níž válka začala. Pravidla jsou porušena kvůli této věci. Taková porušení jsou pak obhajována s pomocí jakési verze argumentu pro spravedlnost.

Z tohoto pohledu nemají pravidla žádné místo ve kterékoli válce, již stojí za to vést. Mají se dodržovat přinejlepším „přibližná pravidla“ nebo obecné zásady cti (nebo užitečnosti), jen dokud se jejich dodržování nedostane do konfliktu s požadavky na vítězství. To ovšem znamená nepochopení statusu válečné konvence. Bereme-li v úvahu spíše imunitu nebojujících než čest válečníka a spíše ochranu lidských práv než pragmatismus partyzánské války, tj. pokud lpíme na tom, co je na pravidlech války skutečně fundamentální, konflikt mezi vítězstvím a dobrým bojem není tak snadno vyřešen. Jestliže například uznáváme, že ochrana nabízená „Osmi body“ je morálně žádoucí a že muži a ženy jsou právem pobouřeni, když je partyzánské skupiny okradou a vyrabují jejich domovy, pak Maova pravidla získávají větší význam, než jim připisuje jejich autor. Nelze je prostě dát stranou; stejně tak nemohou být utilitářsky vyrovnána s tím či oním žádoucím výsledkem, neboť práva nevinných lidí mají stejnou morální účinnost tváří v tvář jak spravedlivým, tak i nespravedlivým vojákům.

Přesto dochází k porušení pravidel dost často a porušují je vojáci a státníci, které nelze vždycky nazývat podlými, takže musíme předpokládat, že to není bezvýznamné. V každém případě my známe tento význam až příliš dobře. My víme, co všechno je někdy v sázce a jak naléhavé může být vítězství. Jak píše Simone Weilová: „Existují národy, které se poté, co byly poraženy, nikdy nezotavily.“³⁰²

³⁰² Simone Weil, *The Need for Roots*, překl. Arthur Wills, Boston, 1955, s. 159.

V sázce může být samotná existence společnosti, a jak můžeme selhat při posuzování možných výsledků průběhu bojů? V tomto bodě – pokud ne v žádném jiném – se musí zrušit omezení utilitářské kalkulace. Ovšem i když inklinujeme k tomu je zrušit, nemůžeme zapomínat, že práva porušená kvůli vítězství jsou skutečná práva, hluboce zakořeněná a v principu neporušitelná. A na tomto principu není nic stupidního: v sázce jsou přímo životy mužů a žen. Takže teorie války, je-li plně pochopena, představuje dilema, které každý teoretik (byť našťástí ne každý voják) musí vyřešit pokud možno co nejlépe. A nepřijít s žádným řešením je vážná věc, pokud není uznána síla jak *jus ad bellum*, tak *jus in bello*.

POHYBLIVÁ ŠKÁLA A ARGUMENT Z KRAJNOSTI

Bezprostřední otázka zní, zda bychom měli rozlišovat mezi vojáky, kteří vedou spravedlivou válku, a vojáky, kteří bojují v nespravedlivé válce. Samozřejmě tuto otázku nastolují ti, kteří volají po příslušnosti k první skupině, čímž vytvářejí něco, co bychom mohli nazvat apel proti rovnosti bojujících. Třebaže takové snahy jsou svým charakterem konkrétní, mají obecnou formu. Všechny obsahují tvrzení, že rovnost, kterou obhajují, je čistě konvenční a že pravda o válečných pravidlech se nejlépe vyjádří s pomocí pojmů na pohyblivé škále: čím víc spravedlnosti, tím víc práva. Pravděpodobně něco takového má na mysli filosof John Rawls, když říká: „Dokonce i ve spravedlivé válce jsou jisté formy násilí striktně nepřipustné; a pokud je právo země na válku pochybné a nejisté, o to přísnější jsou omezení prostředků, které

se mohou použít. Činy, které jsou přípustné v legitimní obranné válce, jestliže jsou nutné, mohou být v pochybnější situaci kategoricky vyloučeny.³⁰³ Čím větší je spravedlnost mého případu, tím více pravidel mohu porušit ve prospěch tohoto případu – i když některá pravidla jsou vždycky neporušitelná. Tentýž argument lze předložit, i pokud jde o výsledky: čím větší nespravedlnost pravděpodobně vyplyne z mé porážky, tím více pravidel mohu porušit, abych porážce zabránil – i když některá pravidla... atd. Hodnota tohoto postoje je taková, že uznává existenci práv (nějakého druhu), přičemž stále otvírá cestu pro vojáky odolávající agresí provést (nějaké) skutky, o nichž se domnívají, že jsou nutné pro vítězství. Dovoluje, aby spravedlnost věci rozlišovala to, jak se bojuje. Jak velký rozdíl se přesně dovoluje, není ovšem vůbec jasné, a stejně tak status mužů a žen, kteří jsou zataženi do pekla války, aby spravedlnost mohla zvítězit. Praktické důsledky tohoto argumentu jsou možná ještě dalekosáhlejší, než by se líbilo předkladatelům, ale nebudu o těchto důsledcích nic říkat, dokud se nepodívám na několik historických případů. Především však musím říct trochu víc o struktuře tohoto argumentu.

Podle válečné konvence, jak jsem ji popsal, neexistuje žádný rozsah akcí, v němž by se pohyblivá škála mohla pohybovat mezi legitimním bojem a nepřipustným násilím. Existuje jen čára, která přímo nerozlišuje, ale znamená pouze oddělení jednoho od druhého. Vzhledem k tomuto pohledu by se argument citovaný podle Rawlse

³⁰³ John Rawls, *A Theory of Justice*, Cambridge, Mass., 1971, s. 379. Srov. Vitoria: „[...] cokoli se děje v právu války, dostává výklad nejpříznivější pro nároky těch, kteří vedou spravedlivou válku.“ *On the Law of War*, překl. John Pawley Bate, Washington, D. C., 1917, s. 180.

mohl brát tak, že znamená, že hraniční případy by se měly rozhodovat systematicky proti té zemi, jejíž „právo na válku je pochybné“, nebo dokonce že vojenští a političtí vůdci oné země by měli udržovat určitý odstup od hranic a nikdy neznásobovat pochybnost o jejich případu pochybností o jejich metodách. To poslední by bylo jen prosbou o poctivost, což je vždycky dobrá věc. Ale existuje ještě jeden význam, který lze z Rawlsova argumentu vyvodit (byť si nemyslím, že je to jeho význam): že třída „striktně nepřipustných“ činů by měla být velice malá a měl by se v rámci pravidel války otevřít prostor, kde by šlo použít pohyblivou škálu. Mělo by se říct, že cílem pohyblivé škály k bodu x v daném prostoru není odstranit všechna omezení vojenských akcí až do tohoto bodu, ale spíše ponechat jen omezení užitečnosti a proporcionality. Pohyblivá škála uvolňuje cestu pro ty utilitářské kalkulace, které mají omezit pravidla a práva. Vytváří novou třídu všeobecně nepřipustných skutků a kvazipráv podléhajících nedůsledné erozi ze strany vojáků, jejichž věc je spravedlivá – nebo ze strany vojáků, kteří věří, že jejich věc je spravedlivá. A umožňuje tak těmto vojákům provádět strašlivé věci a obhajovat strašlivé věci, které páchají, v jejich vlastním svědomí i mezi jejich společníky a podporovateli.

Extrémní formou argumentu pohyblivé škály je tvrzení, že vojáci bojující ve spravedlivé válce mohou dělat úplně cokoli, co je pro boj užitečné. To účinně anuluje válečnou konvenci a popírá nebo pozastavuje práva, která měla tato konvence chránit. Válečná práva spravedlivých jsou totální a jakákoli vina, již jejich skutky obsahují, padá na vůdce druhé strany. Jak jsme viděli, generál Sherman tento pohled na válku přijal, a já jsem to nazval doktrínou

„válka je peklo“. Nejde ani tak o vyřešení napětí mezi vítězstvím a dobrým bojem jako o popření jeho morálního významu. Jediný druh spravedlnosti, na níž záleží, je *jus ad bellum*. Mimo to existují jen takové úvahy, které budou racionální lidé vždycky mít: nebudou ztrácet svou podstatu ve zbytečném zabíjení nevinných, přestože je dost ochotně zabijí, pokud se bude zdát, že to vítězství vyžaduje. Může to být tak, že pohyblivá škála dospěje k tomuto bodu v každém případě, ale alespoň její advokáti tvrdí, že uznávají existenci pravidel a práv, a proto jejich argument vyžaduje zvláštní analýzu.

Často se říká, že jedinou alternativou k pohyblivé škále je postoj morálního absolutismu. Abychom se vyhnuli škále, musíme tvrdit, že pravidla války jsou řadou kategorických a nekvalifikovaných zákazů a že nemohou být nikdy právem porušena, dokonce ani kvůli tomu, aby se porazila agrese.³⁰⁴ To je ovšem tvrdá linie, a zejména pak v moderní éře, kdy agrese přijímá tak hrozivé formy. Možná měl vévoda ze Sungu pravdu, když nechtěl porušit válečnický kodex pro spásu své dynastie. Jenže když to, co se brání, je samotný stát a politická komunita, kterou chrání, a životy a svobody příslušníků této komunity. *Fiat justitia ruat coelum* – konej spravedlnost, i když nebesa spadnou – není pro většinu lidí přijatelná morální doktrína.

Existuje jedna alternativní doktrína, která se zastavuje těsně před tímto absolutismem a kterou se pokusím obhájit v následujících kapitolách. Je možné ji shrnout do maximy: konej spravedlnost, dokud nebesa (málem) nespadnou. To je utilitarismus dovedený do krajnosti, neboť

³⁰⁴ To se zdá být postoj G. E. M. Anscombeově ve dvou úvahách citovaných výše: *Mr. Truman's Degree* a „War and Murder“.

připouští, že v určitých velice zvláštních případech – i když nikdy jako samozřejmost dokonce ani ve spravedlivých válkách – jsou jedinými omezeními vojenské akce omezení užitečnosti a proporcionality. Během své diskuse o pravidlech války jsem se bránil tomuto názoru a popíral jsem jeho sílu. Například jsem argumentoval proti pojetí, že civilisté mohou být obklíčeni v obléhaném městě nebo že proti nevinným lidem se „v extrémních případech“ pořádají odvety. Ve tvorbě válečné konvence totiž idea krajnosti nemá žádné místo – neboť když se řekne, že boj je vždycky extrémní, pak tato idea v rámci konvence zdomácní. Pravidla se upravují pro každodenní extrémnosti války; žádná další úprava už není možná, pokud máme mít vůbec nějaká pravidla a pokud máme dodržovat práva nevinných. Nyní je to ovšem otázka nikoli tvorby, ale porušování pravidel. Známe formu a podstatu morálního kodexu; musíme se rozhodnout ve chvíli zoufalství a hrozící katastrofy, zda žít (a možná zemřít) podle jeho pravidel.

Pohyblivá škála tuto konvenci kousek po kousku podkopává a tím dláždí cestu pro ty, kteří rozhodují, kteří jsou přesvědčeni, že jsou „nuceni“ porušovat lidská práva. Argument z krajnosti dovoluje (nebo vyžaduje) bezprostřednější porušení konvence, ale jen po dlouhém odolávání vůči procesu eroze. Důvody pro toto odolávání musí souviset s povahou daných práv a statusem mužů a žen, kteří je vyznávají. Hodlám argumentovat, že tato práva není možné podkopat nebo podemlít, nic je nezmenšuje, stále platí přesně ve chvíli, kdy jsou porušena, a proto musí být *porušena*.³⁰⁵ Proto je porušení těchto pravidel

³⁰⁵ Diskuse o tom, co to znamená „zrušit“ morální princip, viz Robert Nozick, „Moral Complications and Moral Structures“, 13 *Natural Law Forum* 34–35 a poznámky, 1968.

vždycky těžkou záležitostí a voják nebo státník, který tak učiní, musí být připraven přijmout morální důsledky břemena viny, kterou jeho skutek obnáší. Současně to může být i tak, že nemá na vybranou a musí porušit pravidla – čelí tedy tomu, co lze smysluplně nazvat nutností.

Napětí mezi pravidly války a teorií agrese, mezi *jus in bello* a *jus ad bellum*, lze řešit čtyřmi různými způsoby:

1. válečná konvence je prostě ponechána stranou (vysmívaná jako „stupidní etika“);
2. konvence se pomalu podvolí morální naléhavosti dané věci – práva spravedlivých jsou posílena a práva jejich nepřátel znehodnocena;
3. konvence platí a práva jsou striktně respektována, ať jsou důsledky jakékoli;
4. konvence je zrušena, ale jen tváří v tvář hrozící katastrofě.

Druhý a čtvrtý způsob jsou nejzajímavější a nejdůležitější. Vysvětlují, jak se stane, že morálně seriózní muži a ženy, kteří mají nějaké ponětí o tom, co jsou práva, začnou přesto válečná práva porušovat, eskalovat brutalitu války a rozšiřovat její tyranii. Čtvrtý způsob mi připadá jako správný. Skýtá nejlepší výklad obou druhů spravedlnosti a nejlépeji uznává sílu každého z nich. Soustředím se na to v následujících kapitolách, ale zkusím současně pomýšlet na neadekvátnosti a nebezpečí pohyblivé škály. Nejprve se podívám na několik případů neutrality, což je možná nejdiskutovanější rys válečné konvence. Vzhledem k tomu, že neutrální práva vytvářejí jakýsi druh imunity nebojujících, mohli jsme se jim věnovat už dříve. Avšak diskuse, kterou generují, nastoluje otázku

ani ne tak o obsahu jako spíše o síle a výdržích práv ve válce. Jak dlouho musí člověk čekat, než se poruší pravidla? Odpověď, kterou chci obhajovat, se nejlépe vyjádří převrácením výroku předsedy Maa: s poukazem na naše konvence a až do poslední minuty *my všichni jsme vévoda ze Sungu*.

15. AGRESE A NEUTRALITA

Doktrína neutrality má dvojí formu, což se nejlépe vyjádří (a což je konvenčně vyjádřeno) v jazyce práv. Především, státy mají právo být *neutrální*, což je prostě jeden aspekt jejich suverenity. V každém budoucím nebo probíhajícím konfliktu mezi dvěma dalšími státy mají svobodu zvolit si to, co bychom mohli nazvat podmínkou „toho třetího“. A pokud to udělají, pak mají *neutrální práva*, která jsou v pozitivním mezinárodním právu dlouze specifikována. Jako je tomu s válečnou konvencí obecně, počáteční právo a vyplývající práva existují bez poukazu na morální charakter znepřátelených sil nebo na pravděpodobný výsledek války. Čím víc jsme však přesvědčeni, že jedna ze znepřátelených stran je agresorem nebo že výsledek bude katastrofální, tím pravděpodobněji popřeme samu možnost nezájatosti. Jak můžeme my ostatní respektovat právo a pouze stát a pozorovat, když porušením tohoto práva bychom mohli odvrátit destrukci?

Tyto otázky byly položeny se zvláštním důrazem v letech po druhé světové válce, ale argument v nich obsažený je v podstatě velice starý. Zvažme například britské prohlášení vydané v roce 1793: politická a vojenská politika revoluční vlády ve Francii stavěla „všechny okolní mocnosti do společného nebezpečí [...], když jim dala právo [...], uvalila na ně povinnost zastavit postup zla, které vzniká postupným porušováním všech zákonů a ničením

majetku“.³⁰⁶ Praktické důsledky jsou pak zřejmé. Pokud státy nekonají svou povinnost, mohou k tomu být donuceny. Jeden prosazuje naléhavost boje a druhý podkopává nebo popírá právo být neutrální, aby se vydláždila cesta k porušení neutrálních práv. Historie neutrality poskytuje mnoho příkladů takového porušení, obhajovaného nějakou verzí argumentu z krajnosti nebo pohyblivou škálou, a já se odvolám na tuto historii, abych analyzoval takové obhajoby. Nejprve však musím uvést něco o povaze neutrality samotné a o jejím místě ve válečné konvenci.

PRÁVO BÝT NEUTRÁLNÍ

Neutralita je kolektivní a dobrovolná forma „nebojovnosti“. Je kolektivní v tom, že její výhody náleží všem členům politického společenství bez ohledu na postavení jednotlivců. Vojáci a civilisté jsou chráněni stejně, pokud je jejich status „neangažující se ve válčení“. Práva neangažmá se rozdělují rovně všem občanům. Neutralita je dobrovolná v tom, že ji může přijmout libovolně kterýkoli stát, co se týče války nebo budoucí války mezi jinými státy. Jednotlivce lze povolat, ale státy ne. Mohou žádat, aby ostatní mocnosti formálně uznaly jejich neutralitu, ovšem tato podmínka je přijata jednostranně a potvrzení není nutné. „Cár papíru“, který Německo zahodilo, když v roce 1914 napadlo Belgii, nenastolil belgickou neutralitu; to učinili sami Belgičané. A i kdyby Němci formálně odmítli jejich záruky nebo čekali, až vyprší platnost neutrality, jejich invaze by beztak byla zločinem, jak bylo v té době řečeno.

³⁰⁶ Philip C. Jessup, *Neutrality: Its History, Economics, and Law*, New York, 1936, IV, s. 80 (zvyraznění autor).

Byl to zločin, tedy pokud Belgičané nejen požadovali práva, ale také dodržovali povinnosti neutrálního státu.

Tyto povinnosti lze shrnout velice jednoduše, i když mezinárodní právo na toto téma je propracované a podrobné: vyžadují striktní nestrannost ve vztahu ke znepráteným stranám, bez ohledu na spravedlnost jejich věci nebo na sentimenty sousedství, kulturní příbuznost nebo ideologickou shodu.³⁰⁷ Nezakazuje se jen boj na jedné či druhé straně, ale také všechny druhy oficiální diskriminace. Toto pravidlo je velice striktní; pokud je porušeno, neutrální práva jsou ztracena a neutrální stát se stane obětí odvet od kterékoli zneprátené strany, která je poškozena porušením pravidel. To však platí jen pro státní akce. Soukromým občanům zůstává svoboda zvolit si stranu mnoha různými způsoby, vést politickou kampaň, vybírat peníze nebo dokonce najímat dobrovolníky (i když nemohou podnikat nájezdy přes hranice). Co je důležitější, normální modely obchodu mohou být zachovány s oběma zneprátenými stranami. Proto neutralita kteréhokoli státu pravděpodobně víc pomáhá jedné straně než druhé. Co se týče válčících mocností, neutralita je vzácně otázkou rovných výhod, neboť ani rovnováha soukromých sympatií a úsilí, ani rovnováha obchodu nemůže být mezi nimi rovnoměrně rozložena.³⁰⁸ Ani jeden stát si však nemůže stěžovat na neoficiální pomoc, kterou

³⁰⁷ Nejlepší výklad zákonů o neutralitě viz W. E. Hall, *The Rights and Duties of Neutrals*, London, 1874.

³⁰⁸ Neutrální státy někdy hledaly dokonalejší neutralitu prostřednictvím embarga na obchod se zneprátenými mocnostmi. Ale to se nejevilo jako přesvědčivý způsob. Jestliže totiž normální rovnováha obchodu upřednostňuje jednu zneprátenou stranu, totální embargo pravděpodobně zvýhodní tu druhou. Neexistuje žádný bod nula; *status quo ante bellum* se zdá jedinou rozumnou normou.

dostává druhý. Je to pomoc, s níž se nedá nic dělat; odvozuje se přímo z existence neutrálního státu, jeho geografické polohy, ekonomiky, jazyka, náboženství atd. a mohla by být zakázána jen nejrigoróznějším nátlakem na jeho občany. Po neutrálním státu se ovšem nevyžaduje, aby vyvíjel nátlak na vlastní občany. Pokud nepodnikne žádnou pozitivní akci na pomoc jedné či druhé straně, splnil svou povinnost se neangažovat a pak má automaticky nárok na to, aby se těšil svému právu neangažovat se.

Morální základ tohoto práva však není docela jasný, z velké části proto, že jeho domácí analogie je tak nehezka. Jak v politickém, tak v morálním životě „neutrum“ není osoba, jakou máme instinktivně rádi. Možná má právo vyhýbat se, pokud může, hádkám svých sousedů, ale co s jejich problémy? Musíme se znovu zeptat: může stát a pozorovat, jak je na ulici napaden souseď? Cožpak by souseď nemohl v takové chvíli říct: „Jsi při mně, nebo proti mně?“ Jako revoluční heslo by tato věta možná znamenala bezdůvodný tlak a hrozbu odplatou, která přijde. V daném případě je však její poselství jednodušší a méně nepříjemné. Jistěže, striktní neutralita, odmítnutí jakkoli zasahovat ve prospěch oběti, by byla znepokojující a podivná. Sousedé nejsou jen diváci, kteří pohlížejí na neštěstí druhého z nějaké velké vzdálenosti. Společenský život, který sdílejí, obsahuje určitý stupeň vzájemného zájmu. Na straně druhé, jestliže jsem povinen být „při“ svému sousedovi, nejsem povinen mu přispěchat na pomoc – zaprvé, protože to nemusí být efektivní způsob, jak „být při něm“, a zadruhé, protože to může být pro mě katastrofické. Mám právo zvážit rizika toho, připojím-li se do boje. Předpokládejme však, že rizika jsou malá: existuje nás mnoho, kdo se dívají, a když se postavím do čela,

mohu počítat s podporou druhých; nebo je za rohem policista a já mohu počítat s tím, že se do čela postaví on. Pak nemám právo být neutrální a jakékoli mé snahy uniknout, vymluvit se nebo zavrtat hlavu do písku jsou dozajista vnímány jako odsouzeníhodné.

Ovšem právo státu je jiné nejen proto, že za rohem není žádný policista. Může totiž dost dobře existovat více států a závažná přesila alespoň potenciálně dostupná pro napadený stát, který je vnímán jako oběť agrese. Všechno, co stojí v cestě mobilizaci této síly, je válečná konvence a právo neutrality. Toto právo platí i v takovém případě, neboť riziko ve válce je velice odlišné od toho, jaké je v domácím boji. Před lety John Westlake tvrdil, že „neutralita není morálně ospravedlnitelná, pokud intervence ve válce zřetelně nepodporuje spravedlnost, nebo by tak mohla učinit jen za destruktivní cenu pro neutrální stát“.³⁰⁹ Destrukci je třeba se vyhnout, ale je to jen destrukce států? Když nějaký stát vstoupí do války, riskuje přežití svých občanů v závislosti na povaze konfliktu, síle spojenců a připravenosti a bojové kapacitě své armády – a tato rizika mohou být přijatelná, nebo ne. Současně však odsuzuje neurčitý počet svých občanů k jisté smrti. Činí tak, aniž by věděl, kteří občané to jsou. Rozhodnutí samotné je ovšem neodvolatelné: jakmile boje jednou začnou, je jisté, že zemřou vojáci (a pravděpodobně také civilisté). Právo neutrality z tohoto faktu vyplývá. Podobně jako jiné podmínky válečné konvence představuje limit nátlakovosti války. Minimálně tato skupina mužů a žen, občanů neutrálního státu, kteří si ne zvolili riskovat své životy, bude chráněna před tím, aby tak musela učinit.

³⁰⁹ John Westlake, *International Law*, 2. vyd., Cambridge, 1910, II, s. 162.

Ale proč by tito muži a ženy měli být imunní a svobodní, když tak mnoho jiných je vehnáno do bitvy? Jakým možným způsobem mají právo na svou neutralitu? Tato otázka je zvláště důležitá, představíme-li si situaci, kdy rozhodnutí konkrétního státu být neutrální znamená, že bude zabito víc lidí, než by bylo zabito, kdyby země vstoupila do války, neboť participace jejich armád by mohla situaci zvrátit a zkrátit tím boje o mnoho týdnů či měsíců. Po vůdcích takového státu se však nepožaduje, aby kalkulovali, jako by každý lidský život nesl stejnou morální váhu za každého vykonavatele rozhodnutí v každém okamžiku. Životy jejich lidí nejsou mezinárodními zdroji, které mají být rozděleny ve válce, aby se vyrovnala rizika nebo redukovaly ztráty jiných lidí. Jsou to nevinné životy. Pokud jde o vojáky neutrálního státu, znamená to jen to, že ještě nebyli napadeni a donuceni bojovat. Přesto se neangažují a nikdo nemá právo zpochybnit jejich neangažmá. Možná je toto neangažmá věcí štěstí; často bývá, v případech úspěšné neutrality, geografickou záležitostí. V takových věcech však mají lidé nárok na přízeň osudu, stejně jako státy mají – nebo se předpokládá, že mají – právo na své zeměpisné umístění.³¹⁰

³¹⁰ Ovšem tento argument zřejmě nefunguje, pokud jde o majetek a prosperitu (spíše než o životy) občanů. Pokud může stát diskriminovat agresora ekonomicky, dokonce i když náklady na to jsou značné, zdá se, že má povinnost tak učinit, jestliže však tato diskriminace neobsahuje boj. Samozřejmě agresorské státy mají právo odpovědět diskriminačními opatřeními, a je-li to nutné, i silou. Nebudou ovšem vždycky v takové pozici, aby reagovaly, a pokud nejsou, opatření mohou být morálně vyžadována. Když Liga národů vyhlásila ekonomické sankce proti Itálii v etiopské válce v roce 1936, učinila z tohoto požadavku také právní závazek. Domnívám se však, že morální povinnost by platila, kdyby v tom byl jen etiopský apel a žádný rozhodnutí Ligy. Každopádně tento příklad ukazuje relativní status práv na majetek v teorii války.

Neutrální občané jsou tedy imunní vůči útoku; nátlakovost války nemůže nikdy být svévolně rozšířena mimo limity určené materiálními příčinami konfliktu a vojenskou organizací států, jichž se to týká. Vůdci neutrálního státu mají právo udržovat tuto imunitu – skutečně mohou mít povinnost, aby tak činili, vzhledem k důsledkům její ztráty pro jejich spoluobčany. Stejná solidarita, která činí neangažmá doma morálně pochybné, je může dost dobře učinit povinné na mezinárodní scéně: muži a ženy z této skupiny musí chránit nejprve vlastní životy. Nemohou tak činit prostřednictvím zabíjení jiných lidí, pokud je tito jiní lidé nenapadají. Pravidla neutrality ovšem stanovují, že tak mohou učinit tím, že spíše dovolí jiným lidem zemřít, než aby zemřeli sami. Když vystavili některé z těchto lidí závazkům – možná ve prospěch kolektivní bezpečnosti –, pak jim samozřejmě nemohou dovolit zemřít; jinak toto právo platí, i když jeho prosazování se zdá být opovrženímhodné.

Existuje však jeden druh případů, kdy by toto právo mohlo být odepřeno. Představte si (snadno se to představuje), že nějaká velká mocnost zahájí dobovačnou kampaň cílenou nejen na ten či onen stát, ale na nějaký větší ideologický nebo imperiální cíl. Proč by měly takové operaci odolávat jen její první oběti, když bude v podstatě ohroženo mnoho dalších států, pokud nevyjde počáteční odpor? Nebo zvažte běžný argument, že agrese kdekoli ohrožuje všechny. Agrese je jako zločin: když s ní neskoncujeme, rozšíří se. Pak tu opět není žádný důvod pro to, aby bezprostřední oběti bojovaly samy. Bojují ve jménu budoucích obětí, tj. všech ostatních zemí, a ostatní země sklídí výhody jejich boje a umírání. Jak mohou stát stranou? Prezident Wilson přijal tento postoj ve svém válečném poselství z 2. dubna 1917: „Jedná-li se o mír ve světě

a svobodu jeho národů, neutralita už není možná nebo žádoucí.³¹¹ Zřejmě myslel *morálně* možná, neboť praktická alternativa k válce, totiž trvalá neutralita, jasně existovala. Argumentace proti této alternativě musí probíhat asi takto: když si představíme konkrétního agresora, jak spěje od jednoho vítězství k druhému, nebo když si představíme radikální zvýšení výskytu agrese coby výsledek tohoto konkrétního vítězství, pak je třeba říci, že mír a svoboda jsou všeobecně ohroženy. A pak není trvalá neutralita *morálně* možná, neboť zatímco neutrální stát má nebo může mít právo nechat ostatní umírat v jejich vlastních bojích, nemůže je nechat umírat za svou věc. Jakékoli nebezpečí, které je sdílené všemi členy mezinárodního společenství, je *morálně* donucovací, byť ještě není materiálně přítomné, pro ně pro všechny.

Tato argumentace však nejistě spočívá na „představách“, o nichž nepanuje žádná všeobecná shoda a které ve skutečnosti vypadají bolestně nevěrohodně. Dnes se například zdá velice divné, že jakýkoli myslitelný výsledek první světové války mohl být vnímán, že představuje univerzální hrozbu pro mír a svobodu (nebo větší hrozbu, než představoval skutečný výsledek). A tak to je, i když je zřejmé, že válka začala aktem agrese nebo akty agrese. Pouhé uznání zločinnosti útoku bez nějakého v podstatě pesimistického nebo – jako v tomto případě – vysoce extravagantního pohledu na jeho pravděpodobné důsledky nevyžaduje, aby vůdci neutrálního státu vyvodili závěry stejné jako prezident Wilson. Mohou vždycky odmítnout to udělat a naproti tomu si představit, že jejich země a celý svět nejsou v žádném reálném nebezpečí.

³¹¹ Projev je otištěn in: *The Theory and Practice of Neutrality in the Twentieth Century*, ed. Roderick Ogley, New York, 1970, s. 83.

To je nepochybně jednostranný pohled na danou situaci a můžeme se přít (často bych tomu byl nakloněn) s vůdci, kteří ho předkládají. Ale oni a jejich lidé mají právo podle toho jednat. To je skutečné právo neutrality.

POVAHA NUTNOSTI (2)

V tomto bodě však nemusí zásadní *morální* rozhodnutí ležet na neutrálním státu. Znepřátelené strany mají také na výběr: respektovat neutrální práva, nebo ne. Porušení těchto práv je zpravidla vnímáno jako obzvlášť špatný druh agrese – předpokládám, že na základě principu, že je horší udeřit na neangažující se stát než na státy, s nimiž dotyčný agresor vede spory. Pokud nepřijmeme shovívavější pohled na počáteční uchýlení se k násilí, jeví se to jako pochybný princip. Na straně druhé jsou útoky na neutrální státy zpravidla zcela jasným druhem agrese, zatímco odpovědnost za válku jako takovou je možné jen obtížně zhodnotit. Když se armády pohybují přes hranice státu, který zachovává striktní nestrannost, nedělá nám problém označit tento krok jako zločinný akt. Násilné skutky mimo ozbrojený útok se hůře uznávají, ale jsou téměř stejně zavrženíhodné, neboť vyvolávají a ospravedlňují vojenské reakce z druhé strany. Pokud se neutralita zhroutí a válka se rozšíří na nové území a lidi, zločin je třeba přičítat tomu, kdo porušil práva jako první (předpokládáme-li proporcionální reakci od druhého).

Ale co když je neutralita porušena z dobrého důvodu: ve prospěch národního přežití a pro porážku agrese, či ještě šířeji ve prospěch „civilizace, jak ji známe“, nebo „míru a svobody“ celého světa? To je pak paradigmatická

forma střetu mezi *jus ad bellum* a *jus in bello*. Nepřátelská mocnost si věří, puzena potřebami spravedlivé války. Neutrální stát je pevný ve svých právech – jeho občané nejsou povinni se obětovat kvůli potřebám někoho jiného. Nepřátelská mocnost mluví o zásadním významu cílů, za které bojuje; neutrální stát se odvolává na pravidla války. Ani jedna strana není tak docela přesvědčivá, ačkoli v konkrétních případech si mezi nimi musíme vybrat. Snažil jsem se co nejsilněji stát za neutrálními právy. Jejich porušení téměř určitě zahrnuje zabíjení (nebo způsobuje zabíjení) nevinných lidí, a tak to není nahodilá záležitost, i když spatřovaný cíl je velice důležitý. Vskutku pravděpodobně uznáme jako dobré muže ty, kteří bojují za důležité cíle, díky tomu, že se zdráhají zaútočit na neutrální státy a přinutit jejich občany k boji. Hodnota tohoto zdráhání bude zjevná, pokud se podíváme na dva případy, kdy neutrální práva byla zle porušena: v prvním s poukazem na obranu nutnosti a ve druhém s argumentem *více spravedlnosti, více práva*. První případ je nejznámějším porušením neutrality od útoku Athéňanů na Mélos a já jsem mu dal označení, které mu původně dávala válečná propaganda.

Znásilnění Belgie

Německý útok na Belgii v srpnu 1914 je nezvyklý v tom, že ho Němci samotní otevřeně a upřímně popsali jako porušení neutrálních práv. Proslov kancléře Bethmanna Hollwega v Říšském sněmu dne 4. srpna si zaslouží pozornost.³¹²

³¹² Tamtéž, s. 74.

Pánové, nyní jsme ve stavu nutnosti, a nutnost nezná žádný zákon. Naše oddíly již vstoupily na belgické území. Pánové, je to porušení mezinárodního práva. Je pravda, že francouzská vláda prohlásila v Bruselu, že Francie bude respektovat belgickou neutralitu, dokud ji bude respektovat její protivník. Víme však, že Francie byla připravena na invazi. Francie mohla počkat, my jsme nemohli. Francouzský útok do našeho boku na dolním Rýnu by býval mohl být katastrofální. Proto jsme byli nuceni ignorovat právoplatné protesty belgické vlády. Zlo – mluvím otevřeně – zlo, kterého se dopouštíme, se pokusíme změnit v dobro, jakmile dosáhneme našich vojenských cílů.

Ten, kdo je ohrožen, jako jsme my, a bojuje za svou nejvyšší držbu, může zvažovat jen to, jak se má prosekát [durch-haven].

To je upřímná řeč, i když to není tak docela „upřímnost“ athénských generálů v Mélosu. Kancléř nevystoupil z morálního světa, když obhajuje německou invazi. Uznává, že bylo spácháno zlo, a slibuje, že se změní v dobro, až bude dobojováno. Belgičané tento slib nebrali vážně. Jejich neutralita byla porušena a jejich hranice byly překročeny, takže neměli důvod očekávat od útočníků něco dobrého; stejně tak nevěřili, že bude respektována jejich nezávislost. Zvolili si odpor proti invazi, a jakmile jejich vojáci začali bojovat a umírat, je těžké vidět, jak by se zlo, které spáchali Němci, mohlo kdy změnit v dobro.

Síla kancléřova argumentu spočívá nikoli ve slibu reparace, ale v obhajobě nutnosti. To je užitečná příležitost, jak můžeme znovu zvážit, co by taková obrana mohla znamenat, a uvést, že tady, stejně jako ve vojenské historii

obecně, to znamená mnohem méně, než se to jeví navenek. V kancléřově projevu vidíme zřetelně dvě úrovně, na nichž toto pojetí funguje. Zaprvé je zde instrumentální nebo strategická úroveň: argumentuje se, že útok na Belgii byl nutný, aby se zabránilo německé porážce. Je to však prapodivný argument. Tento útok se už dlouho jevil generálnímu štábu jako nejvýhodnější způsob, jak ušetřit Francouzům tvrdý úder a dosáhnout rychlého vítězství na západě (než se Německo plně zaměstnalo Rusy na východní frontě).³¹³ To však nebyl v žádném případě jediný způsob, jak bránit německé území. Francouzská invaze podél dolního Rýna mohla koneckonců obejít německou armádu, kdyby byli Němci mobilizováni do akce dále na severu (podél belgické hranice). Kancléř tvrdil, že když se obětují Belgičané, zlepší se šance Německa na vítězství a ušetří se německé životy. Ovšem takové očekávání, které se ukázalo jako nesprávné, nemá s nutností nic společného.

Druhá úroveň argumentu je morální: nejenže je útok nutný k vítězství, ale výhra samotná je nutná, neboť Německo bojuje za „nejvyšší držbu“. Nevím, co Bethmann Hollweg považoval na nejvyšší držbu Německa. Možná měl na mysli nějaké pojetí cti nebo vojenské slávy, což mohlo být potvrzeno jen vítězstvím nad nepřáteli tohoto národa. Ovšem čest a sláva patří do říše svobody, nikoli nutnosti. Zřejmě bychom si měli myslet, že vítězství Německa bylo morálně nutné (zásadní, žádoucí) jen kvůli jeho přežití jako nezávislého národa, nebo byly v ohrožení samotné životy tamního lidu. I při nejlepší konstrukci ohledně německé věci o to určitě nešlo: v sázce bylo

³¹³ Liddell Hart, *The Real War: 1914–1918*, Boston, 1964, s. 46–47.

Alsasko-Lotrinsko, německé kolonie v Africe atd. Takže argument selhává na obou úrovních. Domnívám se, že by musel uspět na obou, než by se mohlo obhajovat porušení neutrality Belgie.

Německý kancléř předkládá přesně ten druh argumentu, který by byl vhodný v době skutečné krajnosti. Odmítá všechny druhy nečestnosti. Nepředstírá, že Belgičané selhali ve svém závazku nestrannosti. Netvrdí, že Francouzi již porušili neutralitu Belgie, nebo že hrozí, že tak učiní. Neříká, že Belgie nemůže právem stát stranou v případě (francouzské) agrese. Uznává sílu válečné konvence, a tudíž právo na neutralitu, a uvádí důkazy pro porušení tohoto práva. Chce ho však porušit ne v poslední minutě, ale hned na začátku, a ne když je v nebezpečí přežití Německa, ale když jsou zde nebezpečí běžnějšího druhu. Není to tudíž přijatelné; struktura argumentace je správná, ale nikoli její obsah. Nebyla přijatelná ani v tehdejší době. Německá invaze byla téměř všeobecně zavržena (také mnoha Němci). Byl to důležitý důvod pro odhodlání a vysokou morálku, s nimiž vstoupila do války Británie, a ke věci spojenců vzhlížely se sympatiemi další neutrální země, především Spojené státy.³¹⁴ Dokonce i Lenin, který vedl levičáckou kampaň proti válce, považoval obranu Belgie za důvod k boji: „Předpokládejme, že všechny státy zainteresované v dodržování mezinárodních smluv vyhlásily válku Německu s požadavkem na osvobození a odškodnění Belgie. V takovém případě sympatie socialistů budou samozřejmě na straně nepřátel Německa.“³¹⁵

³¹⁴ Příklad reakce USA viz James M. Beck, *The Evidence in the Case: A Discussion of the Moral Responsibility for the War of 1914*, New York, 1915, zejm. kap. IX.

³¹⁵ V. I. Lenin, *Socialism and War*, London, 1940, s. 15.

Dále pokračoval, že o tom však tahle válka ve skutečnosti není. Měl pravdu – válka jako celek se nepropůjčuje ke snadnému popisu spravedlnosti a nespravedlnosti. Útok na Belgii ovšem ano. Nyní se musíme podívat poněkud podrobněji na těžší případ.

POHYBLIVÁ ŠKÁLA

Winston Churchill a neutralita Norska

Den poté, co v roce 1939 Británie a Francie vyhlásily válku Německu, král Haakon VII. formálně vyhlásil neutralitu Norska. Politika krále a jeho vlády nebyla založena na politickém nebo ideologickém nezájmu. „V Norsku jsme nikdy neměli neutralitu myšlení,“ napsal ministr zahraničních věcí, „a já jsem ji nikdy nechtěl.“ Norové měli politické a kulturní svazky se Spojenci a zdá se, že nelze pochybovat o tom, co nám o tomto období říkají historikové: „Norové pevně věřili ve vysoké ideály demokracie, individuální svobody a mezinárodní spravedlnosti.“³¹⁶ Nebyli však připraveni bojovat za tyto ideály. Válka byla bojem mezi velkými mocnostmi v Evropě a Norsko bylo velice malou zemí, která se tradičně neangažovala v evropské *macht* politik a nyní byla doslova odzbrojená. Ať už byl morální význam otázek, kvůli nimž se ve válce bojovalo, jakýkoli, norská vláda mohla stěžejně nějakým rozhodným způsobem intervenovat. Stejně tak nemohla intervenovat, aniž by přijala velká rizika. Jejím prvním úkolem bylo zajistit, aby Norsko zůstalo nedotčeno a aby jeho občané byli na konci živí.

³¹⁶ Nils Oervik, *The Decline of Neutrality: 1914–1941*, Oslo, 1953, s. 241.

S tímto účelem na mysli vláda přijala striktní politiku „neutrality ve skutku“. Ve skutečnosti tato politika zvyšovala Němce, i když většina normálního obchodu Norska probíhala se spojeneckými mocnostmi, zejména s Británií. Němci byli totiž závislí na Norsku kvůli velké části dodávek železné rudy. Tato ruda se dobývala v Gällivare v severním Švédsku a v průběhu letních měsíců byla přepravována ze švédského přístavu Luleå po Baltském moři. V zimě ovšem Balt zamrzl a pak se ruda přepravovala železnicí do Narviku na norské atlantské pobřeží, kde byl nejbližší nezamrzající přístav. Tam německé lodě naložily rudu a převezly ji dolů podél pobřeží, přičemž se pohybovaly v norských teritoriálních vodách, aby se vyhnuly britskému námořnictvu. Německé dodávky rudy tak chránila norská (a švédská) neutralita a z toho důvodu invaze do Norska nepatřila do Hitlerova původního strategického plánu. Namísto toho opakovaně zdůrazňoval, že „podle jeho názoru bude pro Norsko, jakož i pro zbytek Skandinávie, nejvíce žádoucí postoj úplné neutrality“.³¹⁷

Britský pohled byl však velice odlišný. Během dlouhých měsíců „podivné války“ byla v kabinetu skandinávská neutralita stálým tématem diskusí. Winston Churchill, tehdy ministr námořnictva, předkládal jeden plán za druhým, aby zastavil dodávky železné rudy. Tvrdil, že to je jediná šance, jak uštvřit Německu rychlý úder. Namísto čekání na německý útok na Francii a Nizozemí by Spojenci mohli donutit Hitlera, aby rozptýlil své armády a bojoval – Churchill nikdy nepochyboval, že Němci by bojovali kvůli svým dodávkám rudy – v té části světa, kde by síla britského námořnictva mohla být co nejefektivnější

³¹⁷ Tamtéž, s. 223.

využita.³¹⁸ Francouzi také neměli chuť čekat na útok na vlastní půdě. Sir Edward Spears napsal o premiérovi Daladierovi, že „jeho názory na vojenské záležitosti byly omezeny na udržování rádoby válečných operací pokud možno co nejdále od Francie“.³¹⁹ Norský premiér měl nepochybně na mysli paralelní myšlenku. Je tu ovšem následující rozdíl: válka, kterou Norové chtěli vidět, jak se vede ve Francii, a kterou Francouzi byli ochotni vést v Norsku, byla válka Francie a nikoli Norska. Churchill stál tváří v tvář stejnému problému; norská neutralita byla překážkou každému z jeho plánů. Možná to byla pouze morální a právní překážka, protože nečekal, že Norové budou příliš tvrdě bojovat za svou neutralitu, nicméně to byla důležitá překážka, neboť Britové tíhli k tomu odlišovat se od svých nepřátel tím, že respektují mezinárodní právo a spravedlnost. „Všechny karty jsou proti nám, pokud hrajeme s těmito neutrály,“ zapsal si do deníku generál Ironside, náčelník Imperiálního generálního štábu. „Německo nemá v úmyslu je respektovat, když se mu to bude hodit, a my je respektovat musíme.“³²⁰ Tento případ – respektovat neutrální práva Norska – byl obzvláště obtížný, neboť v podstatě vyhovoval Němcům, nikoli však Britům.

Rusko-finská válka otevřela pro spojenců (a moralisty) novou možnost. Liga národů, která o německém útoku na Polsko neřekla vůbec nic, nyní odsuzovala Rusy, že vedou agresivní válku. Churchill, jenž „vřele sympatizoval s Finy“, navrhoval, aby se vyslali do Finska vojáci, kteří by naplnili závazky Británie vyplývající

³¹⁸ Winston Churchill, *The Gathering Storm*, New York, 1961, kniha II, kap. 9.

³¹⁹ Sir Edward Spears, *Assignment to Catastrophe*, New York, 1954, I, 71–72.

³²⁰ *Time Unguarded: The Ironside Diaries 1937–1940*, ed. Roderick Macleod a Denis Kelly, New York, 1962, s. 211.

z dohody – a aby se poslali přes města Narvik, Gällivare a Luleå. Podle plánu navrženého generálním štábem by do Finska nakonec dorazil jen jeden prapor vojáků, zatímco tři divize by strážily „komunikační linie“ přes Norsko a Švédsko, přičemž by nejen zastavovaly zásilky železné rudy, ale také by se zmocnily jejího zdroje a zakopaly se před očekávanou německou odvetou na jaře.³²¹ Byl to smělý plán, který by téměř určitě vedl k německé invazi do Švédska a Norska a k vojenským operacím ve velkém měřítku v těchto dvou zemích. „Z německého útoku na Norsko,“ tvrdil Churchill, „můžeme víc získat než ztratit.“ Okamžitě se chceme ptát, zda mohli Norové víc získat než ztratit. Evidentně si to nemysleli, protože odmítli opakované žádosti, aby dovolili volný průjezd britským vojákům. Kabinet beztak rozhodl ve prospěch vyslání armády, ale instrukce připravené pro jejího velitele mu měly dovolit postupovat jen tváří v tvář „symbolické opozici“. Generál Ironside si dělal starosti, že neexistuje politická vůle nezbytná pro úspěch. „Pokud jde o cokoli vyjma zastavení dodávek železné rudy, musíme [...] zůstat poměrně pesimističtí.“³²² Zdá se, že kabinet byl dost pesimistický ve věci svého finského krytí. Jak se ovšem ukázalo, jeho členové nebyli ochotni to bez toho provést, a když Finové v březnu 1940 žádali o mír, plán byl odložen *ad acta*.

Churchill nyní prosazoval skromnější návrh. Naléhal na zaminování norských teritoriálních vod, aby přiměl německé obchodní lodě plout dál do Atlantiku, kde je mohlo britské námořnictvo zajmout nebo potopit. Byl to návrh, který předložil hned poté, co válka začala, a který předkládal vždycky, když se jeho větší plány zdály být

³²¹ Tamtéž, s. 185.

³²² Tamtéž, s. 216.

ohroženy. Dokonce i tento „kultivovaný malý akt bojechtivosti“ se však setkal s odporem. Třebaže to vypadalo, že kabinet je nakloněn Churchillovu původnímu návrhu (ze září 1939), „argumenty ministerstva zahraničí o neutralitě byly závažné a já jsem nedokázal získat navrch. Nadále [...] jsem prosazoval svůj názor všemi prostředky a při všech příležitostech.“ Je zajímavé poznamenat, jak to učinil Liddell Hart, že podobný projekt byl přednesen v roce 1918 a vrchní velitel lord Beatty ho zamítl. „Řekl, že by to bylo nanejvýš odpudivé pro důstojníky a muže Velké flotily vyplout v přesile do vod malého, ale temperamentního národa a vyvíjet na něj nátlak. Kdyby Norové vzdorovali, což by určitě dělali, byla by prolita krev – to, řekl vrchní velitel, by znamenalo zločin stejně tak špatný, jakého se Němci dopustili jinde.“³²³ Tato slova vyznívají poněkud archaicky (a mělo by být řečeno, že Beattyho poslední věta, opakovaná v letech 1939–1940, by nebyla pravdivá), ale mnoho Angličanů přesto cítilo podobný odpor. Byli to spíše profesionální diplomaté a vojáci než civilní politici. Například generál Ironside, ne vždy tak pesimistický, jak předstíral, si napsal do deníku, že zamínování norských vod, i když by mohlo být popsáno jako „odveta za to, jak Německo zacházelo s neutrálními loděmi, [...] by mohla dost dobře rozpoutat nějakou formu totální války“.³²⁴

Churchill pravděpodobně věřil, že vzhledem k politickému charakteru nepřítele Británie beztak vede takový druh války. Obhajoval svůj návrh morálním argumentem, který se soustřeďoval na povahu dlouhodobých cílů

³²³ Liddell Hart, *History of the Second World War*, New York, 1971, s. 53.

³²⁴ *Time Unguarded: The Ironside Diaries 1937–1940*, ed. Roderick Macleod a Denis Kelly, New York, 1962, s. 238.

nacistického režimu. Není to jen to, že nesympatizoval s Beattyho názorem; řekl kabinetu, že takové pocity přivolávají katastrofu, nikoli pro Británii, ale pro celou Evropu.³²⁵

Bojujeme, abychom znovu nastolili vládu práva a chránili svobodu malých zemí. Naše porážka by znamenala éru barbarského násilí a byla by fatální nejen pro nás, ale pro nezávislý život každé malé země v Evropě. Jednak ve jménu dohody a jako faktičtí zplnomocněnci Ligy a všeho, co představuje, máme právo – skutečně jsme vázáni povinností – anulovat prostor některých konvencí a těch zákonů, které chceme konsolidovat a znovu potvrdit. Malé národy nám nesmí svazovat ruce, když bojujeme za jejich práva a svobodu. Ve stavu nejvyšší nouze nesmí litera zákona obstruovat ty, kteří ji mají ochraňovat a prosazovat. Nebylo by to správné nebo racionální, aby agresivní velmoc získala jeden soubor výhod tím, že by roztrhala všechny zákony, a druhý soubor tím, že by se schovávala za respekt vůči zákonu u svých protivníků. Naším rádcem musí být spíše humanita než zákonnost.

To je silný argument, i když jeho rétorika je poněkud zavádějící a vyžaduje důkladné posouzení. Začnu tím, že přijmu Churchillův popis Britů jako obránců vlády zákona. (Skutečně prokazovali svůj nárok na tento titul tím, že měsíce odmítali přijmout Churchillovy návrhy.) Může být i přesně mluvit o Británii jako o „faktickém zplnomocněnci“ Ligy národů, pokud má tento obrat znamenat, že není

³²⁵ Winston Churchill, *The Gathering Storm*, New York, 1961, s. 488.

skutečným zplnomocněncem; britské rozhodnutí provést invazi do norských vod bylo stejně tak jednostranné, jako bylo rozhodnutí Norska zůstat mimo válku. Problém spočívá v důsledcích, o nichž Churchill věří, že budou následovat díky spravedlnosti věci Británie.

Předkládá verzi, kterou nazývám argumentem pohyblivé škály: čím větší je spravedlnost věci jedněch, tím více práv mají v bitvě.³²⁶ Churchill však předstírá, že jsou to práva proti Němcům. Říká, že Britové mají právo porušit tyto právní konvence, za které se Německo schovává. Právní konvence ovšem mají (nebo někdy mají) své morální důvody. Účelem zákonů o neutralitě není primárně chránit znepřátelené mocnosti, ale chránit životy neutrálních občanů. Byli to ve skutečnosti Norové, koho chránila „litera zákona“, Němci byli jen jejichi druhotnými příjemci. Toto pořadí představuje ústřední problém pohyblivé škály. Je jedno, jak moc jsou práva Britů posílena spravedlností jejich věci, těžko mohou získat nárok zabít Nory nebo vystavit jejich životy riziku, pokud současně nejsou norská práva zmenšena. Argument pohyblivé škály předpokládá a vyžaduje nějakou takovou symetrii, ale nevidím, jak může vzniknout. Nestačí argumentovat, že spravedlivá strana může vykonat víc. Je třeba něco říct jak o objektech, tak i o subjektech tohoto vojenského

³²⁶ Hugo Grotius, který se obecně kloní k pohyblivé škále, má v otázce neutrality vyložené jasno: „Z toho, co bylo řečeno, můžeme pochopit, že je přípustné pro toho, kdo vede spravedlivou válku, aby zabral místo nacházející se v zemi mimo nepřátelské akce.“ Udává tři podmínky, přičemž první z nich tak docela nesedí na případ Norska: „[...] neexistuje imaginární, ale skutečné nebezpečí, že se nepřítel zmocní tohoto místa a způsobí nenapravitelnou škodu.“ Ale Churchill by mohl argumentovat, že Němci se těšili všem výhodám záboru bez jakéhokoli úsilí. Viz Hugo Grotius, *The Law of War and Peace*, překl. Francis W. Kelsey, Indianapolis, n. d., kn. II, kap. ii, odd. x.

počinu. Komu se to děje? V daném případě jsou objekty norští občané, kteří nejsou v žádném smyslu odpovědní za válku, do níž byli zataženi. Nijak nezpochybnili vládu práva nebo mír v Evropě. Jak se stalo, že jsou vystaveni útoku?

Implicitní odpověď na tuto otázku je skryta v Churchillově memorandu kabinetu. Evidentně věří, že Norové by se měli zapojit do boje proti Německu nejen proto, že jejich angažmá by bylo dobré pro Británii, ale také proto, že kdyby byl Británii a Francii vnucen „ostudný mír“, určitě by byli mezi „příštími oběťmi“. Argumentuje, že neutrální práva se vytratí, když jsou vznesena proti agresi a nelegálnímu násilí na jedné straně a legitimnímu odporu na straně druhé. Nebo se minimálně vytratí, kdykoli agrese znamená všeobecnou hrozbu: vládě zákona, nezávislosti malých národů atd. Británie bojuje ve jménu budoucích obětí Německa a ony musí spíše obětovat svá práva než se zdržet boje. Vezmu-li to jako morální pokárání, připadá mi v rámci okolností let 1939–1940 zcela oprávněné. Zbývá ovšem otázka, zda se oběť vyžaduje, protože Norové chápou německou hrozbu nebo protože tak činí Britové. Churchill opakuje Wilsonův argument z roku 1917: neutralita není morálně možná. To je však nebezpečný argument, když ho nevznáší vůdce neutrálního státu, ale vůdce jedné ze znepřátelených stran. Pak to není otázka dobrovolného vzdání se neutrálních práv, ale jejich „zrušení na nějakou dobu“. A dokonce i tato fráze je eufemismus. Vzhledem k tomu, že jsou v sázce lidské životy, zrušení není dočasné, pokud Churchill neplánuje oživit mrtvé, až bude po válce.

Ve většině válek je možné věrohodně říci, že jedna strana bojuje spravedlivě – nebo je to pravděpodobné –,

případně bojuje s větší spravedlností než strana druhá, a ve všech těchto případech nepřítel, proti kterému bojuje, může dost dobře představovat všeobecnou hrozbu. Právo třetích stran být neutrální je morálním nárokem na ignorování těchto rozdílů a na uznání či neuznání této hrozby. Může to být i tak, že musí bojovat, pokud rozpoznají nebezpečí pro sebe samotné, ale nemohou být po právu nuceni bojovat, když tomu tak není. Mohou být morálně slepí nebo natvrdlí nebo sobečtí, ale tyto omyly je nemění v morálně správné. Takový je však přesně efekt Churchillova argumentu: pohyblivá škála je způsobem převedení práv třetích stran na občany a vojáky státu, jehož válka je – nebo se říká, že je – spravedlivá.

V Churchillově memorandu je však ještě jeden argument, který nevyžaduje použití pohyblivé škály; je nejzřejměji vyjádřen frází „stav nejvyšší nouze“. Ve stavu nouze mohou být neutrální práva anulována, a když je anulujeme, netvrdíme, že byla zmenšena, oslabena nebo ztracena. Jak jsem již uvedl, musí být anulována právě proto, že jsou stále v plné síle a představují překážky k nějakému velkému (nutnému) vítězství pro lidstvo. Pro britské strategy byla norská neutralita překážkou právě tohoto druhu. Teď se zdá, že nadměrně přeháněli důsledky, které mohlo mít na německé válečné úsilí to, že by Německu odstříhli dodávky rudy. Jejich odhady však byly učiněny v dobré víře a sdílel je sám Hitler. „Nemůžeme si za žádných okolností dovolit ztratit švédskou rudu,“ řekl generálu Falkenhurstovi v únoru 1940. „Když se tak stane, budeme muset brzy vést válku s dřevěnými klacky.“³²⁷

³²⁷ Nils Oervik, *The Decline of Neutrality: 1914–1941*, Oslo, 1953, s. 237.

Tahle atraktivní vyhlídka musela vážně zaměstnat členy britského kabinetu. Měli k dispozici prostý utilitářský argument – podpořený teorií spravedlnosti – pro porušení neutrálních práv Norska: porušení bylo vojensky nutné pro porážku nacismu a bylo morálně zásadní, aby byl nacismus poražen.

Tady máme opět dvouúrovňový argument, a v tomto případě argument funguje na druhé úrovni: morální nutnost je zřejmá (v následující kapitole se pokusím vysvětlit, proč tomu tak je). Proto je nám patrně mnohem sympatičtější Churchillův postoj než postoj Bethmanna Hollwega. Instrumentální nebo strategické tvrzení je však stejně tak pochybné v norském příkladu jako v belgickém. Spojenecké armády ještě nesvedly ani jednu bitvu, síla německého *blitzkriegu* nebyla na západě ještě pocífována, vojenský význam letadel nebyl ještě pochopen. Britové stále ještě plně důvěřovali Královskému námořnictvu. Ministr námořnictva určitě choval takovou důvěru – všechny jeho norské plány byly na námořní síle závislé. Jedině Churchill, který nazval situaci na začátku roku 1940 „nejvyšším stavem nouze“, mohl opět najít slova, jimiž popisoval nebezpečí pro Británii o šest měsíců později. Pravda je, že když se Britové nakonec rozhodli „vyplout v přesile do vod malého, ale temperamentního národa a vyvíjet na něj nátlak“, nepřemýšleli o tom, jak se vyhnout porážce, ale (stejně jako Němci v roce 1914) jak dojit k rychlému vítězství.

Britský krok je tedy dalším příkladem anulování práv spíše v první minutě než v poslední. Posuzujeme to méně tvrdě než německý útok na Belgii, a to nejen kvůli tomu, co víme o charakteru nacistického režimu, ale také proto, že hledíme zpátky na události následujících měsíců,

kteří Británii rychle dovedly na pokraj národní katastrofy. Je však třeba znovu zdůraznit, že Churchill tuto katastrofu vůbec nepředvídal. Abychom pochopili a zvážili akce, které obhajoval, musíme stát vedle něj v oněch prvních měsících války a snažit se myslet tak, jak myslel on. Pak je otázka prostě následující: může člověk *něco* udělat, porušit práva nevinných, aby porazil nacismus? Hodlám tvrdit, že člověk skutečně může udělat, co je nutné, ale porušení norské neutrality nebylo v dubnu 1940 nutné; Britové tím sledovali jen vlastní prospěch. Je potom možné zmenšit rizika boje s nacismem na úkor nevinných? Jistěže to člověk nemůže udělat, jakkoli spravedlivý je to boj. Churchillův argument spoléhá na realitu a extrémnost krize, ale tady (podle jeho názoru) žádná krize nebyla. „Podivná válka“ ještě neznamena stav nejvyšší nouze. Stav nouze přišel nečekaně, jak to tak se stavy nouze bývá, když se nebezpečí poprvé objevilo s operacemi v Norsku.

Konečné britské rozhodnutí přišlo na konci března 1940 a norské výsostné vody byly zaminovány 8. dubna. Dalšího dne Němci napadli Norsko. Vyhnuli se britskému námořnictvu a vylodili se podél celého pobřeží, dokonce až na severu v Narviku. Byla to reakce ani ne tak na vlastní položení min jako spíše na měsíce plánování, argumentování a váhání, z čehož nic neuniklo Hitlerovým agentům a strategickým analytikům. Byla to také reakce, jakou Churchill očekával a v jakou doufal, i když přišla příliš brzy a byla naprostým překvapením. Norové bojovali krátce a statečně; Britové byli tragicky nepřipraveni na obranu země, která byla kvůli nim zranitelná vůči útoku. Britští vojáci také přistáli se svými loděmi, Narvik byl obsazen a krátkou dobu udržen, ale námořnictvo bylo

neúčinné proti německým letadlům a Churchill, stále ministr námořnictva, vedl sérii ponižujících evakuací.³²⁸ Zásoby rudy pro Německo byly v bezpečí po celou dobu trvání války, jako by se to stalo i v případě, kdyby neutralita Norska byla respektována. Norsko bylo okupovanou zemí s fašistickou vládou, padlo mnoho jeho vojáků, „falešná válka“ skončila.

V Norimberku v roce 1945 byli němečtí vůdci obviněni z toho, že proti Norsku plánovali a vedli agresivní válku. Liddell Hart napsal, že shledává „těžkým k pochopení, jak britská a francouzská vláda měla odvahu schválit [...] toto obvinění“.³²⁹ Jeho rozhořčení vychází z přesvědčení, že neutrální práva jsou stejně tak neporušitelná jako požadavky spravedlivé i nespravedlivé zneprátené strany. Tak tomu je, a bylo by bývalo lepší, kdyby Britové po válce uznali, že zaminování výsostných vod bylo porušením mezinárodního práva a že Němci měli právo když ne na invazi a dobytí Norska, tak alespoň na přiměřenou vojenskou reakci. Nechci popírat anomálii argumentu, že Hitlerovo Německo mohlo mít vůbec nějaká práva ve svých dobovačných válkách. Německé nároky však přišly prostřednictvím norských práv, a pokud uznáváme praxi neutrality, není způsob, jak je obejít. V případě nejvyššího stavu nouze skutečně mohlo být nutné „prosekat si cestu“, ale

³²⁸ Výklad této operace viz J. L. Moulton, *A Study of Warfare in Three Dimensions: The Norwegian Campaign of 1940*, Athens, Ohio, 1967.

³²⁹ *History of the Second World War*, New York, 1971, s. 59. Srov. zápis generála Ironsidea ze 14. února 1940: „Winston nyní prosazuje položení min v neutrálních norských vodách jako jediný prostředek, který donutí Němce znásilnit Skandinávii, což nám dá šanci dostat se do Narviku.“ *Time Un-guarded: The Ironside Diaries 1937–1940*, ed. Roderick Macleod a Denis Kelly, New York, 1962, s. 222.

není nic dobrého na tom, když je někdo příliš horlivý, aby to provedl, nebo aby to provedl příliš brzy, neboť není to protivníková armáda, která si v takovém případě prosekává cestu, ale nevinní muži a ženy, jejichž práva jsou nedotknutelná a jejichž životy jsou v sázce.

16. STAV NEJVYŠŠÍ NOUZE

POVAHA NUTNOSTI (3)

Když mají všichni problémy, vzniká krize. „Stav nouze“ a „krize“ jsou pokrytecká slova, která se používají, aby se naše mysl připravila na brutální činy. Přesto existují takové věci jako kritické momenty v životech lidí a v dějinách států. Válka je nepochybně takovou dobou: každá válka je stavem nouze, každá bitva je možným bodem zlomu. Strach a hysterie jsou v boji vždycky skryté, často jsou skutečné a tlačí nás k hrozným opatřením a zločinnému chování. Válečná konvence je překážkou vůči takovým opatřením; nebývá vždycky efektivní, nicméně existuje. Alespoň principiálně, jak jsme viděli, zabraňuje běžným krizím vojenského života. Churchillův popis složitě britské situace v roce 1939 jako „stavu nejvyšší nouze“ byl rétorickým zdůrazněním určeným k překonání této zábrany. Tato fráze ovšem také obsahuje argument, že za onou běžnou hrůzou (a šíleným oportunismem) války existuje strach a nebezpečí, kterému odpovídá tento strach, a že tento strach a nebezpečí mohou dost dobře vyžadovat přesně ta opatření, která válečná konvence zakazuje. V sázce je tu mnoho, a to jak pro lidi, kteří jsou nuceni k přijetí takových opatření, tak pro jejich oběti, takže musíme pečlivě zvážit implicitní argument „stavu nejvyšší nouze“.

Třebaže je užití této fráze často ideologické, její význam je otázkou zdravého rozumu. Stav nouze je definován dvěma kritérii, která odpovídají dvěma úrovním, na nichž pojetí nutnosti funguje: první kritérium má co do činění s bezprostřední blízkostí nebezpečí a druhé s jeho povahou. Obě tato kritéria musí být aplikována. Ani jedno samotné nepostačuje jako výklad krajnosti nebo jako obrana mimořádných opatření, jaká krajnost vyžaduje. Nebezpečí je blízko, ale není vážné; je vážné, ale není blízko – ani jeden důvod nepostačí pro nejvyšší stav nouze. Ovšem vzhledem k tomu, že lidé ve válce se mohou vzácně shodnout na vážnosti nebezpečí, kterým čelí (nebo představují jeden pro druhého), používá se někdy pro tuto věc idea blízkosti jako taková. Pak se nám nabízí to, co bychom mohli nejlépe nazvat argumentem „zpátky ke zdi“: jsou-li konvenční prostředky odporu beznadějně nebo opotřebované, je možné cokoli (cokoli, co je „nutné“ k vítězství). Britský premiér Stanley Baldwin napsal v roce 1932 o nebezpečích strategického bombardování.³³⁰

Bude nějaká forma zákazu bombardování, ať již prostřednictvím konvence, smlouvy, dohody nebo čehokoli, co se vám líbí, ve válce efektivní? Upřímně řečeno, já o tom pochybuji, a když o tom pochybuji, nečiním žádnou reflexi dobré víry v nás nebo v nějakou jinou zemi. Jestliže má člověk potenciální zbraň a stojí zády ke zdi a má být zabit, použijte tuto zbraň, ať je to cokoli a ať provedl jakýkoli skutek.

³³⁰ Citováno in: George Quester, *Deterrence Before Hiroshima*, New York, 1966, s. 67.

První věc, kterou o tomto sdělení musíme říct, je, že Baldwin nemá v úmyslu aplikovat svou domácí analogii doslova. Vojáci a státníci běžně říkají, že stojí zády ke zdi, kdykoli se jim zdá, že hrozí vojenská porážka, a Baldwin tento pohled na krajnost podporuje. Analogie spočívá mezi přežitím doma a vítězstvím v mezinárodní sféře. Baldwin tvrdí, že lidé nutně (nevyhnutelně) přijmou extrémní opatření, pokud tato opatření jsou nutná (zásadní), aby se ubránili buď smrti, nebo vojenské porážce. Tento argument je však mylný z obou stran. Není tomu tak, že jednotlivci vždycky spíše zaútočí na nevinné muže a ženy, než aby přijali rizika sami pro sebe. Dokonce velice často říkáme, že je to jejich povinnost přijmout rizika (a možná zemřít) – a tady, jako v morálním životě obecně, „měli by“ implikuje „mohli“. Vznášíme tento požadavek a zároveň víme, že je možné, aby podle něj lidé žili. Můžeme žádat o totéž politické vůdce, kteří jednají nikoli za sebe, ale za své spoluobčany? To bude záviset na nebezpečích, kterým jejich země čelí. Co to je, co porážka obnáší? Je to nějaká menší územní úprava, ztráta tváře (pro vůdce), zaplacení velkých odškodnění, politická rekonstrukce toho či onoho druhu, vzdání se národní nezávislosti, exil nebo vražda milionů lidí? V takových případech člověk vždycky stojí u zdi, ale nebezpečí, kterým čelí, mají různé formy, a na rozdílných formách záleží.

Pokud máme přijmout nebo obhajovat přijetí extrémních opatření, nebezpečí musí být nezvyklého a strašlivého druhu. Předpokládám, že takové popisy jsou v době války dost běžné. O nepřátelích často smýšlíme – nebo alespoň se o nich často říká –, že jsou nezvyklí a strašliví.³³¹

³³¹ Viz J. Glenn Gray, *The Warriors: Reflections on Men in Battle*, New York, 1967, kap. 5: „Images of the Enemy“.

Vojáci jsou povzbuzováni, aby bojovali zuřivě, když věří, že bojují o přežití své země a svých rodin, že je v ohrožení svoboda, spravedlnost, samotná civilizace. Avšak pro nestranného pozorovatele jsou tyto důvody věrohodné jen někdy a mám podezření, že mnoho účastníků také chápe jejich propagandistický charakter. Válka není vždycky bojem o nejvyšší hodnoty, kde by vítězství jedné strany znamenalo lidskou katastrofu pro stranu druhou. V takových záležitostech je nezbytné být skeptický, pěstovat ostražitou neochotu uvěřit válečné rétorice a pak pátrat po nějakém zásadním kritériu, vůči kterému lze posuzovat argumenty z krajnosti. Potřebujeme si vytvořit mapu lidských krizí a oddělit v ní oblasti zoufalství a katastrofy. Pokud jsou správně chápány, tyto a pouze tyto vytvářejí říši nutnosti. Ještě jednou použiju zkušenosti druhé světové války v Evropě, abych předložil alespoň hrubé kontury této mapy, neboť nacismus leží na vnějších limitech nutnosti, v bodě, kde jsme pravděpodobně ve strachu a odporu jednotni.

To hodlám každopádně předpokládat jménem všech těch lidí, kteří v oné době věřili a kteří o půl století později stále ještě věří, že nacismus byl nejvyšší hrozbou pro všechno slušné v našich životech, že ideologie a praxe dominance byla tak vražedná, tak degradující dokonce i pro ty, kteří mohli přežít, že důsledky jeho konečného vítězství byly doslova mimo kalkulaci, nezměrně ohavné. Chápeme nacismus – a nepoužívám tuto frázi nadneseně – jako zlo zhmotněné ve světě a ve formě tak potentní a zjevné, že nikdy nemohla být jiná možnost než boj proti němu. Pochopitelně nemohu na těchto stránkách nabídnout výklad nacismu. Takový výklad je ovšem sotva nutný. Postačí, když poukážu na historickou zkušenost

nacistické vlády. Byla tu hrozba pro lidské hodnoty tak radikální, že její bezprostřední blízkost jistě vytvořila stav nejvyšší nouze, a tento příklad nám pomůže porozumět, proč menší hrozby nemohly udělat totéž.

Abychom však získali správnou mapu, musíme si představit nacismu podobné nebezpečí, ale poněkud jiné než to, jaké představoval skutečný nacismus. Když Churchill řekl, že německé vítězství ve druhé světové válce „by bylo fatální nejen pro nás samotné, ale pro nezávislý život každé malé země v Evropě“, měl pravdu. Toto nebezpečí bylo všeobecné. Předpokládejme však, že existovalo jen pro Británii samotnou. Může být stav nejvyšší nouze vytvořen nějakou konkrétní hrozbou – hrozbou ztročení nebo vyhlazení namířenou proti jednomu národu? Mohou vojáci a státníci zrušit práva nevinných lidí pro spásu své vlastní politické komunity? Táhnu k tomu odpovědět na tuto otázku kladně, byť ne bez váhání a obav. Jakou mají volbu? Mohli by obětovat sami sebe, aby obhájili morální zákon, ale nemohou obětovat své spoluobčany. Tváří v tvář nějaké velké hrůze při vyčerpání všech možností udělají to, co musí, pro záchranu vlastních lidí. Tím nechci říci, že jejich rozhodnutí je nevyhnutelné (nemohu to vědět), ale pocit závazku a morální naléhavosti, který nejspíš v takové době mají, je tak převažující, že si jen těžko dokážeme představit nějaký jiný výsledek.

Přesto je tato otázka těžká, jak dokazuje její domácí analogie. Navzdory Baldwinovi se o jednotlivcích v domácím společenství zpravidla neříká, že nutně zaútočí nebo že morálně mohou zaútočit na nevinné lidi, dokonce ani v nejvyšším stavu nouze sebeobranu.³³² Mohou zaútočit

³³² Ale tvrzení, že nikdo nemůže nikdy zabít nevinného člověka, abstrahuje od otázek nátlaku a souhlasu; viz příklady citované v kapitole 10.

pouze na ty, kteří útočí na ně. Zdá se však, že společnost ve stavech nouze mají odlišná a rozsáhlejší privilegia. Nejsem si jist, zda mohu vysvětlit tento rozdíl, aniž bych připisoval komunálnímu životu jakýsi druh transcendence, o kterém nevěřím, že ho má. Možná je to jen otázka aritmetiky: jednotlivci nemohou zabít jiné jednotlivce, aby se zachránili, ale abychom zachránili národ, můžeme porušit práva určitého, leč menšího počtu lidí. Pak by ovšem velké a malé národy měly v takových případech odlišné nároky, a já velice pochybuji, že je to tak. Možná bychom mohli spíše říct, že je možné žít ve světě, kde jednotlivci jsou někdy zavražděni, ale svět, kde jsou celé národy zotročeny nebo zmasakrovány, je doslova neúnosný, neboť přežití a svoboda politických společenství – jejichž příslušníci sdílejí způsob života rozvinutý jejich předky, který od nich dál převezmou jejich děti – jsou ty nejvyšší hodnoty mezinárodního společenství. Nacismus tyto hodnoty velkou měrou zpochybnil, ale zpochybnění, která jsou pojata mnohem úžeji, *jsou-li stejného druhu*, mají podobné morální důsledky. Přivádějí nás pod vládu nutnosti (a nutnost nezná žádná pravidla).

Znovu bych chtěl ovšem zdůraznit, že pouhé rozpoznání takové hrozby není samo o sobě donucovací – ani si nevynucuje, ani nedovoluje útoky na nevinné, pokud jsou dostupné jiné prostředky boje a vítězství. Nebezpečí tvoří jen polovinu tohoto argumentu; bezprostřední blízkost tvoří druhou půlku. Zvažme nyní dobu, kdy se tyto dvě poloviny setkaly: hrozné dva roky, které následovaly po porážce Francie, od léta 1940 do léta 1942, kdy Hitlerovy armády vítězily na všech frontách.

ZRUŠENÍ VÁLEČNÝCH PRAVIDEL

Rozhodnutí bombardovat německá města

Najdeme jen několik rozhodnutí, která jsou v dějinách válčení důležitější než toto. V přímém důsledku toho, že lídři Británie přijali politiku strategického bombardování, bylo zabito zhruba 300 000 Němců, většina z nich civilisté, a dalších 780 000 lidí bylo vážně zraněno. Není pochyb, že v porovnání s nacistickou genocidou jsou tato čísla nízká, ale tyto počty byly koneckonců dílem mužů a žen, kteří s nacismem válčili, kteří nenáviděli všechno, co znamenal, a u kterých se nepředpokládalo, že budou napodobovat jeho činy, dokonce ani v menší míře. Britská politika měla i jiné důsledky: byl to ústřední precedens pro bombardování Tokia a dalších japonských měst zápalnými bombami a pak pro rozhodnutí Harryho Trumana svrhnout atomové bomby na Hirošimu a Nagasaki. Daň spojeneckého terorizování v podobě mrtvých civilistů ve druhé světové válce určitě překonala půl milionu mužů, žen a dětí. Jak mohla být prvopočáteční volba té nejhorší zbraně vůbec kdy obhájena?

Tato historie je složitá a už se stala tématem několika monografických analýz.³³³ Mohu uvést jen stručný přehled a zaměřit se zvláště na argumenty, které v oné době předložil Churchill a další britští vůdci – ovšem stále je třeba mít na paměti, jaká to tehdy byla doba. Rozhodnutí bombardovat města bylo učiněno na konci roku 1940.

³³³ Viz Quester, *Deterrence*; F. M. Sallagar, *The Road to Total War: Escalation in World War II*, Rand Corporation Report, 1969; též oficiální historie: Sir Charles Webster a Noble Frankland, *The Strategic Air Offensive Against Germany*, London, 1961.

Direktiva vydaná v červnu tohoto roku „specificky uváděla, aby byly identifikovány cíle, na které se [útoky] zaměří. Nahodilé bombardování bylo zakázáno.“ V listopadu po německém náletu na Coventry „velení bombardovacího letectva bylo instruováno prostě cílit na centrum města“. Co se kdysi nazývalo nahodilým bombardováním (obecně odsuzovaným), to se nyní vyžadovalo, a na začátku roku 1942 bylo zakázáno mířit na vojenské nebo průmyslové cíle: „[...] cílem měly být zastavěné oblasti, nikoli například doky nebo továrny na letadla.“³³⁴ Účel těchto náletů byl explicitně vyhlášen: zničení morálky civilistů. Po známé oficiální zprávě lorda Cherwella v roce 1942 byly specifikovány prostředky této demoralizace – primárními cíli byly oblasti obydlené dělnickou třídou. Cherwell považoval za možné, že do roku 1943 bude třetina německého obyvatelstva bez domova.³³⁵

Než Cherwell poskytl své „vědecké“ zdůvodnění bombardování, pro britské rozhodnutí byl předložen větší počet důvodů. Útoky byly od počátku obhajovány jako odvety za německý *blitz*. To je velice problematická obhajoba, dokonce i když ponecháme stranou problémy doktríny odvet (což jsem již probral). Předně se zdá možné, jak jeden vědec před časem tvrdil, že Churchill bombardováním Berlína záměrně vyprovokoval německé útoky na Londýn, aby uvolnil tlak na zařízení RAF, která byla do té doby hlavním cílem *Luftwaffe*.³³⁶ Jakmile blesková válka začala, stejně tak bylo Churchillovým cílem zabránit

³³⁴ Noble Frankland, *Bomber Offensive: The Devastation of Europe*, New York, 1970, s. 41.

³³⁵ Příběh Cherwelovy oficiální zprávy je bez sentimentu převyprávěn in: C. P. Snow, *Science and Government*, New York, 1962.

³³⁶ George Quester, *Deterrence Before Hiroshima*, New York, 1966, s. 117–118.

německým útokům nebo ustanovit politiku vzájemných omezení.³³⁷

Nežádáme od nepřítele žádnou laskavost. Nečekáme od něj žádnou lítost. Naopak, kdybychom dnes v noci požádali lidi v Londýně, aby hlasovali, jestli má být uzavřena konvence o ukončení bombardování všech měst, převážná většina by volala: „Ne, vyměříme Němcům trest, a sice větší trest, než jaký vyměřili oni nám.“

Netřeba říkat, že lidi v Londýně nikdo nežádal, aby o takové konvenci hlasovali. Churchill předpokládal, že pro jejich morálku je bombardování německých měst nezbytné a že chtějí slyšet (což jim řekl v rozhlasovém vysílání v roce 1941), že britské letectvo nutí „německý národ ochutnat a spolykat každý měsíc ostřejší dávku onoho utrpení, které uvrhl na lidstvo“.³³⁸ Tento argument přijímají mnozí historikové; jeden z nich píše, že existovalo „volání lidu“ po pomstě, které Churchill musel uspokojit, pokud chtěl udržet bojového ducha mezi vlastními lidmi. Pak je mimořádně zajímavé poznamenat, že průzkum veřejného mínění z roku 1941 ukázal, že „nejrezolutnější požadavek [na odvetné nálety] přišel z Cumberlandu, Westmorelandu a severního Yorkshiru, zemědělských oblastí, které byly bombardováním stěží dotčeny, kde je chtěly téměř dvě třetiny obyvatelstva. Oproti tomu v centrálním Londýně činil tento podíl jen 45 procent.“³³⁹

³³⁷ Tamtéž, s. 141.

³³⁸ Citováno in: Angus Calder, *The People's War: 1939–1945*, New York, 1969, s. 491.

³³⁹ Calder, s. 229; stejný průzkum veřejného mínění cituje Vera Brittainová, odvážná oponentka britské bombardovací politiky: *Humiliation with Honor*, New York, 1943, s. 91.

Muži a ženy, kteří prožili strategické bombardování, podporovali Churchillovu politiku méně než ti, kteří ho nezažili – povzbudivá statistika, která ukazuje, že morálka britského lidu (nebo možná lépe: konvenční morálka) počítala s politickým vedením jiného druhu, než skýtal Churchill. Zprávy, že Německo bylo bombardováno, byly pro Británii určitě dobré, ale podle jiných průzkumů veřejného mínění, z konce roku 1944, byla převážná většina Britů stále přesvědčena, že nálety jsou namířeny výhradně proti vojenským cílům. Podle všeho právě tomu chtěli věřit, i když tou dobou již bylo dost důkazů o opaku. To ovšem vypovídá o charakteru britské morálky. (Také bychom měli říct, že kampaň proti strategickému bombardování vedli většinou pacifisté, kteří si získali velice malou lidovou podporu.)

Odveta byla špatným argumentem; pomsta byla ještě horším. Musíme se nyní soustředit na vojenská ospravedlnění strategického bombardování, která byla v Churchillově mysli podle všeho rozhodující, ať řekl v rozhlase cokoli. Mohu to probrat jen velice obecně. V oné době se o tom vedly dlouhé diskuse; některé byly technické, jiné zase morální. Kalkulace Cherwellovy zprávy byly například ostře napadeny skupinou vědců, jejichž opozice vůči takovému teroru měla určité morální základy, ale jejichž pozice, pokud je mi známo, nebyla nikdy vyjádřena v pojmech morálky.³⁴⁰ Explicitní morální nesouhlas, vypracovaný zejména mezi profesionálními vojáky, se zabýval procesem

³⁴⁰ „[...] nebyla to [Cherwellova] nemilosrdnost, co nás trápilo nejvíc, byly to jeho kalkule.“ Ch. P. Snow, *Science and Government*, New York, 1962, s. 48. Srov. poválečnou kritiku bombardování ze strany člena parlamentu S. Blacketta, vypracovanou v úzce strategických pojmech: *Fear, War, and the Bomb*, New York, 1949, kap. 2.

rozhodování. Tyto neshody charakteristicky popsal strategický analytik a historik, který se zabýval britskou eskalací: „Debata byla z hlediska argumentace zahalemana emocemi ze strany těch, kteří z morálního principu protestovali proti válčení namířenému na civilisty.“³⁴¹ Soustředění se na tyto námitky se zdá být určitou verzí doktríny dvojího efektu (argumenty měly podle strategického analytika „podivně scholastickou příchutí“). Na vrcholu *blitzu* mnozí britští důstojníci stále silně pociťovali, že jejich vlastní letecké útoky by měly být namířeny tak, aby se minimalizovaly ztráty na civilním obyvatelstvu. Nechtěli napodobovat Hitlera, ale chtěli se od něj odlišit. Dokonce i důstojníci, kteří přijali potřebnost zabíjení civilistů, si stále chtěli udržet svou profesionální čest: trvali na tom, že taková úmrtí byla žádoucí „jen pokud, pokud byla vedlejším produktem primárního úmyslu zasáhnout vojenský cíl“.³⁴² Nepochybně jde o tendenční argument, přesto je to argument, který drasticky omezil britskou ofenzivu proti městům. Všechny takové návrhy však šly proti operačním limitům tehdy dostupné bombardovací technologie.

Na začátku války začalo být zřejmé, že britské bombardéry mohou létat efektivně jen v noci a vzhledem k navigačním zařízením, jimiž byly vybaveny, mohou obstojně mířit na cíl nikoli menší než dosti velké město. Studie zpracovaná v roce 1941 naznačila, že z těch letadel, která skutečně uspěla v útoku na cíl (asi dvě třetiny útočné síly), jen jedna třetina shodila bomby v rozpětí osmi kilometrů

³⁴¹ F. M. Sallagar, *The Road to Total War: Escalation in World War II*, Rand Corporation Report, 1969, s. 127.

³⁴² Tamtéž, s. 128.

od bodu, na který cílila.³⁴³ Jakmile toto vešlo ve známost, zdálo by se nepoctivě tvrdit, že zamýšleným cílem byla například konkrétní továrna na letadla a že nahodilé zničení okolí bylo pouze nezamýšleným, byť předvídatelným důsledkem oprávněného pokusu zastavit výrobu letadel. Skutečně nezamýšlené, ale předvídatelné bylo, že samotná továrna se pravděpodobně vyhnula poškození. Pokud se měl realizovat jakýkoli druh strategického bombardování, muselo by se plánovat zničení, které mohlo být skutečně provedeno. Zpráva lorda Cherwella se o takové plánování snažila. Samozřejmě, jak válka pokračovala, navigační zařízení se rapidně zdokonalila a bombardování konkrétních vojenských cílů bylo důležitou součástí totální vzdušné ofenzivy Británie, která v různých dobách (například před invazí do Francie v červnu 1944) dostávala hlavní prioritu a čerpala ze zdrojů určených pro útoky na města. Dnes se mnoho expertů domnívá, že válka mohla skončit dříve, kdyby proti takovým cílům, jako byly německé ropné rafinérie, existovala větší koncentrace vzdušných sil.³⁴⁴ Ovšem k rozhodnutí bombardovat města došlo v době, kdy vítězství nebylo na dohled a příznak porážky byl všudypřítomný. A rozhodlo se tak, když se zdálo, že žádné jiné rozhodnutí není možné, pokud měla být provedena nějaká vojenská ofenziva proti nacistickému Německu.

Bombardovací letectvo bylo jedinou ofenzivní zbraní dostupnou Britům v oněch hrůzných letech, a řekl bych, že je určitá pravda v pojetí, že bylo využito prostě proto, že bylo k dispozici. „Byla to jediná síla na Západě,“ píše

³⁴³ Noble Frankland, *Bomber Offensive: The Devastation of Europe*, New York, 1970, s. 38–39.

³⁴⁴ Tamtéž, s. 134.

Arthur Harris, velitel bombardovacího letectva od začátku roku 1942 až do konce války, „která mohla provést ofenzivní akci [...] proti Německu, náš jediný prostředek dostat se k nepříteli způsobem, který ho mohl nějak zranit“.³⁴⁵ Ofenzivní akce mohla být odložena až na nějakou příhodnější dobu (nebo se v ni mohlo doufat). Přesně to by vyžadovala válečná konvence a také zde existoval značný vojenský tlak na odložení. Harris byl pod tlakem, aby udržel své velení pohromadě tváří v tvář opakovaným voláním po taktické vzdušné podpoře, což by bylo koordinováno s pozemní akcí, která by byla svým charakterem značně defenzivní, neboť německé armády všude stále postupovaly vpřed. Ve svých pamětech Harris někdy vyznívá jako byrokrat obhajující vlastní funkci a úřad, ale evidentně také obhajoval určitou koncepci toho, jak se válka měla vést nejlépe. Nevěřil, že zbraně, kterým velel, se měly použít proto, že jim velel. Věřil, že taktické využití bombardérů nemohlo Hitlera zastavit, ale zastavit ho mohlo zničení měst. Později během války uvedl, že jedině zničení měst mohlo dovést boje k rychlému konci. Minimálně první z těchto argumentů si zaslouhuje pečlivě prozkoumat. Premiér ho evidentně přijal. „Bombardéry samotné,“ řekl Churchill už v září 1940, „poskytují prostředek k vítězství.“³⁴⁶

Bombardéry samotné – to nastoluje tento problém velice stroze a možná špatně, vzhledem k debatám kolem strategie, na něž jsem se odvolával. Churchillovo prohlášení představuje jistotu, na kterou ani on, ani nikdo jiný neměl vůbec právo. Otázku však můžeme položit tak, že vyhoví jistému stupni skepticismu a dovolí dokonce i těm

³⁴⁵ Sir Arthur Harris, *Bomber Offensive*, London, 1947, s. 74.

³⁴⁶ Angus Calder, *The People's War: 1939–1945*, New York, 1969, s. 229.

nejs sofistikovanejším z nás dopřát si normální, leč morálně důležitou fantazii: předpokládejme, že jsem sám seděl na trůnu moci a musel jsem rozhodnout, zda využít vzdušné bombardování proti městům (tj. jediným způsobem, jak mohlo být využito systematicky a efektivně). Předpokládejme dále, že pokud bombardéry nebudou využity tímto způsobem, pravděpodobnost, že Německo bude nakonec poraženo, se radikálně sníží. V tomto bodě nemá smysl kvantifikovat uvedené pravděpodobnosti: nemám vůbec jasné ponětí, jak aktuálně byly nebo jak by vůbec mohly být kalkulovány vzhledem k našemu současnému poznání; stejně tak si nejsem jist, jak by odlišná čísla, pokud by byla velice odlišná, ovlivnila morální argumentaci. Skutečně se mi však zdá, že čím jistější se jevílo německé vítězství, k němuž by došlo, kdyby nebyla bombardovací ofenziva přítomná, tím oprávněnější bylo rozhodnutí zahájit tuto ofenzivu. Není to jen tak, že by takové vítězství bylo děsivé, ale také se v těch letech zdálo, že je velice nablízku; není to jen tak, že bylo nablízku, ale také se zdálo, že bude děsivé. Tady existoval nejvyšší stav nouze, kdy člověk mohl dost dobře požadovat, aby byla anulována práva nevinných lidí a porušena válečná konvence.

Vzhledem k pohledu na nacismus, který přijímám, nabírá otázka následující formu: měl bych vsadit na tento jednoznačný zločin (zabíjení nevinných lidí) proti nezměrnému zlu (nacistické vítězství)? Je zřejmé, že pokud existuje nějaký jiný způsob, jak zabránit tomuto zlu, nebo dokonce rozumná šance na jiný způsob, musím vsadit na něco jiného nebo jinde. Nemohu ovšem nikdy doufat, že budu mít jistotu; moje sázka není experiment. Dokonce i když na to vsadím a vyhraju, je stále možné, že jsem se

mýlil, že můj zločin nebyl pro vítězství nutný. Mohu však argumentovat, že jsem si prostudoval ten případ, jak nejpodrobněji jsem dokázal, přijal jsem nejlepší rady, jaké jsem mohl najít, a hledal dostupné alternativy. Pokud je to všechno pravda a moje vnímání zla a hrozícího nebezpečí není hysterické nebo prospěchářské, pak na to určitě musím vsadit. Neexistuje žádná volba; riziko je jinak příliš velké. Moje akce je samozřejmě jednoznačná jen vzhledem k jejím přímým důsledkům, zatímco pravidlo, které brání takovým skutkům, je založeno na koncepci práv, která přesahuje všechny okamžité úvahy. Vychází z naší společné historie a je klíčem k naší společné budoucnosti. Odvážím se však říci, že naše historie bude anulována a naše budoucnost odsouzena, pokud tu a tam nepřijmu břímě zločinnosti.

Tento argument se nepronáší snadno, a přesto musíme odolat všem snahám učinit ho snazším. Mnozí lidé nepochybně našli nějakou útěchu v tom, že bombardovaná města byla německá a některými oběťmi byli nacisté. Fakticky Britové použili pohyblivou škálu a popřeli nebo zmenšili práva německých civilistů, stejně jako popřeli nebo zmenšili hrůzu jejich umírání. To je lákavý postup, jak můžeme vidět nejzřejměji, pokud znovu zvážíme bombardování okupované Francie. Spojenecká letadla zabila mnoho Francouzů, ale stalo se to při bombardování vojenských cílů (nebo se piloti domnívali, že to jsou vojenské cíle). Nemířila úmyslně na „zastavěné oblasti“ francouzských měst. Předpokládejme, že byla předložena taková strategie. Jsem si jistý, že by nám tato sázka připadala mnohem obtížnější ke zvážení a k obhajobě, kdyby to kvůli nějaké podivné kombinaci okolností vyžadovalo úmyslné vraždění Francouzů. Vůči Francouzům jsme

totiž měli zvláštní závazky – bojovali jsme jejich jménem (a někdy bombardéry řídili francouzští piloti). Status civilistů v těchto dvou případech však není odlišný. Teorie, která rozlišuje bojující od nebojujících, nerozlišuje spojenecké od nepřátelských nebojujících, alespoň s ohledem na otázku jejich zabíjení. Předpokládám, že dává smysl, když řeknu, že v německých spíše než ve francouzských městech bylo víc lidí, kteří byli nějak odpovědní za zlo nacismu, a my můžeme váhat, jestli jim máme přiznat celý rozsah práv civilistů. I když je ovšem toto zdráhání oprávněné, bombardéry nemohou hledat ty správné lidi. A pro všechny ostatní podobný teror jen opakuje tyranii, kterou zavedli nacisté jako první. Připodobňuje obyčejné muže a ženy k jejich vládě, jako by oni skutečně zavedli totalitu, a posuzuje je totalitním způsobem. Jestliže je jeden stát donucen bombardovat města, zdá se mi jako nejlepší uznat, že byl nucen také zabít nevinné.

Zase chci ovšem stanovit radikální limity pojetí nutnosti, i když jsem ji sám použil. Je totiž pravda, že nejvyšší stav nouze pominul dlouho předtím, než britské bombardování dostoupilo vrcholu. Mnohem větší počet německých civilistů byl zabit strategickým bombardováním bez morálního (a pravděpodobně také bez vojenského) opodstatnění. Rozhodující bod byl stanoven Churchilllem v červenci 1942:³⁴⁷

Ve dnech, kdy jsme bojovali sami, jsme odpovídali na otázku „Jak vyhraje tu válku?“ slovy: „Rozdrtíme Německo bombardováním.“ Od té doby Rusové ušetřili německé armády a vojenské síle obrovské rány a vstup

³⁴⁷ Winston Churchill, *The Hinge of Fate*, New York, 1962, s. 770.

armády a výzbroje Spojených států [do války] otevřel další možnosti.

Jistě, pak nastal čas zastavit bombardování měst a cílit takticky a strategicky jen na legitimní vojenské cíle. To však nebyl Churchillův názor: „Přes to všechno by bylo chybou opustit naši původní myšlenku [...], že těžké, nemilosrdné bombardování Německa v ještě větším měřítku nejenže ochromí německé válečné úsilí [...], ale vytvoří podmínky nesnesitelné pro německé obyvatelstvo.“ Nálety tedy pokračovaly a kulminovaly na jaře 1945, když měli Spojenci válku téměř vyhranou. Ve zběsilém náletu na Drážďany bylo zabito asi 100 000 lidí.³⁴⁸ Až pak si to Churchill rozmyslel: „Zdá se mi, že přišel okamžik, kdy by měla být revidována otázka bombardování německých měst jen pro zvyšování teroru. [...] Zničení Drážďan zůstává vážnou námitkou proti vedení spojeneckého bombardování.“³⁴⁹ Vskutku zůstává, ale stejně tak zničení Hamburku, Berlína a dalších měst, na která se útočilo jen pro zvyšování teroru.

Argumentace používaná v letech 1942 až 1945 na obranu strategického bombardování byla svým charakterem utilitární a kladla důraz nikoli na vítězství jako takové, ale na čas a cenu vítězství. Nálety na města, tvrdili muži jako Harris, by ukončily válku dříve, než by skončila jinak, a navzdory velkému množství ztrát na civilním obyvatelstvu, které přivodily, s nižší cenou na lidských životech. Předpokládám, že toto tvrzení je pravdivé (již

³⁴⁸ Detailní popis tohoto útoku viz David Irving, *The Destruction of Dresden*, New York, 1963.

³⁴⁹ Citováno in: George Quester, *Deterrence Before Hiroshima*, New York, 1966, s. 156.

jsem naznačil, že historikové a stratégové uvádějí přesně opačná tvrzení), nicméně nepostačuje k tomu, aby ospravedlnilo bombardování. Domnívám se, že nepostačuje, i když neděláme nic víc než kalkulace užitečnosti. Takové kalkulace se totiž nemusí zabývat jen zachováním života. Je toho mnohem víc, co bychom mohli právem chtít zachovat: například kvalitu našeho života, naši civilizaci a morálku, naši kolektivní averzi proti vraždě, byť se zdá, jako se to zdá vždycky, že slouží nějakému účelu. Pak nelze úmyslné vraždy nevinných mužů a žen ospravedlnit prostě proto, že zachraňují životy jiných mužů a žen. Předpokládám, že je možné představit si situace, kdy by se poslední tvrzení mohlo jevit jako problematické z utilitářské perspektivy, kdy počet lidí, kterých se to týká, je malý, proporce jsou správné, události jsou ukryté před zrakem veřejnosti atd. Filozofové si libují ve vymyšlení takových případů, aby otestovali naše morální doktríny. Jejich výmysly jsou ovšem jaksí vyřazeny z našich myslí pouhým rozsahem kalkulací nutných ve druhé světové válce. Zabít 278 966 civilistů (to číslo je vymyšlené), aby se zabránilo úmrtí neznámého, ale pravděpodobně vyššího počtu civilistů a vojáků, je jistě fantastický, božský, děsivý a hanebný čin.³⁵⁰

³⁵⁰ George Orwell navrhoval alternativní utilitářské zdůvodnění bombardování německých měst. Ve sloupku, který napsal pro levicový deník *Tribune* v roce 1944, argumentoval, že bombardování zaneslo pravý charakter současného boje domů ke všem těm lidem, kteří podporovali válku, dokonce si ji užívali, jen proto, že nikdy nepocítili její účinky. Rozbilo „imunitu civilistů, jednu z věcí, která učinila válku možnou“, a učinilo tak válku méně pravděpodobnou v budoucnosti. Viz *The Collected Essays, Journalism and Letters of George Orwell*, ed. Sonia Orwell a Ian Angus, New York, 1968, sv. 3, s. 151–152. Orwell se domnívá, že civilisté byli v minulosti skutečně imunní, což není pravda. Každopádně pochybuji, že by tento argument vedl někoho k tomu, aby začal bombardovat města. Je to až následná omluva a nikoli přesvědčivá.

Již jsem uvedl, že takové činy mohou být možná vyloučeny na utilitaristických základech, ale je také pravda, že utilitarismus, jak je běžně chápán – jak ho chápe sám Sidgwick – podporuje bizarní líčení, které je činí (morálně) možnými. Můžeme uznat jejich hrůzu, jen když jsme uznali osobnost a hodnotu mužů a žen, které ničíme, když je provádíme. Právě uznání práv zastavuje takové kalkulace a nutí nás k tomu, abychom si uvědomili, že ničení nevinných, ať je účel jakýkoli, je určitým druhem znevažování našich nejhlubších morálních závazků. (To je pravda i v případě nejvyššího stavu nouze, když nemůžeme dělat nic jiného.) Než však tuto argumentaci uzavřu, chci se podívat ještě na jeden případ, kdy utilitářské líčení, jakkoli bizarní, se zdálo tak radikálně zřejmé pro ty, co rozhodovali, že jim podle jejich názoru nenechalo žádnou jinou volbu než zaútočit na nevinné.

LIMITY KALKULACE

Hirošima

„Oni všichni přijali tento ‚úkol‘ a vyrobili Bombu,“ napsal Dwight Macdonald v srpnu 1945 o atomových vědcích. „Proč?“ To je důležitá otázka, ale Macdonald ji staví špatně a pak dává špatnou odpověď. „Protože o sobě uvažovali jako o specialistech, technících a ne jako o kompletních lidech.“³⁵¹ Pravda je, že ten úkol nepřijali; oni ho vymysleli, vzali na sebe iniciativu, naléhali na prezidenta Roosevelta, že toto americké úsilí má zásadní význam, neboť

³⁵¹ Dwight Macdonald, *Memoirs of a Revolutionist*, New York, 1957, s. 178.

se má vyrovnat práci prováděné v nacistickém Německu. Činili to přesně proto, že byli „kompletními lidmi“; mnozí z nich byli uprchlíci z Evropy s akutními obavami, co by vítězství nacismu znamenalo pro jejich rodné země a pro veškeré lidstvo. Vedla je hluboká morální úzkost, nikoli (nebo ne nejzásadněji) jakýkoli druh vědecké fascinace – určitě to nebyli servilní technikové. Na straně druhé to byli muži a ženy bez politické moci či podpory, a jakmile jednou dokončili svou práci, nemohli kontrolovat její využití. Zjištění z listopadu 1944, že němečtí vědci udělali jen malý pokrok, ukončilo jejich vlastní nejvyšší stav nouze, ale neskončil program, který pomáhali uskutečnit. „Kdybych věděl, že Němci neuspějí v sestrojování atomové bomby,“ řekl Albert Einstein, „nehnul bych prstem.“³⁵² Do doby, než to zjistil, však vědci už z velké části dokončili svoji práci; skutečnou odpovědnost teď nesli technikové a ti podléhali politikům. Nakonec nebyla bomba použita proti Německu (nebo aby Hitlera odradila od jejího použití, což muži jako Einstein měli na mysli), ale proti Japoncům, kteří nikdy nepředstavovali takovou hrozbu pro mír a svobodu jako nacisté.³⁵³

³⁵² Robert C. Batchelder, *The Irreversible Decision: 1939–1950*, New York, 1965, s. 38. Batchelderova kniha je nejlepším historickým vylíčením rozhodnutí svrhnout atomovou bombu a jediným výkladem, který systematicky probírá morální otázky.

³⁵³ Ve svém románu *The New Men* popisuje C. P. Snow diskusi mezi atomovými vědci, zda by bomba měla být použita, nebo ne. Někteří z nich, jak říká vypravěč, odpověděli na tuto otázku „abolutním ne“, neboť cítili, že kdyby tato zbraň byla použita na zabítí statisíců nevinných lidí, „ani věda, ani civilizace, jejíž základ tvoří věda, by nebyly zproštěny viny“. Běžnější pohled byl ovšem ten, který obhajují i já: „Mnozí, pravděpodobně většina, použili podmíněné ne, za kterým se skrýval víceméně tentýž pocit; ale jestliže by zde nebyl žádný jiný způsob, jak vyhrát válku proti Hitlerovi, byli by připraveni bombu svrhnout.“ *The New Men*, New York, 1954, s. 177 (zvýrazněné Snow).

Přesto bylo důležitým rysem amerického rozhodnutí, že prezident a jeho poradci byli přesvědčeni, že Japonci vedou agresivní válku a navíc ji vedou neoprávněně. Z toho vycházelo Trumanovo poselství americkému lidu dne 12. srpna 1945:

Použili jsme tuto bombu proti těm, kteří nás napadli bez varování v Pearl Harboru, proti těm, kteří vyhladovali a bili a popravovali americké válečné zajatce, proti těm, kteří zanechali přetvařování, že dodržují mezinárodní zákony vedení války. Použili jsme ji, abychom zkrátili válečnou agonii.

Tady se zase používá pohyblivá škála, aby se otevřela cesta utilitářským kalkulacím. Japonci ztratili (někteřá) práva, a tak si nemohli stěžovat na Hirošimu, pokud destrukce města skutečně zkrátila – nebo pokud se dalo rozumně očekávat, že zkrátí – válečnou agonii. Kdyby však Japonci svrhli atomovou bombu na nějaké americké město a zabili při tom desetitisíce civilistů, čímž by zkrátili válečnou agonii, tento čin by byl jasně zločinem, dalším do Trumanova seznamu. Uvedený rozdíl je však přijatelný jen tehdy, vynášíme-li soud nejen proti japonským vůdcům, ale také proti obyčejným lidem v Hirošimě, a současně trváme na tom, že žádný podobný soud není možný proti lidu San Franciska nebo řekněme Denveru. Jak jsem řekl již dříve, nemožno najít žádný způsob, jak takový postup obhájit. Jak lidé Hirošimy pozbyli svých práv? Možná se z jejich daní zaplatilo něco na lodích a letadlech použitých při útoku na Pearl Harbor; možná vyslali své syny do námořnictva a vzdušných sil s modlitbou za jejich úspěch; možná

oslavovali tuto událost poté, co jim bylo řečeno, že jejich země zaznamenala velké vítězství tváří v tvář bližící se americké hrozbě. Zcela jistě tady neexistuje nic, čím by tito lidé byli odpovědní za přímý útok. (Stojí za zmínku, i když tento fakt není relevantní v posuzování rozhodnutí v případě Hirošimy, že nálet na Pearl Harbor byl mířen výlučně na námořní a armádní zařízení – jen několik zbloudilých bomb spadlo na město Honolulu.)³⁵⁴

Avšak jestliže byl Trumanův argument z 12. srpna slabý, jeden ještě horší stál v jeho základě. Neměl v úmyslu nějak přesně aplikovat pohyblivou škálu, neboť se zdá, že věřil, že vzhledem k japonské agresi mohli Američané udělat vlastně cokoli, aby vyhráli (a zkrátili válečnou agoni). Společně s většinou poradců přijal doktrínu „válka je peklo“; je to neustálá narážka na obhajobu rozhodnutí ve věci Hirošimy. Henry Stimson uvádí:³⁵⁵

Ohlédnou-li se na těch pět let mé služby ve funkci ministra války, vidím až příliš mnoho tvrdých a srdcervoucích rozhodnutí, než abych předstíral, že válka je něčím jiným, než ve skutečnosti je. Tvář války je tváří smrti; smrt je nevyhnutelnou součástí každého rozkazu, který dá vůdce v době války.

A James Byrnes, Trumanův přítel a jeho ministr zahraničí:³⁵⁶

³⁵⁴ A. Russell Buchanan, *The United States and World War II*, New York, 1964, I, 75.

³⁵⁵ Henry Stimson, „The Decision to Use the Atomic Bomb“, *Harper's Magazine* (únor 1947), přetištěno in: *The Atomic Bomb: The Great Decision*, ed. Paul R. Baker, New York, 1968, s. 21.

³⁵⁶ James Byrnes, *Speaking Frankly*, New York, 1947, s. 261.

[...] válka zůstává tím, co o ní generál Sherman řekl, že je.

A Arthur Compton, hlavní vědecký poradce vlády:³⁵⁷

Když člověk pomyslí na Čingischánovy lučičníky na koních, [...] třicetiletou válku, [...] miliony Číňanů, kteří zemřeli během japonské invaze, [...] masovou destrukci západního Ruska, [...] uvědomí si, že ať se válka vede jakýmkoli způsobem, je přesně tím, čím ji nazval generál Sherman.

A Truman sám:³⁵⁸

Nebuďme zaměstnaní zbraněmi natolik, že ztratíme ze zřetele ten fakt, že skutečným padouchem je válka jako taková.

Na vině je válka samotná, ale také muži, kteří ji začali – zatímco ti, kteří spravedlivě bojovali, pouze participovali na pekle války, neměli na výběr a neexistují žádná morální rozhodnutí, za něž by mohli být hnáni k odpovědnosti. Tohle není, nebo není nutně, nesmrtelná doktrína, ale je radikálně jednostranná; vyhýbá se napětí mezi *jus ad bellum* a *jus in bello*, podkopává potřebu tvrdých soudů, uvolňuje náš smysl pro morální omezení. Truman uvádí, že když si vybíral cíl pro první bombu, zeptal se Stimsona, která japonská města „se věnují výlučně válečné

³⁵⁷ Arthur Compton, *Atomic Quest*, New York, 1956, s. 247.

³⁵⁸ Harry Truman, *Mr. Citizen*, New York, 1960, s. 267. Za upozornění na tyto citáty vděčím Geraldovi McElroyovi.

výrobě“.³⁵⁹ Tato otázka byla reflexivní – Truman nechtěl porušit „zákony války“. Nebyla však vážná. Která americká města se věnovala výlučně válečné výrobě? Je možné klást takové otázky, jen když na odpovědi nezáleží. Jestliže je válka peklo, ať se vede jakkoli, jaký je pak rozdíl v tom, jak ji vedeme? A pokud je padouchem válka samotná, jaká pak rizika na sebe bereme (kromě strategických), když činíme rozhodnutí? Japonci, kteří začali válku, ji mohou též ukončit; jen oni ji mohou ukončit a jedině, co můžeme dělat, je vést ji, snášet to, co Truman nazval „každodenní tragédií trpké války“. Nepochybuji, že to byl skutečně Trumanův názor; nebyla to otázka pohodlí, ale přesvědčení. Je to ovšem zkreslený pohled. Plete si skutečnou pekelnost války, která je svým charakterem konkrétní a otevřená přesné definici, s bezmeznými bolestmi náboženské mytologie. Bolesti války jsou bezmezné jedině tehdy, když je takové učiníme – jestliže se posuneme, jako to udělal Truman, za limity, které jsme si my a ostatní ustanovili. Domnívám se, že někdy to musíme udělat, ale ne pokaždé. Nyní je třeba se zeptat, zda bylo nutné to učinit v roce 1945.

Jediná možná obhajoba útoku na Hirošimu je utilitářská kalkulace provedená bez pohyblivé škály, tedy kalkulace provedená tehdy, když pro ni nebyl žádný prostor – tvrzení o anulování pravidel války a práv japonských civilistů. Chci předložit tento argument, jak nejsilněji to dokážu. V roce 1945 se americká politika fixovala na požadavek bezpodmínečné kapitulace Japonska. Tou dobou Japonci válku prohráli, ale v žádném případě nebyli ochotni takový požadavek přijmout. Velitelé jejich ozbrojených

³⁵⁹ Robert C. Batchelder, *The Irreversible Decision: 1939–1950*, New York, 1965, s. 159.

sil očekávali invazi na japonské hlavní ostrovy a byli připraveni na odpor do posledního muže. Pro boj měli k dispozici více než dva miliony vojáků a byli přesvědčeni, že dokážou tuto invazi tak prodražit, že Američané budou souhlasit s vyjednaným mírem. Trumanovi vojenští poradci byli také přesvědčeni, že cena bude vysoká, i když veřejně přístupné záznamy neukazují, že by kdy navrhovali vyjednávání. Domnívali se, že válka by mohla pokračovat až do roku 1946 a že ztráty na životech se ještě zvýší na další milion Američanů. Japonské ztráty měly být mnohem vyšší. Obsazení Okinawy v bitvě, která trvala od dubna do června 1945, způsobila ztrátu téměř 80 000 Američanů, zahynula však prakticky celá japonská posádka čítající 120 000 mužů (bylo tehdy jen 10 600 válečných zajatců).³⁶⁰ Kdyby byly s podobnou zatvrdlostí bráněny hlavní ostrovy, zemřely by statisíce, možná miliony japonských vojáků. Mezitím by pokračovaly boje v Číně a Mandžusku, kde se pomalu chystal ruský útok. A pokračovalo by bombardování Japonska, které by možná zintenzivnilo, a ztráty by nebyly moc odlišné od těch, které se očekávaly při jaderném útoku. Američané totiž přijali v Japonsku britskou politiku strategického bombardování: masivní nálet zápalnými bombami na Tokio na začátku března 1945 byl ohnivým peklem a zabil odhadem 100 000 lidí. V myslích amerických představitelů činících rozhodnutí stál proti tomu všemu dopad jaderné bomby – materiálně nebyl více ničivější, ale psychologicky byl mnohem děsivější a možná přinášel příslib rychlého ukončení války. „Odvrátit rozsáhlé, neomezené vraždění [...] za cenu několika explozí,“ napsal Churchill na podporu Trumanova rozhodnutí, „se

³⁶⁰ Tamtéž, s. 149.

zdálo po všech našich zápasech a nebezpečích jako zázrak vysvobození.³⁶¹

„Rozsáhlé, neomezené vraždění“ obsahující dost možná smrt několika milionů lidí: jistě je to velké zlo, a kdyby bylo bezprostřední, mohli bychom rozumně argumentovat, že tato extrémní opatření mohla zaručit jeho odvrácení. Ministr války Stimson se domníval, že je to ten druh případu, který jsem již popsal, kdy člověk musí na něco vsadit; nebyla žádná jiná možnost. „Žádný člověk v naší pozici a podléhající naší odpovědnosti, mající v ruce zbraň takových možností pro [...] záchranu oněch životů, nemohl selhat při jejím použití.“³⁶² To není v žádném případě nesrozumitelný či alespoň povrchně šokující argument. Není to však stejný argument, jaký jsem předložil v případě Británie v roce 1940. Nemá onu formu: jestliže neuděláme *x* (bombardování měst), oni udělají *y* (vyhrají válku, etablojí tyranskou moc, zmasakrují své protivníky). Stimsonův argument je velice odlišný. Vzhledem k tehdejší politice americké vlády se v podstatě rovná následujícímu: jestliže neuděláme *x*, uděláme *y*. Dvě atomové bomby způsobilily „mnoho ztrát“, připustil James Byrnes, „ale ne tolik, kolik by jich bylo, kdyby naše vzdušné síly dále shazovaly zápalné bomby na japonská města“.³⁶³ Naším účelem tedy nebylo odvrátit „vraždění“, kterým nás někdo druhý ohrožoval, ale takové, kterým ohrožujeme my a které už bylo prováděno. Jak velké zlo, jaký nejvyšší stav nouze ospravedlňoval zápalné útoky na japonská města?

³⁶¹ Winston Churchill, *Triumph and Tragedy*, New York, 1962, s. 639.

³⁶² „The Decision to Use the Atomic Bomb“, *Harper's Magazine* (February 1947), přetištěno in: *The Atomic Bomb: The Great Decision*, ed. Paul R. Baker, New York, 1968, s. 21.

³⁶³ James Byrnes, *Speaking Frankly*, New York, 1947, s. 264.

I kdybychom bojovali ve striktním souladu s válečnou konvencí, pokračování tohoto boje nebylo něčím, co nám někdo vnutil. Mělo to co do činění s našimi válečnými cíli. Vojenský odhad ztrát byl založen nejen na přesvědčení, že Japonci budou bojovat až do posledního muže, ale také na předpokladu, že Američané nepřijmou nic menšího než bezpodmínečnou kapitulaci. Válečné cíle americké vlády vyžadovaly buď invazi na hlavní ostrovy s obrovskými ztrátami na straně amerických i japonských vojáků a s japonskými civilisty chycenými do pastí ve válečných zónách, nebo použití jaderné bomby. Vzhledem k dané volbě mohli odpovědní činitelé dost dobře znovu zvážit ony cíle. Dokonce i když předpokládáme, že bezpodmínečná kapitulace byla morálně žádoucí kvůli charakteru japonského militarismu, mohla být stále morálně nežádoucí kvůli lidským ztrátám, které představovala. Rád bych však předložil silnější argument, než je tento. Případ Japonska se dosti liší od případu Německa, takže bezpodmínečná kapitulace neměla být nikdy vymáhána. Japonští vládcí se angažovali v mnohem běžnějším druhu vojenské expanze a morálně žádoucí bylo to, aby byli poraženi, nikoli aby byli přemoženi a zcela svrženi. Někaká omezení jejich válečné moci by mohla být ospravedlněná, ale jejich domácí autorita byla věcí zájmu jen japonského lidu. Každopádně, pokud zabití milionů (nebo mnoha tisíců) mužů a žen bylo vojensky nutné pro jejich přemožení a svržení, pak bylo morálně nutné – aby nebyli zabiti tito lidé – lpět na něčem menším. Tento argument jsem již jednou předložil (v kapitole 7); tady je další příklad jeho praktické aplikace. Jestliže lidé mají právo, aby nebyli nuceni do boje, pak mají také právo, aby nebyli nuceni k pokračování boje za bod, kdy by válka mohla být

spravedlivě ukončena. Za tímto bodem nemůže být žádný nejvyšší stav nouze, žádné argumenty o vojenské nutnosti, žádné počítání lidských životů jako ceny za něco. Prosazovat válku dál než za tento bod znamená znovu se dopustit zločinu agrese. V létě 1945 vítězní Američané dlužili japonskému lidu pokus o vyjednávání. Použít atomovou bombu, zabít a terorizovat civilisty, aniž by se vůbec o něco takového pokusili, bylo dvojitým zločinem.³⁶⁴

Takové jsou tedy limity říše nutnosti. Utilitářské kalkulace nás mohou donutit porušit pravidla války, stojí-li tváří v tvář nejen porážce, ale také porážce, která zřejmě přinese katastrofu politické komunitě. Takové kalkulace ovšem nemají žádné podobné účinky, když je v sázce jen rychlost nebo rozsah vítězství. Jsou relevantní pouze pro konflikt mezi vítězstvím a dobrým bojem, nikoli pro vnitřní problémy boje samotného. Kdykoli tento konflikt chybí, kalkulace se náhle zastaví díky pravidlům války a právům, která jsou určena na ochranu. Když jsme konfrontováni s těmito právy, nemáme kalkulovat důsledky či zjišťovat relativní rizika nebo počítat pravděpodobné ztráty, ale prostě přestat a nechat to být.

³⁶⁴ Tento případ by byl ještě horší, kdyby byla bomba použita spíše z politických než vojenských důvodů (spíše na Rusy než na Japonce); pokud jde o tento bod, viz pečlivá analýza Martina J. Sherwina, *A World Destroyed: The Atomic Bomb and the Grand Alliance*, New York, 1975.

17. JADERNÉ ZASTRAŠOVÁNÍ

PROBLÉM NEMORÁLNÍCH HROZEB

Truman použil atomovou bombu, aby ukončil válku, která mu ve svých hrůzách připadala nekonečná. A pak, na několik minut nebo hodin v srpnu 1945, se lidé z Hirošimy podrobili válce, která byla ve svých hrůzách nekonečná. „V této poslední velké akci druhé světové války,“ napsal Stimson, „jsme dostali poslední důkaz, že válka je smrt.“³⁶⁵ *Poslední důkaz* je dost nesprávná fráze, protože válka předtím nebyla nikdy taková. V Hirošimě se zrodil nový druh války, a čeho se nám dostalo, byl první záblesk její smrtonosnosti. I když bylo zabito méně lidí než při bombardování Tokia zápalnými bombami, byli zabiti monstrózně snadno. Jedno letadlo, jedna bomba: s takovou zbraní by 350 letadel, která zaútočila na Tokio, doslova vymazalo lidský život z japonských ostrovů. Atomová válka byla skutečně smrt, nerozlišující a totální, a po Hirošimě bylo prvním úkolem politických vůdců zabránit všude jejímu dalšímu opakování.

Prostředkem, který přijali, je slib odvety stejného druhu. Proti hrozbě nemorálního útoku postavili hrozbu nemorální odvety. To je základní forma jaderného odstrašování.

³⁶⁵ „The Decision to Use the Atomic Bomb“, *Harper's Magazine* (únor 1947), přetištěno in: *The Atomic Bomb: The Great Decision*, ed. Paul R. Baker, New York, 1968, s. 21.

Jak v mezinárodním, tak v domácím společenství funguje odstrašování evokováním dramatických představ lidské bolesti. „V hájích *jejich* akademie,“ napsal Edmund Burke o liberálních teoreticích zločinu a trestu, „na konci každé vyhlídky nevidíte nic jiného než popravu oběšením.“³⁶⁶ Tento popis je nelichotivý, neboť Burke věřil, že domácí mír musí spočívat na nějakých jiných základech. Pokud jde ovšem o popravu oběšením, můžeme říci toto: alespoň principiálně jen provinilci potřebují strach, jaký přináší smrt. O teoreticích zastrašování se však musí říci: „V hájích *jejich* akademie na konci každé vyhlídky nevidíte nic jiného než hřibovitý mrak“ – a tento mrak symbolizuje nerozlišující zabíjení, zabíjení nevinných (jako v Hirošimě) v masivním měřítku. Nepochybně hrozba takového vraždění, pokud se jí věří, činí z jaderného útoku zásadně nežádoucí politiku. Zdvojnásobena potenciálním nepřítelem, hrozba produkuje „rovnováhu teroru“. Obě strany jsou tak vyděšené, že žádný další teror není nutný. Je však taková hrozba samotná morálně přípustná?

Je to těžká otázka. V letech po Hirošimě generovala značné množství literatury, která zkoumá vztah mezi jaderným odstrašováním a spravedlivou válkou.³⁶⁷ Byla to většinou díla teologů a filosofů, ale také sem patřily některé práce od stratégů odstrašování; mají obavy z takového terorizujícího činu, stejně jako konvenční vojáci mají obavy ze skutku zabíjení. Nemohu zde procházet

³⁶⁶ Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France*, Everyman's Library, London, 1910, s. 75.

³⁶⁷ Viz např. *Nuclear Weapons and Christian Conscience*, ed. Walter Stein, London, 1917; *Nuclear Weapons and the Conflict of Conscience*, ed. John C. Bennett, New York, 1962; *The Moral Dilemma of Nuclear Weapons*, ed. William Clancy, New York, 1961; *Morality and Modern Warfare*, ed. William J. Nagle, Baltimore, 1960.

tuto literaturu, i když z ní budu volně čerpat. Argumentace proti odstrašování je dost známá. Kdokoli, kdo pevně stojí za rozdílem mezi bojujícími a nebojujícími, musí být zděšen přízrakem evokované destrukce, a to záměrně evokované teorií zastrašování. „Jak může národ žít se svým svědomím,“ ptá se John Bennett, „a vědět, že když přijde na nejhorší, chystá se zabít dvacet milionů dětí v jiném národě?“³⁶⁸ A přesto teď už několik desetiletí žijeme s tímto vědomím a také s naším svědomím. Jak se nám to podařilo? Většina lidí by řekla, že důvodem, proč přijímáme strategii odstrašování, je to, že připravovat se na zabítí, dokonce i vyhrožovat zabitím, není vůbec totéž jako zabití. To skutečně není, ale je to úděsně blízko – jinak by odstrašování „nefungovalo“ – a právě v povaze této blízkosti spočívá morální problém.

Zmíněný problém se často nesprávně popisuje, jako je tomu v následující analogii pro jaderné odstrašování, kterou poprvé předložil Paul Ramsey a která byla od té doby často opakována:³⁶⁹

Předpokládejme, že by o jednom prodlouženém víkendu nebyl na silnicích zabit nebo zmrzačen ani jeden člověk a že důvodem pro pozoruhodné omezení lehkomyšlnosti řidičů by bylo, že by najednou všichni zjistili, že jedou s dítětem přivázaným k přednímu nárazníku! Pak by nebylo vůbec třeba regulovat dopravu, i kdyby se ji podařilo regulovat dokonale, neboť takový systém činí

³⁶⁸ John Bennett, „Moral Urgencies in the Nuclear Context“, in: *Nuclear Weapons and the Conflict of Conscience*, ed. John C. Bennett, New York, 1962, s. 101.

³⁶⁹ Paul Ramsey, *The Just War: Force and Political Responsibility*, New York, 1968, s. 171.

z nevinných lidí přímé objekty útoku a používá je pouze jako prostředky pro omezování řidičů automobilů.

Pochopitelně nikdy nikdo nenavrhl, aby se tímto důmyslným způsobem regulovala doprava, zatímco strategie odstrašování byla přijata a nevystoupil proti ní doslova ani jeden oponent. Takový kontrast by nás měl probrat, abychom zjistili, co je na Ramseyově analogii špatného. Třebaže odstrašování mění americké a ruské civilisty v pouhé prostředky prevence války, činí tak bez toho, aby jakkoli omezovalo kohokoli z nás. Ramsey reprodukuje strategii německých důstojníků během prusko-francouzské války, kteří donutili civilisty, aby jezdili vojenskými vlaky, což mělo odstrašit sabotéry. Na rozdíl od těchto civilistů jsme však rukojmími, kteří vedou normální život. Je to charakter této nové technologie, že můžeme být ohrožováni, aniž bychom byli zajati. Proto se s odstrašováním, které je principiálně natolik děsivé, tak snadno žije. Nemůže být zatraceno za to, že něco dělá se svými rukojmími. Je tak vzdáleno tomu, že by je zabíjelo, dokonce je ani nezraní a nezavře – neobsahuje žádné přímé nebo fyzické porušení jejich práv. Ti kritikové odstrašování, kteří jsou také stoupenci konsekvencialismu, si museli představovat psychickou újmu. Erich Fromm v roce 1960 napsal: „Žít jakkoli dlouho pod stálou hrozbou destrukce vytváří u většiny lidských bytostí určité psychologické účinky – strach, nepřátelství, krutost [...] a výslednou lhostejnost vůči všem hodnotám, kterých si vážíme. Takové podmínky nás proměňují v barbary.“³⁷⁰

³⁷⁰ Erich Fromm, „Explorations into the Unilateral Disarmament Position“, in: *Nuclear Weapons and the Conflict of Conscience*, ed. John C. Bennett, New York, 1962, s. 130.

Nevím však o jakémkoli důkazu, který toto tvrzení či predikci potvrzuje; určitě nejsme většími barbary, než jakými jsme byli v roce 1945. Pravda je, že pro většinu lidí je hrozba destrukce sice konstantní, ale neviditelná a nezaznamenaná. Naučili jsme se s ní běžně žít, jak by Ramseyovy děti, traumatizované se vší pravděpodobností na celý život, nikdy nemohly a jak to rukojmí v konvenčních válkách nikdy nedělali.

Kdyby bylo zastrášování bolestnější, mohli bychom najít jiné prostředky, jak se vyhnout jaderné válce – nebo bychom se jí nemuseli vyhnout. Kdybychom museli udržet miliony lidí pod omezením, abychom udrželi rovnováhu teroru, nebo kdybychom museli zabít miliony lidí (opakovaně), abychom přesvědčili své protivníky o naší důvěryhodnosti, odstrašování by nebylo přijímatelné nadlouho.³⁷¹ Tato strategie funguje, protože je snadná. Skutečně je snadná ve dvojím smyslu: nejenže neprovádíme druhým lidem nic, také nevěříme, že budeme někdy muset něco provést. Tajemství jaderného odstrašování spočívá v tom, že je to jakýsi druh blafování. Možná blafoujeme pouze sami sebe, když odmítáme uznat skutečné hrůzy ošidné a dočasné rovnováhy. Ovšem žádný výklad naší zkušenosti není přesný, pokud neuznáme, že bytí je potenciál odstrašování příšerný, bylo až doposud nekrvavou strategií.

Pokud jde o důsledky, pak odstrašování a masová vražda jsou si na hony vzdálené. Jejich blízkost je otázkou morálního postoje a úmyslu. Ramseyova analogie je zase vedle. Jeho děti nejsou ve skutečnosti „přímými objekty útoku“, neboť ať už se o prodlouženém víkendů stane

³⁷¹ Možný scénář viz román *Fail-Safe* od Eugena Burdicka a Harveye Wheelera (New York, 1962).

cokoli, nikdo se úmyslně nepustí do toho, aby je zabíjel. Odstrašování však závisí na ochotě to učinit. Je to, jako by stát chtěl zabránit vraždám tím, že bude vyhrožovat, že zabije rodinu a přátele každého vraha – domácí verze politiky „masivní odplaty“. Jistěže by to byla odporná politika. Neobdivovali bychom policisty, kteří to navrhli, nebo ty, kteří přísahali, že to budou provádět, i když ve skutečnosti nikdy nikoho nezabili. Nechci říkat, že takoví lidé by se nutně proměnili v barbary; mohli by mít dost dobře zvýšenou citlivost na to, jak strašná vražda je, a zvýšenou touhu jí zabránit; mohli by mít averzi k práci, kterou přísahali, že budou dělat, a vroucně doufat, že ji nebudou muset nikdy dělat. Nicméně tato záležitost je nemorální. Nemorálnost spočívá v samotné hrozbě, ne v jejich přítomných nebo dokonce v jejich pravděpodobných důsledcích. Podobné je to s jaderným odstrašováním: starosti by nám měl dělat náš vlastní úmysl a potenciální (neboť nejsou žádné skutečné) oběti tohoto úmyslu. Tady Ramsey nadnesl případ velice dobře: „Když je špatné něco udělat, je špatné tím hrozit, jestliže ‚hrozit‘ znamená ‚mít v úmyslu udělat‘. [...] Pokud je válka proti obyvatelstvu vraždou, pak jsou i hrozby proti tomuto obyvatelstvu vražedné.“³⁷² Zabít miliony nevinných lidí je nepochybně horší než hrozit jim zabitím. Je také pravda, že je nikdo nechce zabít, a může být dost dobře pravda, že to nikdo ani neočekává. Nicméně máme v úmyslu je zabít za určitých okolností. To je proklamovaná politika naší vlády – a tisíce mužů, vycvičených v technice masového ničení a v okamžité poslušnosti, jsou připraveny, aby to mohly provést. Z perspektivy

³⁷² Paul Ramsey, „A Political Ethics Context for Strategic Thinking“, in: *Strategic Thinking and Its Moral Implications*, ed. Morton A. Kaplan, Chicago, 1973, s. 134–135.

morálky je tato připravenost vším. Můžeme ji převést do stupňů nebezpečí, vysokého a nízkého, a dělat si starosti s rizikem, jaké uvalujeme na nevinné lidi, ale toto riziko závisí na připravenosti. Co zavrhuje u naší vlastní vlády stejně jako u policie v mé domácí analogii, je závazek k vraždění.³⁷³

Zpochybnit lze ovšem i tuto analogii. Těmito bizarními a nelidskými způsoby nebráníme vraždám o nic víc, než jak regulujeme dopravu. Ovšem děláme to, abychom odradili nebo se snažili odradit své jaderné protivníky. Možná je odstrašování odlišné vzhledem k nebezpečí, jemuž se zastánci odstrašování chtějí vyhnout, jak sami tvrdí. Úmrtí v dopravě a příležitostné vraždy, jakkoli je odsuzujeme, neohrožují naše společné svobody či naše kolektivní přežití. Odstrašování, jak nám bylo sděleno, nás střeží před dvojitým nebezpečím: zaprvé před jaderným vydíráním a zahraniční nadvládou a zadruhé před jaderným zničením. Tyto dva důvody jdou ruku v ruce, neboť kdybychom se nebáli vydírání, mohli bychom přijmout politiku appeasementu nebo kapitulace a tím zabránit zničení. Teorie odstrašování byla vypracována na vrcholu studené války mezi Spojenými státy a Sovětským svazem

³⁷³ Byl by nějaký rozdíl, kdyby byl tento závazek nějak mechanicky zabezpečený? Předpokládejme, že jsme nastavili počítač, který by automaticky odpovéděl na jakýkoli útok nepřítele vypuštěním našich raket. Pak bychom informovali své potenciální nepřátele, že pokud zaútočí na naše města, budou napadena jejich města. Mohli bychom říci, že za oba útoky nesou odpovědnost oni, neboť v intervalu mezi těmito dvěma útoky by nebylo na naší straně žádné žádné politické rozhodnutí ani žádný svévolný čin. Nechci komentovat možnou efektivitu (nebo nebezpečí) takového uspořádání. Ovšem stojí za to trvat na tom, že by to nevyřešilo morální problém. Lidé, kteří navrhli takový počítačový program, nebo političtí vůdci, kteří jim nařídili, aby to provedli, by nesli odpovědnost za druhý útok, neboť by ho naplánovali a zařídili a jejich úmyslem bylo, aby se stal (za určitých okolností).

a ti, kteří ji vypracovali, se zabývali především politickým využitím násilí – což není relevantní ani v analogii s dopravou nebo s policií. V základu této americké doktríny tak trochu vykukuje určitá verze hesla „Raději mrtvý než rudý“ (neznám ruskou obdobu). Teď už to není uvěřitelné heslo; je těžké si představit, že před expanzí sovětské moci se skutečně dávala přednost jadernému holocaustu. Odstrašování bylo přitažlivé, protože se zdálo, že dokáže zabránit obojímu.

Nemusíme setrvávat u povahy sovětského režimu, abychom si uvědomili klady tohoto argumentu. Teorie odstrašování nezávisí na názoru na stalinismus coby velké zlo (třebaže je to velice přijatelný názor), stejně jako můj argument o strategickém bombardování závisel na tvrzení o zlech nacismu. Vyžaduje jen, abychom viděli, že appeasement nebo kapitulace obsahuje ztrátu hodnot stěžejních pro naši existenci v rámci nezávislého národního státu. Není totiž únosné, aby pokroky v technologii vydaly náš národ – nebo kterýkoli národ – na milost a nemilost velké moci, která chce ohrozit svět nebo vtisknout někomu svou autoritu zvenčí ve stínu implicitní hrozby. Tento případ se velice liší od případu, k němuž běžně dochází ve válce, kde *naše* dodržování válečné konvence nás staví – nebo by nás stavělo – do nevýhody tváří v tvář *jim*. Nevýhody tohoto druhu jsou totiž částečné a relativní; vždycky jsou dostupná různá protiopatření a kompenzační kroky. Ovšem v případě jaderného útoku je nevýhoda absolutní. Proti nepříteli, který je aktuálně ochoten použít tuto bombu, je sebeobrana nemožná, a pak dává smysl říci, že jediným kompenzujícím krokem je (nemorální) hrozba reagovat stejně. Žádná země, která je schopná pronést takovou hrozbu, ji pravděpodobně

neodmítne uskutečnit. Nebude tolerováno to, co nelze tolerovat. Proto každý stát, který je konfrontován s jaderným protivníkem (je jen malý rozdíl, jaký je vztah obou protivníků nebo jaké ideologické formy zastávají) a který dokáže vyvinout svou vlastní bombu, tak pravděpodobně učiní, neboť hledá bezpečí v rovnováze teroru.³⁷⁴ Vzájemné odzbrojení by bylo pochopitelně preferovanější alternativou, ale to je alternativa dostupná jen dvěma státům, které spolu úzce spolupracují, zatímco odstrašování je pravděpodobná volba pouze pro jeden z nich. Budou si dělat starosti s tím, jak je druhá strana připravená zaútočit; každý z nich přijme vlastní závazek, jak se postavit na odpor, a uvědomí si, že největším nebezpečím takové konfrontace nebude porážka jedné či druhé strany, ale totální zničení obou – a možná také všech ostatních. To je de facto nebezpečí, kterému čelí lidstvo od roku 1945, a naše chápání jaderného odstrašování musí být propracováno s ohledem na jeho rozsah a bezprostřední blízkost. Nejvyšší stav nouze se stal permanentní podmínkou. Odstrašování je způsob, jak se s takovou podmínkou vyrovnat, a i když je to špatný způsob, dost dobře možná neexistuje žádný jiný, který je praktický ve světě suverénních a podezřelých států. Hrozíme zlem, abychom se ho nedopustili, a jeho provedení by bylo tak strašné, že v porovnání s tím se hrozba jeví jako morálně obhajitelná.

³⁷⁴ To je evidentně ponurá logika šíření jaderných zbraní. Co se morální otázky týče, každá nová rovnováha teroru vytvořená šířením jaderných zbraní je přesně jako ta první, oprávněná (nebo ne) stejným způsobem. Ale vytvoření regionálních rovnováh může dost dobře mít obecné důsledky na stabilitu rovnováhy velkých mocností, což přináší nové morální úvahy, které zde nemohu rozvíjet.

OMEZENÁ JADERNÁ VÁLKA

Kdyby byla tato bomba někdy použita, odstrašování by zkrachovalo. Je to rys masivní odplaty, že zatímco je nebo může být nějaký racionální účel ve hrozbě odplatou, nemohl by být žádný při jejím uskutečnění. Kdyby naše „blafování“ bylo někdy použito a naše obydlená centra najednou napadena, výsledná válka by nemohla být (v žádném běžném smyslu slova) *vyhraná*. Mohli bychom jen stáhnout naše nepřátele za námi do propasti. Použití naší odstrašovací kapacity by bylo činem čiré destrukce. Z tohoto důvodu se vždycky zdálo, že masivní odplata, pokud není doslova nemyslitelná, je neproveditelná, což je zdrojem značné úzkosti pro vojenské strategy. Tvrdí, že odstrašování funguje jen tehdy, jestliže každá strana věří, že druhá strana by mohla svou hrozbu opravdu uskutečnit. Avšak uskutečnila by ji? George Kennan před časem přišel s nepochybně morální odpovědí.³⁷⁵

Předpokládejme, že by přišel jaderný útok nějakého druhu na tuto zemi a byly by zabity a zraněny miliony lidí. Dále předpokládejme, že bychom měli možnost odvety proti městským centrům země, která nás napadla. Chtěli byste to udělat? Já bych nechtěl. [...] Nechovám žádné sympatie k člověku, který v jaderném útoku požaduje oko za oko.

Humánní postoj, byť takový, který by se měl pravděpodobně spíše šeptat než zveřejňovat, má-li se dodržet rovnováha teroru. Takový argument by však mohl vypadat

³⁷⁵ George Urban, „A Conversation with George F. Kennan“, 47 *Encounter* 3:37 (září 1976).

docela jinak, kdyby se původní útok nebo plánovaná odvěta vyhnuly městům a lidem. Kdyby byla možná omezená jaderná válka, byla by také neproveditelná? A nemohla by pak být znovu nastolena rovnováha teroru na základě hrozeb, které nejsou ani nemorální, ani nepřesvědčivé?

Během krátkého časového období na konci padesátých let a začátkem šedesátých let minulého století se na tyto otázky odpovídalo s mimořádnou výbavou strategických argumentů a spekulací, které se významně překrývaly s moralizující literaturou, o níž jsem psal už dříve.³⁷⁶ Debata mezi strategy se totiž soustředila na pokus (třebaže to málokdy bylo explicitně řečeno) začlenit jadernou válku do struktury válečné konvence, použít argument pro spravedlnost, jako by tento druh konfliktu byl jako každý jiný. Zmíněný pokus obsahoval zaprvé obhajobu použití taktických jaderných zbraní na odstranění, a pokud toto nevyjde, na zabránění konvenčním nebo malým jaderným útokům, a zadruhé vývoj strategie „síly proti“ namířené na vojenská zařízení nepřítele a také na hlavní ekonomické cíle (ale ne na celá města). Tyto dva body měly podobný účel. Dodržením slibu omezené jaderné války umožnily představit si skutečné vedení takové války, umožnily představit si *vítězství* v takové válce, a tudíž posílily záměr, který spočíval za hrozbou odstrašování. Transformovaly „blafování“ do přijatelné volby.

Až do konce padesátých let minulého století měli lidé většinou tendenci pokládat jadernou bombu a její termonukleární následníky za zakázané zbraně. Prezentovaly se jako analogie s jedovatým plynem, i když zákaz jejich

³⁷⁶ Přehled a kritika této literatury viz Philip Green, *Deadly Logic: The Theory of Nuclear Deterrence*, Columbus, Ohio, 1966.

užití nebyl nikdy právně ustanoven. „Zakažte tuto bombu“ byla politika každého a odstrašování bylo prostě praktickým způsobem prosazování tohoto zákazu. Nyní však stratégové navrhli (správně), že zásadní rozdíl v teorii a praxi války není mezi zakázanými a přijatelnými zbraněmi, ale mezi zakázanými a přijatelnými cíli. Masivní odplata byla pro uvažování bolestná a obtížná, protože byla vymodelovaná na Hirošimě; lidé, které jsme plánovali zabít, byli nevinní, vojensky se neúčastnili, zbraně, kterými jejich vůdci strašili, byly od nich daleko a byly jim lhostejné. Tato námitka by ovšem zmizela, kdybychom mohli odstrašit své protivníky hrozbou omezené a morálně přijatelné destrukce. Skutečně by mohla zmizet tak úplně, že by to svádělo k tomu, že bychom opustili odstrašování a spustili destrukci, kdykoli by se zdálo, že je to pro nás výhodné. To byla určitě tendence mnoha strategických argumentů a několik autorů vylíčil poměrně libivé obrazy omezené jaderné války. Henrymu Kissingerovi se líbila válka na moři – nejlepší druh války, protože na moři nikdo nežije. „Vhodnou analogií [...] není tradiční válčení na zemi, ale námořní strategie, v níž by soběstačné [vysoce mobilní] jednotky s velkou palebnou silou postupně získaly navrch zničením nepřátelských protějšků, aniž by fyzicky okupovaly území nebo ustanovily frontovou linii.“³⁷⁷ Jediným problémem je, že Kissinger si představoval vedení války tak, jak probíhala válka v Evropě.³⁷⁸

³⁷⁷ Henry Kissinger, *Nuclear Weapons and Foreign Policy*, New York, 1957, s. 180.

³⁷⁸ Kissinger později ustoupil od těchto názorů, takže vypadly ze strategických debat. Ovšem tento obraz omezené jaderné války byl propracován v syrových detailech v románu Joe Haldemana (*The Forever War*, New York, 1974), kde boje neprobíhají na moři, ale ve vesmírném prostoru. Mnohé strategické spekulace padesátých a šedesátých let minulého století skončily jako

Taktické válčení a války s protiúderem vyhovují formálním požadavkům *jus in bello*, čehož se nadšeně chopili určití morální teoretikové. To však neznamená, že to dává morální smysl. Zbývá možnost, že nová technologie války prostě nezapadne a nemůže být vytvořena tak, aby zapadla do starých limitů. Toto tvrzení lze obhajovat dvěma různými způsoby. První představuje argument, že souběžná zkáza, která je pravděpodobně způsobena dokonce i „legitimním“ užitím jaderných zbraní, je tak velká, že by porušila oba limity proporcionality určené teorií války: počet lidí zabitých ve válce jako celek by nebyl vyžadován cíli této války, zejména vzhledem k tomu, že mrtví by zahrnovali mnohé, jestli ne většinu lidí, na jejichž obranu byla válka vedena; a počet lidí zabitých v individuálních akcích by byl disproporční (v doktríně dvojího efektu) vůči hodnotě vojenských cílů, které by byly přímo napadeny. „Disproporce mezi cenou takových projevů agrese a výsledky, jichž by mohly dosáhnout,“ napsal Raymond Aron, když přemýšlel o omezené jaderné válce v Evropě, „by byla kolosální.“³⁷⁹ Byla by kolosální, dokonce i kdyby byly skutečně dodržovány formální limity ohledně cílů. Druhý argument proti omezené jaderné válce ovšem zní, že tyto limity by téměř jistě nebyly dodržovány.

V tomto bodě se můžeme samozřejmě jen dohadovat o možné podobě a průběhu bitev; neexistuje žádná historická studie. Ani moralisté, ani stratégové se nemohou odvolat k příkladům a namísto toho navrhnou scénáře. Scéna je prázdná; můžeme ji vyplňovat různě a není nemožné představit si, že limity by mohly být dodržovány dokonce

vědecko-fantastická literatura. Znamená to, že stratégové měli přílišnou představivost, nebo že autoři sci-fi jí mají příliš málo?

³⁷⁹ Raymond Aron, *On War*, překl. Terence Kilmartin, New York, 1968, s. 138.

i poté, když by v bitvě byly použity jaderné zbraně. Vidina, že by byly dodržovány a že válka by se časem rozšířila, je tak děsivá pro ty země, na jejichž půdě by se takové války pravděpodobně vedly, že se všeobecně postavily proti novým strategiím a namísto toho trvaly na hrozbě masivní odplatou. Jak napsal André Beaufre: „Evropané by raději riskovali všeobecnou válku ve snaze vyhnout se konfliktu, než aby se Evropa stala dějištěm operací omezené války.“³⁸⁰ Pravda ovšem je, že rizika eskalace budou velká, ať jsou přijaty jakékoli limity, prostě proto, že destruktivní síla použitých zbraní je obrovská. Nebo spíše existují dvě možnosti: buď budou jaderné zbraně udržovány na tak nízkých úrovních ničivosti, že se nebudou nějak výrazně lišit od konvenčních výbušnin a nebudou mít větší vojenské využití než ony, a v tom případě není vůbec důvod je používat; nebo právě jejich použití vymaže z povrchu zemského rozdíl mezi cíli. Jakmile se bomba zaměří na vojenský cíl, ale jako vedlejší efekt zničí celé město, logika zastrahování bude po druhé straně vyžadovat, aby zamířila na město (pro záchranu vlastní vážnosti a kredibility). Nutně neplatí, že z každé války se stane totální válka, ale nebezpečí eskalace je tak velké, že zabraňuje prvnímu užití jaderných zbraní – s výjimkou toho, kdo chce zažít jejich konečné použití. „Kdo by kdy spustil takové nepřátelské akce,“ ptá se Aron, „pokud není pevně odhodlaný trvat na trpkém konci?“³⁸¹ Takové odhodlání si však nelze představit u rozumné lidské bytosti, natož u politického lídra, který nese odpovědnost za bezpečí vlastního lidu; neznamenaloby to nic jiného než národní sebevraždu.

³⁸⁰ Viz „Warfare, Conduct of“, in: *Encyclopaedia Britannica*, 15. vyd., Chicago, 1975, *Macropaedia*, sv. 19, s. 509.

³⁸¹ Raymond Aron, *On War*, překl. Terence Kilmartin, New York, 1968, s. 138.

Zdá se, že tyto dva faktory, rozsah i omezené destrukce a nebezpečí eskalace, vylučují jakýkoli druh jaderné války mezi velkými mocnostmi. Zřejmě také vyloučily konvenční války ve velkém měřítku, včetně konkrétní konvenční války, o kterou se zajímali stratégové z padesátých a šedesátých let minulého století: ruské invaze do západní Evropy. „Pohled na velkou sovětskou polní armádu, jak se probíjí přes hranice do západní Evropy v naději a v očekávání, že proti ní nebudou použity jaderné zbraně – čímž vystavuje sebe samu a celý Sovětský svaz totálnímu riziku, zatímco volbu zbraní nechává na nás –, by sotva stál za úvahu.“³⁸² Důležité je zdůraznit, že překážka spočívá v totálnosti takového rizika: nikoli v možnosti toho, co stratégové nazvali „flexibilní odpovědí“, pěkně přizpůsobenou rozsahu útoku, ale v tvrdé realitě nejhorší hrůzy, kdyby taková úprava selhala. Může to dost dobře být tak, že by „flexibilní odpověď“ posílila hodnotu odstrašení protivníkovy populace tak, že by umožnila dosáhnout tohoto konečného bodu „snadnými“ kroky, ale je také a významněji pravda, že jsme ještě nikdy nezačali eskalovat, a není pravděpodobné, že s tím začneme kvůli tomu, co leží na konci. Odtud trvání na odstrašení populace protivníka a odtud také virtuální konec strategické debaty, která se vytratila uprostřed šedesátých let minulého století. Domnívám se, že v tomto bodě je zřejmé, že vzhledem k existenci velkého množství jaderných zbraní a k jejich relativní nezranitelnosti, a nedojde-li k zásadním technologickým průlomům, *jakákoli představitelná strategie* pravděpodobně odradí od „centrální války“ mezi velkými mocnostmi. Stratégové nám pomohli toto pochopit, ale jakmile jsme to pochopili,

³⁸² Bernard Brodie, *War and Politics*, New York, 1973, s. 404 (zvýraznění autor).

začalo být nadbytečné přijmout jakoukoli z jejich strategií, nebo alespoň kteroukoli konkrétní z nich. Dál tedy žijeme s paradoxem, který předcházal této debatě: jaderné zbraně jsou politicky a vojensky nepoužitelné jen proto a do té míry, jak můžeme přijatelně hrozit jejich použitím nějakým definitivním způsobem. A činit hrozby takového druhu je nemorální.

Argument Paula Ramseye

Než se rozhodnu (nebo odmítnu) žít s tímto paradoxem, chci trochu podrobněji zvážit práci protestantského teologa Paula Ramseye, který mnoho let tvrdil, že existuje ospravedlnitelná odstrašovací strategie. Od počátku morálních a strategických debat byl Ramsey ostrým oponentem zastánců odstrašování vůči městům nepřítelů a také těch jeho kritiků, kteří se domnívají, že to je jediná forma odstrašování, a tudíž volí jaderné odzbrojení. Ramsey zavrhoval obě tyto skupiny kvůli tomu, že jejich myšlení vyžadovalo buď všechno, nebo nic: buď totální a nemorální destrukci, nebo jakýsi druh „pacifistické“ netečnosti. Argumentuje, že tato dvojitá perspektiva se přizpůsobuje tradičnímu americkému pohledu na válku jako na konflikt s nasazením všech sil, kterému je třeba se vyhnout, kdykoli je to možné. Domnívám se, že Ramsey sám je protestantský voják s jinou tradicí; chtěl by, aby se Američané připravili na dlouhý a trvalý boj se silami zla.³⁸³

³⁸³ Velké množství Ramseyových článků, přednášek a krátkých pojednání je shromážděno v jeho knize *The Just War: Force and Political Responsibility*, New York, 1968; viz také jeho dřívější práci *War and the Christian Conscience: How Shall Modern War Be Justly Conducted?* Durham, 1961.

Pokud má tedy existovat ospravedlnitelná odstrašovací strategie, musí existovat ospravedlnitelná forma jaderné války a Ramsey pečlivě zkoumá „ten případ, aby spravedlivá válka byla možná“ v moderní době. Živě a informovaně se zajímá o strategické debaty; v různých dobách obhajoval užití taktických jaderných zbraní proti invazním armádám a strategických zbraní proti jaderným zařízením, konvenčním vojenským základnám a izolovaným ekonomickým cílům. Dokonce tyto cíle jsou jen „podmíněně“ přípustné, neboť pravidlo proporcionality by se muselo použít v každém případě, a Ramsey nevěří, že standardy tohoto pravidla budou vždy naplněny. Podobně jako každý (nebo téměř každý), kdo píše o těchto otázkách, není nijak nadšený z jaderného konfliktu; jeho hlavním zájmem je odstrašování. Potřebuje však alespoň možnost legitimního válčení, pokud chce udržet zastrašující pozici, aniž by činil nemorální hrozby. To je jeho hlavní cíl a snaha dosáhnout tohoto cíle ho přivádí k vysoce sofistickované aplikaci teorie spravedlivé války na problémy jaderné strategie. V nejlepší smyslu slova se Ramsey zabývá skutečnostmi světa. Ony skutečnosti se však v tomto případě dají jen těžko řešit, a když se jimi zabývá, je to příliš složité a příliš křivolaké, než aby to přineslo přijatelný výklad našich morálních soudů. Znásobuje rozdíly jako ptolemaický astronom se svými epicykly a dost se přibližuje tomu, co G. E. M. Anscombeová nazvala „dvojitým myšlením o dvojitým efektu“.³⁸⁴ Jeho práce je ovšem důležitá; naznačuje vnější limity spravedlivé války a nebezpečí při snahách rozšířit tyto limity.

³⁸⁴ G. E. M. Anscombe, „War and Murder“, in: *Nuclear Weapons and Christian Conscience*, ed. Walter Stein, London, 1963, s. 57.

Ramseyovo ústřední tvrzení zní, že je možné zabránit jadernému útoku, aniž by se vyhrožovalo reakcí, že budou bombardována města. Je přesvědčen, že „vedlejší škody na civilistech, které by vyplynuly z odvetného válčení v jeho maximální formě“, by dostačovaly pro odrazení potenciálních agresorů.³⁸⁵ Vzhledem k tomu, že mrtví civilisté v takové válce by byli nahodilými oběťmi legitimních vojenských úderů, hrozba odvetného válčení spolu s vedlejšími škodami je také morálně nadřazená odstrašování v jeho současné formě. Ti lidé, které hodláme (za určitých okolností) zavraždit, nejsou rukojmími. Stejně tak neplánujeme jejich smrt; jen upozorňujeme své možné nepřátele na nevyhnutelné důsledky dokonce i takové války, která se vede spravedlivě – což je, jak bychom mohli upřímně říci, kdybychom přijali Ramseyův návrh, jediný druh války, kterou jsme ochotni vést. Vedlejší škody jsou prostě slibným rysem jaderného válčení; neslouží žádnému vojenskému účelu a my bychom se jim vyhnuli, kdybychom mohli, i když je evidentně dobrá věc, že nemůžeme. A vzhledem k tomu, že vyhlídka na takové škody je ospravedlnitelná, je také ospravedlnitelné vybavit si onu vyhlídku tady a teď kvůli jejím zastrahujícím účinkům.

S takovou argumentací jsou ovšem spojeny dva problémy. Zaprvé, nebezpečí vedlejších škod pravděpodobně nezafunguje odstrašujícím způsobem, pokud očekávané škody nejsou zásadně neproporcionální vůči cílům války nebo hodnotě toho či onoho vojenského cíle. Proto je Ramsey nucen argumentovat, že „hrozba něčeho neproporcionálního není vždycky neproporcionální hrozba“.³⁸⁶

³⁸⁵ Paul Ramsey, *The Just War: Force and Political Responsibility*, New York, 1968, s. 252; viz také s. 320.

³⁸⁶ Tamtéž, s. 303.

Znamená to následující: proporcionalita v konfliktu je měřena (řekněme) vzhledem k hodnotě konkrétní raketové základny, zatímco proporcionalita odstrašování se měří vzhledem k hodnotě světového míru. Takže škody nemusí být ospravedlnitelné ve vyhlídce (v doktríně dvojího efektu), a přesto hrozba takových škod může být stále morálně přípustná. Možná je tento argument správný, ale měl bych zdůraznit, že jeho výsledek má zneplatnit pravidlo proporcionality. Neexistuje žádný limit na počet lidí, jejichž život můžeme ohrozit, pokud mají být tato úmrtí způsobena jako „vedlejší“ a ne být přímým cílem. Jak jsme viděli již dříve, jakmile je idea proporcionality trochu propracovaná, má tendenci se vytratit. A pak celé břemeno Ramseyovy argumentace spočívá na ideji nepřímé smrti. To je skutečně důležitá idea, ústřední pro povolení a omezení konvenční války. Její postavení je však tady podkopáno tím, že Ramsey tak silně spoléhá na úmrtí, která údajně nemá v úmyslu. Chce, stejně jako jiní teoretikové odstrašování, zabránit jadernému útoku tím, že hrozí, že zabije velice velké množství nevinných civilistů, ale na rozdíl od jiných teoretiků odstrašování čeká, že zabije tyto lidi, aniž by na ně mířil. To může být otázka jistého morálního významu, ale nezdá se dost významná, aby sloužila jako základní kámen ospravedlnitelného zastrahování. Kdyby odvetné válčení nemělo žádné vedlejší důsledky, nebo mělo menší a kontrolovatelné důsledky, pak by v Ramseyově strategii nemohlo hrát žádnou roli. Vzhledem k důsledkům, které skutečně má, a vzhledem k ústřední roli, kterou hraje, slovo „vedlejší“ zřejmě ztratilo mnoho ze svého významu. Kdokoli navrhuje takovou strategii, musí přijmout morální odpovědnost za důsledky, na nichž je tak radikálně závislý.

Prozatím jsme ovšem neviděli celý Ramseyův návrh, protože on se nezastavuje před nejtěžšími otázkami. Co když ani pravděpodobné vedlejší škody při spravedlivé jaderné válce nejsou dost velké, aby odradily eventuálního agresora? Co když tento agresor pohrozí protiútokem na města? Kapitulace by se nedala tolerovat, a přesto nemůžeme my sami hrozit v odvetu masovou vraždou. Naštěstí (znovu) nemusíme. „Nemusíme [...] hrozit, že v případě útoku použijeme jaderné zbraně,“ píše Bernard Brodie. „Nemusíme hrozit ničím. Docela postačuje to, že tam jsou.“³⁸⁷ Stejně tak to je, podle Ramseye, s útokem proti městu: pouhé vlastnění jaderných zbraní vytváří implicitní hrozbu, kterou vlastně nikdo nemusí vyslovit. Jestliže nemorálnost spočívá ve vyslovení této hrozby, pak se jí lze v praxi vyhnout, i když se možná divíme, jak je toto řešení snadné. Ramsey píše, že jaderné zbraně mají určitou inherentní mnohoznačnost: „Mohou být použity buď proti strategickým silám, nebo proti centrům populace,“ což znamená, že „bez ohledu na záměr z nich nelze sejmout jejich schopnost odstrašovat. [...] Bez ohledu na to, jak často prohlašujeme – a docela upřímně prohlašujeme –, že našimi cíli jsou nepřátelské síly, nepřítel si nemůže být nikdy tak docela jist, že ve víru nebo mlze války nemohou být zničena jeho města.“³⁸⁸ Takže vlastnit konvenční zbraně je jak nevinné, tak mnohoznačné, přesně jak uvádí Ramsey. Fakt, že držím meč nebo pušku, neznamená, že je použiju proti nevinným lidem, i když proti nim je to docela efektivní; má to stejné „dvojí užití“, jaké Ramsey objevil u jaderných zbraní. Jaderná bomba

je ovšem jiná. Svým způsobem, jak řekl Beaufre, není vůbec určena pro válku.³⁸⁹ Je zkonstruována tak, aby zabila celé populace, a její odstrašovací hodnota na tomto faktu závisí (ať jde o zabíjení přímé nebo nepřímé). Slouží tomu účelu, že zabraňuje válce jen díky implicitní hrozbě, která se v ní skrývá, a my ji právě za tímto účelem vlastníme. A lidé jsou odpovědní za hrozby, se kterými žijí, i když je neříkají nahlas.

Ramsey odhodlaně pokračuje. Možná pouhé vlastnictví jaderných zbraní nebude stačit na odstrašení nějakého nerozumného agresora. Pak navrhuje, že musíme rozlišovat „mezi zdáním a skutečností [...], kam až jsme odhodláni zajít ohledně měst. [...] V tom případě by se mělo pěstovat jen zdání.“³⁹⁰ Nejsem si tak přesně jist, co to znamená, a zdá se, že Ramsey (projednou) váhá to sdělit, ale předpokládám, že nám to dovoluje naznačit masivní odplatu, aniž bychom ji vlastně plánovali nebo měli vůbec v úmyslu ji provést. Tak je nám nabídnuto, abychom pokračovali ve zvyšování morálního nebezpečí, s nímž jsou spojeny čtyři body: vyslovená vyhlídka na vedlejší (a neproporcionální) ztráty na civilistech; implicitní hrozba útoků proti městům; „pěstované“ zdání závazku provést útoky na města; skutečný závazek. To mohou dost dobře být odlišné body v tom smyslu, že si dokážeme představit politiku soustředěnou kolem každého z nich, a takové politiky by se odlišovaly. Mám ovšem sklon k pochybám, že tyto rozdíly něco změní. Vyloučit poslední z morálních důvodů a přitom ponechat první tři může jen vést

³⁸⁷ Bernard Brodie, *War and Politics*, New York, 1973, s. 404.

³⁸⁸ Paul Ramsey, *The Just War: Force and Political Responsibility*, New York, 1968, s. 253 (zvýraznění autor); viz také s. 328.

³⁸⁹ „Warfare, Conduct of“, in: *Encyclopaedia Britannica*, 15. vyd., Chicago, 1975, *Macropaedia*, sv. 19, s. 568.

³⁹⁰ Paul Ramsey, *The Just War: Force and Political Responsibility*, New York, 1968, s. 254; viz také s. 333n.

lidi k pesimismu ohledně vlastních morálních principů. Ramsey cílí na pročištění našich úmyslů, aniž by zakázal ty politické strategie, které považuje za nezbytné (a které v současných podmínkách možná nezbytné jsou), aby se zabránilo válkám a dobývání. Nevyhnutelná pravda ovšem je, že všechny tyto politické strategie jsou postaveny na v podstatě nemorálních hrozbách. Pokud se nevzdáme jaderného odstrašování, nemůžeme se vzdát takových hrozeb, a je nejlepší, když přímo přiznáme, co to vlastně děláme.

Skutečná mnohoznačnost jaderného zastrášení spočívá v tom, že nikdo včetně nás si nemůže být jist, že vůbec někdy uskutečníme ty hrozby, které používáme. Svým způsobem děláme vlastně jen to, že „pěstujeme zdání“. Snažíme se o věrohodnost, ale co údajně plánujeme a zamýšlíme, zůstává neuvěřitelné. Jak jsem již uvedl, pomáhá to učinit zastrášení psychologicky snesitelným a z morálního hlediska je možná odstrašovací postoj nepatrně lepší. Současně je však důvodem pro naše váhání a pochybnosti monstrózní nemorálnost, o níž naše politická strategie uvažuje, nemorálnost, o níž nemůžeme nikdy doufat, že se bude slučovat s naším chápáním spravedlnosti ve válce. Jaderné zbraně ničí teorii spravedlivé války. Jsou první z technologických inovací lidstva, které prostě nelze zahrnout do známého morálního světa. Nebo spíše naše známé pojetí *jus in bello* vyžaduje, abychom zavrhli dokonce i hrozbu toho, že je použijeme. A přesto existují jiná pojetí, také známá, která souvisí s agresí a právem na sebeobranu, jež se zdají vyžadovat přesně takovou hrozbu. Tak se znepokojeně posunujeme mimo limity spravedlnosti pro spásu spravedlnosti (a míru).

Podle Ramseye je toto nebezpečný posun, neboť pokud „začneme být přesvědčeni, že v otázce odstrašení je řada věcí zlých, což není“, pak, nevidíme-li způsob, jak se vyhnout zlu, „nedáváme mu žádné limity“.³⁹¹ Opět je tento argument správný vzhledem ke konvenčnímu válčení; zachycuje ústřední chybu toho, co jsem nazval doktrínou „válka je peklo“. V případě jaderného válčení je však přesvědčivý, jen když můžeme popsat přijatelné a morálně významné limity, což Ramsey neprovedl; stejně tak to nedokázali provést stratégové „flexibilní odpovědi“. Všechny jejich argumenty závisejí na naprostém zlu protiútoků na města. Předstírat, že tomu tak není, s sebou přináší vlastní nebezpečí. Narýsovat bezvýznamné čáry, udržet formální kategorie dvojího efektu, vedlejších škod, imunity nebojujících atd., když zůstává tak málo morálního obsahu, znamená zničit argument pro spravedlnost jako celek a učinit ho podezřelým dokonce i v těch oblastech vojenského života, k nimž vhodně přísluší. A tyto oblasti jsou široké. Jaderné odstrašování vyznačuje jejich vnější limity a nutí nás přemýšlet o válkách, které nemohou být nikdy vedeny. Uvnitř těchto limitů jsou války, které mohou, budou a možná by měl být vedeny, a pro ně platí stará pravidla v plné síle. Strašidlo jaderného holokaustu nás nevyzývá, abychom jednali špatně v konvenčních válkách. Možná je v tom skutečně také odstrašování; je těžké si představit opakování Drážďan nebo Tokia v konvenční válce mezi jadernými mocnostmi. Ničení v takovém rozsahu by totiž svádělo k jaderné odpovědi a k drastické a nepřijatelné eskalaci boje.

³⁹¹ Tamtéž, s. 364. Ramsey parafrázuje kritiku pacifismu Anscombeové; viz „War and Murder“, in: *Nuclear Weapons and Christian Conscience*, ed. Walter Stein, London, 1963, s. 56.

Jaderná válka je a zůstane morálně nepřijatelná a neexistuje žádný případ pro její rehabilitaci. Vzhledem k tomu, že je nepřijatelná, musíme hledat způsoby, jak jí zabránit, a protože zastrašování je špatný způsob, je třeba hledat něco jiného. Není mým cílem, abych zde navrhol, jak by mohly vypadat alternativy. Více mě zajímá uznání, že odstrašování jako takové kvůli své zločinnosti spadá nebo může spadat v danou chvíli pod standard nutnosti, ovšem stejně jako u strategického bombardování i tady s hrozbou teroru: nejvyšší stav nouze není nikdy stabilní stav. Říše nutnosti podléhá historickým změnám. A co je důležitější, máme povinnost chopit se příležitostí k úniku, dokonce i přijmout rizika kvůli takovým příležitostem. Takže připravenost k vraždění je vyvážena – nebo by měla být vyvážena – připraveností nevraždit, nezastrašovat vraždou, jestliže lze najít alternativní způsoby.

ČÁST V: OTÁZKA ODPOVĚDNOSTI

18. ZLOČIN AGRESE: POLITIČTÍ LÍDŘI A OBČANÉ

Přiřazení odpovědnosti je ústředním testem argumentu pro spravedlnost, neboť když je válka vedena nikoli pod záštitou nutnosti, ale častěji svobody, pak vojáci a státníci musí činit rozhodnutí, která jsou někdy morálními volbami. A jestliže to dělají, musí být možné je vyčlenit pro chválu nebo vinu. Jestliže existují zjizvené válečné zločiny, pak musí být zjizvení zločinci. Jestliže existuje něco takového jako agrese, pak musí existovat agresori. Není to tak, že pro každé porušení lidských práv ve válečné době můžeme jmenovat provinilou osobu nebo skupinu osob. Podmínky války nám dodávají přemíru výmluv: strach, nátlak, ignorance, dokonce šílenství. Teorie spravedlnosti by nás však měla upozornit na lidi, od nichž můžeme právem požadovat vyúčtování, a to by mělo utvářet a řídit naše úsudky o výmluvách, které předloží (nebo které jsou předloženy jejich jménem). Pochopitelně to neukazuje na lidi podle konkrétních jmen, ale podle jejich hodnosti a okolností. Jejich jména se (někdy) dozvíme, jen když se propracujeme danými případy a dbáme na morální i vojenské detaily příslušné akce. Pokud uvedeme správná jména, nebo alespoň pokud naše přiřazení a úsudky jsou v souladu s aktuální zkušeností války, citlivou na celou její bolestnost, je argument pro spravedlnost velice posílen. Ve válce nemůže existovat žádná

spravedlnost, pokud dříve či později nejsou odpovědní konkrétní muži a ženy.

Otázkou je tu morální odpovědnost; zajímá nás zavinění jednotlivců, nikoli jejich právní vina nebo nevína. Mnohé debaty o agresí a válečných zločinech se však soustřeďovaly na druhý problém, nikoli na ten první. A když si tuto argumentaci pročítáme nebo jí nasloucháme, často se zdá, že je řečeno následující: pokud jednotlivec není právně odpovědný za nějaký konkrétní čin nebo opomenutí, ale je takřikajíc pouze nemorální, nelze toho říct mnoho užitečného o jeho vině. Právní odpovědnost je totiž otázkou určitých pravidel, známých postupů a autoritativních soudů, zatímco morálka není ničím víc než nekonečným hovorem, kde každý mluvčí má stejné právo na své názory. Zvažte například pohled současného profesora práv, který je přesvědčen, že „hlavní zásady otázky válečných zločinů“ lze předložit „s přijatelnou jasností a stručností“, pokud je akceptována jedna námitka: „Nebudu se pokoušet říkat, co je nemorální – ne proto, že si myslím, že morálka není důležitá, ale protože mým názorům na ni nelze přikládat větší váhu než názorům Jane Fondové nebo Richarda M. Nixona nebo vašim.“³⁹² Pochopitelně morálka *není* důležitá, pokud jsou si všechny názory rovny, neboť pak žádný konkrétní názor nemá žádnou sílu. Morální autorita se nepochybně liší od právní autority, získává se různými způsoby, ale profesor Bishop se mýlí, když si myslí, že neexistuje. Má co do činění se schopností evokovat běžně přijímané principy přesvědčujícím způsobem a aplikovat je na konkrétní případy. Nikdo nemůže

³⁹² Joseph W. Bishop, Jr., „The Question of War Crimes“, 54 *Commentary* 6:85 (prosinec 1972).

argumentovat o spravedlnosti a válce, jak jsem to činil já, aniž by usiloval o autoritativní hlas a požadoval jistotu „závažnost“.

Morální argumentace je zvláště důležitá ve válečné době, protože – jak jsem už řekl dříve a jak Bishopova „stručnost“ objasnila – zákony války jsou zásadně nekompletní. Autoritativní soudci jsou málokdy povoláni k posuzování. Skutečně, často se najdou obezřetné důvody pro to, aby nebyli vyzváni, neboť dokonce i dobře propracovaná právní rozhodnutí jsou pravděpodobně v určitých chvílích dějin mezinárodního společenství chápána jen jako projevy krutosti a pomsty. Procesy jako ty, které se po druhé světové války odehrály v Norimberku, mi připadají jak obhajitelné, tak nezbytné; zákon musí poskytnout nějaký postih, když někdo brutálně zaútočí na naše nejhlubší morální hodnoty. Ovšem takové procesy v žádném případě nevyčerpají pole úsudku. V těchto otázkách toho musíme udělat mnohem víc a mám v plánu to tady předvést: poukázat na zločince a možné zločince na celé škále válečných aktivit, i když nechci navrhnout (pouze okrajově), jak bychom měli s takovými lidmi naložit.³⁹³ Stěžejní je, že na ně lze ukázat; víme, kde je hledat, pokud jsme ochotni se podívat.

³⁹³ Viz návrh Sanforda Levinsona, „Responsibility for Crimes of War“, 2 *Philosophy and Public Affairs*, s. 270n. 1973.

SVĚT VEDOUCÍCH PŘEDSTAVITELŮ

Začnu s úkoly a úsudky, které vyžaduje samotný válečný zločin. To znamená začít spíše s politikou než konfliktem, spíše s civilisty než vojáky, neboť agrese je především prací politických lídrů. Musíme si je (naivně) představit, jak sedí u elegantního stolu starodávného kancléřství nebo v elektronické pevnosti moderního velitelského stanoviště, jak plánují nelegitimní útoky, dobývání, intervence. Nepochybně to není vždycky takhle, byť nám nedávná historie poskytuje postačující důkazy o přímém a otevřeně zločinném plánování. „Státníci“ jsou prohnanejším a cílí na válku jen nepřimo, jako Bismarck v roce 1870, a na své snažení pohlížejí velice komplikovaně. Pak možná není snadné odlišit agresory, i když si myslím, že bychom měli začít s předpokladem, že možné je to vždycky. Muži a ženy, kteří vedou svůj lid do války, jim a nám dluží vyúčtování, neboť každá osoba, která je zabita, každá kapka krve, která je prolita, je

[...] lidský žal.

Žaluje ty, kdo křivdou brousí meče.

Nasloucháme výmluvám a lžím a také pravdivým líčením politických lídrů a pátráme po „špatnostech“, které leží v pozadí bojů a jsou jejich morální příčinou.

Právníci ne vždycky podporují takové pátrání. Minimálně do roku 1945 tvrdili, že „činy státu“ nemohou být zločiny individuálních osob. Právní důvody pro toto popření spočívají v teorii suverenity tak, jak byla kdysi chápána. Tvrdilo se, že suverénní státy neznají z definice žádné nadřizené a nepřijímají žádné vnější úsudky;

proto neexistuje způsob, jak prokázat zločinnost skutků přisuzovaných státu, tj. prováděných uznávanými autoritami v rámci jejich oficiálních povinností (pokud domácí právo neposkytuje postupy pro použití takového důkazu).³⁹⁴ Tento argument ovšem nemá žádný morální důsledek, neboť v tomto ohledu státy nebyly nikdy morálně, ale jen právně suverénní. Všichni z nás jsou schopni posuzovat skutky politických lídrů a běžně to děláme. Stejně tak právní suverenita už neposkytuje ochranu před vnějšími úsudky. V tom je Norimberk rozhodujícím precedentem.

Ale je tu jiná, neformálnější verze doktríny o „činech státu“, která nepoukazuje na suverenitu politického společenství, ale na reprezentativnost jeho lídrů. Často jsme vyzýváni, abychom nezatracovali skutky státníků, ani je příliš rychle neodsuzovali, neboť tito lidé nejednají koneckonců sobecky nebo ze soukromých důvodů. Jak napsal Townsend Hoopes o amerických lídrech během války ve Vietnamu, „bojují v dobré víře [...], že slouží širokému národnímu zájmu podle svého svědomí“.³⁹⁵ Jednají kvůli jiným lidem a jejich jménem. Stejně tvrzení lze uvést v případě vojenských důstojníků, s výjimkou toho, když jsou zločiny, které páchají, vášnivé nebo sobecké. Také by mohlo být uvedeno v případě revolučních militantních aktivistů, kteří zabíjejí nevinné lidi ve jménu své věci (ne kvůli nějaké osobní zášti), i když jejich věc nemá žádnou oficiální, ale jen domnělou souvislost s národními zájmy. To jsou také lídři; na své „posty“ vystoupali cestou, která

³⁹⁴ Užitečný výklad této doktríny, který ji sleduje zpátky k právní vědě Johna Austina, viz Stanley Paulson, „Classical Legal Positivism at Nuremberg“, 4 *Philosophy and Public Affairs*, s. 132–158, 1975.

³⁹⁵ Citováno in: Noam Chomsky, *At War with Asia*, New York, 1970, s. 310.

se zase až tak neliší od těch, jaké používají konvenčnější vůdcové, a někdy mohou říci, že skutky hnutí či revoluce jsou stejně tak reprezentativní jako činy státu. Pokud je tento argument přijatelný v případě státníků a důstojníků, nevidím žádný důvod ho odmítnout v případě revolucionářů. Ve všech těchto případech však jde o špatný argument, neboť není pravdou tvrzení, že reprezentativní funkce jsou morálně bez rizika. Naopak jsou nezvykle riskantní přesně proto, že státníci, důstojníci a revolucionáři jednají za jiné lidi a s dalekosáhlými důsledky. Někdy jednají tak, že lidi, které reprezentují, vystavují nebezpečí, někdy tak, že vystavují nebezpečí nás ostatní; jen sotva si mohou stěžovat, pokud je bereme tak, že mají odpovědnost vůči morálnímu úsudku.

Politická moc je dobro, které lidé hledají. Usilují o úřad, mlčky schvalují dohled a vůdcovství, soutěží o pozice, z nichž mohou páchat dobro i zlo. Pokud doufají, že budou chváleni za dobro, které vykonají, nemohou se vyhnout obviňování v případě zla. Obviňování se přesto vždycky nese nelibě, i když si možná myslíme, že je zaslužené, a je důležité pokusit se říct, proč tomu tak je. Morální kritika jde velice hluboko, zpochybňuje dobrou víru lídra a jeho osobní bezúhonnost. Vzhledem k tomu, že političtí lídři jsou vzácně cyničtí, pokud jde o jejich práci, ale nemohou si nikdy dovolit jevit se jako cyničtí, berou takovou kritiku vážně a velice se jim nelíbí. Nesouhlas mohou přijmout (pokud to jsou demokratičtí lídři), ale nikoli obviňování ze zločinnosti. Vskutku, se vši morální kritikou zacházejí spíš jako s nelegitimním posunem politického sporu. Předpokládám, že mají pravdu, když uznávají, že morálka je často maskou pro politiku. Stejně je to s právem. Právní obvinění může být velice

mocnou formou politického útoku, ale být je často v této formě používáno a často je ve svém užití degradováno, zůstává pravdou, že političtí lídři jsou vázáni právním kodexem a za zločinné skutky mohou být právem obviňováni a trestáni. Podobné je to s morálním kodexem: i když jsou pojmy chvály a viny univerzálně dostupné a často zneužívané, kodex je přesto zavazující a chvála i obvinění jsou alespoň někdy příhodné. Zneužití práva a morálky je ve válečné době běžné, takže musíme být opatrní nejen při trestání politických lídrů za války, v nichž bojují, ale také při jejich stigmatizování. Nemají ovšem žádný *apriorní* nárok uniknout stigmatu agrese, pokud porušují práva jiných lidí a nutí své vojáky bojovat.

Činy státu jsou také skutky konkrétních osob, a když na sebe vezmou formu agresivní války, konkrétní osoby nesou trestní odpovědnost – jen není vždycky zjevné, kdo jsou ty osoby a kolik jich je. Dává ovšem smysl začít s hlavou státu (nebo s výkonnou hlavou) a s lidmi v její bezprostřední blízkosti; ti vlastně kontrolují vládu a činí klíčová rozhodnutí. Jejich zodpovědnost je jasná, stejně jako jsou velitelé vojenské operace odpovědní za strategii a taktiku, jakou přijmou, neboť oni jsou spíše zdroji než příjemci rozkazů nadřízených. Když se obhajují, nedívají se vzhůru po politické hierarchii, ale přes bitevnou linii: obviňují své protivníky z toho, že je donutili bojovat. Poukazují na spletitou komplikovanost předválečného manévrování a na extravagantní požadavky a obtěžující činy svých protivníků. Mají dlouhé příběhy, které nám chtějí povědět.³⁹⁶

³⁹⁶ Stanley Kunitz, „Foreign Affairs“, in: *Selected Poems: 1928–1959*, Boston, 1958, s. 23.

*Kdo první zvedl zbraň? Kdo druhou nastavil tvář?
Záhy popřen je vpád
a urážka povýší se na ublížení
slizkými agenty, co ta kouzla umí a vědí,
s kým jedna ruka být, kdo přes palubu letí,
koho lze zastrašit, zkrotit, k políbení ruky přimět.
Však stačí nože pokušením nabrousit a rázem vyhlášen
stav provokace.*

Abychom si proklestili cestu skrze nároky a protinároky, potřebujeme nějakou teorii, jakou jsem se snažil předložit v části II této knihy. Navzdory „slizkým agentům“ bývá tato teorie dost často pohotově použita. Stojí za to zařadit sem některé případy, o nichž, domnívám se, nemáme žádnou pochybnost: německý útok na Belgii v roce 1914, italské dobytí Etiopie, japonský útok na Čínu, německá a italská intervence ve Španělsku, ruská invaze do Finska, nacistické dobytí Československa, Polska, Dánska, Belgie a Holandska, ruská invaze do Maďarska a Československa, egyptský útok na Izrael v roce 1967 atd. – ve 20. století se seznamy vytvářejí snadno. Již jsem uvedl, že do stejné řady patří i americká válka ve Vietnamu. Někdy bývá průběh nepochybně zmatenější; političtí lídři nemají vždycky kontrolu nad vlastními provokacemi a války se skutečně rozhoří, aniž by je někdo plánoval nebo chtěl porušit práva někoho jiného. Pokud však dokážeme rozeznat agresi, mělo by být malým problémem obvinění hlavy státu. Těžký a zajímavý problém vyvstane, když se zeptáme, jak odpovědnost za agresi proniká politickým systémem.

V Norimberku se o zločinu agrese („zločinu proti míru“) řeklo, že obsahuje „plánování, přípravu, zahájení a vedení [agresivní] války“. Tyto čtyři aktivity se odlišovaly od

plánování a přípravy konkrétních vojenských operací a od vlastního vedení války, což bylo (právem) považováno na nezločinné svým charakterem. „Plánování, příprava, zahájení a vedení“ by se mohly jevit jako práce poměrně velkého počtu lidí. Soudy však v podstatě omezily rozsah odpovědnosti, takže odsouzení byli jen ti vysocí představitelé, kteří byli součástí „Hitlerova vnitřního kruhu poradců“ nebo kteří sehráli tak zásadní roli při tvorbě a provádění politiky, že jejich protesty nebo odmítnutí by měly významný dopad.³⁹⁷ Lidé níže v byrokratické hierarchii, třebaže jejich příspěvek byl kumulativně významný, nebyli shledáni individuálně odpovědnými. Není ovšem vůbec jasné, kde bychom měli vést tuto dělicí čáru; stejně tak není jasné, zdali bychom měli přisuzovat vinu stejným způsobem, jako přiznáváme právní provinění. Nejlepším způsobem, jak se těmito otázkami zabývat, je obrátit se hned na jeden zásadní případ.

Norimberk: „Případ ministerstev“

V důležitém textu o odpovědnosti za válečné zločiny Sanford Levinson analyzoval norimberské verdikty a soustředil se především na proces s Ernstem von Weizsäckerem, který byl státním tajemníkem německého ministerstva zahraničí v letech 1938–1943, druhý hned za von Ribbentropem (jeden z „vnitřního kruhu“) v hierarchii zahraniční politiky. Rád bych sledoval Levinsonův výklad a pak

³⁹⁷ *Trials of War Criminals Before the Nuremberg Military Tribunals*, vol. 11, 1950, s. 488–489; viz diskusi in: Sanford Levinson, „Responsibility for Crimes of War“, 2 *Philosophy and Public Affairs*, s. 253n., a dále in: M. Greenspan, *Modern Law of Land Warfare*, Berkeley, 1959, s. 449–450.

z něj vyvodil nějaké závěry. Von Weizsäcker byl obviněn ze zločinů proti míru a původně odsouzen, ale rozsudek byl po revizi zrušen. Obhajoba zdůrazňovala dva body: zaprvé, že nehrál žádnou roli ve vlastním plánování politiky, a zadruhé, že v rámci ministerstva zahraničí stál v opozici vůči nacistické agresi; také se angažoval, alespoň okrajově, v podzemním hnutí proti Hitlerovu režimu. Revizní soud tuto obhajobu přijal a zdůraznil její druhou část: diplomatická aktivita von Weizsäckera, která „pomáhala a podporovala“ německé válečné plány, byla tak důležitá, že by to vypovídalo proti němu, kdyby na svém ministerstvu nekritizoval Hitlerovu politiku a nepředával informace aktivnějším protivníkům zvenčí. Linie zločinné odpovědnosti byla tedy narýsována tak, že zahrnovala vysoké představitele jako von Weizsäcker, zatímco on sám byl zproštěn obvinění, protože sice jasně sehrál roli v „přípravě“ agresivní války, ale také „stál v opozici a protestoval“ proti této válce.

Obžaloba argumentovala nedostatečností jeho opozice: vzhledem k tomu, že věděl o plánech na agresi, uváděla, měl pozitivní povinnost odhalit tyto plány potenciálním obětem. Soud však tento argument zamítl, neboť taková činnost by obnášela rizika, a také proto, že by to mohlo vést k větším německým ztrátám na bojišti.³⁹⁸

Pokud jde o násilí a vraždění, člověk se může dohadovat a oponovat tyranovi, jehož program znamená zničení země tohoto člověka. Ještě však nenastal čas, kdy by kterýkoli člověk pohlédl s uspokojením na zničení

³⁹⁸ *Trials of War Criminals Before the Nuremberg Military Tribunals*, sv. 14 (n. d.), 1950, s. 383; viz Sanford Levinson, „Responsibility for Crimes of War“, *2 Philosophy and Public Affairs*, s. 263.

vlastních lidí a ztrátu jejich mladých životů. Použit kterýkoli jiný standard chování znamená vytvořit pokus, který ještě nebyl nikdy navržen jako příhodný a který nesporně nejsme připraveni přijmout jako moudrý nebo dobrý.

Domnívám se, že toto je příliš silné, neboť evidentně nejde o to „pohlédnout s uspokojením“ na bitevní ztráty na vlastní straně. Člověka by to mohlo velice zarmoutit, a přesto by mohl cítit jako morálně správné ochraňovat nevinné lidi napadeného státu. Nepochybně bychom to považovali jak za moudré, tak za dobré, vskutku heroické, kdyby nějaký německý Hitlerův oponent varoval Dány, Belgičany nebo Rusy před nadcházejícími útoky. Zřejmě však neexistuje žádný právní či morální závazek, aby člověk takto jednal. Nejen velké riziko, ale také vnitřní bolest, kterou by člověk mohl v takové době pociťovat, je víc, než požadujeme. Na druhé straně von Weizsäckerovy alternativní akce, třebaže uspokojily soudce, možná nebyly zase tak rozsáhlé, jak bychom požadovali, neboť nadále sloužil režimu, s jehož politikou nesouhlasil, a ne-rezignoval.

Otázka rezignace přišla přímo v souvislosti s obviněními, že von Weizsäcker byl vinen z válečných zločinů a zločinů proti lidskosti, přičemž druhé obvinění se týkalo vyhlazování Židů. Také zde tvrdil, že „minimální účast by měla být zneplatněna skutečností, že stál proti tomu, co se dělo“. V tomto případě však nebyla vnitřní opozice shledána dostatečnou. Vedení SS se formálně dožadovalo názorů ministerstva zahraničí v souvislosti s politikou ohledně židovské otázky. A von Weizsäcker, třebaže věděl, jaká to byla politika, nevznesl žádné námitky. Evidentně

se domníval, že mlčení je cenou za jeho úřad, a chtěl si svůj post udržet, aby „mohl být v pozici iniciovat nebo pomoci pokusům o vyjednání míru“ a aby mohl dál předávat informace Hitlerovým podzemním oponentům. Soud ovšem tvrdil, že „člověk nemůže dát souhlas [...] k vykonání vraždy, protože doufá, že když tak učiní, bude nakonec schopen zbavit společnost hlavního vraha. První je zločin blízké skutečnosti, zatímco to druhé je jen budoucí naděje.“ Soud nevěřil, že když von Weizsäcker nezvládl rezignovat, byla to otázka zločinné odpovědnosti. Sice mohla být pravda, že „žádný slušný člověk by nemohl dál zastávat úřad v režimu, který prováděl [...] barbarství tohoto druhu ve velkém“, ale nedostatek slušnosti není zločin. Ovšem zastávat úřad a zůstat potichu byl trestně postihnutelný čin a von Weizsäcker byl odsouzen k sedmi letům vězení.³⁹⁹

Kritéria „výrazného přispění“ nebo možnosti „výrazného protestu“ se zdají být zcela vhodná pro rozhodování o trestu. Měřítka viny jsou však mnohem přísnější; musíme říci něco víc o absenci slušnosti. Jestliže byl von Weizsäcker na znamení protestu povinen rezignovat, nechápu, proč by nižší představitelé s podobným věděním nebyli povinni reagovat podobně. Ve Spojených státech během let války ve Vietnamu rezignoval jen velice malý počet představitelů zahraniční politiky a většina z nich zastávala nižší pozice, ale tyto rezignace byly morálně odvážné (alespoň pro ty z nás, kteří znali jejich důvody) způsobem, který naznačuje, že tito lidé měli být napodobeni.⁴⁰⁰

³⁹⁹ *Trials of War Criminals Before the Nuremberg Military Tribunals*, sv. 14, s. 472; viz Sanford Levinson, „Responsibility for Crimes of War“, 2 *Philosophy and Public Affairs*, s. 264.

⁴⁰⁰ Diskuse ohledně vietnamských případů viz Edward Weisband a Tomas M. Franck, *Resignation in Protest*, New York, 1976.

Odvaha nutná k rezignaci v Německu na konci třicátých let nebo na počátku čtyřicátých let byla mnohem větší než ta, která byla nutná ve Spojených státech o třicet let později, kde protesty proti válce byly veřejné a důrazné. Nebyla to však smrti vzdorující odvaha, která byla nutná v Německu, ale něco menšího, dost dobře v dosahu obyčejných lidí. Mnozí představitelé, kteří nerezignovali, nabízelí výmluvy, proč to neudělali, což ukazuje, že tento imperativ uznávali, jakkoli mlhavě. Jejich výmluvy se většinou podobaly těm Weizsäckerovým: soustřeďovaly se na vzdálené dobro. Existovali však také muži, kteří zůstali v úřadu, aby se zapojili – často za cenu velkého osobního rizika – do konkrétních a bezprostředních činů, jako byly peněžité dary nebo sabotáže. Nejvíce výjimečný byl případ nadporučíka SS Kurta Gersteina, který pečlivě zdokumentoval Saul Friedlander.⁴⁰¹

Gerstein představoval ten typ člověka, který se díky svému nejhlubšímu přesvědčení distancoval od nacistického režimu, dokonce ho niterně nenáviděl, ale spolupracoval s ním, aby s ním mohl bojovat zevnitř a aby zabránil tomu, aby se staly mnohem horší věci.

Nemohu zde převyprávět Gersteinův příběh; stačí, když řeknu, že ukazuje, že bylo možné žít morální život dokonce i v SS, byť za cenu osobního utrpení (Gerstein nakonec spáchal sebevraždu), což je cena, kterou by zřejmě chtěli zaplatit jen málo lidí. Domnívám se, že rezignace je mnohem snazší a někdy ji musíme brát jako minimální známku morální slušnosti.

⁴⁰¹ *Kurt Gerstein: The Ambiguity of Good*, překl. Charles Fullman, New York, 1969.

Případ von Weizsäckera nás nutí reflektovat ještě jeden problém. Státní tajemník byl diplomat, který vedl jednání s cizími zeměmi na základě instrukcí svých nadřízených. Byl však zároveň poradcem těchto nadřízených; často po něm chtěli jeho vlastní názory. Poradci jsou ve zvláštní pozici, pokud jde o právní i morální úsudek. Jejich nejdůležitější rady se často předávají ústně a jsou šeptány do vůdcova ucha. Co je napsané, může být neúplné a uzpůsobené požadavkům byrokratické korespondence. Postrádáme nuance a kvalifikace, subtilní známky pochybností, soukromý důraz a váhání. Pokud je ovšem dostupná dostatečná dokumentace, můžeme pokročit a pronést úsudky. Určitě to není tak, že jediné „frontovní“ a nikdy „štábní“ představitelé mohou být činěni odpovědnými za přijatá rozhodnutí. Ale šeptání do vůdcova ucha je problematické; je snazší předpokládat, co mělo být řečeno, než co máme udělat, když máme podezření, že to řečeno nebylo.

Co řekl von Weizsäcker, bylo patrně nedostatečné, neboť podle svého vlastního výkladu neupozorňoval na nic menšího než na pravděpodobnost německé porážky; jeho opozice vůči Hitlerově politice byla vždycky vyjádřena v účelných pojmech.⁴⁰² Možná to byly jediné pojmy, které byly v Německu té doby efektivní. To pravděpodobně platí také v jiných případech, dokonce i u vlád, které byly méně otevřené k dobyvačnému programu. Je však často důležité používat jazyk morálky, byť jen pro prolovení forem eufemismu a ticha, jimiž představitelé skrývají dokonce i sami před sebou rozsah a charakter zločinů, které páchají. Někdy je prostě nejlepším způsobem, jak

⁴⁰² *Trials of War Criminals Before the Nuremberg Military Tribunals*, sv. 14, 1950, s. 346.

má poradce říct ne, přesně pojmenovat politiku, kterou tito lidé chtějí schválit. Tento bod je krásně zpracován v proslovu v Shakespearově *Králi Janovi*. Prostřednictvím nepřímých narážek Jan nařídil vraždu svého synovce Artura, vévody bretaňského. Později toho začal litovat a obrátil se na svého dvořana Huberta de Burgha, který čin provedl:⁴⁰³

*Kdybys jen zavrtěl hlavou,
zarazil se, když jsem se toho dotkl,
pochybovačně na mě pohlédl,
jako bys žádal bližší vysvětlení,
hanbou bych oněměl a hned s tím přestal [...]
tvé obavy by vzbudily ty mé.
Tys ale rozuměl mým náznakům
a hned ses začal s hříchem paktovat –
tvé srdce bez váhání přijalo,
tvá ruka spáchala ten krutý zločin,
co jsme se oba báli pojmenovat.*

Tento proslov je pokrytecký, ale zachycuje společnou vlastnost byrokratického podvolení se a naznačuje velice silně, že poradci a zmocněnci, mají-li příležitost, musí podat „bližší vysvětlení“ a používat morální jazyk, který známe my všichni. Když budou mluvit tímto způsobem, mohou být posuzováni jako nedostatečně tvrdí nebo jako realisté. Být ovšem dostatečně „tvrdý“ při prosazování politiky, která je doslova nevyslovitelná, je buď velice zbabělé, nebo velice špatné.

⁴⁰³ William Shakespeare, *Král Jan*, překl. Martin Hilský, Academia, Praha, 2011, s. 743.

DEMOKRATICKÉ ODPOVĚDNOSTI

A jak je to s námi ostatními – občany státu, který vede agresivní válku? Kolektivní odpovědnost je obtížný pojem, i když musíme současně zdůraznit, že s kolektivním potrestáním máme méně problémů. Odpor vůči agresi jako takový je pro agresorský stát „trestem“ a často se podobnými pojmy popisuje. Vzhledem k aktuálním bojům, jak jsem již uvedl, jsou civilisté na obou stranách nevinní, jsou si v nevině rovni a nikdy nejsou legitimními vojenskými cíli. Jakmile je však po válce, stávají se politickými a ekonomickými cíli – jsou obětmi vojenské okupace, politické rekonstrukce a vymáhání reparačních plateb. Minimálně to můžeme brát jako nejjasnější a nejjednodušší případ kolektivního potrestání. Reparace nesporně náleží obětem agresivní války a jen sotva mohou být vymáhány pouze po těch příslušnících poraženého státu, kteří byli aktivními podporovateli agrese. Namísto toho se náklady rozloží v daňovém systému a obecně v ekonomickém systému mezi všechny občany, často na časové období, které se rozšíří na generace, jež neměly s touto válkou vůbec nic společného.⁴⁰⁴ V tomto smyslu je občanství společným osudem a nikdo, dokonce ani oponenti režimu (pokud se nestanou politickými uprchlíky, což také představuje náklady), nemůže uniknout důsledkům špatného režimu, ambiciózního či fanatického vedení nebo přehnaného nacionalismu. Pokud ovšem lidé musí přijmout tento osud, mohou tak někdy učinit s dobrým svědomím, neboť takové přijetí neříká nic o jejich individuální odpovědnosti. Rozložení nákladů neznámá rozložení viny.

⁴⁰⁴ Současný zákon o reparacích viz M. Greenspan, *Modern Law of Land Warfare*, Berkeley, 1959, s. 309–310, 592–593.

Minimálně jeden autor se pokusil tvrdit, že politický osud je jakýmsi druhem viny – existenciální, nevyhnutelné a děsivé. Voják nebo občan státu ve válce, píše J. Glenn Gray ve svém filosofickém memoáru o druhé světové válce, je totiž příslušníkem „drsné, vulgární, neopatrné a násilné“ komunity a je chtě nechtě účastníkem podniku, „jehož duch velí vyhrát za každou cenu“. Nemůže se z toho vymanit.⁴⁰⁵

*Musí reflektovat, že jeho národ mu dal útočiště a ži-
vobyti, poskytl mu nějaké vzdělání a dal mu majetek,
který nazývá vlastním. V určitém smyslu mu patří
a vždycky mu bude patřit bez ohledu na to, kam půjde
nebo jak těžce se bude snažit změnit svoje dědictví. Tu-
díž zločiny, které jeho národ nebo jedna z jeho jednotek
napáchá, mu nemohou být lhotejné. Sdílí tuto vinu,
jako sdílí uspokojení ze šlechetných skutků a cenných
produktů svého národa nebo jeho armády. I když si je
vědomě nepřál a nebyl schopen jim zabránit, nemůže
tak docela uniknout odpovědnosti za kolektivní skutky.*

Možná; není však snadné pokročit od „bolesti viny“, kterou Gray téměř láskyplně popisuje, k tvrdému hovoru o odpovědnosti. Možná by bylo lepší říct o věrných občanech, kteří sledují svou vládu nebo armádu (nebo své druhy v bitvě), jak páchají hrozné věci, že se cítí nebo měli by se cítit spíše hanebně než odpovědně, pokud však nejsou skutečně odpovědní tím, že se konkrétně účastnili nebo se podvolili. Hanba je daň, již platíme dědictví, které Gray popisuje. „Známkou svědomitého Němce na konci války

⁴⁰⁵ J. Glenn Gray, *The Warriors: Reflections on Men in Battle*, New York, 1967, s. 196–197.

byl palčivý pocit hanby za skutky jeho vlády a za hrůzné skutky spáchané německými vojáky a policií.“ To je přesné, ale nebudeme sami od sebe obviňovat tohoto svědomitého Němce nebo ho nazývat nezodpovědným; stejně tak se on sám neobviňuje, pokud tu není něco, čeho se dopustil, nebo co mohl udělat tváří v tvář oné hrůze.

Možná lze o takovém člověku vždycky prohlásit, že mohl učinit víc, než ve skutečnosti udělal. Nepochybně si to svědomití muži a ženy o sobě asi myslí – je to známka jejich svědomitosti.⁴⁰⁶

Při té či oné příležitosti byl zticha, když měl promluvit. Ve svém vlastním menším či větším okruhu vlivu nenechal pocítit svou váhu. Kdyby předstoupil s občanskou odvahou a včas protestoval, některému konkrétnímu nespravedlivému skutku se dalo zabránit.

Takové reflexe jsou nekonečné a nekonečně demoralizující; vedou Graye k tvrzení, že za kolektivní odpovědností se nachází „metafyzická vina“, která se odvozuje z „naší neschopnosti jako lidských bytostí žít v souladu s naším potenciálem a naší vizí dobra“. Někteří z nás ovšem selžou tristněji než druzí a je nezbytné se vši patřičnou pozorností a pokorou vymezit měřítko, kterými můžeme daná selhání měřit. Gray navrhuje správné měřítko, i když velice rychle začne trvat na tom, že ho nikdy nemůžeme použít na nikoho jiného vyjma sebe. Takový druh sebeucty však není v politice a morálce možný. Když posuzujeme sami sebe, nutně posuzujeme ostatní lidi, s nimiž sdílíme společný život. A jak je možné kritizovat a obviňovat

⁴⁰⁶ Tamtéž, s. 198.

naše lídry, což někdy musíme, aniž bychom zahrnuli jejich nadšené stoupence (naše spoluobčany)? I když odpovědnost je vždycky osobní a konkrétní, morální život je vždycky svým charakterem kolektivní.

To je Grayův princip, který mám v úmyslu přijmout a vyložit: „Čím větší je možnost svobodného činu ve společenské sféře, tím větší je stupeň viny za špatné skutky provedené jménem všech.“⁴⁰⁷ Tento princip nás vyzývá, abychom soustředili pozornost spíše na demokratické než autoritářské režimy. Ne že by svobodný skutek nebyl možný dokonce i v nejhorších autoritářských režimech – přinejmenším lidé mohou rezignovat, stáhnout se, uprchnout. V demokraciích ovšem existují příležitosti pro pozitivní reakce a my se musíme ptát, do jaké míry tyto příležitosti určují naše povinnosti, když jsou špatné skutky páchané naším jménem.

Americký lid a válka ve Vietnamu

Pokud jsou argumenty v kapitolách 6 a 11 správné, americká válka ve Vietnamu byla především neoprávněnou intervencí a (zadruhé) byla provedena tak brutálním způsobem, že i kdyby byla zpočátku obhajitelná, musela by být odsouzena nikoli v tom či onom aspektu, ale obecně. Nebudu znovu uvádět ony argumenty, ale budu je předpokládat, takže se můžeme blíže podívat na odpovědnost demokratických občanů – a na konkrétní soubor demokratických občanů, totiž na nás samotné.⁴⁰⁸

⁴⁰⁷ Tamtéž, s. 199.

⁴⁰⁸ Když jsem o těchto otázkách přemýšlel, byly mi velice nápomocné úvahy in: Joel Feinberg *Doing and Deserving*, Princeton, 1970.

Demokracie představuje způsob rozložení odpovědnosti (stejně jako monarchie představuje způsob, který ji odmítá rozložit). To ovšem neznamená, že všichni dospělí občané sdílejí rovným dílem vinu, kterou přisuzujeme za agresivní válku. Naše aktuální přisuzování se bude velice lišit a bude záviset na přesné povaze demokratického pořádku, na místě konkrétní osoby v tomto pořádku a na vzorci jejich vlastních politických aktivit. Dokonce ani v dokonalé demokracii se nedá říct, že každý občan je původcem státní politiky, třebaže každý může být právem volán k odpovědnosti. Představte si například malé společenství, kde jsou všichni občané úplně a přesně informováni o veřejných podnicích, kde všichni participují, argumentují, hlasují o otázkách společenského zájmu a kde se všichni střídají ve veřejných úřadech. Řekněme, že toto společenství iniciuje a vede nespravedlivou válku proti svému sousedovi – možná kvůli nějaké ekonomické výhodě nebo z touhy rozšířit svůj (obdivuhodný) politický systém. Otázka sebeobrany vůbec nepřichází v úvahu; nikdo toto společenství nenapadl, ani to neplánuje. Kdo je za tuto válku odpovědný? Nepochybně všichni tito muži a ženy, kteří hlasovali pro válku a kteří spolupracovali na jejím plánování, započetí a vedení. Vojíci, kteří skutečně bojují, nejsou odpovědní jako vojíci, ale jsou odpovědní jako občané za předpokladu, že byli dost staří a podíleli se na rozhodnutí bojovat.⁴⁰⁹ Všichni z nich se provinili

⁴⁰⁹ Proč nejsou odpovědní jako vojíci? Pokud se cítí morálně zavázáni hlasovat proti této válce, proč nejsou také povinni odmítnout bojovat? Odpověď zní tak, že hlasují jako jednotlivci, kdy každý z nich se rozhoduje sám za sebe, ale bojují jako příslušníci politického společenství, kdy kolektivní rozhodnutí už bylo provedeno a podléhá všem morálním a materiálním tlakům, které jsem popsal v kapitole 3. Jednají velice dobře, když odmítají bojovat, a měli bychom si vážit takových – pravděpodobně jich několik

zločinem agresivní války a ničím menším; v takovém případě bychom neváhali a obvinili je veřejně. Stejně tak by bylo úplně jedno, zda jejich motivem bylo ekonomické sobectví nebo politický zápal, který se jim jevil zcela nezařaditelný. Ať to bylo jakkoli, krev jejich obětí padá na jejich hlavy.

Ti, kteří hlasovali proti válce nebo kteří odmítli spolupracovat na jejím vedení, by nemohli být obviněni. Co bychom si ovšem mysleli o skupině občanů, kteří nehlasovali? Řekněme, že kdyby hlasovali, válce by se mohli zabránit, ale byli líní, bylo jim to jedno nebo se v ostře diskutované otázce báli přidat k jedné či druhé straně. Den pro toto zásadní rozhodnutí byl v práci dnem volna a oni ho strávili na svých zahradách. Třebaže se neprovinili v otázce agresivní války, chce se mi říci, že jsou zavrženíhodní. Jistě je ti z jejich spoluobčanů, kteří šli a postavili se proti válce, mohou obviňovat z ignorance a nečinnosti. To se jeví jako jasný příklad proti Grayovu tvrzení, že „žádný občan svobodné země nemůže právem obvinít svého souseda [...], že neučinil tolik jako on, aby zabránil válečnému stavu nebo tomu či onomu zločinu státu. Ale každý může vinit sám sebe.“⁴¹⁰ V dokonalé demokracii

bude –, kteří mají sebejistotu a odvahu postavit se proti svým druhům. Jinde jsem napsal, že demokratické státy by měly takové lidi respektovat a měly by určitě tolerovat jejich odmítnutí (viz úvaha „Conscientious Objection“, in: *Obligation: Essays on Disobedience, War and Citizenship*, Cambridge, Mass., 1970). To ovšem neznamená, že ostatní mohou být nazváni zločinci. Vlastenectví může být poslední možností darebáků, ale je to také obyčejná možnost obyčejných mužů a žen a vyžaduje od nás jiný druh tolerance. Měli bychom však očekávat, že oponenti války se odmítnou stát důstojníky nebo vysokými představiteli, i když budou cítit povinnost sdílet bojová rizika svých spoluobčanů.

⁴¹⁰ J. Glenn Gray, *The Warriors: Reflections on Men in Battle*, New York, 1967, s. 199.

bychom toho věděli dost o povinnostech každého občana a taková spravedlivá obvinění by nebyla nemožná.

Představte si nyní, že menšina občanů, která byla poražena, by bývala mohla vyhrát (a zabránit válce), kdyby tito lidé namísto pouhého hlasování uspořádali mítinky, pochodovali by a demonstrovali, zorganizovali druhé hlasování. Předpokládejme, že nic z toho by pro ně nebylo nijak nebezpečné, ale oni si nezvolili takovou taktiku, protože jejich opozice proti válce nebyla až tak silná; považovali ji za nespravedlivou, ale taková vyhlídka je neděsila, doufali v rychlé vítězství atd. Jsou také zavrženíhodní, byť v menší míře, než ti líní občané, kteří se ani neobtěžovali přijít hlasovat.

Tyto dva poslední příklady připomínají případy „dobrého samaritána“ v domácím společenství, kdy běžně říkáme, že jestliže je možné vykonávat dobro bez rizika nebo velkých nákladů, člověk by měl konat dobro. Když je ovšem otázkou válka, povinnost je silnější, neboť to není otázka konání dobra, ale zabránění vážným škodám a zlu, které bude páčáno ve jménu mého vlastního politického společenství – tedy v jistém smyslu i mým vlastním jménem. Pokud platí předpoklad, že toto společenství je dokonalou demokracií, zdá se, jako by občan byl bez viny, jen když bude hájit své jméno. Nemyslím si, že to znamená, že se z něj musí stát revolucionář nebo exulant, čímž by popřel své občanství nebo loajalitu, ale musí dělat vše, co může, bez přijímání děsivých rizik, aby zabránil válce nebo ji zastavil. Musí se zříci tohoto aktu (válečné politiky), i když ne nutně každého činu společenství, neboť si možná stále bude cenit – což by pravděpodobně měl – demokracie, které on a jeho spoluobčané dosáhli. To je pak význam Grayovy maximy: čím víc člověk může udělat, tím víc musí udělat.

Můžeme nyní opustit mýtus o dokonalosti a vykreslit si realističtější obraz. Stát, který jde do války, je jako ten náš obrovský stát, jemuž vládnou mocní a často arogantní představitelé, kteří jsou dost vzdáleni obyčejným občanům. Tito čelní představitelé, nebo alespoň ti nejvyšší z nich, jsou voleni v demokratických volbách, ale v době voleb jsou jejich program a závazky velice málo známé. Politická participace je příležitostná, občasná, omezená svými důsledky, a je zprostředkovaná systémem šíření zpráv, který zčásti ovládají právě tito vzdálení představitelé a který jistě umožňuje značná zkreslení. Může to být tak, že politika tohoto druhu je nejlepší, v jakou můžeme doufat (i když tomu nevěřím), jakmile politické společenství dosáhne určité velikosti. Každopádně není už tak snadné přisoudit odpovědnost, jako je tomu v dokonalé demokracii. Člověk nechce přemýšlet o těchto vzdálených představitelích, jako by to byli králové, ale za určitý druh státních akcí, tajně připravených a náhle provedených, nesou jakýsi druh královské odpovědnosti.

Když se takový stát rozhodne, že spáchá vojenskou akci agrese, jeho občané (nebo mnozí z nich) půjdou pravděpodobně s ním, jako šli Američané během války ve Vietnamu, kdy argumentovali, že takový způsob může být koneckonců spravedlivý, že pro ně není možné mít jistotu, zda je tato válka spravedlivá nebo ne, že jejich lídři to vědí nejlíp a řeknou jim to či ono, což zní dost přijatelně, a že nic, co mohou udělat, stejně na věci nic nezmění. To nejsou nemorální argumenty, i když špatně odrážejí společnost, v níž jsou proneseny. A mohou je nepochybně vyslovit příliš rychle občané, kteří se chtějí vyhnout problémům, jež by mohly následovat, kdyby přemýšleli o válce samostatně. Tito lidé jsou nebo mohou

být zavrženíhodní nikoli kvůli agresivní válce, ale jako občané kvůli špatné víře. Takové obvinění je však těžké, neboť občanství hraje v jejich každodenním životě poměrně malou roli. „Svobodná akce ve společenské sféře“ je možností pro muže a ženy v takovém státě jen ve formálním smyslu, že vážné vládní omezení, skutečná represe, neexistuje. Možná by se mělo také říct, že neexistuje tato „společenská sféra“, neboť je to jen každodenní předpoklad odpovědnosti, který tuto sféru vytváří a dává jí smysl. Dokonce i vlastenecké vzrušení, válečnou horečku, lze mezi takovými lidmi pravděpodobně nejlépe chápat jako reflex vzdálenosti, zoufalou identifikaci, která je možná podnícena nepravdivým líčením o tom, co se děje. Mohli bychom o nich říct, co řekla jedna autorka o vojácích v boji: nelze je obviňovat z války, protože to není jejich válka.⁴¹¹

Jako vylíčení všech občanů, dokonce i v takovém státě, je to ovšem určitě přehnané. Existuje totiž skupina dobře informovaných lidí, příslušníků toho, co političtí vědci nazývají elitami v zahraniční politice, kteří nejsou tak radikálně vzdáleni od vedení státu, a nějaká podmnožina těchto lidí, společně s těmi, kteří jsou s nimi ve styku, může vytvořit „opozici“ nebo možná dokonce i hnutí odporu vůči válce. Bylo by možné považovat celou skupinu informovaných lidí za minimálně potenciálně odsouzeníhodnou, když se jedná o agresivní válku a pokud

⁴¹¹ Ale viz poznámku v *Deníku* Anny Frankové: „Nevěřím, že jen vlády a kapitalisté jsou vinni agresí. Ne, malý člověk je z ní stejně tak nadšený, protože jinak by lidé z celého světa už dávno povstali v revoltě.“ Jsem si jistý, že má pravdu o tom nadšení, a nechci ho nijak omlouvat. Ale nenazýváme kvůli tomu malé lidi zločinci a já se snažím vysvětlit, proč to neděláme. (*The Diary of a Young Girl*, překl. B. M. Mooyaart-Doubleday, New York, 1953, s. 201.)

se nespojí s opozicí.⁴¹² Říci to znamená předpokládat informace, které mají, a jejich osobní vnímání politických možností. Vrátime-li se však ke skutečnému případu nedokonalé demokracie, jakou byly Spojené státy na konci šedesátých a na začátku sedmdesátých let minulého století, tento předpoklad se nezdá být bezdůvodným. Určitě tu bylo dost informací a příležitostí mezi elitami země, u státních a místních lídrů politických stran, náboženského establishmentu, korporátní hierarchie a možná především mezi intelektuálními učiteli a mluvčími – byli to muži a ženy, které Noam Chomsky označil vzhledem k roli, kterou hráli v tehdejší vládě, jako „nové mandariny“.⁴¹³ Určitě mnoho těchto lidí neslo morální spoluvinu za naši agresi ve Vietnamu. Předpokládám, že o nich mohu říci i to, co mnozí z nich řekli sami o sobě: že se prostě spletli ve svém úsudku o válce, nedokázali si uvědomit to či ono, mysleli, že to byla pravda, i když nebyla, nebo doufali ve výsledek, který nikdy nepřišel. V morálním životě obecně je člověk shovívavý k nepravdivým názorům, dezinformacím a upřímně myšleným omylům. Ve kterémkoli příběhu o agresi a krutosti však přijde chvíle, kdy taková shovívavost už není namístě. Nemohu zde přesně vymezit takovou chvíli; stejně tak mi nejde o to, abych ukázal na konkrétní lidi, nebo abych měl jistotu, že to dokážu udělat. Jen chci trvat na tom, že existují zodpovědní lidé, i když v podmínkách nedokonalé demokracie je morální odpovědnost obtížná a nepřesná.

⁴¹² Viz Richard A. Falk, „The Circle of Responsibility“, in: *Crimes of War*, ed. Falk, G. Kolko a R. J. Lifon, New York, 1971, s. 230: „Kruh odpovědnosti je narýsován kolem všech těch, kteří mají nebo by měli mít informace o protiprávním a nemorálním charakteru války.“

⁴¹³ Noam Chomsky, *American Power and the New Mandarins*, New York, 1969.

Skutečné morální břímě americké války padá na onu podmnožinu mužů a žen, jejichž informovanost a vnímání možností se projevily v jejich opoziční aktivitě. Byli to oni, kdo nejspíš vyčítali sami sobě i jeden druhému a neustále se ptali, zda učinili dost, aby zastavili boje, zda věnovali dost času a energie a zda pracovali dost intenzivně, nejefektivněji, jak mohli. Pro většinu jejich spoluobčanů, zneklidněných, apatických a odtržených, byla válka pouze ohavným nebo vzrušujícím představením (dokud nebyli přinuceni se do ní zapojit). Pro odporce to byl jakýsi druh morálního mučení, sebetrýzně, jak to popisuje Gray, i když také zbytečně mučili jeden druhého v zuřivých bratrovražedných konfliktech kvůli tomu, co se má udělat. A tato sebetrýzeň zplodila jakýsi druh bohorovnosti tváří v tvář ostatním – endemické selhání na levici, byť pochopitelné v podmínkách agresivní války a masivního rezignovaného souhlasu. Výraz této bohorovnosti však není užitečným způsobem, jak přimět spoluobčany, aby vážně přemýšleli o válce nebo aby se připojili k opozici; stejně tak to nebylo užitečné ani v tomto případě. Není snadné vědět, jaký druh akce by mohl posloužit těmto účelům. Politika je v takové době obtížná. Je ovšem třeba vykonat intelektuální práci, která není tak obtížná: je třeba popsat co nejpodrobněji morální realitu války, mluvit o tom, co znamená donutit lidi k boji, analyzovat povahu demokratických odpovědností. Toto jsou minimálně proveditelné úkoly a jsou morálně žádoucí pro lidi, kteří jsou vyškoleni, jak je provést. Není nijak nebezpečné je provádět v demokratickém státě, který vede válku v nějaké vzdálené zemi. A občané takového státu mají čas naslouchat a reflektovat; rovněž jim nehrozí žádné bezprostřední

nebezpečí. Válka přináší těžší břemena, než všichni tito lidé musí nést – jak uvidíme, až nakonec zvážíme morální život mužů ve zbrani.

19. VÁLEČNÉ ZLOČINY: VOJÁCI A JEJICH DŮSTOJNÍCI

Nyní nás zajímá vedení války a ne její celková spravedlnost. Jak jsem již uvedl, vojáci totiž nenesou odpovědnost za celkovou spravedlnost válek, v nichž bojují; jejich odpovědnost je omezená rozsahem jejich vlastní aktivity a pravomoci. Uvnitř tohoto rozsahu je však odpovědnost dost reálná a často se bere v potaz. „Neexistoval jediný voják,“ říká izraelský důstojník, který bojoval v šestidenní válce, „jenž nemusel v určitém stadiu rozhodovat, volit, činit morální rozhodnutí [...], jakkoli rychlá a moderní to válka byla, voják se nezměnil v pouhého technika. Musel činit rozhodnutí, která byla skutečně významná.“⁴¹⁴ A když vojáci čelí takovým rozhodnutím, mají jasné povinnosti. Jsou zavázáni aplikovat kritéria užitečnosti a proporcionality, dokud se nemusí postavit základním právům lidí, které ohrožují zabitím nebo zraněním, a pak mají povinnost je nezabíjet nebo nezraňovat. Úsudky týkající se užitečnosti a proporcionality jsou však pro vojáky v poli velice obtížné. Je to doktrína práv, která vojenskou aktivitu nejefektivněji omezuje, a činí tak přesně proto, že vylučuje kalkulaci a určuje tvrdá měřítka. Proto se v prvních případech soustředím na konkrétní porušení práv a na obhajoby, které vojáci nejčastěji nabízejí pro

tato porušení. Obhajoby jsou v podstatě dvojího druhu. První poukazují na ostrost boje a vzrušení nebo běsnění, které zapříčiňuje. Druhé poukazují na disciplinární systém armády a poslušnost, kterou vyžaduje. To jsou vážné obhajoby; naznačují ztrátu sebe sama ve válčení a upomínají nás, že většina vojáků si boj nevybrala, a berou v potaz disciplínu, které podléhají. Kde je jejich svoboda a odpovědnost?

Existuje tu ovšem jedna související otázka, kterou musím zvážit, ještě než se pokusím vymezit říši svobody oproti nátlakům a hysterií války. Válečná konvence vyžaduje po vojácích, aby spíše přijímali osobní rizika, než aby zabíjeli nevinné lidi. Tento požadavek na sebe v různých bojových situacích bere různé formy, které jsem už dost podrobně probral; nyní se zaměřím přímo na tento požadavek. Pravidlo je absolutní: sebezáchova tváří v tvář nepříteli není výmlouvou pro porušení pravidel války. Mohlo by se říct, že vojáci jsou vůči civilistům ve stejném postavení jako posádka lodi vůči pasažérům. Musí riskovat vlastní životy pro záchranu jiných. Nepochybně se to snadno řekne, ale hůř provede. Je-li však toto pravidlo absolutní, rizika absolutní nejsou, je to otázka stupně; zásadním bodem je, že vojáci nemohou zvyšovat vlastní bezpečnost na úkor nevinných mužů a žen.⁴¹⁵ To

⁴¹⁴ Telford Taylor navrhuje možnou výjimku z tohoto pravidla, když cituje hypotetický případ, o kterém se v právní literatuře často diskutuje. Malá odloučená jednotka vojáků se speciálním posláním nebo odříznutá od hlavních sil zajme vojáky „za takových okolností, že je málo mužů, aby je hlídali, [...] a vzít je s sebou by velice ohrozilo úspěch mise nebo bezpečnost jednotky“. Tito zajatci budou pravděpodobně zabiti, jak říká Taylor, v souladu s principem vojenské nutnosti. (Taylor, *Nuremberg and Vietnam*, New York, 1970, s. 36.) Jde tu však jen o bezpečnost jednotky (její mise už možná byla splněna), takže naléhavá by zde byla otázka sebezáchovy. Argument z nutnosti právní autoři navzdory Taylorovi nepřijali; argument

⁴¹⁴ *The Seventh Day: Soldiers Talk About the Six Day War*, London, 1970, s. 126.

by se mohlo nazvat povinností vojáka v jeho funkci, ale je těžká otázka, zda o člověku můžeme právem říci, že přijal takovou povinnost, když vykonává tuto funkci natolik proti své vůli, jako to činí většina vojáků. Představte si loď, kterou ovládají unesení námořníci: kdyby se loď potápěla, měli by členové takové posádky povinnost brát větší zřetel na pasažéry než na svůj vlastní osud?

Nejsem si jist, jak na takovou otázku odpovědět, ale existuje zásadní rozdíl mezi přinucenými členy posádky a vojenskými odvedenci: první skupina nemá co do činění s potápějící se lodí, zatímco druhá ano. Pro nevinné lidi představují odvedenci riziko; sami jsou bezprostředním zdrojem nebezpečí i jeho příčinou. Takže to není otázka toho, aby zachránili sami sebe a nechali ostatní zemřít, ale otázka zabítí ostatních, aby si vylepšili vlastní vyhlídky. Jenže to nemohou udělat, neboť to nemůže udělat žádný člověk. Jejich povinnost není v praxi zprostředkována funkcí vojáka. Vychází přímo z činnosti, již se zabírají, ať je taková činnost dobrovolná nebo ne – alespoň z ní vychází potud, pokud považujeme vojáky za morální činitele, byť je považujeme za přinucené morální činitele.⁴¹⁶ Nejsou pouhými nástroji; nejsou na tom ve vztahu

sebezáchovy získal větší podporu. Ve svém vojenském řádu pro armádu Unie například Francis Lieber píše, že „veliteli je dovoleno nařídít vojákům, aby neměli slitování, [...] když jeho vlastní záchrana znemožňuje, aby se zatěžoval se zajatci“. (Taylor, s. 36n.) V takovém případě by však zajatci byli určitě odzbrojeni a pak propuštěni. Dokonce i když je „nemožné“ brát je s sebou, není nemožné je propustit. Mohou v tom být rizika, ale to jsou přesně ony druhy rizik, jaké vojáci musí přijmout. Rizika obsažená v tom, že za sebou nechají zraněné, jsou stejného druhu, ale to není uspokojivý důvod, aby byli zabiti. Užitečná diskuse o těchto otázkách viz Marshall Cohen, „Morality and the Laws of War“, in: Held, Morgenbesser a Nagel, ed., *Philosophy, Morality, and International Affairs*, New York, 1974, s. 76–78.

⁴¹⁶ Za tento postřeh vděčím Danu Littleovi.

k armádě stejně jako jejich zbraně ve vztahu k nim. Právě proto, že si (někdy) vybírají, zda zabít nebo ne, zda uvalit rizika nebo je přijmout, vyžadujeme od nich, aby si zvolili určitou cestu. Tento požadavek vytváří celý vzorec jejich práv a povinností v boji. A když tento vzorec poruší, je otázkou určitého významu, že celkem vzato tento požadavek nepopírají. Namísto toho tvrdí, že nebyli schopni ho splnit, že ve chvíli svého „zločinu“ nebyli vůbec morálními činiteli.

V ZÁPALU BOJE

Dva příběhy o zabíjení zajatců

Ve svých vzpomínkách na první světovou válku vypráví Guy Chapman následující příběh. Po malém, avšak krvavém postupu z jedné zákopové linie k další se setkal s jedním kolegou důstojníkem, jehož tvář byla „skleslá a ztrhaná, ale ne z únavy“. Chapman se ho zeptal, co se děje.⁴¹⁷

„Ach, já nevím. Nic. [...] Alespoň. [...] Podívejte, včera ráno jsme v zákopech zajali spoustu vojáků. Hned jak jsme se dostali do jejich linie, vyšel z krytu důstojník. Měl jednu ruku nad hlavou a v druhé držel dalekohled. Podával ho S___ovi [...] a řekl: ‚Tady, seržante, vzdávám se.‘ S___ odpověděl: ‚Děkuji, pane,‘ a levou rukou si vzal dalekohled. Ve stejnou chvíli zvedl pušku a střelil toho důstojníka přímo do hlavy. Co mám ksakru dělat?“

⁴¹⁷ Guy Chapman, *A Passionate Prodigality*, New York, 1966, s. 99–100.

„Nevidím to tak, že můžete něco udělat,“ odpověděl jsem pomalu. „Co můžete udělat? Kromě toho si myslím, že S___ nemůžeme obviňovat. Když se dostal do toho zákopu, musel být napůl šílený vzrušením. Předpokládám, že ani nevěděl, co dělá. Když nutíte člověka zabít, nemůžete ho vypnout jako stroj. Koneckonců je to dobrý muž. Pravděpodobně byl celý bez sebe.“
 „To nebyl jen on. Další udělal přesně totéž.“
 „Beztak je příliš pozdě na to cokoli udělat. Předpokládám, že jste měl oba na místě zabit. Teď je nejlepší na to zapomenout.“

Takové věci se ve válce dějí často a běžně se promíjejí. Chapmanův příběh dává nějaký smysl: je to v podstatě obhajoba dočasným pomínutím smyslů. Ukazuje jakýsi druh vražedného běsnění, které začíná v boji a končí vraždou, přičemž hranice mezi tím se v mysli jednotlivého vojáka ztrácí. Případně ukazuje takové běsnění ze strachu, že voják nedokáže rozpoznat moment, kdy už není v nebezpečí. Skutečně není stroj, který lze jen tak vypnout, a nebylo by lidsky správné nepohlížet na něj se sympatiemi k jeho těžkému údělu. A přesto, pokud je pravda, že nepřátelští vojáci jsou často zabíjeni, když se pokoušejí vzdát, je také pravda, že relativně malé množství mužů provádí zabíjení „extra“. Zdá se, že ostatním se daří tomu vyhnout, když mohou, ať už je stav jejich mysli, který si přivodili během boje samotného, jakýkoli. Tento fakt je morálně rozhodující, neboť poukazuje na běžné uznání práva na slitování a dokazuje, že toto právo může být de facto uznáváno, neboť často je, dokonce i v chaosu bitvy. Prostě není pravda o vojácích to, co jeden filosof před časem napsal, že „válka z nich všech [...] určitým důležitým

způsobem činí psychopaty“.⁴¹⁸ Toto tvrzení by mělo být konkrétnější. Bereme-li ohledy na to, co jednotliví vojáci dělají „v zápalu boje“, musí to být kvůli nějakému poznání, které máme a které odlišuje tyto vojáky od jiných nebo dané okolnosti od běžných. Možná se setkali s nepřátelskými vojáky, kteří předstírali kapitulaci, aby zabili své vězňatele; pak jsou válečná práva dalších vojáků novým způsobem problematická, protože nemůžeme mít jistotu, kdy se jedná o zabíjení „extra“. Nebo se možná ocitli pod nějakým zvláštním tlakem či bojovali příliš dlouho a byli blízko nervovému zhroucení. Neexistuje však žádné všeobecné pravidlo, které vyžaduje, abychom brali ohledy, a alespoň někdy by vojáci měli být odsouzeni nebo potrestáni za zabíjení, které se odehrává až po bitvě (třebaže okamžitá poprava zřejmě není nejlepší formou trestu). Určitě by nikdy neměli být vybízeni, aby věřili, že absolutní nedostatek omezení lze omluvit jen poukazem na vzrušení, které ho způsobuje.

Existují však důstojníci, kteří podporují přesně takové přesvědčení, nikoli z empatie, ale mají to vykalkulované, ne kvůli zápalu boje, ale aby zvýšili napětí mužů v boji. Ve svém románu *Tenka červená linie*, což je jedno z nejlepších vyprávění o bojích v džungli za druhé světové války, James Jones líčí jiný incident, kdy se zabíjelo „extra“.⁴¹⁹ Popisuje novou armádní jednotku, jejíž příslušníci nemají příliš důvěry ve vlastní schopnost bojovat. Po těžkém pochodu džunglí narazí zezadu na japonskou pozici. Dojde ke krátkému a krutému boji. V určitém okamžiku se japonsští vojáci snaží vzdát, ale někteří z Američanů

⁴¹⁸ Richard Wasserstrom, „The Responsibility of the Individual for War Crimes“, in: *Philosophy, Morality, and International Affairs*, 1972, s. 62.

⁴¹⁹ James Jones, *The Thin Red Line*, New York, 1964, s. 271–278.

nedokážou zastavit zabíjení.⁴²⁰ Dokonce i když palba definitivně skončí, s těmi Japonci, jimž se podařilo kapitulovat, se zachází brutálně a činí tak muži, jak nám chce Jones ukázat, kteří byli lapeni do jakéhosi druhu intoxikace, kdy zcela vymizely jejich zábrany. Velící důstojník to všechno sleduje a nic proti tomu nedělá. „Nechtěl ohrožit novou houževnatost ducha, která do mužů vstoupila poté, co zde dosáhli úspěchu. Tento duch byl mnohem důležitější než to, zda bylo zabito nebo týráno několik japonských vojáků.“

Předpokládám, že tito vojáci byli určitě „muži ducha“ jako Platónovi strážci, ale Jonesův plukovník se mýlil co do povahy jejich kurážnosti. Je téměř s jistotou pravda, že muži bojují nejlépe, když jsou disciplinovaní, když mají silnou kontrolu sami nad sebou a jsou zavázáni k jistým omezením příslušným jejich řemeslu. Zabíjení „extra“ je méně známkou tvrdosti než hysterie a hysterie je špatný druh kurážnosti. I kdyby však byly plukovníkovy domněnky správné, stále by měl povinnost zarazit takové zabíjení, kdyby mohl, neboť nemohl cvičit a zocelovat své muže na úkor japonských zajatců. Rovněž měl povinnost jednat tak, aby zabránil takovému zabíjení v budoucnosti. To je zásadní aspekt toho, co se nazývá „odpovědnost velitele“, kterou se budu podrobněji zabývat později. Teď je důležité zdůraznit, že je to obrovská odpovědnost, neboť všeobecná politika armády vyjádřená prostřednictvím důstojníků, klima, které vytvářejí svými každodenními operacemi, má mnohem víc co do činění s výskytem „extra“ zabíjení než s intenzitou vlastního boje. Ale to neznamená, že jednotlivým vojákům musí být odpuštěno; zase to

⁴²⁰ O problémech kapitulace uprostřed moderní bitvy viz John Keegan, *The Face of Battle*, New York, 1976, s. 322.

ukazuje, že problémem není zapálenost, ale vražednost, a za svou vlastní vražednost jsou jednotlivci vždycky odpovědní, dokonce i v podmínkách vojenské disciplíny, kdy tato vražednost není výlučná.

To je rys kriminální odpovědnosti, že může být rozložena, aniž by byla rozdělena. Můžeme tak obviňovat více než jednoho člověka za konkrétní skutek, aniž bychom rozdělili vinu, kterou připisujeme.⁴²¹ Když jsou zastřeleni vojáci, kteří se pokoušejí vzdát, muži, kteří je zastřelí, jsou plně odpovědní za to, co dělají, pokud neuznáme konkrétní polehčující okolnosti; současně důstojník, který toleruje a podporuje tyto vraždy, také nese plnou odpovědnost, pokud je v jeho pravomoci jim v tom zabránit. Možná viníme důstojníka více za jeho chlad, ale snažil jsem se ukázat, že i vojáci v boji by měli být v takových otázkách vedeni k vysokým principům (a oni sami určitě chtějí, aby jejich nepřátelé byli vedeni k vysokým principům). Záležitost však vypadá velice odlišně, když je bojujícím skutečně přikázáno, aby nepřijímali zajatce nebo aby zajatce zabíjeli, případně aby obrátili zbraně proti nepřátelským civilistům. Pak to není jejich vlastní vražednost, která je problematická, ale vražednost jejich důstojníků; mohou jednat morálně jen neuposlechnutím jejich rozkazů. V takovém případě pravděpodobně rozdělíme a zároveň rozložíme odpovědnost: vojáky jednající podle rozkazu považujeme za muže, jejichž činy nejsou tak docela jejich vlastními a jejichž zodpovědnost za to, co dělají, je poněkud zmenšena.

⁴²¹ Viz diskusi k tomuto bodu in: Samuel David Resnick, *Moral Responsibility and Democratic Theory*, nevydaná doktorská disertace, Harvard University, 1972.

ROZKAZY NADŘÍZENÝCH

Masakr v My Lai

Tento incident je nechvalně známý a sotva je nutné ho převyprávět. Rota amerických vojáků vstoupila do jedné vietnamské vesnice, kde čekali, že se setkají s nepřátelskými bojovníky, ale našli jen civilisty, staré muže, ženy a děti, a začali je zabíjet, stříleli je po jednom nebo je shromáždili do skupin, ignorovali jejich evidentní bezmoc a jejich prosby o milost, a nezastavili se do té doby, dokud nepovraždili čtyři sta až pět set lidí. Ve věci těchto vojáků se tvrdilo, že jednali nikoli v zápalu boje (neboť tam žádná bitva nebyla), ale v kontextu brutální a zvířecké války, která v podstatě byla, i když jen neoficiálně, válkou proti vietnamskému lidu jako celku. V této válce byli povzbuzováni, aby zabíjeli, aniž by pečlivě rozlišovali, byli povzbuzováni, aby tak činili, vlastními důstojníky a nutili je k tomu jejich nepřátelé, kteří bojovali a skrývali se mezi civilním obyvatelstvem.⁴²² Tato tvrzení jsou pravdivá nebo částečně pravdivá, a přesto se masakr radikálně liší od partyzánské války, dokonce i od partyzánské války, která je vedena brutálně, a existuje dost důkazů, že vojáci v My Lai tento rozdíl znali, neboť zatímco někteří z nich se velice ochotně zapojili do vraždění, jako by byli dychtiví zabíjet bez rizika, bylo jich tam několik, kteří odmítli střílet, a další, kteří museli dostat rozkaz ke střelbě dvakrát nebo třikrát, než se odhodlali k činu. Jiní prostě

⁴²² Seymour Hersh, *My Lai 4: A Report on the Massacre and its Aftermath*, New York, 1970; viz také David Cooper, „Responsibility and the ‘System’“, in: *Individual and Collective Responsibility: The Massacre at My Lai*, ed. Peter French, Cambridge, Mass., 1972, s. 83–100.

utekli pryč; jeden muž se střílel do nohy, aby mohl zmizet ze scény; jeden nižší důstojník se hrdinně snažil zastavit masakr a stál mezi vietnamskými vesničany a Američany. Také víme, že mnoho mužů se cítilo špatně a že v následujících dnech pocítovali vinu. To nebylo děsivé a šílené pokračování bitvy, ale „svobodné“ a systematické vraždění, a muži, kteří se toho zúčastnili, mohou sotva říci, že je zachvátil zápal boje. Mohou ovšem říci, že dodržovali rozkazy, protože je zachvátil zápal armády Spojených států.

Rozkazy kapitána Mediny, velitele této roty, byly de facto mnohoznačné; minimálně muži, kteří je slyšeli, se nemohli potom dohodnout, zda jim bylo či nebylo řečeno, že mají „oddělat“ obyvatele My Lai. Údajně řekl svým mužům, aby po nich nezůstalo nic živého a aby nebrali žádné zajatce. „Všichni jsou Vietkong, teď běžte a dostaňte je.“ Také se ovšem říká, že dal rozkaz zabít „nepřátele“, a když se ho ptali, kdo je nepřítel, nabídl jim následující definici (slovy jednoho vojáka): „Kdokoli, kdo před námi utíká, skrývá se před námi nebo kdo se nám jeví jako nepřítel. Když nějaký muž utíká, zastřelte ho; když někdy utíká s puškou žena, zastřelte ji.“⁴²³ To je velice špatná definice, ale není morálně šílená – zabraňuje volné interpretaci „zdání“ nepřítele, čímž by vylučovala většinu lidí zabitých v My Lai. Nadporučík Calley, jenž ve skutečnosti vedl jednotku, která vstoupila do vesnice, dal specifitější rozkazy; zavelel svým mužům, aby zabíjeli bezmocné civilisty, kteří ani neutíkali, ani se neskrývali, natož aby nosili pušky, a opakoval tento rozkaz stále dokola, když váhali ho uposlechnout.⁴²⁴ Armádní soudní systém si jej vybral pro

⁴²³ Tamtéž, s. 42.

⁴²⁴ Možná je užitečné ukázat ty druhy povelů, které by měly být v takové chvíli vydány. Zde je vyprávění o izraelské jednotce, která vstoupila do města

potrestání, přestože nadporučík tvrdil, že dělal jen to, co mu rozkázal Medina. Konkrétní muži, kteří prováděli to, co jim přikázal Calley, nebyli obviněni nikdy.

Musí to být velká úleva jen poslouchat rozkazy. „Stát se vojákem,“ píše J. Glenn Gray, „bylo jako zmizet z vlastního stínu.“ Svět války je děsivý, rozhodnutí jsou těžká, a je útěšné zbavit se odpovědnosti a prostě dělat jen to, co se vám řekne. Gray píše o vojácích, kteří na tomto zvláštním druhu svobody trvali: „Když jsem zvedl pravou ruku a složil armádní přísahu, osvobodil jsem se od důsledků toho, co dělám. Udělám to, co mi řeknou, a nikdo mi to nemůže mít za zlé.“⁴²⁵ Armádní výcvik tento názor posiluje, i když vojáci jsou rovněž informováni, že musí odmítnout „nezákonné“ rozkazy. Žádná vojenská síla nedokáže fungovat efektivně bez rutiny poslušnosti a zdůrazňuje se právě tato rutina. Vojáky učí, aby plnili dokonce i banální a hloupé rozkazy. Tento výcvikový proces má formu nekonečného drilu, jehož cílem je zlomit jejich individuální hloubavost, odpor, nepřátelství a vzdorovitost. Existuje ovšem určitá prazákladní lidskost, kterou nelze zlomit a jejíž vymizení bychom nepřijali. Ve hře *Opatření* popisuje Bertolt Brecht militantní komunisty jako „prázdné stránky, na které revoluce píše své instrukce“.⁴²⁶

Náblus během šestidenní války: „Velící důstojník praporu volal polním telefonem na moji rotu a řekl: ‚Nedotýkejte se civilistů, [...] nestřílejte, dokud na vás nebudou střílet, a nedotýkejte se civilistů. Podívejte, já jsem vás varoval. Jejich krev padne na vaše hlavy.‘ Přesně těmito slovy. Chlapci v rotě o tom pak mluvili. [...] Stále opakovali ta slova: ‚Jejich krev padne na vaše hlavy.‘“ *The Seventh Day: Soldiers Talk About the Six Day War*, London, 1970, s. 132.

⁴²⁵ J. Glenn Gray, *The Warriors: Reflections on Men in Battle*, New York, 1967, s. 181.

⁴²⁶ Bertolt Brecht, *Measures Taken*, in: *The Jewish Wife and Other Short Plays*, překl. Eric Bentley, New York, 1965, s. 82.

Předpokládám, že existuje mnoho vykonavatelů drilu, kteří sní o podobné prázdnotě. Tento popis je však nesporný a je to snová fantazie. Není to tak, že vojáci někdy neposlouchají, jako by byli morálně prázdni. Zásadní je, že my ostatní je činíme odpovědnými za to, co dělají. Navzdory jejich přísaze je obviňujeme za zločiny, které plynou z „nezákonné“ nebo nemorální poslušnosti.

Vojáci nemohou být nikdy transformováni v pouhé nástroje války. Spoušť je vždycky součástí pistole, nikoli součástí člověka. Pokud nejsou stroji, které lze prostě jen vypnout, nejsou také stroji, které lze pouze zapnout. Vycvičení poslouchat „bez váhání“ jsou nadále schopni váhat. Už jsem uvedl příklady odmítnutí, pochybností a utrpení v My Lai. To jsou vnitřní potvrzení našich vnějších úsudků. Nepochybně můžeme dospět k těmto soudům rychle, bez váhání a vlastních pochybností, věnovat jen malou pozornost krutosti boje a disciplíně v armádě. Ovšem je chybou brát vojáky, jako by to byly automaty, které nemají vůbec žádný úsudek. Namísto toho se musíme podívat blíže na konkrétní rysy jejich situace a pokusit se pochopit, co mohlo znamenat za *těchto* okolností a v *tuto* chvíli přijmout nebo odmítnout vojenský rozkaz.

Obhajoba rozkazů od nadřízených se rozděluje do dvou specifických argumentů: tvrzení o nevědomosti a tvrzení o donucení. Jsou to standardní právní a morální tvrzení a zdá se, že fungují stejně ve válce jako v domácím společenství.⁴²⁷ Pak to není tak, jak se často uvádí, že když posuzujeme vojáky, musíme postavit nutnost vojenské disciplíny (že poslušnost musí být rychlá a bezvýhradná)

⁴²⁷ Nejlepší výklad současné právní situace in: Yoram Dinstein, *The Defense of Obedience to Superior Orders in International Law*, Leiden, 1965.

proti požadavkům lidství (že nevinní lidé mají být chráněni).⁴²⁸ Spíše se díváme na disciplínu jako na jednu z podmínek válečné aktivity a bereme v úvahu její konkrétní rysy při stanovení individuální odpovědnosti. Neomlouváme jednotlivce, abychom udrželi nebo posílili disciplinární systém. Armáda může krýt zločiny vojáků nebo chtít pro ně limitovat odpovědnost za tímto účelem (či předstíraným účelem), ale takové snahy nepředstavují delikátní fungování pojetí spravedlnosti. Spravedlnost vyžaduje zaprvé to, že se zavážeme k obraně práv, a zadruhé, že se bedlivě věnujeme konkrétním obhajobám mužů, kteří jsou obviněni z porušení práv.

Nevědomost je běžným údělem normálního vojáka a představuje snadnou obhajobu, zejména když jsou vyžadovány kalkulace užitečnosti a proporcionality. Voják může věrohodně říci, že neví a nemůže vědět, zda operace, již se účastní, je skutečně požadována kvůli vítězství nebo zda byla naplánována tak, aby udržela nezamýšlené oběti na civilistech v rámci přijatelných limitů. Z jeho úzkého, omezeného pohledu dokonce i přímá porušení lidských práv – jako například při obléhání nebo v taktice protipartyzánské operace – mohou být nepozorovaná a nepozorovatelná. Stejně tak není povinen vyhledávat informace; morální život bojujícího vojáka není průzkumným úkolem. Mohli bychom říci, že ve svých operacích zaujímá stejnou pozici jako ve svých válkách: není zodpovědný za jejich celkovou spravedlnost. Vede-li se válka z určité vzdálenosti, nemusí být odpovědný ani za nevinné lidi, které sám zabije. Dělostřelci a piloti jsou často udržováni v nevědomosti o cílech, na které směřuje jejich

⁴²⁸ Myres S. McDougal a Florentino P. Feliciano, *Law and Minimum World Public Order*, New Haven, 1961, s. 690.

palba nebo bombardování. Pokud kladou otázky, jsou rutinně ujištěni, že míří na „legitimní vojenské cíle“. Možná by měli být vždycky skeptičtí, ale nemyslím si, že bychom je měli vinit, když přijímají ujišťování svých velitelů. Namísto toho bychom měli vinit tyto prozíravé velitele. Jak ovšem ukazuje příklad My Lai, nevědomost obyčejných vojáků má určité hranice. Vojáci v této vietnamské vesnici mohli stěží pochybovat o nevině lidí, které měli podle rozkazu zabít. Právě v takové situaci chceme, aby neuposlechli rozkaz: když dostanou rozkazy, o nichž, jak prohlásil armádní soudce při procesu s Calleyem, by „muž s běžným rozumem a porozuměním za daných okolností věděl, že jsou nezákonné“.⁴²⁹

To znamená porozumění nejen okolnostem, ale také zákonu, a v Norimberku se argumentovalo (a od té doby se argumentuje), že zákony války jsou tak vágní, nejisté a nesrozumitelné, že nemohou nikdy vyžadovat neposlušnost.⁴³⁰ Stav tohoto pozitivního zákona skutečně není dobrý, zejména když se vztahuje k potřebám boje. Zákaz masakru je ovšem dost jasný a domnívám se, že je spravedlivé říci, že obyčejní vojáci jsou obviňováni a usvědčováni jen za vědomou vraždu nevinných lidí – například přeživších po ztroskotání lodi, zápasících ve vodě, válečných zajatců nebo bezmocných civilistů. Stejně tak to není jen otázka zákona, neboť tyto skutky nejenže „porušují nepochybnitelná pravidla válčení“, jak uvádí britský polní manuál z roku 1944, ale také „pobuřují obecné

⁴²⁹ Citováno v analýze Calleyova případu od Kurta Baiera, „Guilt and Responsibility“, *Individual and Collective Responsibility: The Massacre at My Lai*, ed. Peter French, Cambridge, Mass., 1972, s. 42.

⁴³⁰ Viz Richard Wasserstrom, „The Responsibility of the Individual“, in: *War and Morality*, Belmont, Calif., 1970.

postoje humanity“.⁴³¹ Obyčejné morální cítění a chápání vylučuje zabíjení, jako bylo to v My Lai. Jeden z tamních vojáků si pamatuje, jak si sám pro sebe říkal, že taková jatka jsou „přesně jako ty nacistické věci“. Tento úsudek je rozhodně správný a v naší konvenční morálce neexistuje nic, co by ho mohlo zpochybnit.

Výmluva na nátlak však může platit dokonce i v případě, jako je tento, jestliže rozkaz zabíjet je podložen hrozbou popravky. Uvedl jsem, že vojáci v boji nemohou žádat o sebezáchovu, když porušují pravidla války. Nebezpečí nepřátelské palby je totiž rizikem činnosti, již se zabývají, a nemají žádné právo redukovat toto riziko na úkor jiných lidí, kteří se válkou nezabývají. Ovšem hrozba smrti namířená nikoli na vojáky obecně, ale na jednoho konkrétního vojáka – hrozba, jak říkají právníci, „bezprostřední, reálná a nevyhnutelná“ – všechno mění a vyzdvihuje takový případ z kontextu boje a válečného rizika. Je z něj pak něco jako ony domácí zločiny, v nichž jeden člověk nutí druhého pod hrozbou bezprostřední smrti, aby zabil třetího. Tento skutek je jasně vraždou, ale máme tendenci si myslet, že muž uprostřed není vrah. Nebo, pokud ho za vraha považujeme, pravděpodobně přijmeme výmluvu na nátlak. Jistěže někdo, kdo v takové chvíli odmítne zabít a místo toho zemře, nevykonává jen svou povinnost – jedná hrdinsky. Gray přináší paradigmatický příklad:⁴³²

V Nizozemí Holanďané vyprávějí o jednom německém vojákovi, jenž byl příslušníkem popravčí čety, která dostala rozkaz zastřelit nevinná rukojmí. Najednou

⁴³¹ Citováno in: Telford Taylor, *Nuremberg and Vietnam*, New York, 1974, s. 49.

⁴³² J. Glenn Gray, *The Warriors: Reflections on Men in Battle*, New York, 1967, s. 185–186.

vystoupil z řady a odmítl se účastnit popravky. Jeho velící důstojník ho na místě obvinil ze zraedy a postavil ho vedle rukojmích, kde ho jeho druhové ihned popravili.

Tady je muž mimořádné vznešenosti, ale co máme říct o jeho (bývalých) družích? Že páchají vraždu, když střílí z pušek, a že nejsou odpovědní za vraždu, kterou páchají. Odpovědný je velící důstojník a ti mezi jeho nadřízenými, kteří rozhodli o politice zabíjení rukojmích. Odpovědnost přechází z příslušníků popravčí čety nikoli kvůli jejich přísaze, nikoli kvůli jejich rozkazům, ale kvůli přímé hrozbě, která je vede k tomu, že jednají, jak jednají.

Válka je svět nátlaku, hrozby a odvetné hrozby, takže musíme mít jasno o případech, v nichž se nátlak posuzuje, a o těch, v nichž se nátlak neposuzuje jako výmluva pro chování, které bychom jinak odsoudili. Vojáci jsou odvedeni a donuceni bojovat, ale nábor samotný je nenutí zabíjet nevinné lidi. Na vojáky se útočí a jsou přinuceni bojovat, ale ani agrese, ani nepřátelský útok je nenutí zabíjet nevinné lidi. Nábor a útok je přivádějí do vážných rizik a těžkých rozhodnutí. Jakkoli je ovšem jejich situace tísnivá a děsivá, stále říkáme, že si volí svobodně a jsou odpovědní za to, co dělají. Jen člověk s pistolí u hlavy není odpovědný.

Rozkazy nadřízených nejsou ovšem vždycky vnučovány s pistolí u hlavy. Armádní disciplína v aktuálním kontextu války je často mnohem větším chaosem, než ukazuje příklad s popravčí četou. „Je to velký přínos pozic na frontové linii,“ píše Gray, „že [...] neposlušnost je často možná, neboť tam, kde je přítomno nebezpečí smrti, není

dohled příliš přesný.⁴³³ A jak v týlu, tak na frontě existují způsoby, jak reagovat na rozkaz jinak než uposlechnout: odložit jeho splnění, vyhnout se mu, svévolně nerozumět, použít volný výklad, nadměrně doslovný výklad atd. Člověk může ignorovat nemorální rozkaz nebo odpovědět na něj otázkami a protesty; někdy dokonce i otevřené odmítnutí přinese jen důtku, degradaci či uvěznění, neexistuje žádné riziko smrti. Kdykoli jsou tyto možnosti otevřené, morální muži se jich chopí. Zdá se, že zákon vyžaduje podobnou připravenost, neboť je právním principem, že nátlak omlouvá, jen když újma, kterou jednotlivý voják způsobuje, není disproportionální k újmě, která ho ohrožuje.⁴³⁴ Hrozba degradace ho neomlouvá za vraždu neviných lidí.

Je však třeba říct, že důstojníci jsou mnohem víc než jen odvedení muži schopní zvážit nebezpečí, která před nimi stojí. Telford Taylor popisuje případ plukovníka Williama Peterse, důstojníka konfедераční armády během americké občanské války, který odmítl přímý rozkaz podpálit město Chambersburg v Pensylvánii.⁴³⁵ Peters byl zbaven velení a uvězněn, ale nebyl nikdy postaven před vojenský soud. Můžeme obdivovat jeho odvahu, ale jestliže předvídal, že jeho nadřízení se („rozumně“, jak řekl jiný konfедераční důstojník) vyhnou procesu, jeho rozhodnutí bylo relativně lehké. Rozhodnutí obyčejného vojáka, který by mohl být dost dobře vystaven zkrácené spravedlnosti a který toho ví jen málo o rozpohlednění svých vzdálenějších nadřízených, je mnohem těžší. V My Lai ti muži,

⁴³³ Tamtéž, s. 189.

⁴³⁴ Myres McDougal a Florentino P. Feliciano, *Law and Minimum World Public Order*, New Haven, 1961, s. 693–694 a poznámky.

⁴³⁵ Telford Taylor, *Nuremberg and Vietnam*, New York, 1974, s. 55n.

kteří odmítli střílet, nikdy netrpěli kvůli svému neuposlechnutí a evidentně nečekali, že by trpěli; to ukazuje, že z jejich poslušnosti musíme vinit jiné. V nejednoznačnějších případech nátlak rozkazů nadřízených, i když není „bezprostřední, reálný a nevyhnutelný“ a nemůže být pokládán za obranu, se běžně považuje za polehčující faktor. To se zdá být jako správný postoj, ale rád bych ještě jednou zdůraznil, že pokud ho přijmeme, nečiníme ústupky potřebě disciplíny, ale prostě uznáváme těžký údel obyčejného vojáka.

Existuje ještě další důvod pro mírnější hodnocení, který není zmíněn v právní literatuře, ale je význačný v morálních posouzeních neposlušnosti. Cesta, kterou jsem označil za správnou, je často velice osamělá. Tady je opět případ německého vojáka, který vystoupil z řady v popravčí četě a byl svými druhy rychle popraven, nezvyklý a extrémní. I když jsou však pochybnosti a znepokojení obecně sdílené, přesto jsou předmětem soukromého přemýšlení a ne veřejné diskuse. A pokud voják jedná, jedná sám, aniž by měl jistotu, že ho jeho druhové podpoří. Civilní protest a neposlušnost zpravidla vycházejí z hodnot společenství. Armáda je však organizace, nikoli společenství, a společenství obyčejných vojáků je formováno charakterem a účely této organizace, nikoli jejich soukromými závazky. Je mezi nimi drsná solidarita mužů, kteří stojí tvář v tvář společnému nepříteli a snášejí společnou disciplínu. Na obou stranách války je jednota reflexivní, nikoli záměrná a předem promyšlená. Neuposlechnout znamená porušit tento elementární soulad, přihlásit se k morální oddělenosti (nebo morální nadřazenosti), zpochybnit druhy, možná dokonce zintenzivnit nebezpečí, jimž dotyčný čelí. „Nejtěžší na tom je,“ napsal jeden

francouzský voják, který šel do Alžírsko a pak odmítl bojovat, „být odříznut od bratrstva, být uzavřen v monologu, být nepochopený.“⁴³⁶

Nepochopený je možná příliš silné slovo, neboť člověk se v takové chvíli dovolává běžných morálních principů. V kontextu vojenské organizace je však toto dovolávání často nevyslyšeno, takže s sebou nese riziko, že může být dost dobře větší než riziko trestu: riziko naprotě a morálně zneklidňující izolace. Tím nechci říct, že se člověk může zapojit do masakru v zájmu sounáležitosti. Ale ukazuje to, že morální život je zakořeněn v jakémsi druhu asociace, kterou vojenská disciplína vylučuje nebo dočasně odstraňuje, a tento fakt se také musí brát v úvahu v úsudcích, jež činíme. Musí se vzít v úvahu zejména v případech obyčejných vojáků, protože důstojníci mají větší volnost ve svých asociacích a více se zapojují do diskusí o politice a strategii. Mají slovo ohledně tvaru a charakteru organizace, které velí. Proto musíme znovu zdůraznit, že odpovědnost velení má zásadní význam.

ODPOVĚDNOST VELENÍ

Být důstojníkem vůbec není jako být obyčejným vojákem. Hodnost je něco, oč muži soutěží, oč usilují, v čem se vyžívají, takže i když důstojníci byli původně odvedenci, nemusíme si dělat starost, budeme-li po nich vyžadovat přesné dodržování povinností jejich funkce. Hodnosti se totiž lze vyhnout, službě nikoli. Nižší důstojníci jsou v boji zabíjeni ve velkém množství, ale přesto to jsou vojáci,

⁴³⁶ Jean Le Meur, „The Story of a Responsible Act“, in: *Political Man and Social Man*, ed. Robert Paul Wolff, New York, 1964, s. 204.

kterí se chtěli stát důstojníky. Je to otázka potěšení z velení; v civilním životě nic takového neexistuje (alespoň mi to tak bylo řečeno). Druhou stranou potěšení je však odpovědnost. Důstojníci na sebe berou obrovskou odpovědnost; opět je to něco, co se nepodobá ničemu v civilním životě, protože mají pod kontrolou prostředky zabíjení a destrukce. Čím vyšší je jejich hodnost, tím větší je dosah jejich velení a tím širší je jejich odpovědnost. Plánují a organizují operace, rozhodují o strategii a taktice, vybírají, že se bude bojovat spíš tady než někde jinde, posílají muže do boje. Musí vždycky cílit na vítězství a ohlížet se na potřeby vlastních vojáků. Současně však mají také vyšší povinnost: „Voják, ať je to přítel nebo nepřítel,“ napsal Douglas MacArthur, když potvrdil trest smrti pro generála Jamašitu, „je pověřen ochranou slabých a neozbrojených. To je pravé jádro a důvod jeho existence, [...] posvátná svěřená důvěra.“⁴³⁷ Přesně proto, že on sám s pistolí v ruce, s dělostřelectvem a bombardéry v pohotovosti představuje hrozbu pro slabé a neozbrojené, musí přijmout opatření, jak je zaštitit. Musí bojovat s omezeními, přijímat rizika a mít na paměti práva nevinných.

To pochopitelně znamená, že nemůže nařídít masakry; stejně tak nemůže terorizovat civilisty bombovými útoky nebo bombardováním, případně vykořenit celé populace, aby vytvořil „oblast, kde se střelí bez vyzvání“, ani páchat odvetu na zajatcích nebo vyhrožovat, že zabije rukojmí. Znamená to však víc než tohle. Vojenští velitelé mají další dvě morálně zásadní odpovědnosti. Zaprvé, když plánují operace, musí přijmout pozitivní kroky na omezení i nezamýšlených ztrát na civilistech (a musí si

⁴³⁷ Citováno in: A. J. Barker, *Yamashita*, New York, 1973, s. 157–158.

být jistí, že počty zabitých nejsou disproporcionální vůči vojenským přínosům, které očekávají). Tady zákony války pomohou jen málo; žádný důstojník nebude trestně obviněn za to, že zabil příliš mnoho lidí, pokud je přímo nezmasakruje. Morální odpovědnost je ovšem jasná a nemůže být umístěna nikam jinam než do kanceláře velitele. Operace patří veliteli, nepatří obyčejným bojujícím – on má přístup k většímu množství informací, on má (nebo by měl mít) celkový přehled o akcích, které nařizuje, a o důsledcích, v něž doufá. Jestliže pak podmínky určené doktrínou dvojího efektu nejsou splněny, neměli bychom váhat a měli bychom ho činit odpovědným za neúspěch. Zadruhé, když vojenští velitelé organizují své síly, musí přijmout pozitivní kroky k prosazení válečné konvence a vyžadovat po mužích, kterým velí, dodržování jejich norem. Musí v tomto ohledu dohlížet na jejich výcvik, vydávat jasné rozkazy, určit inspekční postupy a zajistit potrestání jednotlivých vojáků a podřízených důstojníků, kteří zabíjejí nebo zraňují nevinné lidi. Pokud dojde k takovému zabíjení a zraňování ve velkém rozsahu, jsou pravděpodobně odpovědní, neboť předpokládáme, že je v jejich pravomoci tomu zabránit. Vzhledem k tomu, co se ve válce skutečně děje, toho mají vojenští velitelé hodně, za co by měli nést odpovědnost.

Generál Bradley a bombardování Saint-Lô

V červenci 1944 Omar Bradley, jenž velel americkým silám v Normandii, naplánoval průlom z předmostí invaze vybudovaných měsíc předtím. Plán, který vypracoval, měl kódové označení COBRA a byl schválen generály

Montgomerym a Eisenhowerem. Vyžadoval kobercové bombardování oblasti pět a půl kilometrů široké a dva a půl kilometrů hluboké, podél silnice do Périers před městem Saint-Lô. „Spočítali jsme, že letecké bombardování buď zničí, nebo omráčí nepřítele v této oblasti,“ čímž dovolí rychlý postup. Také to však představovalo morální problém, který Bradley probírá ve své autobiografii. Dne 20. července popsal nadcházející útok několika americkým novinářům:⁴³⁸

Dopisovatelé tiše naslouchali nástinu našeho plánu a natahovali krky, když jsem jim ukazoval onu oblast a [...] počítal leteckou sílu, která nám byla přidělena. Na konci briefingu se mě jeden z novinářů zeptal, jestli budeme předem varovat Francouze žijící na území plánovaného kobercového bombardování. Zavrtěl jsem hlavou, jako bych se chtěl vyhnout nutnosti říct ne. Kdybychom to vyklopili Francouzům, ukázali bychom to i Němcům. [...] Úspěch operace COBRA spočíval v překvapení; bylo zásadní, aby byl moment překvapení na naší straně, i když to znamenalo také vraždění nevinných.

Bombardování tohoto druhu podél bitevní linie a jako úzkou podporu bojových oddílů pozitivní mezinárodní právo dovoluje. Je dokonce povolena i nerozlišovaná palba na území vlastní bojové zóny.⁴³⁹ Má se za to, že civilisté jsou předem varování blízkostí bojů. Jak ovšem ukazuje dotaz novináře, neřeší to morální otázku. Stále chceme

⁴³⁸ Omar N. Bradley, *A Soldier's Story*, New York, 1964, s. 343–344.

⁴³⁹ Relevantní zákon viz M. Greenspan, *Modern Law of Land Warfare*, Berkeley, 1959, s. 332n.

vědět, jaké pozitivní kroky mohly být podniknuty, aby se zabránilo „vraždění nevinných“ nebo aby se zmenšily způsobené škody. Je důležité trvat na takových krocích, protože, jak tento příklad jasně ukazuje, pravidlo proporcionality často nemá vůbec žádné zamezující účinky. Dokonce i kdyby na těch třinácti čtverečních kilometrech poblíž Saint-Lô žil velký počet civilistů a dokonce i kdyby všichni měli pravděpodobně zemřít, zdálo by se to jaká malá cena, jež by se zaplatila za průlom, který mohl dost dobře uspíšit konec války. Když to však říkám, neznamená to, že jsou tyto nevinné životy ztraceny, neboť kromě odvolání útoku mohou existovat i jiné způsoby, jak je zachránit. Možná by civilisté podél bitevní linie mohli být varováni (aniž by se prozradilo překvapení v konkrétním sektoru). Možná by útok mohl být přeměrován na nějakou méně zalidněnou oblast (i za cenu většího rizika pro zúčastněné vojáky). Možná by letadla, která poletí nízko, mohla mířit na specifické nepřátelské cíle nebo by se místo toho mohlo použít dělostřelectvo (neboť dělostřelecké granáty mohly být tehdy namířeny přesněji než bomby), případně by byli před hlavním útokem vysláni parašutisté nebo hlídky, které by obsadily důležité pozice. Nejsem povolán, abych doporučoval jakoukoli z těchto akcí, i když v danou chvíli mohla mít přednost kterákoli z výše uvedených, a to i z vojenského hlediska. Bomby totiž minuly vyhrazený prostor a zabily nebo zranily stovky amerických vojáků. Kolik bylo zabito a zraněno francouzských civilistů, Bradley neuvádí.

Bez ohledu na to, kolik civilistů zemřelo, nedá se říci, že jejich úmrtí byla záměrná. Na druhou stranu, pokud Bradley nezhodnotil jiné možnosti, které jsem uvedl, nelze také říci, že *neměl* v úmyslu je zabít. Už jsem vysvětloval,

proč by tento negativní úmysl měl být požadován od vojáků; je to ekvivalent toho, co právníci v domácím společenství nazývají „řádná péče“. Pokud jde o konkrétní malé vojenské akce (jako granátové útoky ve sklepích popisované Frankem Richardsem), lidé, po nichž se požaduje taková péče, jsou obyčejní vojáci a jejich bezprostřední nadřízení. V případech, jako byla operace COBRA, relevantní jednotlivci stojí výše v hierarchii – právem tedy soustřeďujeme pozornost na generála Bradleye a jeho nadřízené. Ještě jednou musím říci, že nemožu specifikovat přesný bod, kdy by požadavky „řádné péče“ byly splněny. Kolik pozornosti se vyžaduje? Kolik rizika se musí přijmout? Tato část není jasná.⁴⁴⁰ Je však dosti zřejmé, že většina operací je plánována a uskutečněna pod touto hranicí, a je možné obviňovat velitele, kteří nevykládají ani minimální úsilí, i když nevíme přesně, co by obsahovalo maximální úsilí.

Případ generála Jamašity

Stejný problém specifikování standardů nastane, zvažujeme-li odpovědnost velitelů za činy jejich podřízených. Jak jsem již uvedl, jejich povinností je vynutit dodržování válečné konvence. Dokonce ani nejlepší možný systém vynucování však předem nevyloučí konkrétní porušení. Ukáže se to jako nejlepší možný systém, když se systematicky takovým případům věnujeme a dojde k potrestání jednotlivců, kteří pravidla porušují, aby to odradilo ostatní. Jen když dojde k masivnímu selhání

⁴⁴⁰ Charles Fried, *Anatomy of Values: Problems of Personal and Social Choice*, Cambridge, Mass., 1970, s. 194–199.

tohoto disciplinárního systému, vyžadujeme, aby důstojníci, kteří vše řídí, předložili účty. To je v podstatě požadavek, který formálně vznesla americká vojenská komise na generála Jamašitu po filipínské operaci v roce 1945.⁴⁴¹ O Jamašitovi se říkalo, že byl odpovědný za velký počet specifikovaných násilných činů a vražd provedených na neozbrojených civilistech a válečných zajatcích. Nikdo nepopíral, že tyto skutky opravdu spáchali japonští vojáci. Na druhé straně nebyly předloženy žádné důkazy, které by doložily, že Jamašita násilí a vraždy nařídil, nebo že by dokonce věděl o těchto konkrétních skutcích. Jeho odpovědnost spočívala v neschopnosti „vykonávat svou povinnost velitele a kontrolovat operace příslušníků svého velení, čímž jim dovolil páchat brutální zvěrstva“. Jamašita se bránil a tvrdil, že nemohl vůbec kontrolovat své vojáky: úspěšná americká invaze narušila jeho komunikační a velitelskou strukturu a ponechala mu k velení jen oddíly, které osobně vedl při ústupu do hor na severu ostrova Luzon; tito vojáci žádná zvěrstva nepáchali. Komise odmítla tuto obhajobu přijmout a Jamašita byl odsouzen k smrti. Jeho odvolání bylo zasláno americkému Nejvyššímu soudu, který odmítl případ revidovat navzdory památnému nesouhlasu soudců Murphyho a Rutledge. Jamašita byl popraven 22. února 1946.

Existují dva způsoby, jak popsat standard, který po Jamašitovi požadovala komise i soud. Obhájci argumentovali, že se jednalo o standard striktní odpovědnosti, zcela nepřiměřený v případech kriminální spravedlnosti. To znamená, že Jamašita byl odsouzen bez poukazu na skutky, které provedl, nebo na opomenutí, kterým se mohl

⁴⁴¹ Řídím se popisem A. Franka Reela, *The Case of General Yamashita*, Chicago, 1949.

vyhnout. Byl odsouzen za to, že zastával funkci, kvůli povinností vlastními této funkci, i když tyto povinnosti byly v podstatě neproveditelné za podmínek, v nichž se vynacházel. Soudce Murphy šel ještě dál: povinnosti byly neproveditelné kvůli podmínkám, které vytvořila americká armáda.⁴⁴²

[...] sepsáno na podkladě vojenských událostí na Filipínách, které následovaly po 9. říjnu 1944. Tato obvinění spočívají v následujícím: „My, příslušníci vítězných amerických sil, jsme učinili všechno, co bylo možné, ke zničení a přerušení vašich komunikačních linek, vaší efektivní kontroly personálu, vaší schopnosti vést válku. V tomto ohledu jsme uspěli. [...] A nyní vás obviňujeme a zavrhuje za to, že jste byl neefektivní v udržování kontroly nad svými vojáky v období, kdy jsme my tak efektivně obléhali a eliminovali vaše síly a blokovali vaši možnost udržovat efektivní velení.“

To je zřejmě přesný popis faktů tohoto případu. Jamašita nejenže nemohl vykonávat věci, které by velitelé měli vykonávat, ale když argument otočíme, nebyl v žádném smyslu původcem podmínek, které tyto věci znemožnily. Měl bych ovšem dodat, že ostatní soudci nevěřili, ba ani nepřipustili, že prosazují princip striktní odpovědnosti. Podle hlavního soudce Stonea otázka zněla, „zda zákon války uvaluje na armádního velitele povinnost přijmout taková vhodná opatření, která jsou v jeho moci, aby kontroloval vojáky pod svým velením“. Je snadné odpovědět na tuto otázku kladně, ale není vůbec snadné říci, jaká

⁴⁴² A. Frank Reel, *The Case of General Yamashita*, Chicago, 1949, s. 280; v příloze této knihy je přetištěno rozhodnutí Nejvyššího soudu.

opatření jsou „vhodná“ za nepříznivých podmínek boje, ve chvílích neorganizovanosti a porážky.

Chceme nastavit standardy velice vysoko a argument pro striktní odpovědnost je svým charakterem utilitární: činí důstojníky automaticky odpovědnými za masivní porušování pravidel války a nutí je dělat všechno možné, aby se takovým porušením vyhnuli, aniž by nás nutil specifikovat, co mají dělat.⁴⁴³ V rámci toho však existují dva problémy. Zaprvé, skutečně nechceme, aby velitelé dělali všechno možné, neboť tento požadavek vzatý doslova by jim ponechal málo času na to, aby dělali cokoli jiného. Tento bod není v jejich případě nikdy tak vypovídající jako v případě politických lídrů a domácích zločinů: nepožadujeme po našich lídrech, aby dělali všechno možné (ale jen aby přijali „vhodná opatření“), aby zabránili krádežím a vraždám, neboť mají jiné věci na práci. Oni však nejspíš nevyzbrojili a nevytvořili lidi, kteří páchají loupeže a vraždy, a tito lidé nejsou přímo pod jejich velením. Případ vojenských velitelů je jiný, proto od nich musíme čekat, že věnují dost času a pozornosti disciplíně a kontrole mužů s puškami, které vypustili do světa – přesto ne všechny jejich čas a pozornost, ne všechny zdroje pod jejich velením.

Druhý argument proti striktní odpovědnosti v kriminálních případech je známější. Dokonce ani dělat „všechno“ není totéž jako dělat to úspěšně. Všechno, co můžeme požadovat, je seriózní úsilí specifického druhu; nemůžeme požadovat úspěch, neboť podmínky válčení jsou takové, že úspěch není vždycky možný. A nemožnost úspěchu je nutně výmluva – při vynaložení seriózního úsilí zcela

⁴⁴³ O striktní odpovědnosti viz Joel Feinberg, *Doing and Deserving*, Princeton, 1970, s. 223n.

uspokojující výmluva – pro neúspěch. Odmítneme-li přijmout tuto výmluvu, znamená to, že odmítneme považovat obviněného za morálního původce, neboť je v povaze morálních původců (lidských bytostí), že jejich nejlepší snahy někdy nevyjdou. Odmítnutí nebere ohled na lidskost obviněného, činí z něj příklad, *pour encourager les autres* (pro povzbuzení ostatních), a my nemáme žádné právo to komukoli provést.

Tyto dva argumenty mi připadají správné a generála Jamašitu zprošťují viny, ale také způsobují, že nemáme vůbec žádné jasné standardy. Pravdou je, že neexistuje žádný filosofický nebo teoretický základ pro určení takových standardů. To platí i v případě plánování a organizace vojenských operací. Určitě neexistuje žádné pravidlo, podle kterého bychom mohli měřit chování generála Bradleje. Diskuse o dvojím efektu v kapitolách 9 a 10 ukázala jen dost přibližnou cestu k tomu druhu úvah, které jsou relevantní, činíme-li úsudky o takových záležitostech. Vhodné standardy se mohou objevit jedině prostřednictvím dlouhého procesu kazuistického uvažování, tj. když se budeme věnovat jednomu případu za druhým z morálního či právního hlediska. Hlavní selhání vojenské komise a Nejvyššího soudu v roce 1945 kromě toho, že se jim nepodařilo zjednat spravedlnost pro generála Jamašitu, spočívá v tom, že k tomuto procesu nijak nepřispěly. Nespecifikovaly opatření, která mohl Jamašita provést; nenavrhly, jaký stupeň dezorganizace mohl sloužit jako limit u odpovědnosti z velení. Jen uváděním takových specifikací stále dokola můžeme vyznačit hranice, jež válečná konvence vyžaduje.

Domnívám se, že můžeme říct víc než to, pokud se krátce vrátíme k případu My Lai. Důkazy přednesené

při procesu proti poručíkovi Calleyovi a materiály shromážděné novináři, kteří prováděli vlastní šetření o tomto masakru, jasně naznačují odpovědnost velitelů nad Calleyem i Medinou. Strategie americké války ve Vietnamu, jak jsem již uvedl, stavěla civilisty před rizika zcela nepřijatelným způsobem a obyčejní vojáci mohli sotva ignorovat skryté významy takové strategie. Vesnice My Lai se nacházela v oblasti, kde se střílelo bez vyzvání, která byla rutinně bombardována. „Když tam každou noc střílí dělostřelectvo,“ zeptal se jeden voják, „jak to, že lidé tam mají tak velkou cenu?“⁴⁴⁴ V důsledku toho vojáky učili, že životy civilistů nemají velkou cenu, a zdá se, že bylo vyvinuto jen malé úsilí postavit se tomuto učení vyjma nejformálnějších a povrchních instrukcí o pravidlech války. Jestliže máme na někoho uvalit plnou vinu za tento masakr, pak existuje velký počet důstojníků, které bychom museli odsoudit. Nemohu zde uvádět seznam a pochybuji, že ti všichni mohli být nebo měli být právně obviněni a postaveni před soud – i když to mohla být užitečná příležitost aplikovat a zdokonalit precedens s Jamašitou. Že je však mnoho důstojníků morálně žalovatelných, se mi zdá jisté a jejich zavinění není menší než zavinění mužů, kteří pak skutečně zabíjeli. Mezi nimi ovšem existuje následující rozdíl: V případě obyčejných vojáků leží důkazní břemeno na nás. Jako u kteréhokoliv případu vraždy musíme dokázat jejich informovanost a vědomou účast. Důstojníci jsou však pravděpodobně vinni; důkazní břemeno, kdyby demonstrovali svou nevinu, leží na nich. A do té doby, než najdeme nějaký způsob, jak uvalit toto břemeno, neuděláme všechno, co je

⁴⁴⁴ Seymour Hersh, *My Lai 4: A Report on the Massacre and its Aftermath*, New York, 1970, s. 11.

v našich silách, na obranu „slabých a neozbrojených“, nevinných obětí války.

POVAHA NUTNOSTI (4)

Nejtěžší otázku jsem si nechal na konec. Co máme říct o těch vojenských velitelích (nebo politických lídrech), kteří neberou v úvahu pravidla války a zabíjejí nevinné lidi v „nejvyšším stavu nouze“? Jistě chceme být v takové době vedeni lidmi připravenými udělat, co je třeba udělat – co je *nutné*; neboť právě tady vstupuje ona nutnost ve svém pravém smyslu do teorie války. Na druhé straně nemůžeme ignorovat nebo zapomínat, co vlastně dělají. Svévolené zabíjení nevinných je vražda. Někdy v extrémních podmínkách (které jsem se pokusil definovat a vymezit) velitelé musí spáchat vraždu nebo musí přikázat druhým, aby ji spáchali. A pak se stávají vrahy, i když v zájmu dobré věci. V domácím společenství a zejména v kontextu revoluční politiky o takových lidech říkáme, že mají špinavé ruce. Jinde jsem uvedl, že muži a ženy se špinavýma rukama, byť to může být i tak, že jednali dobře a provedli to, co jejich funkce vyžadovala, musí nicméně nést břímě odpovědnosti a viny.⁴⁴⁵ Zabili nespravedlivě, řekněme, kvůli spravedlnosti samotné, ale spravedlnost samotná vyžaduje, aby bylo nespravedlivé zabíjení odsouzeno. Evidentně zde neexistuje otázka o právním potrestání, ale o nějakém jiném způsobu přisouzení a prosazení viny. Značně nejasné ovšem je, jak něco takového přisoudíme. Všechny dostupné odpovědi v nás patrně vzbudí rozpaky.

⁴⁴⁵ Michael Welzer, „Political Action: The Problem of Dirty Hands“, *2 Philosophy and Public Affairs* (1973), s. 160–180.

Povaha těchto rozpaků bude zjevná, podíváme-li se znovu na případ britského strategického bombardování ve druhé světové válce.

Zneuctění Arthura Harrise

„Možná vstoupí do historie jako obr mezi lidry lidstva. Dal velení bombardovacího letectva odvalu zdolat těžké zkoušky,“ napsal historik Noble Frankland o Arthuru Harrisovi, který nařídil strategické bombardování Německa od února 1942 až do konce války.⁴⁴⁶ Jak jsme již viděli, Harris byl odhodlaným obhájcem leteckého teroru a odolal každému pokusu využít letadla k jiným účelům. Strategické bombardování je kriminální činnost a poté, co zmizela bezprostřední hrozba, kterou představovala Hitlerova raná vítězství, to byla zcela neobhajitelná aktivita. Proto Harris není ve skutečnosti příkladem otázky špinavých rukou. On a Churchill, který nesl nejvyšší odpovědnost za vojenskou politiku, nečelili žádnému morálnímu dilematu: prostě měli přestat s bombardovacími operacemi. Můžeme to nicméně vzít jako příklad, neboť v myslích britských lídrů, nakonec i samotného Churchilla, mělo bombardování tuto podobu. Proto Harris, třebaže samozřejmě obvinění ze zločinu proti němu nebyla nikdy vznesena, nebyl po válce vnímán jako obr mezi lidry lidstva.

Provedl to, co jeho vláda považovala za nezbytné, ale to, co udělal, bylo ohavné, a zdá se, že zde padlo vědomé rozhodnutí neoslavovat využití bombardovacího letectva

⁴⁴⁶ Noble Frankland, *Bomber Offensive: The Devastation of Europe*, New York, 1970, s. 159.

nebo ctít jeho velitele. „Od této činnosti,“ píše Angus Calder, „Churchill a jeho kolegové nakonec couvli. Poté, co v polovině dubna [1945] strategická vzdušná ofenziva oficiálně skončila, bylo velitelství bombardovacího letectva ignorováno a odmítáno, a Harris, na rozdíl od jiných známých velitelů, nebyl povýšen na peera.“ Za takových okolností nevzdat mu poctu znamenalo zneuctit ho a Harris vnímal toto vládní rozhodnutí (nebo opomenutí) přesně takhle.⁴⁴⁷ Ještě nějakou chvíli čekal na odměnu a pak popuzeně odjel z Anglie do své rodné Rhodesie. S muži, kterým velel, bylo zacházeno podobně, třebaže ignorování nebylo tak osobní. Ve Westminsterském opatství se nachází pamětní deska na počest pilotů stíhaček, kteří zemřeli během války – jsou tam uvedeni jmenovitě. Ovšem piloti, kteří bombardovali, nemají žádnou pamětní desku, přestože utrpěli mnohem těžší ztráty; jejich jména nejsou zaznamenána. Je to, jako by si Britové vzali k srdci otázku Rolfa Hochhutha.⁴⁴⁸

*Má se pilot, který z rozkazu bombarduje
obydlená centra,
stále nazývat vojákem?*

To vše dává smysl, i když jen nepřímou a je to tak nejasné, že si nemůžeme nevsimnout jisté morální rozpačitosti. Harris a jeho muži si stěžují legitimně: provedli to, co jim bylo řečeno, aby udělali, a o čem se jejich lídři domnívali, že to je nezbytné a správné, ale jsou zneuctěni za to, že

⁴⁴⁷ Angus Calder, *The People's War*, s. 565; David Irving, *Destruction of Dresden*, New York, 1963, s. 250–257.

⁴⁴⁸ Rolf Hochhuth: *Soldiers: An Obituary for Geneva*, překl. Robert David MacDonald, New York, 1968, s. 192.

to provedli, a najednou se ukazuje (co jiného může zneuctění znamenat?), že to, co bylo nezbytné a správné, bylo také špatné. Harris měl pocit, že z něj udělali obětího beránka, a je určitě pravda, že má-li se vina za bombardování rozložit, Churchill si zasluhuje plný díl. Churchillovi se však povedlo oddělit se od politiky teroru, což není natolik důležité; při retrospektivní kritice se vždycky najde řešení. Důležité je, že když se oddělil od této politiky, bylo to součástí národního oddělení – úmyslné politiky, která má morální význam a hodnotu.

Přesto se tato politika zdá být krutá. Pokud ji formulujeme v obecných pojmech, zní takto: národ bojující ve spravedlivé válce, když je zoufalý a samo přežití je riskantní, musí použít bezcharakterní a morálně ignorantské vojáky; jakmile je jejich užitečnost minulostí, musí je zapřít. Raději bych řekl něco jiného: že slušní muži a ženy, kteří byli ve válce těžce zkoušeni, musí někdy udělat hrozná věci a pak oni sami musí hledat nějaký způsob, jak znovu potvrdit hodnoty, které odvrhli. První tvrzení je však pravděpodobně realističtější. Je totiž velice vzácné, jak napsal Machiavelli v *Rozpravách*, „že by mělo vyjít najevo, že dobrý člověk si přeje využít špatné prostředky,“ i když takové prostředky jsou morálně vyžadované.⁴⁴⁹ A pak musíme hledat lidi, kteří nejsou dobří, a využít je a zneuctit. Možná existuje nějaký lepší způsob, jak to udělat, než jak to provedl Churchill. Bylo by bývalo lepší, kdyby vysvětlil svým spoluobčanům morální cenu jejich přežití a kdyby pochválil odvahu a výdrž bombardovacích letců, byť by trval na tom, že není možné být pyšný na to, co udělali (což mnozí z nich museli pociťovat). Churchill ovšem nic takového

⁴⁴⁹ Machiavelli, *The Discourses*, kn. I, kap. XVIII.

neudělal; nikdy nepřipustil, že toto bombardování bylo v podstatě špatné. Chybělo-li takové doznání, pak alespoň odmítnutí uctít Harrise znamenalo ujit krátkou cestu směrem ke znovunastolení závazku vůči pravidlům války a právům, která tato pravidla chrání. Domnívám se, že to je nejhlubší smysl veškerého přidělení odpovědnosti.

ZÁVĚR

Svět nutnosti je generován konfliktem mezi kolektivním přežitím a lidskými právy. Nacházíme se v tomto světě méně často, než si myslíme, určitě méně často, než říkáme, ale kdykoli jsme tam, zažíváme tu největší tyranii války – a také, mohlo by se říci, maximální nesoudržnost teorie války. Ve znepokojivé úvaze s názvem *Válka a masakr* popisuje Thomas Nagel naši situaci v takové době z hlediska konfliktu mezi utilitářským a absolutistickým způsobem myšlení: víme, že existují nějaké důsledky, kterým se musíme vyhnout za každou cenu, a víme, že existuje jistá cena, kterou nelze nikdy správně zaplatit. Nagel uvádí, že musíme čelit možnosti, „že tyto dvě formy morální intuice se nemůžou sejít v jediném soudržném morálním systému a že svět nám může předkládat situace, v nichž člověk nemůže zvolit žádný úctyhodný a morální způsob jednání, žádný způsob bez viny a odpovědnosti za zlo“.⁴⁵⁰ Snažil jsem se vyhnout věčné neurčitosti takového popisu tím, že jsem ukázal, že političtí lídři nemohou jinak než si zvolit utilitářskou stranu tohoto dilematu. Právě kvůli tomu tam jsou. Musí volit kolektivní

⁴⁵⁰ Thomas Nagel, *1 Philosophy and Public Affairs* (1972), s. 143.

přežití a zrušit ona práva, která se najednou objeví jako překážky k přežití. Nechci ovšem říkat – o nic víc než říká Nagel –, že pokud tak činí, jsou zbaveni viny. Kdyby v tom nebyla obsažena žádná vina, rozhodnutí, která činí, by byla méně bolestná, než jsou. A oni mohou dokázat svou čest jedině tím, že přijmou odpovědnost za tato rozhodnutí a že si prožijí bolest. Morální teorie, která by jim udělala život snazší nebo by skryla jejich dilema před námi ostatními, by mohla dosáhnout větší soudržnosti, ale tím by mýjela nebo potlačovala realitu války.

Někdy se říká, že toto dilema by mělo být utajeno, že bychom měli zatáhnout závoj (jak se snažil Churchill) nad zločiny, kterým se vojáci a státníci nemohou vyhnout. Nebo bychom měli odvrátit zrak – předpokládám, že kvůli naší nevině a morálním jistotám. To je ovšem nebezpečný podnik; když se nebudeme dívat, jak poznáme, že už se opět dívat můžeme? Brzy odvrátíme svůj zrak od všeho, co se děje ve válkách a bitvách, a nezavrhneme nic, podobně jako ona moudrá opice na japonských sochách, která nevidí žádné zlo. A přesto je toho hodně k vidění. Vojáci a státníci žijí především na této straně největších krizí kolektivního přežití; nesporně větší počet zločinů, které spáchají, nelze ani obhájit, ani omluvit. Jsou to prostě zločiny. Někdo se musí pokusit je vidět jasně a popsat je „expresivními slovy“. Dokonce i vraždy nazývané nutnými musí být podobně popsány; budeme-li se dívat někam jinam, zločin to zdvojnásobuje, neboť pak nejsme schopni určit limity nutnosti nebo si zapamatovat oběti, případně si učinit vlastní (nepříjemné) úsudky o lidech, kteří zabíjeli naším jménem.

Morálka se většinou testuje jenom na obvyklých tlačích vojenského konfliktu. Většinou je možné, i když to

není snadné, žít podle požadavků spravedlnosti. A úsudky, které si činíme o tom, co vojáci a státníci dělají, jsou většinou jedinečné a jednoznačné; jakkoli váháme, říkáme ano nebo ne, říkáme správně nebo špatně. V nejvyšších stavech nouze jsou však naše úsudky zdvojené a odrážejí dualistický charakter teorie války i hlubší složitost našeho morálního realismu – říkáme ano *a* ne, správně *a* špatně. Tento dualismus nám to znepříjemňuje; svět války není plně pochopitelným, natož morálně uspokojivým místem. A přesto mu nelze uniknout bez univerzálního řádu, v němž existence národů a lidí nemůže být nikdy ohrožena. Existuje spousta důvodů, proč usilovat o takový řád. Problém je, že někdy nemáme jinou možnost, než za něj bojovat.

DOSLOV: NENÁSILÍ A TEORIE VÁLKY

Sen o válce za ukončení válek, mýtus o Armageddonu neboli poslední bitvě, vize lva ležícího po boku jehněte – toto vše poukazuje na věk definitivně mírový, na vzdálený věk, který leží za nějakým neznámým časovým zlomem, bez ozbrojeného boje a systematického zabíjení. Bylo nám řečeno, že takový věk nepřijde, dokud nebudou síly zla definitivně poraženy a lidstvo nebude osvobozeno od touhy po dobývání a nadvládě. V našich mýtech a vizích je konec válek také koncem sekulární historie. Ti z nás, kteří uvízli v této historii, kteří nevidí její konec, nemají jinou možnost než dál bojovat a bránit hodnoty, které vyznávají, dokud nebo pokud nebudou vynalezeny nějaké alternativní prostředky obrany. Jedinou alternativou je nenásilná obrana, „válka beze zbraní“, jak ji nazývají její zastánci, kteří chtějí přizpůsobit naše sny naší realitě. Tvrdí, že můžeme vyznávat hodnoty společenského života a svobody bez bojování a zabíjení, a toto tvrzení nastoluje důležité otázky (sekulární a praktické otázky) ohledně teorie války a argumentu pro spravedlnost. Náležitě je zhodnotit by vyžadovalo další knihu; mohu zde nabídnout pouze stručný esej, částečnou a předběžnou analýzu způsobů, jimiž se nenásilí týká především doktríny agrese a následně pravidel války.

Nenásilná obrana se od konvenčních strategií liší v tom, že připouští obsazení země, která je bráněna. Nestanovuje

žádné překážky, které mají zastavit vojenský postup nebo zabránit vojenské okupaci. „Třebaže menší zdržovací akce proti vniknutí zahraničních vojáků a představitelů jsou možné,“ píše Gene Sharp, „civilní obrana [...] se nepokouší zastavit takový vstup a nemůže se jí to podařit.“⁴⁵¹ To je radikální ústupek a já si nemyslím, že to nějaká vláda někdy ochotně udělá. Nenásilí se praktikuje (tváří v tvář invazi) jen poté, co se nezdařilo násilí nebo hrozba násilím. Pak mají jeho zastánci za cíl odepřít vítězné armádě plody jejího vítězství prostřednictvím systematické politiky civilního odporu a nespolupráce: vyzvou podrobený lid, aby se mu nedalo vládnout. Chci zdůraznit, že to není válka, ale civilní odpor, který se zpravidla považuje za poslední možnost, protože válka požaduje minimálně možnost vyhnout se okupaci, která evokuje nebo vyžaduje odpor. Mohli bychom však toto pořadí obrátit, kdybychom se rozhodli, že odpor pravděpodobně ukončí okupaci, stejně jako jí vojenská akce zabráni, a to za mnohem nižší cenu lidských životů. Zatím neexistuje žádný důkaz, že je toto tvrzení pravdivé, neznáme „žádné případy, v nichž [...] civilní obrana donutila dobyvatele, aby se stáhli.“⁴⁵² Ale žádný nenásilný boj nebyl ještě nikdy veden lidmi, kteří byli předem vycvičeni v jeho metodách a připraveni (jako jsou vojáci v případě války) přijmout jeho cenu. Takže by mohl být správný; a pokud je, měli bychom hodnotit agresivní jinak, než jak to děláme v současnosti.

Mohlo by se říct, že nenásilí odstraňuje agresivní válku prostě na základě odmítnutí zapojit agresora vojensky.

⁴⁵¹ Gene Sharp, *Exploring Nonviolent Alternatives*, Boston, 1971, s. 93; srov. Anders Boserup a Andrew Mack, *War Without Weapons: Non-Violence in National Defense*, New York, 1975, s. 135.

⁴⁵² Gene Sharp, *Exploring Nonviolent Alternatives*, Boston, 1971, s. 52.

Invaze není morálně nátlaková způsob, které jsem popsal v kapitole 4; lidé nemohou být nuceni k boji, jestliže věří, že mohou bránit svou zemi nějak jinak, bez zabíjení a bez toho, aby byli zabiti. A jestliže skutečně existuje nějaký jiný způsob, alespoň potenciálně efektivní, pak agresor nemůže být obviněn, že je nutí k boji. Nenásilí de-eskaluje konflikt a zmenšuje zločinnost. Přijetím metod neposlušnosti, nespolupráce, bojkotu a všeobecné stávkové občané obsazené země transformují agresivní válku v politický boj. V důsledku toho jednají s agresorem jako s domácím tyranem nebo uzurpátorem a jeho vojáky mění v policisty. Pokud agresor přijme tuto roli a reaguje na odpor, s nímž se setkává, zákazem vycházení, pokutami, odsuzováním do vězení a ničím víc, otevírá se vyhlídka pro dlouhodobý boj, který není pro civilní obyvatelstvo bez problémů a bolestí, ale je mnohem méně destruktivní než dokonce krátká válka, kterou titíž civilisté mohou vyhrát (jak předpokládáme). Spojenecké státy by v takovém boji neměly žádný důvod k vojenské intervenci, což je dobrá věc, neboť kdyby se také zavázaly k nenásilné obraně, neměly by žádné prostředky k intervenci. Mohly by však vyvinout morální a možná také ekonomický tlak, který by museli nést agresori.

Pak by byla pozice agresorů následující: drželi by zemi, na niž „zaútočili“, mohli by založit vojenské základny, kdekoli by se jim zachtělo, a užívali by si jakýchkoli strategických výhod, které by jim tyto základny poskytovaly (podle všeho ve vztahu k jiným zemím). Jejich logistické problémy by však byly těžké, neboť pokud by si s sebou nepřivezli vlastní personál, byli by závislí na místní přepravě nebo komunikačních systémech. A vzhledem k tomu, že by s sebou mohli stěží přivést pracovní síly,

měli by velké problémy při využívání přírodních zdrojů a průmyslové produktivity obsazené země. Proto by byly ekonomické náklady na okupaci vysoké. Politická cena by mohla být ještě vyšší. Jejich vojáci by se všude setkávali s nevlídnými, popuzenými, odtažitými a nespolupracujícími civilisty. I když by se tito civilisté nikdy nechopili zbraní, shromažďovali by se, demonstrovali a stávkovali – a vojáci by museli reagovat násilně jako nenáviděné nástroje tyranského režimu. Jejich vojenský elán by mohl dost dobře opadnout, jejich morálka by byla podkopána pod tlakem nepřátelských civilistů a pokračujícího zápasu, v němž by nikdy nezažili uvolnění otevřeného boje. Nakonec by se možná okupace stala neúnosnou a agresori by prostě odešli; vyhráli by a pak prohráli „válku beze zbraní“.

To je přitažlivý obraz, i když není dokonalý. Ve skutečnosti je přitažlivý právě proto, že není dokonalý, ale je představitelný ve světě, jak ho známe. Je však pouze představitelný, neboť úspěch, který jsem popsal, je možný jedině tehdy, když agresori dodržují válečnou konvenci – a tu nebudou dodržovat vždy. Zatímco nenásilí samo o sobě nahrazuje agresivní válku politickým bojem, nemůže samo o sobě určit prostředky boje. Agresivní armáda může vždycky přijmout běžné metody domácích tyranů, které jdou často za zákazy vycházení, pokuty a uvěznění, a její vůdci, třebaže to jsou vojáci, mohou být dost dobře v pokušení dělat to kvůli rychlému „vítězství“. Tyrani nebudou samozřejmě obléhat vlastní města nebo je bombardovat; stejně tak agresori, kteří se nesečkají s žádnou ozbrojenou opozicí.⁴⁵³ Existují však jiné,

⁴⁵³ Ale nepřátelský stát by mohl pohrozit spíše bombardováním než invazí; o této možnosti viz Adam Roberts, „Civilian Defense Strategy“, in: *Civilian*

možná efektivnější způsoby terorizování lidí, jejichž zemi ovládají a jejichž odpor chtějí zlomit. Ve svých *Úvahách o Gándhím* George Orwell zdůrazňuje význam příkladného vedení a široké publicity v nenásilné kampani a přemýšlí, zda by taková kampaň byla možná v totalitním státě. „Je obtížné vidět, jak by Gándhího metody mohly být využity v zemi, kde oponenti režimu mizí uprostřed noci a už o nich nikdo nic neslyší.“⁴⁵⁴ Stejně tak by odpor civilistů nefungoval dobře proti agresorům, kteří vyslali své vojáky, aby zabili civilní vůdce, kteří zajali a mučili podezřelé, založili koncentrační tábory a velké množství lidí vyhnali z oblastí, kde byl odpor silný, do vzdálených a neobydlených částí země. Nenásilná obrana není vůbec žádnou obranou proti tyranům nebo dobyvatelům, kteří jsou ochotni přijmout taková opatření. Domnívám se, že Gándhí tuto pravdu demonstroval neblahou radou, kterou dal Židům v Německu: že by měli raději spáchat sebevraždu než odpovědět na nacistickou tyranii bojem.⁴⁵⁵ Tady, v extrémních podmínkách, se nenásilí zhroutí v násilí namířené spíše na člověka než na vrahy, třebaže nedokážou pochopit, proč by mělo nabrat takový směr.

Když člověk čelí nepříteli, jako byli nacisté, a jestliže ozbrojený odpor není možný, je prakticky jisté, že obyvatelé okupované země – ti, kteří byli předurčení pro přežití, a možná dokonce i ti, kteří byli předurčení pro smrt – podlehnou novým pánům a budou poslušni jejich dekretů. Země ztichne. Odpor bude záležitostí individuálního

Resistance as a National Defense, ed. Roberts, Hammondsworth, 1969, s. 268–272.

⁴⁵⁴ George Orwell, *Collected Essays, Journalism, and Letters*, ed. Sonia Orwell a Ian Angus, New York, 1968, sv. 4, s. 469.

⁴⁵⁵ Louis Fischer, *Gandhi and Stalin*, citováno in: Orwell's „Reflections“, s. 468.

hrdinství nebo hrdinství malých skupin, ale nikoli kolektivním bojem.

Úspěch nenásilného odporu vyžaduje, aby vojáci (nebo jejich důstojníci, případně političtí lídři) v nějaké rané fázi, než se vyčerpá výdrž civilistů, odmítli provádět nebo podporovat teroristickou politiku, stejně jako je v partyzánské válce strategií donutit agresivní armádu nést břímě smrti civilistů. Tady ovšem musí být toto břímě obzvláště jasné (obzvláště nesnesitelné) dramatickou absencí jakéhokoli ozbrojeného boje, jehož by se civilisté mohli účastnit. Budou určitě nepřátelští, ale jejich rukou nezahynou žádní vojáci, ani rukou partyzánů, kteří mají jejich tajnou podporu. A přesto, jestliže se má jejich odpor rozhodně a rychle zlomit, vojáci budou muset být připraveni je zabít. Vzhledem k tomu, že nejsou vždycky připraveni to udělat, nebo vzhledem k tomu, že jejich důstojníci si nejsou vždycky jisti, že to udělají znovu a znovu, jak by mohlo být nutné, civilní obrana má jistou omezenou účinnost – ne ve smyslu vytlačení invazní armády, ale tím, že zabrání dosažení konkrétních cílů stanovených jejími vůdci. Jak ovšem uvádí Liddell Hart,⁴⁵⁶ takové výsledky jsou možné jen

proti protivníkům, jejichž morální kodex byl od základu podobný [kodexu civilních obránců], a jejichž nemilosrdnost je tudíž omezena. Je velice pochybné, zda by nenásilný odpor měl užitek proti tatarskému dobyvateli v minulosti nebo proti Stalinovi v nedávnější době. Jediným dojemem, kterým nenásilný odpor zřejmě zapůsobil

⁴⁵⁶ Liddell Hart, „Lessons from Resistance Movements – Guerrilla and Non-Violent“, in: *Civilian Resistance as a National Defense*, ed. Roberts, Hammondsworth, 1969, s. 240.

na Hitlera, bylo, že probudil jeho nutkání pošlapat to, co podle něj bylo opovržením slabostí – třebaže existují důkazy, že to přivedlo do rozpaků mnohé jeho generály, kteří byli vedeni k lepšímu kodexu.

Kdybychom mohli spoléhat na onen „lepší kodex“ a těšit se na nenásilné testování vůle (solidarita civilistů vůči vojenské disciplíně), myslím, že by nebyl žádný důvod k boji: politický boj je lepší než skutečné bitvy, i když vítězství je nejisté. Vítězství ve válce je totiž také nejisté, a zde bychom mohli říci – a v případě války to není snadné říci –, že občané okupované země zvítězí, pokud si vítězství zaslouží. Stejně jako v domácím boji proti tyranii (dokud boj nedegeneruje v masakr) je posuzujeme podle jejich schopnosti svépomoci, tj. jejich kolektivního odhodlání bránit vlastní svobodu.

Když nemůžeme spoléhat na morální kodex, nenásilí je buď skrytou formou kapitulace, nebo minimalistickým způsobem vyznávání společných hodnot po vojenské porážce. Nechci podceňovat význam druhé možnosti. Ačkoli odpor civilistů neevokuje mezi invazními vojáků žádné morální uznání, stále může být důležitý pro ty, kdo se k němu uchýlí. Vyjadřuje společenskou vůli přežít, a i když je toto vyjádření krátké, jako tomu bylo v Československu v roce 1968, pravděpodobně zůstane dlouho v paměti.⁴⁵⁷ Hrdinství civilistů povzbuzuje dokonce ještě víc než hrdinství vojáků. Na druhé straně bychom od civilistů, kteří čelí teroristické nebo potenciálně teroristické armádě, neměli očekávat více než krátký nebo sporadický

⁴⁵⁷ Stručné vylíčení odporu obyvatel Československa viz Anders Boserup a Andrew Mack, *War Without Weapons: Non-Violence in National Defense*, New York, 1975, s. 102–116.

odpor. Je snadné říci, že „nenásilná akce není kurzem pro zbabělce. Vyžaduje schopnost a odhodlání vydržet bitvu za cenu jakéhokoli utrpení.“⁴⁵⁸ Tento druh nabádání není ovšem o nic atraktivnější, než když se vojákům obecně říká, aby bojovali do posledního muže. Já preferuji nabádání generála, neboť on alespoň oslovuje omezený počet mužů, nikoli celou populaci. Tento případ se podobá partyzánské válce, která má oproti civilnímu odporu výhodu, že jde o vojenskou situaci, v níž je jen relativně málo lidí požádáno, aby „vydrželi bitvu“, třebaže ostatní budou také trpět, jak jsme viděli, pokud nepřátelská armáda nebojuje v souladu s válečnou konvencí.

Srovnání s partyzánskou válkou stojí za další zkoumání. V ozbrojeném povstání má nátlak a zabíjení civilistů nepřátelskými vojáků za následek, že se mobilizují další civilisté, kteří přejdou do tábora vzbouřenců. Nerozlišující násilí jejich protivníků je jedním z hlavních zdrojů náboru mezi partyzány. Nenásilný odpor je na druhé straně ve výrazném rozsahu možný, jen když jsou civilisté již mobilizováni a připraveni jednat společně. Tento odpor je pouze fyzickým vyjádřením takové mobilizace přímo v ulicích nebo nepřímo prostřednictvím ekonomického zpomalování práce a politické pasivity. Nátlak a zabíjení civilistů pak pravděpodobně zlomí solidaritu odporu a rozšíří teror po celé zemi a nakonec povede k netečnému a rezignovanému podvolení se. Současně může demoralizovat vojáků, kteří jsou nabádáni k tomu, aby prováděli něco, co se jim jeví – pokud se jim to tak jeví – jako špinavá práce, což může podkopat podporu okupace mezi přáteli a příbuznými

⁴⁵⁸ Gene Sharp, *Exploring Nonviolent Alternatives*, Boston, 1971, s. 66; je však přesvědčen, že stupeň i rozsah utrpení budou „výrazně menší“ než při regulérním válčení (s. 65).

těchto vojáků. Partyzánská válka může vést k podobné demoralizaci, ale účinek je znásobený strachem, který vojáci musí pociťovat tváří v tvář nepřátelským lidem, s nimiž jsou nuceni bojovat (a umírat). V případě nenásilné obrany nebude žádný strach; bude jen znechucení a stud. Úspěch obrany je zcela závislý na morálním přesvědčení a vnímavosti nepřátelských vojáků.

Nenásilná obrana vychází z imunity nebojujících. Z toho důvodu nijak neposlouží, když se zesměšňují pravidla války nebo když se trvá na tom (jak to činil Tolstoj), že násilí je vždycky a nutně ničím neomezené. Pokud někdo vede „válku beze zbraní“, vyžaduje omezení od mužů se zbraněmi. Není to tak, že tito muži, vojáci podřízeni vojenské disciplíně, konvertují k vyznávání nenásilí. Stejně tak není zásadní pro úspěch „války“, aby konvertovali, ale aby dodržovali vlastní domnělé standardy. Výzva, která pro ně platí, na sebe bere tuto podobu: „Nemůžete na mě střílet, protože já nestřílím na vás; stejně tak já na vás střílet nebudu. Jsem váš nepřítel a zůstanu jím tak dlouho, dokud budete okupovat moje území. Jsem však nebojující nepřítel a vy mě musíte donucovat a ovládat, pokud můžete, bez násilí.“ Tato výzva prostě jen opětuje argument o právech civilistů a povinnostech vojáků, který leží v základě válečné konvence a skýtá její podstatu. A to znamená, že transformace války v politický boj má coby svou první podmínku omezení války jako vojenského boje. Pokud máme usilovat o takovou transformaci, měli bychom – a musíme – trvat na pravidlech války a na tom, aby vojáci přesně dbali pravidel, která jsou určena. Omezení války je začátkem míru.

DOVĚTEK: OBRANA TEORIE SPRAVEDLIVÉ VÁLKY

(upraveno pro české vydání)

V letech po roce 1977, kdy byla tato kniha poprvé vydána, se z teorie spravedlivých válek stalo mezi americkými filozofy a politickými teoretiky menší akademické odvětví – a jsem přesvědčen, že v Evropě také. Vzhledem k tomu, jak vypadalo psaní na toto téma v polovině minulého století, je takové literatury zřejmě mnoho. Hlavním důvodem pro prvotní vzednutí zájmu ve Spojených státech byl Vietnam a tento zájem dále udržují následné války v Afghánistánu a Iráku, v nichž se angažují i země NATO. Mnoho nedávno publikovaných knih a článků se staví kriticky k tomu, co se nazývá standardní nebo dokonce ortodoxní teorií spravedlivé války, již údajně reprezentuje tato kniha (třebaže katoličtí autoři by možná řekli, že moje argumentace je už revizionistická).

Něco z této literatury jsem si přečetl, ale většinou jsem naslouchal kritické argumentaci na přednáškách a akademických konferencích jak ve Spojených státech, tak v cizině – a někdy jsem na ni reagoval. Rád bych reagoval i zde, nikoli na konkrétní filozofy, ale na kohortu odborných autorů, kteří publikovali své názory o válce v poslední době a kteří jsou přesvědčeni, že specifčnost teorie spravedlivé války není nutná, že válečná dilemata nejsou

v žádném případě výjimečná, neodlišují se od morálních dilemat každodenního života a je možné se jimi zabývat s pomocí známých metod analytické filosofie. Částečně je předmětem diskuse samotné téma této teorie. O čem tedy je teorie spravedlivé války?

Na tuto otázku existují minimálně dvě odpovědi, z nichž jednu chci obhajovat, jak nejsilněji to dokážu. První odpověď zní, že teorie spravedlivé války je o válce, a druhá odpověď zní, že teorie spravedlivé války je o teorii spravedlivé války, nebo ještě lépe je o morální filosofii. Rozdíl vyplývá z toho, na co se soustředíme – na jaká témata, na jaké složité otázky, na jaké specifické okolnosti se zaměří teoretikova pozornost. Ovšem mohli bychom o tom uvažovat také obráceně: co si teoretik (resp. teoretička) přečetl, než začal psát? Začnu právě u tohoto čtení, nebo ještě lépe s teoretikovým materiálem ke čtení. A vzhledem k tomu, že za toto akademické odvětví nesu určitou malou odpovědnost, začnu autobiograficky tím, jaký materiál jsem četl já.

Než jsem napsal *Spravedlivé a nespravedlivé války*, přečetl jsem některé klíčové texty katolické morální teologie a raného mezinárodního práva (Augustin, Tomáš Akvinský, Vitoria, Grotius, Puffendorf a někteří další). Přečetl jsem si také několik právnických učebnic z 19. a 20. století a několik prací současných teoretiků, jako byl Paul Ramsey, nejvýznamnější protestantský autor o válce v padesátých a šedesátých letech minulého století. Ovšem zdaleka největší část mé četby nebyla vůbec teoretická, ale z vojenské historie, a to díla jak odborná, tak populární; dále to byla memoárová literatura, kterou psali vojáci různých hodností (ale raději nižších hodností – služebně nižší důstojníci a pěšáci, kteří v boji činí nejtvrďší morální

rozhodnutí), válečná žurnalistika a komentáře (zejména o Vietnamu, který byl bezprostřední příčinou mého vlastního psaní). Konečně jsem přečetl i mnoho románů a básní, které postihují zkušenosti z boje a společenství vojáků. Tyto poslední neteoretické žánry mi připadaly jako stěžejní a nutný materiál pro můj projekt, zčásti proto, že jsem sám nikdy nebyl vojákem a že jsem se potřeboval dozvědět co nejvíc o válečné zkušenosti. Také jsem se ovšem soustředil na tyto paměti, eseje, romány a básně, protože jsem chtěl, aby morální argumentace mé knihy zněla věrohodně pro jejich autory – a pro muže a ženy, o nichž psali.

Podívám-li se na nedávnou záplavu knih a článků o spravedlnosti a nespravedlnosti ve válce, mám pocit, že mnozí autoři nechtou nic takového, jako jsem to dělal já. Zabývají se především akademickou literaturou o morální filosofii a o teorii spravedlivé války. Čtou časopisy, nikoli publicisty; čtou jeden druhého. To je běžná akademická praxe, ale taková, která mi vždycky připadala problematická, zejména tehdy, když je tématem politika a válka.

Poté, co si přečetli jeden druhého, prou se tito teoretikové mezi sebou navzájem (a někdy s námi ostatními) a nesouhlasí s významnými teoretickými body nebo s nepřijemnými pravdami. Někdy nesouhlasí s etickými otázkami, jako jsou sebeobrana a odpovědnost – s otázkami, které vznikají nejen ve válečné době, ale také v civilní společnosti v době míru a v mnoha obyčejných domácích kontextech. A zdá se, že tito teoretikové, nebo mnozí z nich, se domnívají, že otázky tohoto druhu lze vymezit nejjasněji a pojednat nejpřesvědčivěji v kontextech, které jsou válce velice vzdálené, či dokonce v hypotetických kontextech a na pečlivě propracovaných případech, které

nemají vůbec žádnou historickou nebo praktickou souvislost. Nemají tedy zapotřebí číst si řekněme o vojenské historii; debata se soustřeďuje jinam, a jediné, co je třeba číst, jsou práce ostatních účastníků této debaty.

Nechci popírat možnou užitečnost tohoto druhu filosofického snažení. Otázky, které vznikají ve válce, ale také v jiných reálných a představitelných kontextech, lze bezesporu pojednat, osvětlit a možná dokonce vyřešit v jiných kontextech. Starosti mi dělá to, že takové osvětlení či řešení nebude znít věrohodně lidem, které jsem se vždycy snažil oslovit, pro něž je válka primárním tématem a osobní zkušeností. Ale jak je to možné? Samozřejmě, když zjistíme, co znamená (například) osobní odpovědnost – způsobem, jakým mnozí současní filosofové přicházejí na věci, tedy abstrahováním od konkrétních příkladů tak, že si vymyslí příklady, které obstojí v každé možné definici, že požadují jeden od druhého vysvětlení mnohem propracovanějších příkladů –, pak také víme, co znamená osobní odpovědnost ve válce. Nemá smysl číst historické analýzy vojenských rozhodnutí nebo subjektivní vysvětlení rozhodnutí v bitevním poli či beletristická vyprávění o bitvě, neboť žádné z nich není určeno k filosofickým účelům. Nejdůležitější je chytrost konceptu a otázek, které zdůrazňuje a pomáhá nám zodpovědět.

Pro tyto teoretiky se války a bitvy hodně podobají poliční kriminalitě a manželským hádkám v civilní společnosti; obsahují stejný druh morálních dilemat. Jsou to „případy“, na které teoretikové potřebují aplikovat pravidla každodenní morálky. Aby tato pravidla odhalili, možná začnou od těchto případů, pohrají si s nimi, pozmění detaily, dokonce si vymyslí možné a nemožné variace, které ověří naše porozumění pravidlům tak, jak

jsou, nebo jak by mohla či měla být. Ale tito teoretikové nejsou nijak vázání na aktuální případy, dokud neznají aplikovatelná pravidla, a hypotetické příklady budou dobře postačovat k vymyšlení takových věcí – možná ještě lépe, neboť pro své tvůrce nepředstavují žádná reálná omezení. Všechny tyto případy, reálné i hypotetické, jsou přesto v určitém smyslu známé, tj. je možné si představit, že k nim došlo v každodenním životě, jakkoli mohou být nepravděpodobné.

Rád bych proti tomuto pohledu argumentoval tím, že války a bitvy nejsou „případy“, na něž lze aplikovat zákon a morálku každodenního života; z definice se neodehrávají v civilní společnosti. Válka je odvěká lidská praxe (jakkoli je nám nepřijemná), která představuje radikální odklon od našich běžných společenských aktivit. O válečné praxi se hovořilo a reflektovala se už mnoho století a má svůj vlastní zákon a dokonce i svou vlastní morálku, která vznikla adaptací běžných zákonů a morálky na specifické okolnosti války. Pokud chceme porozumět, proč byla tato adaptace nutná a co generovala, musíme se nejprve obrátit na válku jako takovou. Musíme pochopit, co jsou války a bitvy, jak byly v průběhu let prožívány a jak byla vypracována jejich morální a právní pravidla. To je účel četby vojenské historie a paměti vojáků. Jedině pak se můžeme věnovat konkrétním válkám, konkrétním bitvám a konkrétním incidentům v bitvách; skutečně jediné pak máme případy, na které můžeme aplikovat pravidla a vypořádat se se specifickými napětími, na něž se tyto aplikace vztahují. A pak konečně budeme v pozici argumentovat pro nebo proti revizi těchto pravidel. Můžeme se hodně dozvědět o pravidlech, napětích a možná nutných revizích, když si nejprve přečteme, co napsali

mezinárodní právníci a teoretici spravedlivé války, ale některé z jejich klíčových argumentů se nám budou zdát podivné nebo nesrozumitelné, pokud nezačneme přímo s literaturou o válce jako takové.

Mimořádně podivné je, že teorie spravedlivé války ve své standardní podobě po nás vyžaduje, abychom posuzovali vedení války nezávisle na našem úsudku o jejím charakteru, takže to, co je vojákům dovoleno provádět nebo co jim je zakazováno provádět v boji, nezávisí na tom, zda je jejich válka spravedlivá či nikoli. Soustředím se zde na tento podivný požadavek, na který se zaměřují současné filosofické debaty. Požadovaná nezávislost těchto dvou úsudků znamená, že vojákům na obou stranách, ať je jejich věc spravedlivá či nikoli, udělujeme stejné právo střílet, pokud cílí jen jeden na druhého a ne na nevinné civilisty. Vojáky na bitevním poli vnímáme jako morálně sobě rovné. Mnozí filosofové (možná většina z nich), kteří dnes uvažují o těchto otázkách, jsou silně kritičtí k této rovnosti a k oddělování spravedlnosti *ad bellum* od spravedlnosti *in bello*. Domnívají se, že je pochopitelně nesprávné posuzovat vojáky podle toho, jak dobře bojují, bez poukázání na správnost nebo nesprávnost války, v níž bojují. Chtějí, aby vojáci bojující ve spravedlivé válce měli povoleno provádět takové věci jako například střílet, které mají vojáci bojující v nespravedlivé válce zakázáno provádět. A jejich argumentace dává smysl, jestliže, jak jsem napsal o jednom z nich, si představíme, že válka je mírová aktivita. Skutečně, standardní teorie spravedlivé války je neudržitelná, pokud vnímáme války a bitvy jako pouliční zločiny a manželské hádky.

Na tomto místě potřebujeme příklad nikoli hypotetický, takže porovnejme agresivní válku s bankovní loupeží

v americkém městě Philadelphia, které bylo při svém založení nazváno „městem bratrské lásky“. Necht Philadelphia představuje mírovou civilní společnost. Určitě bychom nechtěli posuzovat provedení loupeže nezávisle na nesprávnosti loupeží v bankách, jako by na špatnosti vůbec nezáleželo. Na ní skutečně záleží. Pakliže dojde k přestřelce mezi strážcem banky a lupičem, není to případ toho, že ti dva mají rovné právo střílet, dokud ani jeden z nich necílí na nevinné okolostojící. Třebaže oba podléhají morálním omezením, strážce má práva, která lupič evidentně nemá. Takže neměli bychom analogicky říci, že spravedlivý bojovník, který brání svou zemi, má práva, která nemá nespravedlivý bojovník, jenž tuto zemi napadl?

To je stěžejní výzva (třebaže existují další, jež s touto souvisejí), kterou mnoho současných morálních filosofů staví před standardní nebo ortodoxní teorii spravedlivé války – onu teorii, kterou jsem se pokoušel rozvinout a obhájit. Podle této standardní teorie je agresivní válka skutečně zločinem, ale není to zločin obyčejných vojáků, kteří v ní bojují. Zločinci jsou muži a ženy, většinou muži, političtí a vojenští vůdcové, kteří spolu konzultují a rozhodnou například o tom, že zaútočí na sousední zemi. Norimberský proces tedy došel ke správnému závěru, když obžaloval pohlaváry nacistické strany, státu a armády a dovolil obyčejným německým vojákům, aby odešli bez trestu. Jak ovšem mohou být bez viny tito vojáci, kteří napochodovali do Polska, Československa, Ruska, Belgie, Francie a mnoha dalších zemí? Chceme-li odpovědět na tuto otázku (kterou jsem nyní položil nejsilnějším možným způsobem), musíme se soustředit na to, co se vlastně odehrává ve světě války. Jde totiž o svět, kde je

život úplně jiný než život ve Philadelphii nebo ve kterékoli jiné mírové civilní společnosti, dokonce i v té, kde útočí ozbrojená a možná násilničtí bankovní lupiči.

Co je na válce tak zvláštního? Mám krátký seznam rysů, na něž by se morální a političtí teoretikové a také filosofové měli zaměřit – seznam, u něhož jsem si jist, že by mohl být rozšířen. Vznikl jen proto, aby posloužil bezprostřednímu účelu mé argumentace.

ZAPRVÉ, okolnosti války jsou intenzivně nátlakové a jsou nátlakové způsoby, kterým se pravděpodobně nic jiného nemůže rovnat. Otroctví a uvěznění jsou vysoce nátlakové instituce a někdy se k nim přirovnává odvod do vojenské služby (jejími oponenty). Toto přirovnání, třebaže je silně přehnané, může být užitečné v politických debatách. Ovšem je těžké přehánět nátlakovost bitevního pole, kde je život vždy ohrožen a kde jsou vojáci nuceni jednat způsoby, které nemají precedens v jejich vlastní ani v jakékoli jiné civilní zkušenosti. Rozhodnutí velení také podléhají nátlakovosti války – odtud tvrzení o „morální nutnosti“. Morální teoretikové, kteří se pokoušejí stanovit limity tohoto tvrzení, jak jsem se pokusil i já v této knize, musí uznat jeho možnou sílu. V zápalu boje jsou důstojníci nuceni provádět kruté věci, u kterých by si nikdy nepředstavili, že je provádějí v domácím společenství, a jsou vedeni přesvědčením, že nemají žádnou alternativu, nebo spíše že jedinou alternativou je porážka – kterou si vykládají jako porobu a možnou smrt, ani ne tak pro sebe jako spíš pro svou zemi a spoluobčany. Chceme-li (někdy) zpochybnit toto přesvědčení, musíme pochopit okolnosti, které ho vytvářejí.

Některé právní a morální válečné instituce uznávají a dokonce legitimizují nátlakovost války. Zvažte konvenci

o válečných zajatcích (budu zde opakovat argument předložený již ve třetí kapitole), která umožňuje praxi individuální nebo skupinové kapitulace na bitevním poli. Vzdát se je implicitní shoda: vzdávající se voják, kterému hrozí smrt, souhlasí s tím, že přestane bojovat, a jeho věznitelé souhlasí s tím – ať už se domnívají, že je jeho válka spravedlivá či nespravedlivá –, že mu poskytnou to, co právníci nazývají „benevolentní karanténou po dobu trvání války“. Ovšem je to dohoda, kterou zajatec učinil pod extrémním nátlakem, a podle zvykového práva a morálky domácího života nemůže mít žádnou závaznou sílu. A přesto uznáváme a přijímáme její závaznou sílu, takže s vojáky, kteří se pokusí utéci ze zajateckého tábora, je zacházeno, jako kdyby porušili slovo, a tudíž jednali proti zákonu a morálce války; podléhají trestu, dokonce trestu smrti. Předpokládám, že bychom mohli říci, že „v původní pozici“, jak ji popisuje filosof John Rawls, všichni potenciální vojáci souhlasí s konvencí o válečných zajatcích a že tento hypotetický souhlas jí dává závaznou sílu. Ovšem pak bychom museli vysvětlit, proč se mnozí zajatci snaží uprchnout a znovu se zapojit do bojů a proč oslavujeme jejich snažení – proč jsou běžně v knihách a filmech popisováni jako hrdinové, když by mohli být věrohodně popsáni jako muži, kteří porušili svůj (hypotetický nebo tichý) slib a postavili užitečnou a humánní konvenci riziku.

Nátlakovost války vysvětluje konvenci o válečných zajatcích, protože neexistuje žádný jiný způsob, jak dovolit vojákům, aby přestali bojovat, aniž by byli zabiti. Existuje zde však ještě jiný rys války, který vysvětluje, proč někteří vojáci porušují tuto konvenci a proč je nazýváme hrdiny.

ZADRUHÉ, válka je intenzivně kolektivní a kolektivizující zkušenost. Když političtí nebo morální teoretikové

mluví o válce, zejména pak o spravedlivé válce, zpravidla začínají právem na individuální sebeobranu. Ovšem to je jen holý začátek a jako úvod k pochopení válečnictví je poněkud zavádějící. Války skutečně vedou jednotlivci, ale nikoli jednotlivci, kteří se v podstatě zabývají tím, že brání sami sebe. Jsou to příslušníci kolektivu, kterému připisují hodnotu, často velkou hodnotu, a angažují se v projektu, který není tak docela jejich vlastním. Nejčastěji je tímto kolektivem stát, ale může to být také vojenská organizace, která funguje jako stát: provádí nábor bojovníků za danou věc, cvičí a organizuje je a vysílá je do boje. Onou věcí pro mnoho vojenských organizací je etablovat stát; věci, kvůli níž státy organizují armády, je bránit vlastní existenci a společný život a individuální životy svých občanů.

Skutečností našich dějin morálky je, že mnozí jednotlivci jsou ochotni riskovat své životy pro danou věc. Tomu není snadné porozumět. Jestliže státy existují primárně proto, aby ochraňovaly život, jak pak může být obětován život na obranu státu? To je otázka, nejjasněji kladená v politické teorii Thomase Hobbesa, a on sám na ni nenabídl žádnou uspokojivou odpověď. Obrana státu (a sledování zájmu kterékoli vojenské organizace) nejenže vyžaduje, aby obránci vystavovali vlastní životy riziku, požaduje po nich, aby vystavili riziku životy mnoha dalších lidí – nejčastěji bojovníků, proti nimž stojí, ale také civilistů, které údajně oni a jejich protivníci brání. Někteří filosofové, kteří vycházejí takřikajíc z individuální sebeobranu, pochybují, že cokoli z toho lze ospravedlnit. Hodnota mého nebo vašeho života může ospravedlnit násilnou sebeobranu, ale tito filosofové jen stěží chápou, jak by mohl nějaký kolektiv mít tento druh hodnoty.

Nepodařilo se jim ovšem přesvědčit nás ostatní. Vlastenectví a loajalita jsou nepochybně často zavádějící, ale neměly by být nepochopitelné. Kolektivy jako stát (nebo armáda tohoto státu) jsou vsutku instrumentální; nemají žádnou vlastní vnitřní hodnotu. Umožňují však obranu jiného kolektivu, který následně brání, a to je komunita, jejíž existence je ústředně významnou hodnotou pro její příslušníky (pro většinu z nich). Tato hodnota vychází z mnoha zdrojů – dějiny a paměť, tradice víry a praxe, kultura politického angažmá, kontinuita rodin, vnímání místa, bezprostřednost způsobu života. Když se zdá, že jsou tyto věci ohroženy, mnozí z nás budou riskovat svůj život při jejich obraně. Dokonce i v dobách míru jsme my všichni svým způsobem kolektivisté – ve jménu našich rodin nebo náboženských komunit, národů, národních států. Ovšem tohle je poměrně slabý kolektivismus, který vítězí nad individuálním vlastním zájmem jen někdy. Přijetí mučednictví v době náboženského pronásledování je hlavním příkladem tohoto druhu vítězství. Pronásledování vytváří podmínky podobné těm, které prožívá národ, na nějž se útočí, když pocit nebezpečí zintenzivní naše kolektivistické cítění, vlastenectví a loajalitu. A pak obrana společného života – a nezbytných nositelů této obrany, jako jsou státy a armády – zpravidla převáží nad obranou sebe sama. Proto se zajatí vojáci někdy pokoušejí uprchnout ze zajateckého tábora: chtějí se znovu zapojit do boje (a jsou ochotni přijmout rizika takového podniku), neboť považují vítězství svého národa nebo úspěšné završení své věci za výsostně důležité.

Zintenzivněný kolektivismus války také zintenzivňuje nátlakovost války. V některých válkách vojáci bojují proto, že byli odvedeni nebo oklamáni. Když je však ohrožen

běžný život nebo když se lidé domnívají, že je ohrožen, občané se spěšně nechávají odvést do armády. Nazýváme je dobrovolníky, ale jednají pravděpodobně pod velice silným společenským tlakem a také pod tlakem vlastního svědomí. „Svědomí“ znamená v angličtině sdílené vědomí. Je to vědomí, které muži a ženy sdílejí s Bohem v původním náboženském významu, nebo vědomí, které sdílejí s ostatními příslušníky své komunity v sekulárním významu. V době války – a zpravidla jak v náboženské, tak v sekulární verzi – mladí lidé vědí, že by se měli stát dobrovolníky (odepření vojenské služby je výjimečné, dokonce i když je povoleno). Toto je kolektivizované vědomí, které skýtá mocný impuls k tomu, co je ve vysoce kvalifikovaném významu „dobrovolná“ vojenská služba.

Jakmile jste v armádě, stali jste se příslušníky velice silného kolektivu bojovníků a všichni lidé, které jste nechali za sebou, jsou příslušníky jiného silného kolektivu – civilního obyvatelstva. Tyto příslušnosti představují otázku života a smrti, neboť jsou „silné“ takovým způsobem, jak žádná jiná příslušnost (příslušnost v době míru) nemůže nikdy být. Mohu být zasvěcený odborník, právník, lékař nebo učitel, mohu být zbožný příslušník náboženské komunity nebo aktivista politické strany, mohu být uvědomělý dělník, ale žádná z těchto příslušností – třebaže jsou nepochybně velice významné – není kolektivizována tak radikálně jako u bojujících a nebojujících, kde být příslušníkem znamená, zda můžete nebo nemůžete sloužit jako cíl a zda můžete nebo nemůžete být zabiti. Co se každodenní morálky týče, možná existují vojáci, kteří si nezaslouží, aby na ně bylo mířeno (jsou proti válce, z pušek strílejí do vzduchu), a možná existují civilisté, kteří si zaslouží, aby posloužili jako cíl (jsou

to krutí a nekompromisní podporovatelé války). Ve válečných podmínkách takové rozdíly nemůžeme přijímat. Morální rovnost vojáků má svou paralelu v morální rovnosti civilistů. Jednotlivci jsou začleněni do obou těchto kolektivů bez ohledu na svůj osobní morální postoj. Oproti tomu v mírové civilní společnosti se přijímají rozhodnutí v otázce života a smrti, například v nemocnicích nebo u soudů, a jednotlivým případům je věnována pečlivá pozornost. Vojákům se může dostat tohoto druhu pozornosti po válce, pokud jsou souzeni za válečné zločiny. Když však jde o boj dvou armád a civilisté jsou vystaveni radikálnímu riziku, pozornost věnovaná jednotlivci není možná. Bojujeme s vojáky, nebojujeme s civilisty.

Kolektivismus války se takříkajíc rozšiřuje po celou dobu. Nebylo by správné přemýšlet o boji jako o řadě střetnutí mezi jednotlivými vojáky. Válka je často chaotická a vojáci jsou občas odříznuti od svých jednotek a jsou nuceni bojovat sami za sebe, neboť v tu chvíli myslí jen na své vlastní přežití. Avšak bitvy jsou většinou kolektivní akce, utvářené strategickým plánem a pak taktickými rozhodnutími velitelů v poli, jejichž splnění je vynucováno dodržováním přísné vojenské disciplíny. Vojáci spolu bojují, pomáhají jeden druhému, doufají v přežití, ale jejich cílem je vítězství na konkrétním místě: zničený cíl, dobytý kopec, ovládnutá silnice, obklíčená nepřátelská armáda. Místní vítězství má hodnotu jen jako část nějakého většího schématu, ale pokud je tato hodnota reálná pro zúčastněné vojáky, ospravedlňuje rizika, která na sebe vzali, a může ospravedlnit (což by sebeobrana neospravedlňovala) rizika, do nichž byli vtaženi blízcí civilisté. Vojáci mohou přijímat individuální rozhodnutí, co se týče vlastního rizika a rizika, kterému vystavují

ostatní, ale tato rozhodnutí činí v kontextu kolektivismu (a nátlakovosti) války.

Nikomu, kdo čte válečnou literaturu, neunikne vnímání její cizosti – a její ošklivosti. Byť nucen riskovat vlastní život, stále dokola, za kolektivními účely: tohle nechce nikdo sám pro sebe ani pro lidi, na nichž mu záleží. Může si myslet, že je důležité bojovat (někdy tomu tak je), dokonce si může myslet, že za danou věc stojí za to zemřít (někdy tomu tak je), ale raději by dělal něco jiného. Tento pocit, který má mnoho vojáků – že jsou radikálně odhodlaní, ale přitom si vlastně přejí, aby nebyli –, pravděpodobně také nenachází žádný prostý ekvivalent v běžném životě. A tento vnitřně rozporuplný, ale emocionálně silný pocit je společný vojákům na obou stranách bitvy. Skutečně, vojáci na obou stranách uznávají, byť jen nesouvisle, pocity, které jsou pro ně společné – vidí sami sebe v druhých.

Možná bychom mohli vymyslet hypotetické případy, které přibližují tento rys nebo ostatní rysy válečné zkušenosti, i když pochybuji o tom, že by se případy přejaté z civilní společnosti (např. bankovní lupič a strážce banky) nebo jakékoli hypotetické či vykonstruované případy (řekněme variace na známý příběh z tramvaje) mohly dostat dost blízko. A obávám se, že teoretikové, kteří se soustřeďují na tyto druhy případů, o válce vůbec nepřemýšlejí. Nezajímá je, nebo nezajímá je dostatečně, co se ve skutečnosti odehrává na bitevním poli a jaký je to pocit tam být.

ZATŘETÍ, válka je svět radikální a všudypřítomné nejistoty. Je těžké předvídat výsledek šarvátek a bitev; životní šance kteréhokoli jednotlivého vojáka se mění z minuty na minutu, poznání dostupné důstojníkům,

kterí činí rozhodnutí, je bolestně omezené. Těmto fyzickým a faktickým nejistotám se v běžném životě civilistů zřejmě nevyrovná vůbec nic a mohou existovat současně s morálními nejistotami, které se téměř s jistotou nedají srovnávat. V civilním životě máme zpravidla dost jasnou představu o tom, co by se mělo udělat, nebo co nám někdo řekne, že by se mělo udělat. Morální praxe má jistou zvykovou vlastnost a morální a právní autorita je rutiní. Ovšem v anarchistickém společenství států, které je také světem války, jsou jak morálka, tak autorita radikálně diskutabilní.

To neznamena, že individuální vojáci a skupiny vojáků nebudou přesvědčeni o spravedlnosti jejich věci; budou přesvědčeni, nebo alespoň většina z nich, ať už jsou jejich přetrvávající obavy jakékoli. Vojáci země A se nechají vést svými rodiči, vrstevníky, učiteli a kazateli, svými premiéry a prezidenty (to je další příklad kolektivizující tendence válčení). Problém je, že všichni tito lidé, počínaje rodiči a konče prezidenty, existují ve dvou zcela oddělených množinách. A vojáci ze země B, protivníci země A, budou stejně tak přesvědčeni a někteří z nich budou mít podobné obavy, budou se držet stejných vůdců. A na světě neexistuje nikdo, doslova nikdo, ke komu se mohou tyto dvě skupiny vojáků obrátit kvůli nestrannému a autoritativnímu vedení. Nejistota existuje takřka na nejvyšší úrovni. V mezinárodním společenství neexistují prakticky žádné případy, kdy se válčící státy a neutrální státy, které je sledují, dohodnou na jediném morálním, politickém nebo vojenském popisu dané války; stejně tak neexistuje žádný rutinní způsob odvolání se z toho či onoho popisu k nějakému nejvyššímu soudci. Války končí, tak či onak, ale nekončí nesoulad. Morální zápasy přetrvávají

bitvy, jak ostatně můžeme vidět, když si přečteme učebnice dějepisu vytvořené pro státní školy ve vítězné a v poražené zemi.

Avšak co když konkrétní voják ví, že válka, kterou vede jeho země, je nespravedlivá? Nebo co když to víme my ostatní a domníváme se, že by to měl také vědět? Jak může v takové válce bojovat? Jak může někdo, kdo bojuje nespravedlivě, prosazovat právo na zabíjení protivníků, kteří bojují spravedlivě? To jsou řečnické otázky; kladou je zpravidla filosofové, kteří trvají na tom, že *jus ad bellum* determinuje *jus in bello* – nebo přinejmenším že tyto dvě kategorie nemohou stát nezávisle jedna na druhé –, a kteří dále trvají na tom, že vědí, které z válčících států mají spravedlnost *ad bellum* na své straně.

Když přemýšlím o oné jistotě, která podle mého názoru leží v základu těchto otázek, připomíná mi to reakci Olivera Cromwella na podobné jistoty mezi puritánskými ministry během anglické revoluce ve čtyřicátých letech 17. století. „Při Kristových útrobách, pomyslete, že byste se mohli mýlit!“ Je to poněkud zvláštní formulace, ale význam sedí. Vzhledem k okolnostem války mají vojáci právo mýlit se a mají právo myslet na to, že se mýlí, a podrobit se rozhodnutím (řekněme) svých demokraticky zvolených vůdců. Také mají právo si myslet, že byt' by se jako civilní občané měli postavit proti této válce, jejich povinností je bojovat v ní jako vojáci, protože existuje mnoho států, které by bez disciplinované armády nepřežily dlouho ve světě válek – v mezinárodním společenství, jak existuje dnes. A konečně vojáci mají právo odmítnout bojovat ve válce, o níž jsou přesvědčeni, že je nespravedlivá, a v případech, jakým bylo nacistické válečné běsnění, je odmítnutí nesporně nejlepší reakcí. Ovšem jedná se

o heroický skutek a není možné ho morálně vyžadovat; neheroické chování není zločinné chování.

Avšak většina vojáků upřímně věří, že jejich válka je spravedlivá, z důvodů, které se jim zdají dostatečné, a toto přesvědčení dává určitý tvar bitvám, které se vedou mezi vojáky jistými si svou věcí ve světě, kde jsou všechny kauzy nejisté. Nepocházím zde k relativistickému argumentu; již dlouhá léta tvrdím, že války (jejich většina) na jedné či na druhé straně jsou objektivně vzato spravedlivé a nespravedlivé. Ovšem tato objektivita nemá žádnou politickou nebo právní podobu. Neexistuje žádný původce objektivnosti. A to je jeden důvod pro hluboký princip (standardní, ortodoxní) teorie spravedlivé války: že vojáci mají rovné právo bojovat, ať už je jejich věc objektivně spravedlivá nebo ne. Vojáci na obou stranách mají přesně tatáž práva a závazky. Pokud jsou zajati, musí s nimi být nakládáno podobně a rovně, tj. v souladu s (morálně podivnou) konvencí o válečných zajatcích. A po válce by se jim mělo pomoci úplně stejným způsobem, aby se dostali domů a vrátili se ke své civilní existenci.

Pravda je, že všechny zvláštní rysy války se spojují, aby vygenerovaly tento princip válečné rovnosti, který evidentně nemá žádný domácí ekvivalent (opět: bankovní lupiči a strážci banky si nejsou rovni, dokonce ani když se banka změní v bojiště). Různé formy válečné nátlakivosti – společenský tlak, nábor, armádní disciplína, vojenská nutnost – dopadají na vojáky na obou stranách zhruba stejně. Oni všichni podobně vnímají zvýšený pocit kolektivní sounáležitosti a závazku. A všichni žijí se stejnými nejistotami. Chceme-li omezit chování vojáků na bitevním poli, musíme tyto podobnosti uznat. Musíme trvat na tom, že všichni vojáci, ať už se domnívají, že

jejich věc je spravedlivá nebo nespravedlivá, a ať už si myslíme, že jejich věc je spravedlivá nebo nespravedlivá, mají stejná práva, a co je ještě důležitější, mají stejné povinnosti. Žádní vojáci, i když se označují jako spravedliví válečníci, si nemohou neprávem osobovat práva, která odpírají ostatním, ani si nemohou nárokovat vyjmutí ze závazků, jaké mají všichni ostatní – neboť pokud by to bylo dovoleno a ospravedlněno, nebyla by brzy vůbec žádná omezení.

Morální rovnost vojáků je možná nejpodivnějším pravidlem války. Avšak zdá se mi, že filosofové, kteří popírají tuto morálnost, ztrácejí sílu obratu „pravidlo války“. Abychom pochopili toto pravidlo, musíme se zajímat nejen o morální teorii, která objasňuje jeho podivnost, ale také o válku samotnou, která může za existenci tohoto pravidla.

JMENNÝ REJSTŘÍK

A

Acheson, Dean 214–215
 Alexandr Veliký 280
 Ancombeová, Elizabeth 252,
 377, 451, 457
 Aristotelés 329
 Arnim, Hans-Jürgen von 93–95
 Aron, Raymond 447–448
 Austin, Warren 213, 465

B

Bacon, Francis 48, 150–152,
 154
 Baldwin, Stanley 408–409, 411
 Beatty, David 398–399
 Beaufre, André 448, 455
 Bennett, John 436–438
 Bernard, Montague 180–181,
 184
 Bethmann-Hollweg, Theobald
 von 390, 392, 403
 Bishop, Joseph W. 462–463
 Bismarck, Otto von 131–132,
 134, 136, 215, 464
 Bloch, Marc 251

Bradley, Omar 508–511, 515
 Brecht, Bertolt 498
 Brodie, Bernard 449, 454
 Brooke, Rupert 77
 Burke, Edmund 149–150, 156,
 436
 Byrnes, James 428, 432

C

Calder, Angus 415, 419, 519
 Calley, William 497–498, 501,
 516
 Campbell-Bannerman, Henry
 75
 Camus, Albert 330, 337
 Castro, Raul 305
 Clausewitz, Karl von 18, 72–75,
 115, 155, 200, 219
 Compton, Arthur 429
 Cromwell, Oliver 548

D

Diodotus 52
 Dionýsius z Halikarnasu 47–48
 Dryden, John 52, 65

- E**
Eban, Abba 114
Einstein, Albert 426
Eisenhower, Dwight D. 73,
93–95, 206, 509
Eurípides 48
- F**
Falk, Richard 168, 359, 363,
485
Falkenhurst, Nikolaus von 402
Fall, Bernard 325
Fanon, Franz 339
Feliciano, Florentino P. 31, 237,
353, 500, 504
Flanders, Ralph 212
Frankland, Noble 413–414, 418,
518
Franková, Anna 484
František z Anjou 154–155
Friedlander, Saul 473
Fromm, Erich 438
Fuller, J. F. Ch. 59–60, 78, 81,
90
- G**
Gándhí 528
Gerstein, Kurt 473
Graves, Robert 243–244, 247
Gray, J. Glenn 409, 477–479,
481–482, 486, 498,
502–503
- Green, T. H. 39, 81
Grotius, Hugo 33, 158, 286,
400, 534
Guevara, Ernesto 326
- H**
Haakon VII. 394
Haldeman, Joe 446
Harris, Arthur 419, 423,
518–521
Hérodotos 48
Hitler Adolf 93, 95, 138, 205,
208–210, 215, 285, 332,
395, 402, 404–405, 412,
417, 419, 426, 469–472,
474, 518, 530
Hobbes, Thomas 45–46, 49, 52,
54–57, 61–62, 73, 77, 122,
131, 139, 151, 201, 290, 542
Hochhuth, Rolf 39, 519
Holinshed, Raphael 63–64, 66
Hood, John 86
Hoopes, Townsend 465
Hsiang 369–370, 372
Husajn I. 161
Hyde, Charles Chaney 276, 284
- Ch**
Chadwick, French Ensor 191
Chapman, Guy 491–492
Cherwell, lord (Frederick
Lindemann) 414, 416, 418

- Chomsky, Noam 320, 465, 485
Churchill, Winston 139,
203–204, 209, 354–355,
394–405, 407, 411,
413–416, 419, 422–423,
431–432, 518–520, 522
- I**
Ironsides, Edmund 396–398,
405
Irving, David 167, 258, 423,
519
- J**
Jaeger, Werner 49–50
Jamašita, Tomojuki 507,
511–516
Jarrell, Randall 98, 199
Jindřich V. 63–66, 97, 114
Jones, James 493–494
Josephus 275, 277, 281
- K**
Kecskemeti, Paul 201–204, 207,
209
Kelsen, Hans 363
Kennan, George 201, 205–206,
444
Kennedy, John 186
Kissinger, Henry 446
Kitchener, Horatio 229, 308
Kossuth, Lajos 173
- L**
Lawrence, Thomas Edward 313
Leeb, Wilhelm Ritter von
283–285
Lenin, V. I. 126, 393
Levinson, Sanford 39, 463,
469–470, 472
Liddell Hart, B. H. 200, 212,
218, 293, 328, 392, 398,
405, 523
Lieber, Francis 249, 307, 490
Locke, John 345, 364
Lucas, Scott 212
Ludvík XIV. 119, 154–155
Lussu, Emilio 246–249
- M**
MacArthur, Douglas 201–202,
213–214, 507
Macdonald, Dwight 425
Machiavelli, Nicolo 78, 280,
339, 520
Maimonides, Moses 33, 286
Mannerheim, Carl Gustav 142
Mao Ce-tung 304, 306, 309,
320, 369–371, 373
Marshall, Samuel Lyman
Atwood 230, 242
Marx, Karel 132–136, 217–218
McDougal, Myres S. 31, 237,
348, 353, 500, 504
McKinley, William 191

- Medina, Ernest 497–498, 516
 Melzer, Jehuda 39, 127, 215
 Mendes-France, Pierre 270
 Metternich, K. von 81, 172, 178
 Mikuláš I. 174
 Mill, John Stuart 166–180,
 191–192
 Moltke, Helmuth von 109–110,
 231
 Montesquieu, baron de 181,
 184, 205
 Moyne, lord (W. E. Guinness)
 331, 334
 Murphy, Frank 512–513
- N**
 Nagel, Thomas 176, 521–522
 Napoleon Bonaparte 81–82,
 238
 Napoleon III. 134–135
 Násir, Gamal Abdel 160–163
 Nimitz, Chester W. 259
 Nozick, Robert 38, 98, 296,
 378
- O**
 Oman, Charles 63
 Ophuls, Marcel 271, 297–298
 Oppenheim, L. 116, 131
 Orwell, George 244–245, 424,
 528
 Owen, Wilfred 76, 80, 242–243
- P**
 Palmerston, Henry John Temple
 173, 177–179
 Peters, William 504
 Platón 494
 Plutarchos 51
- R**
 Ramsey, Paul 437–440,
 450–457, 534
 Ravenstein, Johann von 94–95
 Rawls, John 246, 374–376,
 541
 Reitz, Deneys 308
 Richards, Frank 262–266, 511
 Roberts, Frederick Sleigh 229
 Rommel, Erwin 95–96, 99
 Roosevelt, Franklin 190, 425
 Rousseau, Jean-Jacques 205
 Ruskin, John 76, 79
 Rutlege, Wiley Blount 512
- S**
 Sackville, Thomas 84
 Sartre, Jean-Paul 339–340
 Sergej, velkovévoda 330
 Shakespeare, William 63, 66,
 97, 114, 216, 475
 Sharp, Gene 525, 531
 Sherman, William Tecumseh
 86–88, 95, 106, 290–291,
 338, 376, 429

- Schell, Jonathan 316, 318, 320,
 323
 Schwarzenberg, hrabě 178
 Sidgwick, Henry 16, 120, 135,
 227–237, 250, 265, 425
 Simpson, Louis 89
 Snow, Charles Percy 414, 416,
 426
 Solinas, Franco 338, 340
 Solženicyn, Alexandr 67
 Spaight, James Molony 30, 249,
 280, 284, 291, 346, 349
 Spears, Edward 396
 Stalin, Josef 141–143, 529
 Stendhal (Marie Henri Beyle)
 59
 Stimson, Henry 428–429, 432,
 435
 Stone, Harlan Fiske 513
 Suárez, Francisco 33
 Swift, Jonathan 155
- T**
 Tausend, Helmut 297
 Taylor, Telford 230, 489–490,
 502, 504
 Thúkydídés 45, 47–55, 58, 73,
 201
- Titus, Flavius Vespasianus 277,
 281
 Tolstoj, Lev 79, 107, 232
 Tomáš Akvinský 33, 534
 Trevelyan, Raleigh 245
 Trockij, Leon 82
 Truman, Harry 67, 212, 413,
 427–431, 435
 Tucker, Robert W. 96, 363
- V**
 Vann, Gerald 139–141
 Vattel, Emmerich de 131,
 153–158
 Vitoria, Francisco de 33, 97–98,
 130, 235, 534
- W**
 Webster, Daniel 147–149,
 157–158
 Weilová, Simone 235–236, 373
 Weizsäcker, Ernst von 469–474
 Westlake, John 30, 116, 385
 Weston, John 134
 Weyler, Valeriano 189
 Wilson, Edmund 126, 140
 Wilson, Woodrow 202–204,
 219, 387–388, 401

Michael Walzer

SPRAVEDLIVÉ A NESPRAVEDLIVÉ VÁLKY
Morální argumentace s historickými příklady

Z anglického originálu *Just And Unjust Wars: A Moral Argument With Historical Illustrations* vydaného nakladatelstvím Perseus Books v New Yorku v roce 2015 přeložila Jana Odehnalová

Vydalo Nakladatelství Academia,
Středisko společných činností AV ČR, v. v. i.,
Vodičkova 40, 110 00 Praha 1

Odpovědný redaktor Stanislav Wimmer
Jazykový redaktor Ivan Beránek
Rejstřík Alena Vajnerová
Technický redaktor Jiří Raška

Obálku a grafickou úpravu navrhl Pergamen Trnava, s. r. o.
Obálku zpracoval Jakub Krč
Sazba Zuzana Janečková
Tisk Těšínská tiskárna, a.s., Štefánikova 1828/2, 737 01 Český Těšín

Vydání první, Praha 2019
Ediční číslo 12252

ISBN 978-80-200-3013-9

Knihy Nakladatelství Academia zakoupíte také na:
www.academia.cz
www.eknihy.academia.cz